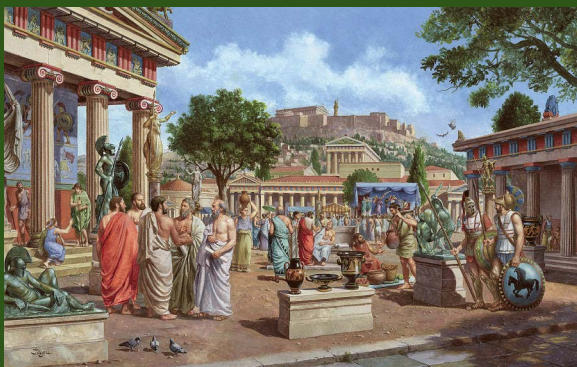

Randar Tasmuth

ALGKRISTLUS

Jeesus-rahvas ja algkogudus
Israelis ning rahvaste seas

EELK Usuteaduse Instituudi
toimetised XXXIV

EELK Usuteaduse Instituudi toimetised

XXXIV

Randar Tasmuth

ALGKRISTLUS

**Jeesus-rahvas ja algkogudus
Iisraelis ning rahvaste seas**

ORIGINAL CHRISTIANITY

**Yeshuines and Nascent Assemblies
in Israel and Among the Nations**

EELK Usuteaduse Instituut
Tallinn 2025

Keeleliselt ja tehniliselt toimetanud Riina Ruut

Kaane kujundanud Külli Saard

Kujundanud ja küljendanud Külli Saard

Aineregistri koostanud Randar Tasmuth

Raamatu väljaandmist toetasid:

Deutsches Nationalkomitee des Lutherischen Weltbundes

Eesti Kirikute Nõukogu

EELK Usuteaduse Instituut

© Randar Tasmuth, EELK Usuteaduse Instituut 2025

Trükitud Tallinna Raamatutrükikojas

ISBN 978-9949-7417-9-3

ISSN 1406-8567

Tiinale, Martinile ja Maarjale

Saatesõna

Mul pole millestki suuremat rõõmu, kui kuulda oma lapsi käivat tões. (3Jh 4)

Tervitan selle sõnaga kõiki lugejaid, kelle hulgas olen eriliselt mõelnud usuteaduse üliõpilastele ja vaimulikest kolleegidele. Neile, kes valmistuvad astuma kogudustega ühte jalga ja kes seda igapäevaselt teevad. Kas siis esimesi aastaid või koos aastakümnete kogemusega. Loodan, et meid kõiki ühendab huvi ja valmisolek avastada ja vastata küsimustele, mida saame oma usu lätete ja algaja meelsusest ja väest taas-avastada. Kuidas võib uuesti läbi tunnetatu meid väestada ja kuidas saame seda täna kasutada?

Kristluse algusaegade hämarusse mattuva ajaloo kujutamine ei peaks olema akadeemiliste isoleeritud peatükkide kogum raskesti arusaadavas raamatus. See peaks olema kujunemisloolisel jälgitav ning ajas edasi kulgev jutustuselõng, nii-öelda *storyline*. Aga kahe aastatuhande tagant ei ulatu meieni ka algsete sõnasulaste tunnistused. Mida siis teha? Mida võib teada saada ja millega tohib lünki täita? Seda kõike teades loodan lugeja heatahtlikule kaasamõtlemisele Teise Makkabeide raamatu sõnadega: *Kui see hästi ja osavalt on kokku võetud, siis seda ma olen tahtnud. Kui see aga halvasti või keskpäraselt on kokku võetud, siis seda ma olen suutnud.* (2Makk 15:38)

Raamat algab reisijuhi kombel Galileast ja jalutab läbi Jeruusalemma ning Vahe-mere maade värskest sündinud koguduste. Lõpu kujunab johanneslikuks kogukonnaks nimetatud grupi meelegaastik vaatega lihaks saanud Sõnale, Pojale, kelle nimesse uskumises on pääste.

Oleme kõigist ja kõigest sõltuvad loodud olendid, mida on hea kogu aeg meeles pidada. Siit siis tänu Jumalale, kes on loonud õndsusloolise ajaloo ja andnud meile elud, ajad ja võimalused.

Tänu pädevale toimetajale Riina Ruudule, stiilsele küljendajale ja kujundajale Külli Saardile ning terminite osas konsulteerinud Gustav Piirile. Tänu perekonnale, kes on kõrvalt jälginud raamatu valmimisele kulunud pikki töötunde.

Tänu nendele organisatsioonidele ja asutustele, kes on kogu tööd kõige rohkem toetanud, need on Deutsches Nationalkomitee des Lutherischen Weltbundes, Eesti Kirikute Nõukogu ja EELK Usuteaduse Instituut.

Mida veel soovida? *Mul pole millestki suuremat rõõmu, kui kuulda oma lapsi käivatsões!* Et see võikski saada tegelikkuseks meie peredes, kogudustes ja kogu rahva hulgas, kes on potentsiaalsed Jumala lapsed.

Randar Tasmuth
Tallinnas, lõikuskõul 2025

Sisukord

Sissejuhatus	10
1. Alpkristluse mõiste ja sünniolude piiritlemine	18
1.1 Kuidas otsida kahe esimese aastakümne kristluse nägu?	19
1.2 Rahva elumiljööd selle aja Iisraelis mõjutas hilisjuutlus	23
1.3 Esimeste sõnasulaste <i>kristoloogiast</i>	25
2. Galilea Jeesus-rahvas	28
2.1. Ajastulooline sissevaade	28
2.2. Jumala kuningriigi tulemise ootus	38
2.3. Kuningriigid vastuolus	41
2.4. Jumala kuningriigi tõesus. Pühendumus ja tahe	47
2.5. Uue eetose seeme Galileas	54
Ajajagaja. Usk Jeesuse ülesäratamisse surnuist ja selle kuulutamine	62
3. Jeesus-rahvas Jeruusalemmas	76
3.1. Jätkuvuse side – katkestus ja seejärel uued jätkuvused	77
3.2. Alpkristlastena käsitletavate gruppide enesemääratlustest ja esinemisvormidest	86
3.3 Alpkristluse varajased lühikirjeldused Uues Testamendis	93
3.4 Küsimus Jeruusalemma algkoguduse identiteedist	98
<i>Ekskurs 1. Andmeid hilisematest ebioniididest ja natsareenlastest</i>	102
4. Apostel Paulus ja tema mõju. Jeesus-rahva sündimine rahvaste seas	105
4.1. Apostli isik ja enesevaade	106
4.2. Impeerium, evangeelium ja Kristus ideoloogilises ja eshatoloogilises vaates	113
4.3. Seadus, õigeks saamine, evangeelium, pääste, arm ja usk	117
4.4. Iisraeli muutumatu Jumal ja loodud inimene tema erinevates olekutes ..	124
4.5. Jumal, Iisrael, kogudus ja rahvad	130

4.6. Õigus, eetos, pastoraalsus ja hingehoid	140
4.7. Pauluse mõtisklused inimesest: <i>Aadam</i> mässu ja meelerahu vahel	146
4.8. Pastoraalkirjade koht algkristluses: vaade kasvava kogukonna kujunemisprotsessile	153
5. Kohandumine juudi sõja järgse ajaga. Apostlite tegude raamat	159
5.1. Juudid ja Jeesus-rahvas uues olukorras	159
5.2. Uue uskumisviisi mitmekihilise koondvaate esitamine	166
<i>Ekskurs 2. Algkristluse misjonielu – kas „püha internet“? Arutlus ka meie ajale</i>	174
6. Algkristlikud pärimusliinid ja johanneslik kogukond	178
6.1. Kogukonna ja kirjanduse põimunud omavaheline suhe	179
6.2. Johanneslik kristlus oma keskkonnas	184
<i>Ekskurs 3. Hermeneutilisi näiteid Johannese evangeeliumi tõlkimisest</i>	188
6.3. Jeesus-rahva üks grupp sajandivahetuse pöördes. Jumalast, inimesest ja maailmast johanneslikus kirjanduses	191
Järellugu	195
7. Pühakirja jätkuv tõlgendamine uskuvates kogukondades – hermeneutika	202
7.1. Ajalooline vaade hermeneutikale	203
7.2. Üldine vaade hermeneutikale seoses teiste distsipliinidega	206
7.3. Kirikliku hermeneutilise vaate üldjooned	210
7.4. Kristliku hermeneutika alused ja eeldused	214
7.5. Tõlgenduslikud võtted, mõisted ja nendevahelised seosed	217
7.6. Kirikliku hermeneutilise töö eesmärk, eeldused ja etapid	222
7.7. Tõlgendamist toetavad reeglipärasused, põhimõtted ja võtted	226
Allikad, teatmeteosed ja abivahendid	229
Kasutatud kirjandus	230
Aineregister	239

Sissejuhatus

*Mis on, see on juba olnud, ja mis tuleb, seegi on juba olnud.
Jumal otsib möödunu taas välja. (Kg 3:15)*

Kirjandusena vaadatuna on ajalugu otsekui loo kudumine, see on vormi andmine millelegi, millel veel ei ole vormi. Ajaloo kirjutamine on püüd mõista ja kirjeldada seda, mida enam ei ole. Kujutada seda, mida me ei tea, ei näe ega saagi näha, aga mida me siiski soovime ette kujutada. Ajaloo kirjutamine on püüd anda tähendust sellele, mis minevikus oli nii tähenduslik, et muutis maailma nõnda, et selle tähendus on täna meiega ja kujundab ka meie elu. Miks on see nii raske? Seepärast, et *ei ole mälestust endisist asjust ja nõnda ei ole ka mälestust tulevasist asjust neil, kes saavad olema veelgi hiljem* (Kg 1:11).

Minevik on „see, mis oli“. Teisisõnu, minevik „oli“. Aga minevik mingil kujul ka „on“, sest minevik mõjub edasi. Minevik on möödunud tegelikkus, kunagi aset leidnud protsess, milles me enam ei osale. Ometi on ajaloo kujutamine püüd kirjeldada minevikus aset leidnud protsessi. Protsess kui mõiste pärineb ladina sõnast *processio*¹ millega märgiti sõjaväe edasi liikumist, sammumist, lihtsat edasi liikumise tõsiasja. Tasub olla väga tähelepanelik, et protsessi mõistet mitte segada progressi mõistega, mis tuleneb samuti ladina keelest. Progress tähendab edasi tungimist ja mingis mõttes ette jõudmist.² Ei edasi liikumine ega ka ette jõudmine iseendast sisalda veel mingit viidet liikumise suunale, sisule, kvaliteedile või paremusele. Need hinnangud tuleb anda eraldi arutlustena.

¹ Ladina-eesi sõnaraamatu (1986) kohaselt tuleneb *processio* tegusõna *procedo, cessi, cessum, ere* [*pro-* + *cedo*] tähenduste hulgast, kus tee minemise ja marssimise kujutlused on tooni andvad. Protsess on liikumine.

² Vastavalt kasutusale tähendab *progredior, progressus sum, gredi* [*pro-* + *gradior*] ette astumist, edasi tungimist, marssimist, ette jõudmist. Siin sisaldub võrdluse moment, kellegi või millegi edestamine. Seejuures ei sisalda mõiste hinnangut, kas tegemist on hea või halva ettejõudmisega. Seega võib kedagi edestada nii mõttetustes kui ka vooruses ning hinnang progressile oleneb „progressi“ kvaliteedist.

Piibliteadust kui distsipliinide kogumit võib ka ainsuse vormis väljendada, ehkki piibliteaduste lai haare hõlmab paljusid valdkondi, nagu ajalugu, geograafiat, etnograafiat, arheoloogiat, keeleteadust, kirjandusteadust, filosoofiat. Kõiki neid piibliteadusega seotud valdkondi seob usuline vaade oma objektile, Jumala ilmutusele ajaloos. Töö piibliteadusega eeldab usku Jumala ilmutusse ning püüab avada selle hoomamatu ilmutuse ajalugu. Nii võib piibliteadust nimetada ka usuteaduse kuninglikuks esituseks, millele toetuvad ja millest lähtuvad kõik teised usuteaduse valdkonnad ja uuritavad teemad.

Käesolev raamat on kolmas osa omavahel seotud piibliteaduste teemade käsitlestest EELK Usuteaduse Instituudi toimetiste reas. Esimesena ilmunud „Uue Testamendi kontekstualiseeriv teoloogia“ (2020) visandas tervikliku ülevaate kristliku usulise mõtte ja praktika sünnist ja muutumisest esimese sajandi jooksul. Järgmine, koostöös *dr. theol.* Ingmar Kurega valminud raamat Jeesusest, tema kuulutusest ning misjonist evangeeliumide ja apostel Pauluse vaates kannab pealkirja „Jeesus. Kuningriik. Läkitamine“ (2022).

- Selle raamatu eesmärk on siduda kristluse sünni ja olustiku kesksed teemad ühtsesse raamistusse ning visandada kristluse esimeste aastakümnete kujunemislugu.
- Metoodiline lähtekoht on kirjeldava, analüütilise ja sünteetilise esitusviisi omavaheline sidumine. Esitus järgib ajajoont, püüab vaadelda ajalugu nagu maast välja kasvava taime kujunemist. See on saamislugu.³ Esmalt juur ja siis maapealsed osad. Esituses välditakse hilisemate aegade terminite ja mõtete kasutamist varasemate aegade uurimisel. Seetõttu kohtab siin uusi mõisteid ja eestindusi. Raamatu lugemist toetab kahe eelpool nimetatud teose sisu tundmine. Käsitles otsitakse vastust kuidas ja miks laadsetele uurimisküsimustele:

(1) Kuidas see juhtus ehk kuidas kristluse kujunemise protsess toimus? (2) Miks see juhtus?

Siit hargnevad uued alaküsimused, mida silmas pidades on võimalik algkristluse varajast elu kujundanud tegureid paremini mõista:

- Mis oli uute veendumuste ja väärtuste hulgas see ülim, mille pärast võis maha jätta palju tuttavat ja turvalist? Mis kutsus kogudustega liituma?
- Kust sai toitu julgus tunnistada usku ja kuidas lahendati osaduse vajadus?
- Kuidas toetas uus elu uut usku nii, et sündis uue usu ja eluviisi parandamine ning pärandumine?

³ Saksa keeles *Werdegang*.

Eeldus algkristluse kujunemisloo mõistmiseks on valmisolek võtta vastu Pauluse, evangelistide ja teiste autorite tunnistused ning siduda need kristluse sünni geneetiliste selgitustega.⁴

Raamatu ülesehituses peegeldub selle kohaldamine õppetöös ja käsiraamatuks. Peatükid järgivad põhiasjus sissejuhatuses esitatavate arutluste loogikat. Kronoloogias otsitakse tasakaalu ebatäpsete ümmarguste aastaarvude ja mõnede täpsete daatumite vahel. Õppe tarbeks on raamatu teises pooles ekskursse, näiteid ja ülesandeid arutlemisteks ja grupitöödeks. Lõppu on lisatud kirikutöö tegijate vajadusi silmas pidades peatükk hermeneutikast.

Jeesuse poolt Galileas algatatud liikumine ja tema isiku mõju sünnitasid protsessi, mis meenutas nii taigna hapnemist kui ka seemne kasvamist suureks puuks. Kõik meile teada olev sai alguse Iisraeli Galileas ja levis kiiresti edasi Rooma impeeriumi suurtele aladele.

a) Kuidas nimetada vaadeldavat ainet ja seada piiritletuste piire?

Kristluse ajaloo algust on püütud määratleda mitmeti. Kust alustada ja millal lõpetada?

Apostliku ajastu mõiste pärineb Eusebiuse kirjutistest ning asetab rõhu evangeliumides nimepidi nimetatud apostlite tegevusele ja nende mõjule Jeesuse maaapealsele tegevusele järgneval ajal. Selle kohaselt on algkristluse ajalugu alustatud apostlitega. Apostliku aja lõppu piiritleti viimaste apostlite surmaga ja Johannese, Sebedeuse poja puhul arvati see olevat toimunud aasta 100 paiku. Kui aga „Didahhee“ esitab umbkaudu aastal 100 arutluse apostlite rolli üle ja annab juhi-seid, kuidas eristada õigeid apostleid valedest, siis viitab see suuremale apostlite ringile kui need tavapärasel nimelisel tuntud 12 apostlit.⁵

Algkristlus on teine üldiselt kasutatav mõiste ning mitmel põhjusel paindlikum. Esiteks seab see vaatluse algusesse uue usulise liikumise kõige varasemad ilmingud ja küsib alguse järele. Millal, millest ja kuidas algas algkristlus? Kas nelipüha nimetamine pole liiga lihtne vastus? Teiseks on võimalik siduda algkristluse mõiste ositi sünonüümselt kasutatava varakristluse mõistega, mille alguse *dr. theol.* Tarmo Toom seob kas aastaga 70 pKr või teise sajandi algusega (Toom 2022: 20–23). Kolmandaks võimaldab algkristluse termin paremini näidata Naatsareti Jeesusest – keda

⁴ Eldustevaba ehk eelmõistmiseta uurimistööd ei ole olemas. Kui Piibli tekstides sõnastatud pärimuste mõttemustrit vastu ei võeta, tekiks vajadus kujundada uut tüüpi kristluse sünni selgitus. See peaks aga olema veenev (Bird 2008: 67). See ei ole õnnestunud ega saagi õnnestuda.

⁵ Apostliku aja mõiste ebamäärasust ajaloo kirjutamisel on põhjendanud paljud, meil kättesaadavana ka K. M. Fischer (Fischer 1995: 25–30).

peagi hakati tundma Kristusena – alanud liikumise ulatust ja mitmekesisust. Tegemist oli apostlitest palju laiema anonüümsete kuulutajate hulgaga ehk teisisõnu üles äratatud Jeesust kuulutava rahvaga. Kuna kirjanduses kasutatakse varakristliku teoloogia sünonüümina ka patristilise teoloogia terminit, siis soovitan siduda varakristluse ja varakristliku teoloogia alguse umbes aastaga 100 ilma selle ajalise lõpu küsimust tõstatamata.

Algkristluse kujunemine oli protsess, mida siin vaatlen vahemikus 27/30 kuni 100/120 pKr viie ajajärguna. Jagamise aluseks on korraga neli tegurit: (1) kesksete isikute, nagu Jeesuse, Pauluse⁶ ja teiste tegevus; (2) muutuvad ajaloolised ja ühiskondlikud olud; (3) teada olevate isikute ja olude omavahelised seosed; (4) Uue Testamendi kirjutiste valmimine. Selle jaotuse puhul on peetud silmas Jeesus-rahva kujunemise ja järgnevatel aastakümnetel tegutsemise dünaamikat, kus teoloogilised, ajaloolised ja sotsioloogilised tegurid omavahel põimusid. Aastaarvud on umbkaudsed.

1) Esimese ajajärk oli lühike, kõigele alust panev mõne aasta väldanud Jeesuse avalik tegevus. Selle jooksul kujunes tema järgijate esmane kogukond, keda ma nimetan algupäraseks Jeesus-rahvaks (aastad umbes 27–30).

2) Jeesus-rahva sünnile järgnes Ülestõusnu ilmumistest põhjustatud pöördepunkt Jeruusalemma algkoguduse kujunemisega ja esimeste aastatega (umbes 30–35).

3) Kolmanda faasina eristub Pauluse tegevuse algus, mis järgnes tema kutsumiskogemusele ning Araabias viibimisele⁷ (umbes 35–45).

4) Algkristliku liikumise kiire kasv peale apostlite Jeruusalemma sinodit ehk kontsiili.⁸ Siia jääb Pauluse tegevus, aga ka Jaakobuse, Peetruse ja Pauluse surm ning Jeruusalemma langemine Juudi sõja lõpul (umbes 45–70).

5) Viiendat ajajärku iseloomustab juba Jeruusalemma ja templi hävitamise järgne uus olukord, mis mõjutas nii juutlust kui laienevat kristlust. Kirjutati kanoonilised evangeeliumid, kujunes *Corpus Paulinum*. Luuka kaksikteose kaudu sai algkristlus iseenese jaoks oma esimese ajaloovaate ning valmisid kõik teised Uue Testamendi kirjutised (umbes 70–100/120). Samast ajajärgust pärinevad apostlike isade kirjutised.

⁶ Pauluse tegevuse sisse mahub ka tema kaastöötajate ja Pauluse nimega seotud *Corpus Paulinum*i toime.

⁷ Gl 1:15–2:1.

⁸ Apostlite nõupidamine Jeruusalemmas ehk sinod või kontsiil ning Jeruusalemma hävitamine olid kaks olulise mõjuga sündmust, mis lasevad eristada ja iseloomustada uudse usuliikumise erinevaid ajaloolisi etappe.

Nende etappide vaatlus moodustab selle raamatu jutustuse lõnga.⁹ Juba viidatud varakristliku teoloogia ehk patristilise teoloogia sünni asetamine sajandivahetusse ehk umbes aastasse 100 pKr võimaldab jälgida Uue Testamendi tekstide Kristusest tunnistamise viiside mitmekesisustumist 50 aasta jooksul. Niisugused ajalised piiritlused sobivad hästi kokku algkristluse jätkumisega varakristluses ning sissejuhatusega varakristlikku kirjandusse, mille esimesi näiteid, milleks on apostlike isade tekstid, saab hakata jälgima alates sajandi vahetusest. Selleks soovitan tutvuda Tarmo Toomi käsitlusega.¹⁰

b) Algekristlust kirjeldatakse nii religioonina üldiselt kui usuna konkreetselt

Religiooniloolaste arutluste kohaselt on kristlus üks religioonidest. Enamik kristlasi peab kristlust peale religiooniks nimetamise konkreetselt just usuks, oma usuks paralleelse nimetusega ristiusk. Usuga käib kaasas pühendumus ning teadlikkus erilistest pühadusekogemusest.

Religioon on uskumuste, rituaalide ja käitumist reguleerivate põhimõtete süsteem, mille aluseks on usk transtsendentsesse reaalsusesse, mis erineb tavalisest ning argisest ja jääb teisele poole argikogemuse ning argitunnetuse piire, ning sellel põhinev maailmavaade ja eluviis (Lahe 2020: 42). Igal usul on oma konkreetsel kujul religiooni üldisest määratlusest täpsem sisu, vorm ja praktika.

Religiooni aspektid on mitmesugused ning need iseloomustavad ka selles raamatus vaadeldavat algekristlust. Nende hulka kuuluvad intellektuaalne, emotsionaalne, rituaalne, eetiline ehk moraalne, sümboolne, sotsiaalne, institutsionaalne, materiaalne mõõde (Lahe 2020: 43–46).

c) Ajalugu ning usku ja selle kuulutamist saab vaadelda omavahel põimunud protsessina

Kristlus kujunes ajaloolises protsessis. Usul ilma oma veendumuste kuulutamiseta ei ole mõtet. Ajaloost ilma selle tähenduse mõistmiseta ei ole kasu. Üksnes koos vaadelduna aitavad ajalugu ja usk kaasa algekristluse kujunemisloo mõistmisele.

⁹ Algekristliku ajaloo nimetatud etappideks jagamise juures arvestatakse sündmustega, mis nendel perioodidel uue liikumise edenemist mõjutasid ja kuidas UT tekstid neid valgustavad. Etappide kronoloogiline määratlus on kohati ligikaudne. Jeesuse avaliku tegevuse paigutamine ajavahemikku 27–30 pKr on leidnud laialdast toetust. Täpsem daatum on Jeruusalemma langemine ja templi hävitamine aastal 70 pKr. Ent näiteks apostlite kontsiili ehk nõupidamise toimumist pakutakse aastate 44 ja 51 vahele, mistõttu selle paigutamine aasta 47 pKr piirkonda esindab statistilist konsensust. Üheksa piibliteadlase arvamus algekristliku ajaloo sündmuste kronoloogiast esitas tabeli kujul James D. G. Dunn (2009: 499).

¹⁰ Ülevaate varakristliku teoloogia mõistetest ning kirjanduse sünnist ja selle rikkusest alates apostlike isade tekstikogumikest esitab Tarmo Toom oma raamatus „Varakristlik teoloogia“ (2022: 17–45).

Ülal oli esitatud vaade algkristlusele läbi viie etapi. Vaate avardamiseks lisan ka James M. Robinsoni ja Helmut Kösteri skeemi. Nemad kujutavad algkristlust vaimsete ühiskondlike liikumiste kulgemise kimbuna ehk usu, selle kuulutamise ja selle vormimise „trajektooridena“ ajas, kusjuures rõhk on kirjandusel ja sellest tehtavatel järeldustel.

Need autorid eeldavad, et ka algkristluse kaasaegsed müsteeriumiusundid, filosoofiad, juutlus ja gnoosis ei olnud staatilised nähtused, vaid need kõik olid samuti muutmises. Usuliste arusaamade ja väljendite edasikandumiste ehk niinimetatud trajektooride üheks näiteks teiste seas on Jeesuse sõnade pärandamine, kogumine, kombineerimine ning neile kirjalike kujude andmine. Siinkohal viitavad autorid varajasele hüpoteetilisele Q-allikale ja hilisemale reaalsele Tooma evangeeliumile (Robinson ja Koester 1971: 12–19).

Uue Testamendi tekstid kujutavad sündmusi ja ideid nii, nagu nende autorid neid oma ühiskondlikus keskkonnas kuulutuse vaatepunktist sobivaks pidasid. Uus Testament on lisaks kirjanduse ajaloole ka algkristlike kogukondade ajaloo kujutis. Ning ümberpöörult, usukogukondade ajalugu oli aluspinnas, mille võrsed ja peegeldused ongi Uue Testamendi kirjutised. Kuulutus, kreekapäraselt *keerügma* (κήρυγμα), toimus esmalt üksnes suulisena, seejärel aga paralleelselt nii suulisena kui kirjalikuna.

Algkristliku kuulutuse objekt ja kese oli Jeesus. Algkristlikus kuulutuses võib alates Jeesuse ilmumistest jüngritele kuni teise sajandi alguseni näha kolme vormi.

- 1) Esimesel etapil sündisid kuulutuse vanimad usutunnistuslikud vormid, millest teame Pauluse kirjapanekute kaudu. Mõistetavalt olid tähtsaimad Jeesuse surnuist ülesäratamisest teavitavad pärimused, nagu 1Kr 15:3–7, millele sai üles ehitada Kristuses surnute ülesäratamise selgituse 1Kr 15:12–55. See oli aeg enne Juudi sõda.
- 2) Kuulutuse ajaliselt järgneva kuju leiab lugeja nii Luuka kui ka Matteuse evangeeliumeist, kuhu see jõudis Jeesuse ütluste¹¹ kogumiku ehk Q-allika vahendusel. Jeesuse võrdumite esitamine Jeesus-rahva enda poolt erineva kuulajaskonna

¹¹ Jeesuse ütlusi nimetatakse kreeka sõna λόγιον alusel sageli logionideks ehk sõnandusteks. Konkreetselt Matteuse ja Luuka evangeeliumides talletatud sarnaste Jeesuse sõnanduste kirjallikku algkuju nimetatakse ka Q-allikaks ning paralleelselt *Logioni*-allikaks. Täht Q omakorda pärineb saksaakeelsest sõnast *Quelle*, mis tähendabki allikat.

ees kujundati ümber kirjanduslikeks vormideks, mille harud üksteist täiendasid.¹² See oli Juudi sõjale vahetult järgnenud aeg.

3) Kolmandat etappi iseloomustab pärimuse kujundamine Jeesuse dialoogideks, nagu on näha Johannese evangeeliumis. Kujunesid ka eraldi pärandatud Jeesuse ütlused ning nende kogumid, mida võib leida näiteks Tooma evangeeliumis (Koester 1982:178–181). Siinkohal oleme jõudnud esimese sajandi lõppu.

Esimest etappi iseloomustab apostel Pauluse reljeefne tekst 1Kr 1:21, mis rõhutab kuulutamist ja eeldab, et lugejad mõistavad 1. Moosese raamatul põhinevaid loomislugusid. Paulus selgitab, et *kuna maailm Jumala tarkuses ei tundnud Jumalat ära tarkuse abil, siis oli Jumalale meelepärane päästa selle narri kuulutuse kaudu need, kes usuvad*. Hetk hiljem ta täpsustab, et ka tema enda kuulutus ja kõne ei püüdnud veenda tarkusega, vaid Vaimu ja väe osutamisega, *et teie usk ei oleks inimlikus tarkuses, vaid Jumala väes* (1Kr 2:4–5).¹³ Apostel pani siin korintlastele kirja oma praktilises kuulutustöös avaldatud mõtteid.

Nagu öeldud, nimetati nii Jeesuse sõnumit kui ka apostlikku kõnet *keerügmaks*. Loomulikult hõlmas kuulutus palju laiemalt algkristlaste elu ja tegevust, ilma et sõna *keerügma* oleks otseselt kasutatud. Vana pärimus Jeesuse ülesäratamise kohta surnuist jäädvustas ju ka teabe Jeesuse ilmunimest suurele hulga le jüngeritele (1Kr 15:3–7). Huvitav on ka näide sellest, kuidas Paulus selgitas roomlastele oma õpetust ristimisest, milles inimene kaasatakse koos Kristusega suremise sarnasusse. See omakorda paneb aluse koos Kristusega ülestõusmise sarnasusele (Rm 6:3–6). See oli kuulutus inimese nõtruses, Jumala väes ning Kristusega sarnanemise soovi sünnis.

Teise etapi näiteks sobib üks Jeesuse elav kõne Galilea rahvale. Ta osutas ajas tagasi Joona raamatule ning eeldas selle kui Pühakirja ühe osa tundmist. Ehkki Jeesus tegi nähtavaid imetegusid, nõuab rahvas ikka veel mingit tunnustähte, mis kinnitaks tema autoriteeti. Sellele pahale sugupõlvele vastas Jeesus: „Niineve

¹² Igas konkreetses pärimuse esitamises sündmuses leidis aset korraga jutustatava uuesti memooreerimine ehk kinnistamine ja samal ajal ka kuulutamise konkreetsest situatsioonist sõltuv tõlgendamine. Kogukonna olustik ja vajadused andsid pärimusele oma värvingu, ent ei tekitanud ega loonud seda (Kelber 1983: 13–20). Suulises kultuuris toimub traditsiooni edastamise käigus jutustuse kompositsiooni pidev uusloomine. „In orality, *tradition is almost always composition in transmission*“ (Kelber 1983: 30). Samal ajal toimib sotsiaalne kontroll heas mõttes tsenseeriva tegurina ja see tagas Jeesuse sõnade ja tegude pärimuse põhijoonte püsimise ning usaldatavuse.

¹³ Sõna *κήρυγμα* esindab oma ajastu pruugis nii olulist kõnet, kuulutust kui ka jutlust. Pauluse väljendusviisis on annus irooniat. Ta eeldab, et loodud inimene peaks talle antud mõistuse (tõelise tarkuse) abil tundma oma Loojat ka loodu põhjal. Seda mõtet on ta värvikalt edasi arendanud Rm 1:18–32 esitatud Jumalast langenud inimese kriitikas.

mehed tõusevad üles kohtupäeval koos selle sugupõlvega ja mõistavad ta süüdi, sest nemad parandasid meelt Joona jutluse peale, ja vaata, siin on rohkem kui Joona“ (Lk 11:32 paralleeliga Mt 12:41).¹⁴ See oli kuulutus Jeesuse võrdumite ehk tähen-damissõnade mõjuväljas.

Kolmandat etappi ilmestabki Jeesuse ütluste kujundamine pikemateks kõne-deks. Näiteks sisaldub Jeesuse dialoogis variseride ülema Nikodeemosega varjatud keelemäng uuesti sündimise ja ülevalt sündimise kõnekujundite vahelduva kasu-tamisega.¹⁵ Kohe järgnevas Jeesuse dialoogis Samaaria naisega avastab kreeka keelt tundev lugeja voolava vee ja elava vee kujundite ilmeka kasutamise.¹⁶ Kõige pikema kõneterviku näide on aga peatükke Jh 13–17 hõlmav Jeesuse kõnede kirjanduslik kompositsioon. Kogu tegevus näib toimuvat ühes siseruumis Jeesuse ja tema jüng-rite ühise õhtuse söömaaja jätkuna. See oli kuulutus Jeesuse arutlevate monoloo-gide, dialoogide ning sümboolsete metafooride mõjuväljas.

Algkristlik keerügma kujutas endast hermeneutilist keelesündmust, milles päri-mus ja tõlgendus omavahelisse seosesse asetati (Robinson ja Koester 1971: 30). Usulist pärimust edasi kandev kuulutus oli otsekui pärm, mille toimel varajane kristlus elas seesmise süvenemise ja välise kasvamise ühtsuses.

¹⁴ Viide Joonale tunnistab sellest, et Jeesus andis Vana Testamendi meeleparandusjutlusele kaalu ja autoriteedi, mille tähendus ei kao ei tema enda tegevuse ajal ega tulevikus. Algkristliku Jeesus-rahva poolt edasi kantud traditsiooni käigus omistati Jeesuse jutlusele kreekakeelne tähistus *keerügma*.

¹⁵ Johannese 3:3 ja 3:7 kasutatud sõna ὄνωθεν tähendab keeleliselt korraga kahte võimalust – nii ülevalt sündimist kui ka uuesti sündimist. Nikodeemos kõneleb inimese vanusest, Jeesus peab silmas vett ja vaimu! See, mis on vaimust sündinud, on vaim (3:6). Dialoogi selle osa lõppu kroonib tähelepanu juhtimine kõnelemisele ja tunnistamisele (Jh 3:11). Niisugust tõlgendamisvõimaluste rohkust on evangeeliumi kirjutaja selles kohas hermeneutiliselt ära kasutanud ning see on vaid üks evangeeliumi mitmeid tõlgendusvõimalusi pakkuvast pärlist.

¹⁶ Jh 4:4–42 esitatud episoodis Samaarias kasutab evangelist ära tööika, et erinevalt kaevudesse kogunenud vihmaveest nimetati allikatest välja voolavat vett elavaks veeks.

1 Alpkristluse mõiste ja sünniolude piiritlemine

Ja see oli Antiookias, kus jüngreid esimest korda hakati nimetama kristlasteks. (Ap 11:26)

Esimene peatükk juhatab sisse edaspidi vaadeldavate teemade raamistuse ja avab küsimusi, mida uurijad on erinevalt käsitlenud.

Kuidas saame teaduslikult läheneda kristluse sünni ja varajase ajaloo vaatlusele? Kuidas nägid end Jeesuse järgijad ise ja kuidas teised ühiskondlikud grupid, rahvad ja võimukandjad? Missuguste ümbritsevate tingimustega tuleb arvestada varajaste kristlaste identiteeti puudutavatele küsimustele vastuste otsimisel? Kuidas alpkristlust määratleda ja ajaliselt piiritleda?

Väliste olude mõju suurust antiikaja *juutkonnale* on raske hinnata. Juutkonna all mõistan reaalselt juudi rahvast kogu tema füüsilises, usulises, kultuurilises, majanduslikus ja sotsiaalses terviklikkuses.

Kuna Rooma impeeriumis hakati ellu viima Aleksander Suure poolt sõjalise jõu abil alustatud hiigelriigi ideed, milles taheti rahvad niinimetatud ühise kultuuriga rahvaks¹⁷ kokku sulatada, siis oli selle poliitika mõju igapäevases elus vägagi tuntav.¹⁸ Liiatigi seepärast, et juutkonna hinges elas hoiatav mälestus 2. sajandil eKr

¹⁷ Kultuuri kompleksust arvestades on raske kujundada kõikehõlmavaid definitsioone. Üks neist käsitleb kultuuri kui inimese elukeskkonda tähenduslikuks muutvate representatsioonide, tekstide ja praktikate lõdvalt seotud kogumit (Raud 2013: 24). Representatsioone võib siin mõista näiteks *esitusviisidena*. Kultuur hõlmab ja kujundab inimest laiapindselt nii tähenduslikkuse ja maailmast aru saamise kui ka emotsionaalsuse läbi, kus kognitiivne arusaamine on vahel tagaplaanil.

¹⁸ Üks rahvas, üks kultuur ja üks suur rahuriik ühe valitsejaga eesotsas – seesugune taotlus ei teostunud veel Aleksandri eluajal, ent Octavianus Augustus esimese päris keisrina asus seda ideed süsteemikindlalt ellu viima. On sümptomaatiline, et suurriikide raames elavate väikeste rahvaste valitsejad otsivad võimalusi käskijate tahte elluviimiseks nõnda, et jätta oma maal mulje endast kui oma rahva heategijast. Niisugune valitseja Palestiinas oli Herodes Suur. Vaadeldes maailma ajalugu näeme, kuidas ühe rahva, ühe usu ja ühe kultuuri ideoloogiat on peale surutud läbi sajandite ning seda tehakse ka 21. sajandil.

Antiochos IV Epifanese¹⁹ poolt sisse viidud ideoloogilisest diktatuurist, mis asus juutide usku välja juurima ja millele vastu seismiseks süttis Makkabeide ülestõus.

1.1. Kuidas otsida esimese kahe aastakümne kristluse nägu?

Naatsareti Jeesuse avaliku tegevusega alguse saanud liikumine Galileas, millele heidavad valgust evangeeliumid, vältas umbes kolm aastat vahemikus ligikaudu 27–30 m.a.j.²⁰ Järgnevalt kasutatakse aja arvestamisel tähiseid eKr ja pKr. Jeesuse maa-pealne tegevus Iisraelis lõppes umbes aastal 30 pKr. Tema liikumine aga kestis edasi ja seda käsitatakse algkristlusena.

Soovides rännata Jeesuse tegevuse ajast edasi ja visandada järgnevat lugu, satume omamoodi kirjanduslikku hämarusse. Suulises kultuuris talletati ja edastati pärimusi kogu aeg, ent ajaloolisi sündmusi saab täpsemini tuvastada just kirjalike ülestähenduste põhjal. Meie käsutuses ei ole Jeesuse tegevuse ajast ja järgnevast kahest aastakümnest pärinevaid kirjutisi. Teame, et suuline kuulutus Jeesusest jõudis esmalt samaarlasteni ja seejärel mittejuutideni Vahemere-äärsetel aladel. Seda protsessi peegeldavad Uue Testamendi kirjanduslikud tagasivaated alates Pauluse kirjadest. Neist esimesed pärinevad esimese sajandi viiekümnendatest aastatest.

a) Värske liikumise omaenda kirjalike allikate ilmumine

Noore algkristluse enesevaatelist loomust valgustavad dokumendid pärinevad sisevaatlejalt. Apostel Paulus kirjutas meile teada olevad kirjad aastatel 50–58. Tema märtrisurm umbes aastal 64 pKr leidis aset pisut enne juudi sõja algust. Pauluse kirjad ning Apostlite tegude raamat lubavad meil visandada sajandi keskpaigale järgnevast algkristluse olustikust ajalise, geograafilise ja sisulise pildi niisugusena, nagu seda autorid kogesid ja teadsid. Kõik järgnev toetub eelnevale ja paljuski järeldub sellest.

On tähelepanuväärne, et Pauluse vaade Kristusele ehk tema kristoloogia on üsna ühesugune kõikides tema kirjades, esimestest kuni viimasteni. Siit saab järeldada, et tema kristoloogia oli üsna küpse kujuga juba siis, kui ta alustas kirjade

¹⁹ Esimese Makkabeide raamatu algus annab poliitilise ja usulise surve sünnist detailse pildi ning Antiochost nimetab 1Mak 1:10–11 otsesõnu patuseks võsuks, kelle mõjul kerkis Iisraelis esile jumalavallatuud mehi.

²⁰ Jeesuse ajaloolist sünniaastat arvestatakse seoses Heroodes Suure surmadaatumiga aastal 4 e.m.a. Arvestades Matteuse evangeeliumi teatega, et Heroodes laskis tappa Petlemmas ja selle piirkonnas kaheaastased ja nooremad poisslapsed, paigutus Jeesuse tegelik sündimine umbes aastasse 6 e.m.a (Mt 2:16).

saatmist. Seega pidid Pauluse esindatud kristoloogia olulised jooned olema kujunenud varakristluse rüpes juba enne Paulust, kes teavitas lugejaid, et ta just nimelt **sai** mitmed usulised lähtealused koguduste liikmetelt, kellega ta lävis (1Kr 11:23; 1Kr 15:3).²¹

Et mõista, mis on varajase kristluse misjoni kiire leviku taga, tuleb üha meele hoida kahte sissejuhatuses esitatud küsimust:

- 1) Kuidas see juhtus ehk kuidas kristluse kujunemise protsess toimus?
- 2) Miks see juhtus?

Nendele ja nendega seotud muudele küsimustele vastuste otsimine läbib järgnevaid lehekülgi. Kui Jeesus oleks olnud oma tegevuse jooksul üksnes rabi või prohvet, kuidas hakati siis teda austama kui *Messiat – Kristust, Jumala Poega* ja *Issandat* nendes kogudustes, mille kohta saame esmast teavet alles Pauluse kirjadest umbes 50–58 pKr? Arvestada tuleb asjaoluga, et aastale 70 pKr järgneval ajal kujunes juutluse vaimne miljö erinevaks sellest juutlusest, mis eelnes aastale 70 pKr (Barnett 2005: 5). Just sellesse teise templi hävingule eelnevasse aega ning vaimsesse miljöösse kuulusid nii Naatsareti Jeesus kui ka Benjamini suguharust pärinev variser Saul (Fl 3:5).

Pauluse kirjad paigutuvad templi hävitamisele eelnevasse aega ja nende keskne sõnum on tunnistus Ješuast kui *Adonai*'st ehk Issandast. Kui Paulus tunnistab Ülestõusnu ilmumistest endale ja teistele jüngeritele, kutsub ta Ješuat juba ka Messiaks ehk Kristuseks (1Kr 15:3–8). Ilmselt lubas Jeesus oma tegevuse ajal vähemalt oma jüngritel end Messiana mõista. Näib, et Messiana kogesid jüngrid Jeesust ka siis, kui ta neile Ülestõusnuna ilmus.

Selle ja teiste näidete varal on tõepärane järeldus, et kristliku liikumise ja varajase kristoloogia sünnid olid teineteisest lahutamatud nii ajas kui ka sisu poolest. Jeruusalemma algkogudus ning teised Uues Testamendis kirjeldatud noored kogudused sündisid, elasid ja kasvasid Kristuse ülistamise kaudu ning temast kuulutamise tulemusena (Barnett 2005: 8). Järgnevalt hakkasid ka väljaspool Iisraeli paiknenud helleenlike²² sünagoogide taimelavadel tekkima teisi rahvaid kaasavad kogudused. Helleenlikud sünagoogid olid juutide, proselüütide ja jumalakartlike muulaste kohtumispaigad, kus suheldi kreeka keeles ning kus reisiv Paulus jutlustas juba vaid 15–25 aastat peale Jeesuse tegevust.

²¹ Paulus kirjeldab 1Kr 11:23–25 püha õhtusöömaaja sündmust sarnaselt Markuse evangeeliumi ning teiste sünoptikute tekstidega. Seetõttu on Pauluse väljenduse mõte ilmselt see, et mistahes olemasolev või saadu pärineb Issandalt, olenemata sellest, kas see jõuab inimeseni kirjaliku teksti või suusõnalise pärimuse kaudu.

²² Laialt kasutatav sõna *hellenistlik* on vormilt laen (ingl *Hellenistic*; sks *hellenistisch*). Mina kasutan sageli eestipärasemat sünonüümi *helleenlik*. Professor Evald Saag soovitas sõnade *Jahvist* ja *Elohist* asemel kasutada eestipäraseid vorme *Jahvelane* ja *Elohimlane*.

Esimese sajandi teise poole kirjutised, nagu evangeeliumid, pastoraalkirjad, Heebrea kiri ning Apostlite tegude raamat tunnistavad sellest, et oli toimunud aegade pööre ja sündinud arusaam uuest pühast minevikust. Uuele ajastule aluse pannud suured sündmused tuli talletada, mõtestada ja teha need järeltulevatele põlvetele kättesaadavaks. Sündis soov teha algusaegade imeline pärand elavaks nii oleviku kui ka tuleviku pärisrahva²³ jaoks, keda Jeesus on puhastanud (Tt 2:11–14). Tulevik võib olla vaimustav, kui osatakse õigesti ammutada minevikust ning ergutada kaaskristlasi elama ja võitlema pühadele kord antud usu pärast (Jd 3).

b) Ajalised raamid ja esimesed teada olevad sündmused

Varajase kristluse elu kujutamist toetavat kronoloogiat saab üles ehitada väheste daatumite kaudu. Kronoloogia teema kordub selles raamatus, ent vaid nii on lootust ajajärkude ja sündmuste vahel põhjendatud seoseid näha.

Miks eraldi esimese kahe aastakümne ehk 30–50 pKr aja kristluse näo otsimine? Sellest ajast puuduvad sellel ajal koostatud kirjalikud allikad. Apostel Pauluse sulest pärinevad kirjad alates aastast 50 pKr heidavad valgust kirjutamise ajale, aga ka olustikule enne kirju, kuna olustik sündis ja kujunes varem.

Johannes alustas tegevust prohvetina keiser Tiberiuse valitsemise 15. aastal (Lk 3:1). Keiser Augustus suri 19. augustil 14 pKr ning Tiberius kuulutati impeeriaatoriks sama aasta 17. septembril. Seega oli Tiberiuse 15. võimuloleku aasta 29 pKr (Barnett 2005: 24). Siis alustas Johannes oma tööd, mis kestis nähtavasti ühe aasta. Kuna Jeesus alustas oma tegevust enne Johannese vangistamist, siis võis ka Jeesuse tegevus alata aasta 29 paiku. Kuna meil ei ole kindlaid andmeid Jeesuse tegevuse kestvuse kohta, siis astronoomilisi andmeid arvestades võis Jeesuse surm olla paasapühal kas 30 või 33 pKr. Sünoptilised evangeeliumid lasevad arvestada aastaga 30, Johannese evangeelium jätab avatuks ka aasta 33. Teadlaste enamus peab aastat 30 pKr paremini põhjendatuks.

Saul koges kutsumisnägemust ehk Jeesuse ilmutust, mis toimus kõige varem kusagil aastate 30 ja 33 pKr vahel ning kindlasti enne aastat 37 pKr. Arvestus toetub ajale, mil Paulus põgenes Damaskusest (2Kr 11:32–33). Teine pidepunkt on Pauluse saabumine Korintosesse. Selle daatumi leidmisel on abiks Apostlite tegude raamatu ja maailmaajalooliste andmete seostamine. Rooma ajalookirjutaja Suetonius kohaselt ajas Claudius juudid Rooma linnast välja aastal 49 pKr ning seepeale saabusid juudikristlased Aquila ja Priscilla Korintosesse (Ap 18:1–3). Seal kohtus nendega Paulus. Kolmanda pidepunktina nimetatakse Ahhaia maavalitseja Gallio raidkirja, mis viitab aastale 51 pKr ja osundab Gallio ühe aasta pikkusele

²³ Ehk *pärusrahva*, pärandit vastu võtva rahva.

valitsemisajale. Nende andmete põhjal saabus Paulus Korintosesse aastal 50 pKr ning lahkus sealt 18 kuu ehk pooleteise aasta pärast.

Seega oli Saul ehk Saulus esimene Jeesusesse uskuv endine variser, kellest sai esimene kristlik kirjamees. Nii oli Pauluse kirjades ilmnevate kristoloogiliste vaadete ja missioonitunde kujunemiseks aega kuni paarkümmend aastat. Sellesse aega mahtus palju kontakte Jeesust „liha poolest“ näinud ja kuulnud ning tema tegudest tunnis-tavate kristlastega. Sellisest dünaamikast võivad kõneleda Apostlite tegude raamatu napid andmed Iisraeli aladel kolmekümnendate aastate esimeses pooles kasvanud kogudustest. Peetrus ja Johannes olid peamised sõnasulased ajal, mil Paulusel oli võimalus kuulda pärimusi Jeesusest ja tema kuulutamisest.

Sel ajal, tõenäoliselt aasta 34 pKr paiku, oli kogudusel rahu end üles ehitada Juuda-, Galilea- ja Samaariamaaal. Peetrus käis läbi erinevaid paiku ja külastas Lüd-dat, Saaronit ja Joppet ning ka mereäärset Kaisaread (Ap 9:31–10:48).

Jerusalemma vastsündinud emakogudus koges esimest suuremat tagakiusa-mist. Stefanos oli hukatud ning mingi hulk koguduse liikmeid hajutatud Juuda- ja Samaariamaaale (Ap 8:1). Ent selle liikumist lämmatada püüdnud aktsiooni toimetel jõudis kuulutus Jeesusest hoopis Süüria Antiookiasse. Näib, et Jerusalemmast hajutatud juudid kuulutasid Jeesust esmalt üksnes juutidele. Siiski, peatselt hõl-masid anonüümsed Küprose ja Küreene mehed misjonivälja kui „kreeklased“ ehk kreeka keelt rääkivad erinevatest rahvustest mittejuudid (Ap 11:19–20). Niisugune kompleksne evangeeliumi kuulutamine äratas huvi ja poolehoidu ning Jeesusesse uskuvaid grupe hakati Antiookias nimetama kreeka keelse sõnaga „kristuslased“ ehk kristlased (Ap 11:22–26).

Heroodeste dünastiast kuningas Herodes Agrippa I algatas uue rünnaku kogu-duse vastu. See leidis aset aasta 44 pKr hapnemata leibade pühal ning tõi kaasa Jaakobuse, Johannese venna hukkamise (Ap 12:1–3).²⁴ Evangelist Markus tutvustas omal ajal Jaakobust ja Johannest Sebedeuse poegadena, kes loobusid oma elatus-vahenditest ja hakkasid Jeesust järgima (Mk 1:19–20). Jeesuse kaasajal tunti poegi isa järgi. Nüüd, aastakümneid hiljem, ei pidanud Luukas vajalikuks Jaakobuse isa nimetada ning piirdus Johannese nimetamisega Jaakobuse vennaks. Luukas teatab ka Peetruse vangistamisest, kes peale vabanemist ilmselt lahkus Palestiinast.

Antiookias vastrajatud kogudust külastas Peetrus, ent Paulus pidi teda seal noo-mima. Põhjuseks oli lauaosaduse keerukas kultuuriantropoloogiline teema – kui-das käituda, kui ollakse lauas erineva rahva- ja usukultuuri esindajatega? Juudid

²⁴ Jaakobus ja Johannes olid kalurid, kelle isa nimi oli Sebedeus. Nad olid esimeste kutsutute seas, said Jeesuselt hüüdnime Boanerges ehk Kõuepojad (Mk 3:17) ja kuulusid Jeesuse jüng-rite lähemasse ringi. Nende ema nimi oli tõenäoliselt Salome, kes võis olla Jeesuse ema Maarja õde (Rienecker 1988: 665).

pidasid kinni keelatud toitude eeskirjadest ja varajases kristluses ei olnud juutidel kerge segakoguduste hingemaastikul orienteeruda. Peetrus suhtles juudikristlastega ja paganakristlastega kahetiselt ehk erineval kombel, Paulus pidas seda aga oma evangeeliumi, st Kristuse evangeeliumi sisule mitte vastavaks ja silmakirjalikuks (Gl 2:11–14).²⁵ See pingestatud sündmus andis Paulusele ajendi pidada selgituskõne sellest, et Seaduse täitmise püüde alusel ei mõista Jumal kedagi õigeks, vaid üksnes usu alusel Kristusesse Jeesusesse. Selle põhimõtte pani Paulus mitmel korral ka kirja (Gl 2:15–21).

Mis põhjusel tekkis varajastel Jeesusesse uskujatel, nagu Paulusel ja teistel, mitte üksnes märgatavaid eriarvamusi, vaid ka sisulisi vastuolusid Iisraeli usuliste juhtidega ja hiljem ka Rooma ametnikega? Selle mõistmiseks on kasulik teha lühike samm tagasi Iisraeli rahva usulisse pärandisse, mis moodustas esimese sajandi ühiskonna endastmõistetava vaimse raamistiku.

1.2. Rahva elumiljööd selle aja Iisraelis mõjutas hilisjuutlus

Kultuuriline keskkond oma usulise, haridusliku, majandusliku ja sotsiaalse mustriga kujundab inimeste vaateid lapsepõlvest peale. Iisraeli religiooni varasemat ajalugu on sobiv nimetada juutluseks, selle algust vaadeldakse alates kirjatundjast ja preestrist Esrast.²⁶ Tema on üks eksiilijärgse aja mõjukatest isikutest, kes 5. sajandil eKr Paabeli eksiilist Jeruusalemma tuli. Esra mõjutas Juudamaa elukorralduse ülesehitamist ning tema tegevusest kõneleb enim Esra raamatu 7. peatükk.

a) Teise templi aja juutluse tunnustest

Jeesuse ajaks oli teise templi aegne juutlus võtnud selgema kuju, selle usuline maailmapilt rajanes struktuurilt ja sisult juutide pühakirjal ehk meie mõistes Vanal Testamendil.²⁷

Seadus, Prohvetid ja Kirjad ning neid täiendavad pärimused kujundasid ka tavalu kombestiku ehk tervikliku elukeskkonna. Juutlus oli juutide ehk juutkonna usu, Pühakirja osiste tõlgenduse ja praktilise elu kujundamise kogum, mille rüpes kujunes

²⁵ *Aga kui Keefas tuli Antiiookiasse, siis ma astusin tema silma ees talle vastu, kuna teda oli tarvis hukka mõista. Sest enne kui mõned olid Jaakobuse juurest tulnud, sõi ta koos paganatega, aga kui need tulid, siis ta tõmbus eemale ja eraldus, kartes ümberlõigatuid. Koos temaga hakkasid silmakirjatsema teisedki juudid, nii et nende silmakirjatsemine tõmbas kaasa ka Barnabase.*

²⁶ Ristiusu sünni aegadeks välja kujunenud meelegaastikust koos arutlusega juutluse mõiste ja Septuaginta tähenduse üle vaata Tasmuth 2020: 23–30.

²⁷ Vana Testamendi teoloogia lühiesituse ning juutluse kohta loe lisa raamatutest Tasmuth 2020: 26–30 ning Tasmuth ja Kurg 2022: 14–23.

Pühakirja kaanon kui tervik.²⁸ Juutluses olid lugude jutustamine ja mäletamine tähtsamad kui dogmaatikana ette kujutatavad mõttelised konstruktsioonid. Nii Jeesuse aja kirjatundjate kui ka hilisemate rabide õpetused võimaldasid ja lubasid esitada Toora erinevaid tõlgendusi. Nad võisid juba sellel ajal nõustuda hiljem koostatud Talmudi vaatega, kus küsimusele, mis on Toora, antakse vastus – see on Toora tõlgendamine. Juutluses kuulusid sündmus ja selle tõlgendus kokku kui jumaliku ilmutuse kandjad (Russell 1986:34).

Iisraeli religiooni ajalugu võib kirjeldada pika usulise rännakuna, mida kajastab heebrea piibel. Selles kätketud usulisust nimetavad kristlased Vana Testamendi teoloogiaks. Kirjeldus Seaduse õpetajast Esrast tunnistab usulise eneseteadvuse kasvust eksiiljärgsel ajal (Esra 7:10). Esra süda oli kiindunud Issanda Seaduse uurimise (*daraš*) külge, millest tuleneb ka sõna *midraš* ehk selgitus või tõlgendus. Seda aasta 500 eKr paiku kujunema hakanud usuelu uut joont võib nimetada juutluse sünniks. Esrast saab hakata arvestama ka kirjatundjate ilmumist ja nende jätkuvat tegevust Iisraelis. Kirjatundjate pärimuse kohaselt sisaldab Jumala antud õpetus ehk Toora nii kirjutatud sõna kui ka selle tõlgendamist. Toora kõrval kujunes ka prohvetikirjandus, ent traditsioonilise juutluse meelest lõppes prohvetlik aeg prohvet Malakiaga.

Ent alles alates 2. sajandist pKr kujunes rabide mõjul Iisraeli religioonist niisugune normatiivne usu ja elu tervik, mida sobib nimetada judaismiks ja mida tuntakse ka rabiinliku judaismina. Judaism ehitus mitmekülgselt ja mahukale aramea- ja heebreakeelsele rabiinlikule kirjandusele. Jудаismi kestvusest kõneleb ligi 2000-aastane ajalugu ja lai geograafiline levik juutide kogukondadega Euroopas, Aafrikas ja Ameerikas.

b) Mida tähendas usk juudile?

Juutluse ning judaismi teljeks oli ja on Jumala sõnale vastav elu, milles nähakse inimese vastust Jumala ilmutatud tahtele. Selle vaatega haakus üldise preesterluse ideaal, mille teostamiseks oli Jumal oma rahva Iisraeli loonud ja kutsunud (2Ms 19:6).²⁹ Mis on Iisraeli olemasolu mõte? Iisraeli ülesanne on olla preestrite kuningriigiks maailma rahvastele. Rahvad, kellele Jeruusalemmast paistab Iisraeli

²⁸ Juutluse kujust ja selle tähendusest rahva elukorraldusele Jeruusalemma teise templi ajastu lõpul ehk Jeesuse tegevuse ja ristiusu sünni aegadel vaata täpsemalt Tasmuth ja Kurg 2022: 23–32. Juutide rahvuslikku kogukonda, kes elas helleniseerunud keskkonnas Rooma riigivõimu valitsuse all, võib nimetada juutkonnaks. Seda tabavat terminit kasutatakse K. M. Fischeri raamatu „Algkristlus“ eestikeelses tõlkes.

²⁹ Selle Toora salmi alusel kujundas 1Pt autor kristlastele kõikehõlmava enesemõistmise tähise: Teie aga olete „valitud sugu, kuninglik preesterkond, püha rahvas, omandarahvas, et te kuulutaksite tema kiidetavust“, kes teid on kutsunud pimedusest oma imelisse valgusse (1Pt 2:19).

Ainu-Jumala Seaduse valgus, saavad anda au Jumalale, siis kui tema rahvas Iisrael tõesti elab püha elu. Jumala and on see, et inimesel on võime mingil määral õppida tundma Jumala tahet ja teid. Sellel võimel põhineb ka vastutuse nõue.

Juutidele tähendas usk vanasti ja tähendab ka täna kuulumist niisugusesse kogukonda, kes on teadlik oma ajaloost ja kus ajalugu mõjutab igapäevast kogemust (Levinson 1992: 30). Aabrahami usulise elukogemuse tipp oli liit ehk leping, mille Jumal tegi temaga ja tema järeltulijatega. Tema läbi antakse Jumala õnnistus kõikidele rahvastele (1Ms 12:4; 18:18). Jumal oli Aabrahamiga kogu tema eluaja. Miks ei saanud Aabraham korraldust ümberlõikamise kohta enne, kui ta oli 90 aastat vana? Sellele annavad juudid järgneva vastuse: seepärast, et Jumal armastab juudi usku pöörduvaid inimesi nii palju, et ta laskis Aabrahamil saada neile igas vanuses eeskujuks. Nii enne kui pärast ümberlõikamist. Jumal ei sulge konvertiitide ehk juutlusega liitujate ees osaduse ust (Levinson 1992: 91–92).

Juutide jaoks ilmnis Jumala tõesus selles, et ta on ustav ja täidab oma töötused. Jumal on ühtviisi sealpoolne ja siinpoolne ning lähedane, nagu seda näitavad nii esiisade, Moosese kui ka neile ajaloos järgnevate isikute, nagu prohvetite ja ka kuningate kaudu jutustatud lood. Jumala šekina ehk Jumala ligiolu maailmas on tuntav nende iisraellaste juures, kelle elu realiseerub kogukonna rüpes, kelle juures viibib Jumal (1Ms 28:15; 46:4). Kuna Iisraeli Jumal on ka kogu maailma Jumal, oli eksiilijärgne juutlus avatud Iisraeli usku pöördujatele.

Siiski sündis Naatsareti Jeesuse elu ja tegevuse mõjul esimese sajandi juutkonna rüpes midagi, mis mõne aja möödudes ei mahtunud juutluse senistesse raamidesse.

1.3. Esimeste sõnasulaste *kristoloogias*

Kristoloogia on hilisem teoloogiline termin väljendamaks nii Jeesusesse uskumise kui ka temast teadusliku arutlemise viisi. Kristoloogia mõiste kasutamine algkristluse kontekstis on mõneti vastuoluline, kuna Piiblis seda mõistet ei ole. Lisaks eristatakse sageli vähem või rohkem „ajaloolist Jeesust“ ja hilisemat niinimetatud „usu Kristust“ (Houlden 1992: 9). Kuidas me saame teadmisi kummagi teema kohta?

Siiski on võimalik kristoloogia mõistet reservatsioonidega kasutada ka varajaste aegade usulise mõtlemise lühidaks kirjeldamiseks. See on kergem, kui püüda vaadelda mõlemaid koos, nii teadmist Jeesuse kohta kui ka usku Jeesusesse.

Ajaloolise Jeesuse avaliku tegevuse mõju vaatluseks tuleb astuda Jeesuse eluajast samm edasi, sest kirjalikud andmed varajase aja usu kohta pärinevad esimese sajandi keskelt ja teisest poolest. Näiteks Luukas kasutas Jeesusest jutustava evangeeliumi sissejuhatuses viidet anonüümsetelt sõnasulastelt saadud pärimustele ning viitas ise ajas aastakümneid tagasi. Sõnasulasteks nimetas ta Jeesuse elu ja tegevust näinud

inimesi, kes kogetut edasi andsid (Lk 1:1–4). Sõnasulased said sündmuste suulisteks allikateks. Jeesuse arvukate järgijate spontaanse jutustava kuulutuse juurest viis tee esmase kristoloogia kui sõnastatud õpetuse poole. Varajaste kristoloogiliste kirjelduste juurest ajas tagasi vaadates saame aimu usust, mis nende Uues Testamendis talletatud vormelilaadsete väljendusteni viisid.

Jeesuse jüngerite kuulutuse keskmes oli Naatsareti Jeesuse isik, kellest kuulutamisele andsid sõnasulased esmase kuju. Seejärel anti kuulutusele Jeesus Naatsaretlastest juba kirjanduslik vorm (Ap 2:22,42; 3:6; 4:10). Hiljem nimetati Naatsareti Jeesuse liikumist ka naatsaretlaste usulahuks, kuna Jeesust kuulutati ka Naatsaretlasena (Ap 24:5,14).

Kes oli varajaste Jeesusesse uskujate jaoks Naatsareti Jeesus? Seda näeb kõige sagedamini kostunud kuulutusest.

a) Jeesus on Messias. Varakult kuulutati, et see Jeesus on tõotatud Iisraeli Messias. Kreeka keeles *Christos*. Luukas märgib Peetruse kahte kõnet Messiasist (Ap 2:31,36; 3:18,20) ja toonitab meelesparanduse vajadust koos üleskutsega lasta end ristida Jeesuse Kristuse nimesse. Hermeneutilise täiendusena selgitab ta, et Messia tiitli kreekakeelne vaste on Kristus (Ap 2:36–38). Jeesus on Taaveti soost pärinev salvitu ning koguduse veendumuse kohaselt ka Jumala püha sulane (Ap 4:27) ning Jumala poolt ülendatud asekanntaja (1Kr 15:3 ja Gl 1:4).

b) Jeesus on Jumala Poeg. Luuka jäädvustatud apostlite õpetuses viidet Jumala Pojale ei ole. Kuidas ilmus see Pauluse kuulutusse? Selgust annab kahe viite koos vaatlemine. Paulus kirjutas ise oma veendumusest, et Jumalale oli meelepärane ilmutada talle oma Poega (Gl 1:15–17). Luukas on aga asetanud Jeesuse kui Jumala Poja kuulutamise vahetult Damaskuse tee ilmutusele järgnevasse aega (Ap 9:20). Jeesuse kuulutamine Jumala Pojana kuulus juba Pauluse kõige varajasemasse misjonijutlusse ajal umbes 50 pKr (1Ts 1:10 jm).

Veelgi enam, Paulus kirjutas Rooma kogudusele Jeesusest kui Jumala Pojast (Rm 1:3,9; 5:10; 8:3). See laseb eeldada, et ka Roomas usuti Jeesust Jumala Pojana nõnda, et Paulus ei pidanud seda enam selgitama hakkama. Traditsioonilooliselt saab eeldada, et aramea keelne isa tähistav sõna *abba* kõlas juba Jeesuse suus (Mk 14:36 par).

c) Jeesus on Kyrios. Kreekakeelne sõna *kyrios* tähistab Isandat ehk Issandat. Sellesama kuulutusterviku kohaselt on Jeesus Messias ka Jumala poolt ülendatud ning asetatud Issandaks (Ap 2:36; 4:33). Seda täiendab ka Pauluse poolt hiljem jäädvustatud, ent varasemast pärimusest saadud eshatoloogilist ootust väljendav arameakeelne *maranata* hüüd (*Meie Issand, tule*; 1Kr 16:22).

d) Jeesus on Inimese Poeg. Seda väljendit kasutas esmalt Markus ja tema järel Matteus, Luukas ning Johannes. Inimese Poja kujundiga väljendati nii Jeesuse autoriteeti, kannatamist kui ka Jeesuse süüdistustest vabastamist ja kirkusesse ülendamist (Mk 2:10; 8:31; 8:38). Jeesuse kohta kasutatud nimetustest jäi Inimese Poja termin vist küll kõige saladuslikumaks (Houlden 1992: 30).

Usku Jeesusesse väljendavad usulised vaated andsid esmalt patristilise aja teoloogidele mõistelise koordinaadistiku, mille alusel nad kirjeldasid algkristlaste usulist meelemaastikku. Veelgi hiljem nimetati see distsipliin kristoloogiaks. Nopped Uue Testamendi tekstidest ilmestavad seda, kuidas mõeldi Naatsareti Jeesusest, Iisraeli Jumalast, iseendast ja sellest maailmast, milles elati.

Kuidas said need vaated sündida?

Sellele ei ole kerge vastata. Siiski arvan, et järgnevad read aitavad kujutada mõtetelisel sidet esimese sajandi Galileaga, kus kulges Jeesuse avalik tegevus ja kust selle mõju kasvama hakkas.

2 Galilea Jeesus-rahvas

*Aga kui Jeesus oli kuulda saanud,
et Johannes on vangistatud, läks ta tagasi Galileasse. (Mt 4:12)*

Uue uskumisviisi esimesed vormingud sündisid Galileas sealse rahva elavast kokkupuutest Jeesusega. Juudid olid Jeesuse oma rahvas, mistõttu on loomulik nimetada Jeesust prohvetina, rabina, imelise tervendajana ning Messiana vastu võtnud galilealasi Jeesus-rahvaks. Jeesuse lühikesed võrdumid, pikemad tähendamissõnad, dialoogid ning rahva mällu juurdunud jutustused tervendamistest läbisid sotsiaalse kontrolli ning ületasid ühiskonnakihtide vahelised rajajooned. Suulises kultuuris on pärimuste jutustajaid ja mälu edasikandjaid palju (Tasmuth 2022: 108–114).

Galilea rahva enamus koosnes maaharijatest, kaluritest, käsitöölisest ja ehitajatest. Galilead läbinud kaubateed pakkusid tööd ka tolliametnikele ehk tõlneritele. Maad haldas aastatel 4 eKr – 39 pKr Herodes Suure üks poegadest Herodes Antipas ja Galileast kirdesse jäävaid alasid aastail 4 eKr – 34 pKr tema poolvend Herodes Filippus. Josef Kaifas oli ülempreester, Süneedrioni eesistuja ja saduseride juht. Variserlike koolkondade juhatajad Hillel ja Šammai³⁰ olid siis tõenäoliselt veel elus ning Jeesuse tegevuse ajal sai Gamaliel Vanemast³¹ ametipositsiooni poolest Hilleli järglane (Vermes 2003: 3).

Pärimuslooliselt kujundatava pildi kohaselt oli Jeesus antiikaja olustikus nähtuna elu parimates aastates olev mees, kutselt puusepp-ehitusmeister, kes avaliku tegevuse ajal seda ametit ei pidanud. Tema emakeel oli aramea, Pühakirja tundmise järgi otsustades mõistis ta piibliheebrea keelt. Hea jutlustajana kasutas ta oskuslikult kõnekäande ja võrdumeid nõnda, et need kergesti meelde jäid ning maailma-

³⁰ Šammai eluajaks pakutakse u 50 eKr – 30 pKr (Norman 2015: 418). Hillel oli suures plaanis tema kaasaegne.

³¹ Gamaliel vanem ehk Gamaliel I oli pärimuse kohaselt Hilleli lapselaps ning oli Süneedrioni eesistuja esimese kristliku sajandi keskpaiku. Ta on ainus Uues Testamendis nimetatud juudi tark (Ap 5:34). Luukas nimetab, et Paulus pidas end Gamalieli õpilaseks (Ap 22:3).

kirjanduseks said. Meie Isa palve kujundas Jeesus aramea keeles riimuvana (Burckhard 1987: 15).

Matteuse rõõmusõnumi kirjutaja avab lugejale enne esimeste jüngerite kutsumise kirjeldamist aluse, millele toetub järgnev jutustus. Jesaja raamatu salmide kasutamine annab mõista, et nüüd on nende sõnade täitumise aeg: *Sebulonimaa ja Naftalimaa, mere teel, sealpool Jordanit, paganate Galilea, rahvas, kes käib pimeduses, on suurt valgust näinud, ja neile, kes istuvad surma maal ja surma varjus – neile tõuseb valgus!* (Js 8:23–9:1; Mt 4:12–17).

2.1 Ajastulooline sissevaade

Kui me jätame ta rahule, hakkavad kõik temasse uskuma, ning siis tulevad roomlased ja võtavad ära nii meie pühapaiga kui ka rahva. (Jh 11:48)

Jeesuse tegevus toimus ja Uue Testamendi autorite kirjutised sündisid keset igapäevast elu, kus pidi arvestama nii Rooma kõikjale tungiva mõjuga kui ka inimeste igapäevaseid muresid väljendavate küsimustega. Veelgi enam, nii nagu Vana Testamendi tekstide autorid ja üles astunud prohvetid andsid oma hinnangu kaasaegsete inimeste elule, nii tegid seda ka Jeesus ja Uue Testamendi tekstide autorid. Siinses käsitluses on Jeesuse ja tema rahva elu puudutavad vaatlused seostatud nende oma aja olustikuga, nii palju kui seda võib ette kujutada.

a) Viited Kristusele ja kristlastele väljastpoolt Uut Testamenti

Kas Jeesus oli tuntud? Millal, kuidas ja kelle hulgas? Esimese sajandi teise poole evangelistid eeldavad oma lugejatelt mingi hulga suulise teabe olemasolu Jeesuse ja temaga seotud inimeste kohta. Väljastpoolt Uut Testamenti leidub Jeesuse isiku kohta mõni Rooma allikas, kus Jeesust esitatakse juba usulise tiitli kaudu ehk Kristusena.

Esmalt kirjutas Rooma ajalookirjutaja P. Cornelius Tacitus (u 55–120 pKr), et nimetus kristlased „sai alguse Christusest, kelle prokuraator Pontius Pilatus hukkas Tiberiuse ajal“ (Annales XV 44). Kuna *Christus* on kreekakeelse salvitut tähistava sõna *Christos* ladinakeelne vaste, peeti siin ilmselt silmas Jeesus Naatsaretlast (Kiilunen 1997: 30–31). Pisut hilisema ajalookirjutaja Suetoniuse (u 70–130 pKr) teadete kohaselt ajas aastail 41–54 pKr valitsenud keiser Claudius juudid Rooma linnast välja, kuna nad Chrestuse õhutusel rahutusi tekitasid (De vita Caesarum XXV 4).

Kolmas roomlastelt pärinev teade puudutas juba kristlasi ja iseloomustab natuke hilisemaid olusid. Nimelt küsis C. Plinius Caecilius Secundus (u 61–120 pKr) keisrilt nõuannet, kuidas tuleks Bitüünia provintsis suhtuda neisse, kes kokku lepitud

päeval enne koitu kogunevad selleks, et laulda hümnid Kristusele otsekui jumalale (Epistulae X 96.7). Varaseim juudi allikas pärineb Flavius Josefuselt (u 37–100 pKr). Ta teatab, et saduseride hulka kuuluv ülempreester Ananias kutsus kokku Süneedrioni ehk juutide Suurkohtu. Sellele ta esitas hukkamõistetavaks Jaakobuse, Kristuseks nimetatava Jeesuse venna koos mõne teisega, keda ta süüdistas Seaduse rikkmises ning andis nad kividega surnuks visatavaks (Antiquitates XX 200). Pliniuse ja Josefuse teated põimivad juba Jeesuse isiku ja tema järgijate kohta säilinud teateid.

b) Paikkonna ja miljöö iseärasusi

... Uuri järele, ja sa näed: Galileast ei tõuse prohvetit! (Jh 7:52b)

Jeesuse tegevuse peamine paikkond oli tema otsene kodumaa Galilea. Seal oli hulga kreekapärase ilmega linnakesi ning põllutööst ja kalapüügist elatuva rahvaga külasid. Põhjaosas paiknev Galilea, maa keskel olev Samaaria koos rannikutasandikuga ja lõunas paikneva Juudaga moodustasid Palestiina nime all tuntuks saanud maa. Kreekapärane nimi *Palaistinē* esines juba ajalookirjutaja Herodotosel (u 484–425 eKr) ja see tähistas nendel aegadel Vahemere idaranniku lõunapoolset osa, kus elasid vilistid (Huuhtanen ja Martola 1997: 54). Geograafilisena nimetatakse vilistite maad ka Jesaja raamatus (14:29). Roomlased nimetasid peale Bar Kochba ülestõusu (132–135 pKr) mahasurumist Palestiinaks kogu Jordani läänepoolse ala, mis sai hilisemas ajaloos tänini kasutatavaks tunnussõnaks.

Püha linn Jeruusalemm oli esimese ja teise templi paigana ohvriteenistuse ainus õiguslik koht, kuhu suundusid palverändajad Palestiinast ja hajalast. Kuningas Taa veti poolt jebuslastelt vallutatud linna ehitas tema poeg Saalomon esimese templi Ofeli künka põhjapoolsele osale Morija mäele. Jeesuse rännakuid Jeruusalemma kirjeldab enim Johannese evangeelium. Kõik neli kanoonilist evangeeliumi aga jutustavad Jeruusalemmast kui Jeesuse kannatamise, tema üle kohtupidamise, hukkamise, matmise ja surnuist ülesäratamise paigast.

c) Pärimused Johannesest ja viited temast suurema isiku tulemisele

Erinevate ootustega usulistel rühmitustel oli rahva hulgas oma mõju. Templis toimetasid ohvriteenistust saduserid, kelle aktiivsus keskendus Jeruusalemma ja selle ümbrusesse. Rohkem haritud ja enesedistsipliini tähtsustavatel variseridel oli aga autoriteet, mida kohtas üle kogu maa. Aeg-ajalt kerkis esile ka karismaatilisi juhte ja mässajaid, kellest Ap 5:36–37 nimetab neljasadat meest juhtinud Teudast ja galilealast Juudast. Mõlemad hukkusid ja nende liikumised hajusid. Herodes Antipase käsul vangistatud Johannes saatis oma jüngrid Jeesuse juurde küsima: „*Kas oled sina see, kes pidi tulema, või jääme ootama teist?*“ (Lk 7:19).

Teistest eristuv oli liikumine, mille nimi tulenes ühestainsast prohvetiks peetud isikust. Kohe evangeeliumite alguses astub esile rahvast meeleparandusele kutsunud Johannes, kes elas erakuna tühermaal ehk kõrbes. Juudi pärimustes seostus kõrbeiga oluline teoloogiline sümbolika. Kõrb oli Jumala ilmutuste vastuvõtmise ala ning ka koht, mida läbides liiguti töötatud maale (Uro 1997: 115–118). Esimese sajandi teisel poolel tuletab Heebrea kirja autor kristlastele meelde vajadust olla kuulekas Jumala sõnale, sest elu on nagu kõrberännak, kus sõnakuulmatud võivad hukka saada (Hb 3:7–4:11).

Inimesed tulid Johannese juurde ning need, kes olid oma patud tunnistanud, said Johannese poolt ristitud (Mk 1:5). Kui Johannes ristas Jeesuse, kaasnes sellega Püha Vaimu laskumine tema peale, mille olulisus tuleb esile järgnevate sündmuste käigus. Et Johannese äratatud liikumine jätkus ka veel peale Jeesuse tegevuse algust, sellest kõneleb Jh 3:22–27, kus võrreldakse kaht paralleelset ristimistegevust – Johannese ja Jeesuse oma. Johannese suu läbi kostub prohvetlik sõna: Jeesus peab kasvama, Johannes ise aga kahanema (Jh 3:30). Ent Johannese jutluse kõige pikema sõnastuse³² edastanud Luukas osutab hiljem ka Johannese liikumise ajalisele ulatusele. Nimelt leidis veel aastakümnete järel Efesosel jüngreid, kes tundsid üksnes Johannese ristimist. Kontekst laseb pidada neid Jeesusesse uskuvateks juutideks, kes ei olnud veel saanud kogeda Püha Vaimu toimet, mis aga avaldus kohe peale seda, kui Paulus oli nad ristinud Issanda Jeesuse nimesse (Ap 19:1–7).

Johannes hukati Herodes Antipase käsul, tema liikumine küll ei kadunud, ent vaibus. Ilmselt siirdus osa Johannese jüngreid Jeesust järgima ja see võis anda hoogu uue liikumise kujunemisele (Jh 1:35–42). Evangeeliumeist leiab selle kohta vähemalt kaks kirjeldavat hinnangut.

Esiteks, sotsioloogilises mõttes iseloomustavad Jeesusele pühendunud rahva ehk Jeesus-rahva lojaalsust ning kuuluvussuhet Jeesusega sõnad Johannese evangeeliumis: *Minu lambad kuulevad minu häält ja mina tunnen neid ja nad järgnevad mulle ning ma annan neile igavese elu ja nad ei hukku iialgi ning keegi ei kisu neid minu käest* (Jh 10:27–28). Teiseks, ajaloo-teoloogiliselt iseloomustas Johannese liikumise ja Jeesuse liikumise vahetumist kõige otsesemalt Luukas, kelle kohaselt ulatuvad Seadus ja prohvetid Johanneseni ning sellest peale kuulutatakse evangeeliumi Jumala kuningriigist (Lk 16:16).

Hea sõnum Jumala kuningriigist! Missuguses esimese sajandi Vahemere-äärsete maade kontekstis oli Jumala-valitsuse kuulutamisel mõte, millest inimesed aru said?

³² Luukas kirjeldab Johannese kõnet korraga meeleparandusele kutsuvana, eesseisvat kohut kuulutavana ja nõu andvana; esmalt monoloogina (Lk 3:7–9), siis dialoogina, kus Johannes vastab talle esitatud küsimustele (Lk 3:10–14), ja siis taas monoloogina (Lk 3:16–17). Johannese kõne lõpp osutab otse Jeesusele, kes ristib Püha Vaimuga ja tulega.

Jeesuse tähendamissõnad kirjeldavad Jumala kuningriigi mitmeid aspekte, ent ükski evangeelium ei teata, et inimesed oleksid Jumala kuningriigi struktuuri, koosseisu, valitsemisvormi ja täidesaatva võimu kohta selgitusi küsinud. Selgitust saab otsida esiteks sellest, kuidas antiikajastu üldine loomus ja Iisraeli ajaloo erilisus omavahel lõikusid ning mis sellest sündida sai. Teiseks, missuguste sotsiaalsete probleemide lahendust pakkus Jeesuse kuulutus?

d) Missuguses ühiskondlike suhete koordinaadistikus astus esile Jeesus?

Sotsioloogiliselt eristatakse madala ja kõrge kontekstuaalsusega ühiskondi.³³ Tõenäoliselt peab paika järeldus, et Jumala kuningriigi mõiste kuulutamine Iisraelis toimus kõrge kontekstuaalsusega ühiskonnas, kus nii ühiskonna toimimise struktuurid kui ka väärtushinnangud olid ühiselt jagatud teadmised.³⁴ Teooria kohaselt on eeldatud, et majanduse, religiooni, poliitika, hõimluse ja teiste institutsioonide puhul olid just poliitika ja sugukondlikkus ehk hõimlus (ingl k *kinship*) nendeks kesketeks teguriteks, mille kaudu toimisid ühiskonna teised institutsioonid (Malina 2001: 15–16).³⁵ Niisugune koordinaatide süsteem oli sarnane kogu Rooma riigis ja seega iseloomulik ka Iisraelile.

Rooma riigis oli tuntud ja tunnustatud isadele omistatav au, ning vastav sõnärühm kõneleb selget keelt. Ladinakeelne *pater* on aluseks patriitsidele³⁶ kui auväärsetest isadest pärinevatele kõrgklassi liikmetele. Pereisa oli *pater familias* / *pater familiae* ning temale kuulus isalik austus ja väärikus ehk *patriciatus*.

³³ Madala kontekstuaalsusega ühiskondades kirjutatavad tekstid annavad hulgaliselt üksikasjalikku teavet ja jätavad vähe ruumi kujutlusvõimele. Kõrge kontekstuaalsusega ühiskondade tekstid on skemaatilisemad ja impressionistlikumad. Need jätavad palju ruumi kuulajate ja lugejate kujutlusele, kuna arvestatakse kogukonna jagatud teadmise tundmisega. Madala kontekstuaalsusega ühiskondades elavad lugejad lihtsalt ei tea seda, mida kõrge kontekstuaalsusega ühiskondade lugejad loomu poolest endastmõistetavaks peavad. Uue Testamendi uurijad peavad arvestama, et selle kirjutajad jagasid oma „kõrge kontekstuaalsete lugejatega“ Vahemere maade maailma üldiseid endastmõistetavusi (Malina 2001: 2).

³⁴ Uue Testamendi tekstide tõlgendamisel kohtame lünki, mille puhul on vaja selgitada, missugune teave puudub ja missugust teavet on neist arusaamiseks vaja juurde saada. Selles osas on abi kultuuriantropoloogilistest uuringutest.

³⁵ Ilmselt ei käsitletud antiikajal ühiskondlikke institutsioone eraldi valdkondadena, nagu peale nn valgustusajastut, need valdkonnad võisid koonduda kodumajapidamise (*domestic economy*) ja riikliku majapidamise (*political economy*) vastastikuste suhete süsteemi. Igal hõimlusel olid oma majapidamine, religioon ja sisesuhted ning igal poliitilisel vormil olid oma majandus, religioon ja võimusuhted. Põllumajanduslik kodumajapidamine kopeeris ja taastootis hõimlust ja linn taastootis poliitikat.

³⁶ *Patricius* ehk eesti keeles patriits. Sõna naisvorm *patricia* annab mõista, et auväärtsed viitasid oma pärinevusele kuulsatest isadest.

Üldriikliku miljöö mõju kõrval oli oluline ka see, kuidas toimus inimeste lähisuhete regulatsioon igal üksikul kohalikul tasandil, kus keskne oli perekond. Perekond on osa hõimust, mille liikmed on teadlikud oma ajaloolisest päritolust. Iisraelile keskse Toora kohaselt olid Jumal ja isad omavahel nii tihedalt seotud, et Jumalast kõneldi sageli kui oma isa Jumalast. Jaakob viitab oma isale Aabrahamile ja kõneleb Jumalast kui minu isa Jumalast.³⁷

Usk *isade Jumalasse* sai kolmeliikmelise kuju Moosese kutsumise loos, mille käigus Jumal esitles end Moosesele tema vanemate Jumalana: „*Mina olen sinu vanemate Jumal, Aabrahami Jumal, Iisaki Jumal ja Jaakobi Jumal*“ (2Ms 3:6). Isade Jumal on 2Ms 3:1–22 kohaselt see, kes on („olen-kes-olen“; heebrea *ehje ašer ehje*). Jumal ilmutabki end esmalt perekonna või hõimu vanemale ning Aabraham on see esiisa, kellega sõlmib Jumal lepingud ja kellele annab oma töötused. Isa austamine sidus kokku usulise ja moraalse kohuse.

Lapsi tunti isade järgi. Näiteks Johannese evangeeliumis ei nimetata kordagi nimepidi jüngreid Johannest ja Jaakobust, ent Jh 21:2 viitab neile, kutsudes neid Sebedeuse poegadeks. Nähtavasti autor eeldab, et lugeja oskab Sebedeuse nimest järeldada poegi Johannest ja Jaakobust.

Kui Jeesus kandis risti, sunniti seda tegema ka Küreene Siimonat, keda evangeeliumi hilisematele lugejatele tutvustati tema poegade Aleksandroose ja Ruufuse kaudu, kes pidid järelikult evangeeliumi kirjutamise ajal olema tuntud isikud (Mk 15:21).

Isad ning ka emad jagasid elus vaja minevat õpetust: *Kuule mu poeg, oma isa õpetust ja ära jäta tähele panemata oma ema juhatus* (Õp 1:8). Isa ja ema olid loomu poolest austatavad ning seotud tulevase päritava maaga: *sa pead oma isa ja ema austama, et su elupäevi pikendataks sellel maal, mille Issand, su Jumal, sulle annab* (2Ms 20:12). Isa austamise murendamine oli taunitav. Esiteks on see sõnakuulmatus Jumala korralduse suhtes ning teiseks lõhub see ühiskonna sidusat ja tervet elukorraldust. Seda tõsiasi on eriti vaja silmas pidada ka tänapäeval.

e) Ideoloogia, poliitika ja majandus Jeesuse kõnedes

Jeesuse kõned tõendavad, et need võeti kuulajate poolt vastu, sest need puudutasid raskustes oleva elanikkonna küsimusi ja ootusi. Jeesuse kõned peegeldavad reaalse elu paremat tundmist, kui meie aja teoloogilised raamatud seda avada suudavad. Jeesus kõneles arusaadaval viisil elust enesest igapäevast leiba teeniva vaese rahva keskel.

³⁷ Unenäos saadud ilmutuses kõneles Jaakobiga isik, kes nimetas end Issandaks, su isa Aabrahami Jumalaks ja Iisaki Jumalaks (1Ms 28:13). Nii on Aabrahami auväärus esile tõstetud ka sellega, et ta on Jaakobile isaks ka üle füüsilise isa Iisaki.

Rooma ühiskonna poliitökonoomilise kandepinna ja telje moodustasid elatise tootmist kontrollivad suurmaaomanikud, kelle peamine residents oli maal. Keisririigi tekkimise ajaks oli suur osa väiketalupoegi vaesunud.³⁸ Maaharimise korralduses oli oluline ülesanne rentnikel, kellega maaomaniku tingimustel sõlmitud vastastikused kohustused olid vormistatud lepingutena.³⁹ Maaomanik ei olnud kohustatud tegema midagi üle lepingus kokku lepitu. Kui ta tegi midagi kohustust ületavat „head“, osutati talle austust sellega, et teda nimetati heategijaks või armuliseks isandaks. Nendest pidi hästi räägitama, sest teistsugune kõne sai karistatud.

f) Missugune oli selles olukorras Jeesuse ideoloogiline sõnum?

Usk on usaldus Jumala vastu ja oma veendumuste argumenteeritud põhjendamine. Jeesus viitas ülalkirjeldatud sotsiaalsetele suhetele selge irooniaga: „*Rahvaste kunin-gad peremehetsevad nende üle ja neid, kes nende kallal meelevallatsevad, hüütakse „hea-tegijaiks“.* Nõnda ei tohi olla teie seas, vaid suurim teie seas olgu nagu noorim, ja juht nagu see, kes teenib“ (Lk 22:25). Veelgi enam, konkreetsetes kontekstis ütles ta teda kuulavale rahvale: „*Häda teile, kui kõik inimesed räägivad teist hästi, sest nõndasamuti tegid ju nende vanemad valeprohvetitele*“ (Lk 6:26). Jeesuse aasajutluse sõnad viitavad põhjendamatule au osutamisele kui moraalsele valele ning usulisele pettusele.

Igapäevaelus toimis patrooni ja kliendi vastastikuse suhte süsteem. Patriitside seisuse hajumise järel said patrooniks olla ka lihtsalt jõukad mõjuisikud, keda sobis ikkagi patroonideks nimetada. Patroon oli kõrgema staatusega isik, kes jagas klientide kaitset ning mõningaid ainelisi hüvesid ja võimalusi. Klient aga töötas patrooni heaks ning andis patroonile „tagasi“ omavahel kokku lepitavaid teenuseid, austust ja lojaalsust. Patroonile oli oluline saada austatud ning seda said talle pakkuda vaid kliendid. Suhted toimusid üldreeglina silmast silma tasandil ning olid sarnased Galileas, Juudas ja Pereas, kus klientideks olid need, keda evangeeliumid nimetavad rentnikeks.

Nii saavad selgemaks mõnedki Jeesuse tähendamissõnad. Eeskujuks seatud arukas majapidaja on see, kes on ka usaldatav, ja vaid niisugune saab olla isanda

³⁸ Aastast 510 eKr loetakse kuningate ajale järgnenud vabariigi ajajärgu algust, mis lõppes 30 või 27 eKr Octavianuse võimuletulemisega, kellele senat omistas *Augustuse* ehk *Õilsa* tiitli. Varajase keisririigi ajaks loetakse perioodi 30 või 27 eKr kuni 284 pKr. Julius Caesari (100–44 eKr) nimest tuletati hiljem keisri nimetus, mida Roomas kehastasid imperaatorid ehk käskijad. Octavianus Augustuse geniaalsus avaldus selles, et ta vabariikliku põhiseaduse vormiliselt ja seega näivalts alles jättis, ent kõige kõrgemad ametid enda isikuga ühendas. Kõigepealt oli ta riigi esimene isik ehk *princeps* teiste seas. Teiseks, imperaatorina ehk käskijana tähendas see praktilist seadusandlikku võimu kogu oma käsundusala ehk impeeriumi üle. Ja kolmandaks oli ta suurriigi kui hiigelihi peaks ja preestriks.

³⁹ Residentsus oma maavaldustes sisaldas perekonda, territooriumi, tootmist, selle jaotamist ning muidugi grupiidentiteedi moodustamist ja tagamist.

vara ülevaatajaks. Vastav näide pärineb Jeesuse ütluste allikast (Lk 12:42–48 // Mt 24:45–51). Toora kohaselt pidi ülevaataja maksma päevilisele õiglaselt: Ära tee liiga oma ligimesele ja ära riisu teda; pävilise palka ära hoia enese käes üle öö hommikuni (3Ms 19:13).

Jeesuse tähendamissõnade tähendused olid esimese sajandi Palestiina elanikele arusaadavad. Mida näitavad kaks Jumala kuningriigist kõnelevat tähendamissõna?⁴⁰

1) Tähendamissõna sulastest, kes kohuse täitmise järel rahulduvad enda tühiseks tunnistamisega, äratav esmapilgul hämmastust. Ent ajastulooliste andmete põhjal kasutas Jeesus tavasuhetest tuntud kirjeldust, mida kõik mõistsid (Lk 19:7–9). Niisugused olidki isanda ja teenija rollijaotused. Kumbki tegi just seda ja nendes piirides, mis oli kokku lepitud ning Jeesuse kuulajad tundsid ära elu, nagu see lihtsalt oli.

Väljend „tarbetud teenijad“ (δοῦλοι ἀχρεῖοί) ei peegeldanud mitte seda, et teenijaid ei oleks olnud vaja. Muidugi oli neid sulaseid vaja, ent nad ei olnud asendamatud. Neid ei pruugitud kutsuda ega tööle võtta, sest valida sai ka teisi. Jeesus kasutas teada-tuntud olustikku, lisades sellele meeldetuletuse jüngritele teha ka oma elus ja töös kõik vajalik. Missuguse täiendava nüansi leiame Jeesuse ühest teisest tähendamissõnast?

2) Taevariigi korralduse teiselaadsust esitab Jeesus niisuguse majaisanda näite abil, kes kutsutud töölistele iga päeva elatiseks vajaliku teenari maksab, olenevata tööle kutsumise ja töö tegemise ajast (Mt 20:1–15). Võrdum algab tuttava näitega üht päeva hõlmavast tööturust, kus viinamäe isand kutsub pävilisi tööle. Teenar oli sobiv päevapalk ja vajalik ühe päeva elatise tagamiseks, aga kõiki ei palgatud. Ka viimasena kutsutu oli õnnelik saanud tööampsu üle. Selle võrdumi sõnastus peegeldab hästi tavaeluliste töösuhete leppelist iseloomu – eks me leppinud kokku ühele teenarile!

Taevariigi uut olukorda avab võrdumi teine tasand. Viimasele kutsutule antakse sama suur tasu, mis on igapäevaseks leivaks vajalik.⁴¹ See teine tasand ütleb midagi nii töötaja kui ka isanda kohta. Esiteks, töötaja ei pea olema kade, kui teine töötaja oma igapäevase leiva saab, sest palju tunde enne kutsumist ei olnud tal selle saamise lootust. Teiseks on see isand hea, andes omalt poolt rohkem, kui on tema eeldatav kohus! Jeesuse kõned oodatavast taevariigist osutasid muudatusele tavamajanduse süsteemis ja ideoloogias.

⁴⁰ Tähendamissõnade tüüpideist ja nende seosest Jeesuse tegevusega ning kuulutusega vaata Tas-muth ja Kurg 2022: 108–114; 118–124.

⁴¹ *Meie igapäevast leiba anna meile tänapäev* (Mt 6:11).

Arheoloogia ja väheste kirjalike allikate abil on järeldatud, et Jeesuse aja Palestiinas vähenes järk-järgult väikemaavaldatajate hulk. Samal ajal moodustusid suurmaaoomanike linnades paiknevatest kinnisvaradest linnade südamikud nii Iisraelis kui mujal (hbr *ir*, kr *polis*, ld *civitas* ja *urbs*). Rooma riigivõimu organid niisugustena ei tootnud ise hüvesid, vaid kogusid klientide abil makse. See oli süsteem, mis baseerus jõul ja hirmul ning ulatus Roomast provintssidesse ning seega ka Iisraeli.

Sageli oli võlgadesse sattumine möödapääsmatu ning leevendust võis pakkuda pärusmaa ära müümine. Maa koondus üha rohkem suurvaldajate kätte. Selle kohta oli aga Iisraeli rahval mälestus korraldusest, et maad ärgu müüdagu igaveseks, sest maa on Jumala päralt. Jumala juures on ju kõik inimesed kui võõrad ja majalised. Seepärast peab juubeliaastal igaüks saama tagasi oma pärandatud maalapile ehk pärusmaale (3Ms 25:12, 23).⁴²

g) Kord, jõud ja sund ülemkäskija ning tema alamate kasutuses

Kogu Rooma riigis tagati korra säilimist imperaatorist lähtuva vägivaldaga.⁴³ Ühelt poolt rajas Rooma rahu kogu suure riigi territooriumil eeldused rahvaste elujärje parandamiseks. See oli igati hea ja loomulikult tundus paljudele meeldivana. Seetõttu tajus osa rahvastikust vähe seesuguse rahu poliitilisi tagamaid ja toimetehhanisme ning rahu ideoloogiaga kaasnev vabaduste ahendamine jäi kas silma eest varju või seda ignoreeriti. Missugune oli rahupoliitika mehhanism?

Esiteks toetus Rooma rahu mõõgale ja selle teostamine muutus kohati verisemaks, kui võis eeldada. Avalikult kiidetud eesmärgi ja selle saavutamise vägivaldsete vahendite omavahelisele suhtele on ajaloos ikka antud ambivalentseid hinnanguid. Vägivalda kasutamist õigustatakse vajadusega tagada vabadus, rahu ja heaolu. Seetõttu on vabadusest teisti mõtlemine oht „vabaduse“ teostajale ja kaitsjale ning vabaduse kaitsmist maskeeritakse millega parajasti vaja.⁴⁴

Teiseks oli rahul ka selge ideoloogiline toime. Rahu eeldas Rooma ametliku usundi täielikku tunnustamist. Rahu elluviimine toimus surve abil ja soodustas lihtsa allumise meelsuse süvenemist rahva hulgas. See on ju inimlikult mugav. Usundiga liitus poliitiline aspekt, keisri austamine lausa jumaliku olendina, kes

⁴² Kui seitse aastanädalat ehk 7 korda 7 aastat möödus, saabus *jobel* ehk viiekümnes aasta. Igaüks saagu siis minna tagasi oma pärandiga saadud maale ja oma suguvõsa juurde (3Ms 25:1–28).

⁴³ Augustuse propaganda sõnastas selle, mida ta tegi, nõnda, et see sai poliitilise õigustuse. Kuidas? Ta asendas korratuse korraga (*led disorder into order*) ning viis igale poole viisakad ning õukondlikud kombes. Ta „laiendas“ Hellast ja tsiviliseeris barbarite kombes (Malina 2001: 48–49).

⁴⁴ „Vägivald armastab vabadust, tahab ta võita ja vallutada“. Ent vägivald ka „igatseb vabadust“ – „enda najale kallutada“! Igatseb ise sõnastada vabaduse mõistet ja moondata vabadus enda vaadete teenriks. Kaks tuhat aastat hiljem kinnitavad filmis „Viimne reliikvia“ kasutatud sõnad seda poliitilist ja ideoloogilist näitemängu, mis ikka ja jälle aset leiab.

tagab rahu ja heaolu. Sotsiaalteaduslikust vaatepunktist toimib institutsionaliseeritud vägivald sotsiaalse tasakaalu säilitamiseks, mille alaeesmärgid on *status quo* säilitamine korrast kõrvale kaldujate ja õõnestajate vastu ning *status quo* säilitamine dissidentide ja hereetikute vastu.

h) Ideologiseeritud jõu usuline kuub

Rooma ideologiseeritud jõudu toetas imperiaalne „teoloogia“, mille kohaselt Roomal oli jumalik volitus valitseda ilma ajaliste ja ruumiliste piirideta. Kõnemehe ja poeedi Vergiliuse⁴⁵ ideoloogiline mõju oli Jeesuse ajaks tuntav kogu riigis. Tema teos „Aeneis“ püüdis põhjendada nii Roomale osaks saanud taevast korraldust, kangelaslikku päritolu kui ka jumalate poolt tagatavat võidu ideoloogiat (Crossan 2007: 17–18). Keiser oli jumalikku päritolu ja keisri kaudu jumalus juba valitses, mistõttu keiserlik valitsus oli ühtaegu poliitiline ja religioosne valitsus, mis toimis suunaga ülevalt alla. Samal kombel sai volituse ülalt alla toimida ka kohalik valitseja Heroodes Antipas (Crossan 2007: 116–118). Jõud maksis, sest sellel jõul oli jumalik allikas ja põhjendus.

Jõudu arvestasid kõik ning see esines füüsilisel ja vaimsel kujul. Sünoptilise traditsiooni sõnastuses oli vaim see, kes ajas Jeesuse tühermaale, et teda seal proovile pandaks (Mk 1:12 // Mt 4:1 // Lk 4:1). Meie ei tea Jeesuse tegevuse ajal suust suhu kandunud jutustuse sõnastust, ent Rooma riigis toimus elu sama mustri kohaselt. Seetõttu on evangelistide kirjeldus survest Jeesusele, millele ta ei saanud vastu panna, kooskõlas selle dünaamikaga, nagu elu ette kujutati. Dünaamika muster jätkub ning mõne aja pärast ajas Jeesus ise inimesest välja silmale nähtamatu kurja vaimu (Mk 1:25–26). Sarnaselt kirjeldab Luukas ka reaktsiooni Jeesuse kõnele Naatsareti sünagoogis, mille järel ajas mingi rühm juute Jeesuse külast välja (Lk 4:19).

Aegamööda vastuolud Jeesuse ja tema vaenajate vahel kasvasid ning kohalikku mõju omavad juudid hakkasid otsima võimalusi Jeesuse vahistamiseks ja hukkamiseks. Jeesust ei varitsenud Rooma ametnikud oma „kaitsepolitsei“ kaudu, seda tegid juutide endi kogukonna liikmed variserid ja kirjatundjad. Näib, et niikaua kui Jeesuse tegevus ja tema toetamine piirdusid Galileaga, oli eliidi hirm tema ees väiksem. Kui aga Galileas kogetud edu kandus üle Jeruusalemma, sattus ohtu šalom ning küpses vandenõu Jeesuse kõrvaldamiseks.⁴⁶

⁴⁵ Vergiliuse (70–19 eKr) poemid *Bucolica* ja *Georgica* ülistavad karjaste ja põlluharijate elu. Ent Augustuse ülesandel koostatud peateos „Aeneis“ ülistab Itaalia minevikku ja jumalikku Juliuste suguvõsa, kelle nimekaimas esindajas Augustuses näeb poeet Rooma riigi ajaloolise arengu saatusest määratud tädeviijat.

⁴⁶ Institutsioonid teevad kõik võimaliku olemasolevate eeliste ja positsioonide säilitamiseks. Lühidalt öelduna, „Establishment violence is always an expression of concern for maintaining the social situation the way it is“ (Malina 2001: 68).

Nendestki näidetest piisab kujutamaks ette, kuidas Jeesus-rahvas Jeesuse enda tegevuse ajal ja aastakümneid hiljem tajus jõusuhteid, mida kasutas Jeesus ja mida kasutati tema vastu. Raske on vastata küsimusele, kuidas tekkis jüngrite hulgas veendumus Jeesuse kõikeületavast väelisusest (ἐξουσία) ning kuidas see järgnevate aastakümnete jooksul kasvas ja täienes. Kuidagi pidi seda veendumust toetama Jeesuse jätkuva ligiolu kogemine.⁴⁷

Välja joonistuva pildi kohaselt töötas Galilea prohvet Jumala kuningriigi saabumist, mis muudab praegust ebaõiglast olukorda. Iisraeli Jumal võtab juhtimise üle ja muudab poliitilise süsteemi. Selle pildi kohaselt omandas Jumal mitte üksnes monarhi, vaid ka isa tähenduse, millel oli kaks aspekti. Esiteks oli patронаarses ühiskonnas patroon võrreldav isaga. Teiseks oli Iisraelis isal aga veelgi suurem tähendus – isa on hoolitsev, vastutav ja see, kes jagab õnnistust, nagu sellest kõneldakse Vana Testamendi patriarhide lugudes (1Ms 27:1–30; 48:13–20).

Nii laseb Jumala kuningriigi tegelikkuseks saamise ootus taas ärgata lootusel kohalike eluprobleemide õiguspäraseks lahendamiseks. Jumala kuningriigi tulemisel saab avalikuks see, et Jumal on kuningas, kogu Iisraeli patroon ja taevane Isa (Malina 2001: 34).⁴⁸

2.2. Jumala kuningriigi tulemise ootus

*Aga neile, kes teda kuulasid, rääkis Jeesus veel ühe tähendamissõna, sest ta oli Jeruusalemma lähedal ja nemad arvasid, et Jumala riik otsekohe ilmsiks saab (Lk 19:11).*⁴⁹

Millest oleneb kuulutuse vastuvõtmine? Kõnede mõju oleneb sisust, vormist, kuulajate ootustest, esitamise kohast ja vastuvõtmise võimest. Keda või mida kuulutatakse, kuidas seda edastatakse, mida see tähendab ja kuidas see mind puudutab? Nii on see usu, ideoloogiate ja poliitiliste tegevusprogrammide puhul.

⁴⁷ Evangelistide kasutatud sõna ἐξουσία annab märku Jeesuse meelevallast, õigusest, võimest, vabadusest teha neid asju, mida ta Isa nimel teeb ning õigeks peab.

⁴⁸ Vana Testamendi rikkalikest kujunditest Jumala olu ja Jumala tegude kirjeldamisel saab ka eesti keeles lugeda põhjalikku ülevaadet (vt Köhler 1995: 3–88).

⁴⁹ Jumala kuningriigi saabumise ootust väljendavad evangelistid mitmel korral, uues Jeesuse maapealse aja olustikus taas Apostlite tegude raamatu alguses. Need, kes olid Jeesuse juurde kokku tulnud, esitasid talle ajaliselt ebamäärase küsimuse: *Issand, kas sa sel ajal taastad Iisraeli kuningriigi?* (Ap 1:6). Küsimuse vorming kinnitab seda, kui tihedalt oli algkristlik ootus Jumala kuningriigist seotud Iisraeliga.

a) Keiser, maksud, mõtted saatusest

Jeesuse maaapealne elu, avalik tegevus ja liikumise sünd mahuvad kahe keisri, Augustuse ja Tiberiuse valitsemise aega.⁵⁰ Nende võimu all sai teoks Makedoonia Aleksandri idee ühest rahvast, ühest kultuurist, ühest uskumisviisist niisuguses rahu-riigis, mida valitseb üks valitseja.⁵¹ Niisugust valitsejat võib pidada jumalaks või vähemalt jumala pojaks niinimetatud jumaliku mehe – *theios anēr* – tähenduses. Jumaliku mehe käsundusala ehk impeeriumi idee sisaldas imperaatorist lähtuvat kuuletumise nõuet, mille impeeriumi strukturealne võim suutis ka tagada. Lojaalsus kuulus mitte niivõrd impeeriumile, kui imperaatorile ja tema perekonnale (*familia Caesaris*). Täitmisele kuuluvad käsud lähtusid Roomast umbes nii, nagu seda kirjel-das Luukas, et *Augustus andis käsu kirjutada üles kogu riigi rahvas* (Lk 2:1).

Olukorras, kus rahvalt kogutavad maksud läksid korraga nii Jeruusalemma templisse kui ka Rooma, oli loomulik oodata, et Jumala kuningriigil saab olema teistsugune usuline, poliitiline ja majanduslik sisu. Pühakiri nägi ette templimaksu ja see oli lähtekohalt õige,⁵² aga Rooma lisas sellele veel uue ja võõra koormise. See ei olnud veel kõik. Kuigi Vahemere maades vaadati rikastele sageli kui ahnetele, siis vaest nähti ikkagi kui niisugust, kes ei suutnud säilitada oma au ega väärikust. Seepärast olid vaesed ka õnnetud. Kuidas aga asetus vaesuse temaatika usulisele maastikule?

Helleenliku mõtlemise kohaselt puudus vaestel õnneliku elu jaoks vajalik soosiv saatus. Iisraelis elas aga edasi päritud arusaam, et iisraellane ei peaks kunagi olema päriselt vaene. Miks?

Iisraelil oli Jumala valiku tõttu Aabrahami isikul põhinev päritolu ja seetõttu teis-test rahvastest eristuv eneseteadvus. Selle staatusega käis kaasas Iisraeli lepinguside

⁵⁰ Aastail 30 või 27 eKr – 14 pKr valitsenud Augustust võib sisuliselt pidada esimeseks keisriks, ehkki näib, et tiitlina seda talle otse veel ei omistatud. Kuid Augustuse järel valitsenud Tiberius (14–37 pKr) sai päranduseks juba stabiliseerunud riigi. Tiberiuse ajal hukatud Jeesuse üle peetud kohtuprotsessi käiku teravdavad Johanneese evangeeliumi read, kus juudid ütlevad endi kohta, et meil ei ole kuningat, vaid keiser (Jh 19:12–16).

⁵¹ Aleksandri sõjakäikudest, tema suurstamisest ja surmast kõneleb 1Mak 1:1–9. Raamatut avav lõik lõpeb tema riigi jagunemisega ning piirkondadele uute valitsejate esile kerkimisega diadohhide näol. Süüria, Iisraeli ja ümbritsevate maade valitsejaks saanud Antiochos IV Epifanese teatatakse Makkabeide ajal, et ta kirjutas kogu oma kuningriigile, et kõik peavad saama üheks rahvaks ja igaüks peab loobuma oma kombeist ning et kõik rahvad alistusid kuninga käsule (1Mak 1:41–42).

⁵² Prohvet Malaki innustab templimaksu maksmisele, kuna see toob kaasa õnnistuse: *Tooge kõik kümnis täies mõõdus varaaita, et mu kajas oleks toit, ja proovige mind ometi sellega, ütleb vägede Issand. Tõesti, ma avan teile taevaluugid ja kalkan teile õnnistust küllastuseni. ... Siis kiidavad teid õndsaks kõik rahvad, sest te saate ihaldatud maaks, ütleb vägede Issand* (Ml 3:10,12). Vaata ka Ne 10:40.

oma Jumalaga. Lepingu seadis Jumal, ent sellel on kaks poolt. Jumal eeldab oma rahvalt Toora ehk Seaduse kohast eluviisi. Kui rahvas elab nõnda, siis peab Jumal kinni oma töotusest õnnistada omandrahvast Iisraeli. Vastavalt Toora ühele sotsiaalsele aspektile *ei peaks enam vaest olema su keskel, sest Issand õnnistab sind rikkalikult sellel maal, mille Issand, su Jumal, annab sulle pärida kui pärisosa, kui sa ainult tõesti kuulad Issanda, oma Jumala häält, täites hoolsasti kõiki neid käske, mis ma täna sulle annan* (5Ms 15:4–5).

Siinkohal ilmneb iisraellaste ja helleenide maailmamõistmise erinevus. Esiteks ei ole juutide jaoks hüvede puhul tegemist saatusega, vaid Iisraeli Issand on see, kes jagab õnnistust. Teiseks on iisraellase kohus kuulata Jumala häält ja elada Jumala korralduste kohaselt ja siis saab kõneleda õnnistusest. Kolmandaks on õnnistus seotud maaga, mis antakse päriselt Iisraelile.⁵³

Miks ei näe Galilea põlluharija ja kalur selle töotuse teostumist? Ollakse küll omal maal, aga konkreetne pärusmaa võib olla suurmaavaldaja käes ja kaudselt ka Rooma valitseda. Kas on süüdi üksikisikud või Rooma riik tervikuna? Või on põhjus ka Iisraelis endas?

b) Töotuste ja oleviku vahel on mingi pinge

Ei ole kerge ette kujutada seda, kuidas juudid võisid selles olukorras meenutada Toora ja ühe varasema prohveti Miika sõnu tulevatest helgetest aegadest. Siis ei peaks olema kohaliku Heroodese ja kaugete roomlaste kaksikvalitsust Jeruusalemmas ega kogu maal. Siis tulevad hoopiski teised rahvad Jeruusalemma õppima Jumala sõna, et hakata käima nende järele: *Aga viimseil päevil sünnib, et Issanda koja mägi seisab kindlana kui mägede tipp ja tõuseb kõrgemale küngastest ning rahvad voolivad ta juurde. Ja paljud paganad lähevad ning ütlevad: „Tulge, mingem üles Issanda mäele, Jaakobi Jumala kotta, et ta õpetaks meile oma teid ja et võiksime käia tema radu: sest Siionist lähtub Seadus ja Jeruusalemmast Issanda sõna!“* (Mi 4:1–2).

Millal tuleb see aeg? Kuidas tuleb see aeg? Mis on selle aja tulemise eeldus? Esiteks kõneles Johannes kohtupidamise lähedusest ning viitas sellele, et asi ei ole üksnes roomlastes, vaid et ka Iisraelis endas on mingi viga. Teiseks suunas Johannes pilgu meeleeparanduse läbi avanevale uuele võimalusele.⁵⁴ Kolmandaks tunnistas ta selle isiku tulemisest, kes on temast endast suurem ja keda Toora kohaselt võtavad rahvad kuulda (1Ms 49:10).

⁵³ Jeesuse sõnum lihtsatele galilelastele oli, et õndsad on tasased, sest nemad pärivad maa (Mt 5:5).

⁵⁴ Mt 3:1–12 ja Lk 3:1–17. Ent Luukas lisab erilise märkuse, mida ei ole tavaliselt tähele pandud. Johannese jutlust saab pidada ka evangeeliumiks: *Ka veel paljude muude asjade pärast manitsedes kuulutas Johannes rahvale rõõmusõnumit* (Lk 3:18). Evangeelium tähendab ka manitsuskõnet.

2.3. Kuningriigid vastuolus

Mälestus Taaveti, Saalomoni ning hilisemate kuningate riikidest hoidis üleval tulevikulootust. Ent igapäevaselt seisis Galilea inimeste silme ees kuningas Heroodes Suure poja Heroodes Antipase valitsus. Tema korraldusel ehitati uuesti üles Sefforis ja rajati keiser Tiberiuse auks Tiberiase linn. Mõlemad linnad tõid silma ette kreekaliku kultuuri ning kehastasid roomlaste jõulist kohalolu, kus Antipas sai uhkeid pidusid korraldada. Ühel niisugusel peol, kus vürsti staatuses Antipast meelitavalt ka kuningaks võidi nimetada, hukati Ristija Johannes (Mk 6:14–29). Targad ja õppinud kirjatundjad mäletasid, et Koguja oli kirjutanud: *Häda sulle, maa, kui su kuningaks on sulane ja vürstid pidutsevad juba hommikul* (Kg 10:16). Tõenäoliselt sai ka kirjaoskamatu lihtrahvas vahel kirjatundjate käest neid õpetussõnu kuulda.

Evangeeliumite kohaselt ei käinud Jeesus kummaski neist linnadest, mille uhkus meenutas Heroodes Antipase isa Heroodes Suure rajatud Kaisaread ja mille jõukus põhines ümbruskonna põlluharijate ekspluateerimisel (Crossan ja Reed 2001: 67–70). Põllumaa aga tähendas toitu ehk elatist ning seda vajas nii maa kui ka linn.

Kapernaum oli Antipase valduste äärealale jääv tagasihoidlik juudi küla, ent just sinna tuli Jeesus Naatsaretlane kohe koos oma esimeste jüngritega. Ajas sünagoogis inimesest välja kurja vaimu, parandas Siimona ämma ning tervendas linna haigeid (Mk 1:16–34). Kapernaumas avaldusid esimest korda Inimese Poja tiitel ja sellega seotud Inimese Poja meelevald (Mk 2:1–12).

Taaveti muistse kuningluse tõus 1000 aastat tagasi algas Petlemmast, Jeesuse liikumise kuningriigi sõnum aga läks liikvele Naatsaretist. Avaliku tegevuse ajal pöördus Jeesus sageli tagasi Kapernauma, ent tema rändav eluviis erines õhkkonnast, mida rahvale sisendas kuninglikkust pakkuvate Galilea residentslinnade Sefforise ja Tiberiase õhustik.

a) Mis riik ja kelle riik?

Aga neile, kes teda kuulasid, rääkis Jeesus veel ühe tähendamissõna, sest ta oli Jeruusalemma lähedal ja nemad arvasid, et Jumala riik otsekohe ilmsiks saab. (Lk 19:11)

Missugusesse raamistusse võis paigutada juutide vaade kuningriigile? Kui esimese sajandi Galileas kõneldi kuningriigist, siis praktilises elus viitas see Rooma impeeriumile, mida hoolimata keisririigi nimetusest vaadeldi ikkagi „Rooma kuningriigina“. Selle kuvandi tagasid keisrile kui imperaatorile kuuluv au, jõud ning täidesaatev meelevald.

Kui Jeesus alustas kõnelemist Jumala kuningriigist, äratas see ühemõttelist tähelepanu ja lisas pinget, et mis siis nüüd järgneb. Jeesus kõneles oma rahvale, ent *Jumala kuningriiki* ei mõistetud siiski mitte niivõrd „Jumala rahvana“ või „Jumala

kogukonnana“, vaid pigem „Jumala Kuningriigina“ selle jõulises ning aulises tähenduses. See fraas vastandus Rooma kuningriigile, mis oli määranud rahva elu alates Herodes Suurest ja jätkus nüüd Herodes Antipase vahendusel. Evangeeliumide teated Pontius Pilaatuse reaktsioonist teadetele Jeesuse kuninglusest on realistlikud, sest panused olid suured.⁵⁵ Niisugused süüdistused kujutasid endast ohtu Rooma seadusele ja korrale, mille säilitamine oli Pilaatuse kohustus (Crossan ja Reed 2001: 273–275).

Selle aja inimestele teada olevaid maid ja rahvaid hõlmav Rooma riik oli soodne pinnas kujutluse tekkimisele maailmast kui mingist hiiglaslikust ihust. Seda ihu hoidis koos keiser kui pea. Sündis mulje, et üksikisik hajub kuhugi ära ning see tunne sattus pingesse iseenese kui indiviidi väärtuse teadvustamisega. Kes ma olen, kuhu ma kuulun ja mis on minu „väärtus“? Ka niisugused laiemad ilmavaatelised küsimused saavad konkreetse tähenduse igas päevas, kus silmade ees seisab tavaline eluga toimetulek.

Paljud leppisidki sellega, et Iisraeli rahva liikmena maksame me küll templimaksu, ent samas viivad maksukogujad teise osa rahast keisrile. Mida ütleb Jeesus? Luuka esituse kohaselt sobib keisrile maksu maksta, Matteuse keerukam sõnastus eeldab teistsugust konteksti ning laseb oletada, et nii templimaksu kui ka riigi pearahamaksu koos maksmine oli rahvale oluline koorem ning selle õigustatus küsitav (Lk 20:20–26, vrd Mt 17:24–27).⁵⁶ Praeguses maailma olukorras jätab Jeesuse vastus Iisraeli templiriigi ja Rooma riigi vahelise lojaalsuse vahekorra veel õhku. Kui kauaks?

Neil aegadel olid religioon, poliitika, majandus ja müntide vermimise õigus üksteisest lahutamatud. Müntidel oleva teksti kohaselt oli keiser *divi filius* ehk jumala poeg. Ta oli ka *pontifex maximus*, kes Rooma religiooni ülempreestrina oli ülim sillaehitaja taeva ja maa vahele. Selles olukorras sai üksnes Jumala Kuningriik võtta üle Rooma Kuningriigile kuuluva võimu ja asendada selle õiguse Jumala õigusega (Crossan ja Reed 2001: 276).

Paraku oli Rooma riiklik korraldus see, mida oli hakatud juba pidama normaalsuseks ehk normiks. Aga norm on ka ideoloogia element, mis määrab lisaks elukorraldusele kõige tähtsama, nimelt inimeste mõtlemise. Loomuliku mõtlemise kohaselt tähendab aga Jumala Kuningriigi lähenemine Rooma keisririigi lähenevat lõppu.

⁵⁵ Mk 15; Mt 27; Lk 23; Jh 19.

⁵⁶ Jutustuse lõppplahenduse kohaselt osutub Galilea järve kala selleks abimeheks, kes Peetruse ja Jeesuse eest templimaksu „ära maksab“.

b) Kutsutute kogukonna sündimise dünaamika

Naatsaretist Galilea järveni oli umbes kümme, Kaanasse pisut vähem ja Kaper-nauma ligi kakskümmend kilomeetrit. Jalgsi rändavad inimesed on oma maa-konnas hästi tuntud ning Naatsaretis üles kasvanud Jeesus ei saanud Galileas tund-matu olla. Raskem on arvata, kui palju tunti Jordani aladel tegutsenud Johannest Galileas. Igal juhul algas Jeesuse hea sõnumi kuulutus Johannese meeleparandus-jutluse jätkamisena kõigile, kes Jeesust kuulsid – nii rõhutuile kui rõhujatele (Tasmuth ja Kurg 2022: 104–109).

Kuidas tunnevad end inimesed, kes tajuvad kasvõi vaistlikult, et nad on ühis-konna peajoonest ja hüvedest kõrvale jäetud ega ole kunagi kuhugi kutsutud? Jee-suse tähendamissõna päevilistel oli oma kodu ja pere, aga nad vajasisid ka tööturul kutset, et end elatada. Majaisanda küsimusele, miks te siin jõude seisate, said nad vastata üksnes seda, et meid ei ole keegi palganud (Mt 20:6–7). Nad olid väljaspool leiba teenivate saatusekaaslaste gruppi ja tundsid seda iga tunniga üha rohkem.

Kutsumise tulemus oleneb kutsuja isikust, kohast ja ajast. Jeesuse poolt kutsu-tud esimestest järelkäijatest moodutus väike õpilaste rühmitus. Selle veel väiksem osa sai mingil ajal nimeks *apostlid* ja nendest enamiku nimesid me ka teame. Sageli on küsitud, kust alustada kiriku ajaloo kujutamist? Muidugi Galileast. Ent kes olid need, kes tundsid end kutsututena ja miks?

Keda kutsuti? Esimesed olid kalurid, kelle kutsumine toimus meeleparanduse õhkkonnas (Mk 1:15–20 ja Mt 4:17–22).⁵⁷ Luukas lisas ka selle, kuidas Peetrus seal oma patutundmist väljendab (Lk 5:8).⁵⁸ Rikkale mehele anti vastus õndsakssaamise tingimuste kohta. Vaestele oma vara jagamine on konkreetne näide sellest, kuidas isiklikult just tema peab meelt parandama ja mida tegema (Lk 18:18–27). Kahe silma vahele ei jää asjaolu, et ka patusteks peetute kutsumise juures oli esimene samm meeleparandus. Kutsuja märkas inimest seal, kus ta parajasti oli ja kutsus sealt, kus ta ka tööol oli. Just oma tööd tegev patuseks peetud tõlner Matteus ehk Leevi kutsuti oma töökohalt meeleparandusele ja Jeesuse järgimisele (Mt 9:9–13; Lk 5:27–32). Peale selle laseb mõnigi tervendamise näide oletada, et Jeesus nägi usu tärkamises vähemalt meeleparanduse alguse märki (Mt 8:1–4).

Johannes viitas Jumala kuningriigi ehk taevariigi lähedusele⁵⁹ ning Jeesus alustas tööd Jumala kuningriigi läheduse kuulutamisega. Elulähedaste võrdumite ning näi-dete esitamise kaudu kostus see sõnum läbi kogu tema avaliku tegevuse. Ülevaade

⁵⁷ Neil ei olnud ka sugugi kerge jätta maha oma töövahendid ja mõned perekonnaliikmed, eraldi nimetatakse Sebedeuse poegade isa.

⁵⁸ Peetrusest teame seda, et tal ei katkenud side oma kojaga, kus Jeesus tervendas Peetruse ämma. Igal paavstlusest ja tsölibaadist jutlustajal tasub meelde tuletada, et Peetrus oli abielus.

⁵⁹ Mt 3:2.

Jeesuse kuulutusest on kokku võetud raamatus „Jeesus. Kuningriik. Läkitamine“ (Tasmuth ja Kurg 2022: 108–124).

Askeet Johannese töö ei viinud teda elukeerise keskele ega patuste juurde. Seevastu oli Jeesuse lauaosadus nendega nähtavaks märgiks tema mõistvast suhtumisest patustesse, mis pani variserid ja kirjatundjad nurisema.⁶⁰ Jeesus ise võrdles end seesuguse süüdistuse põhjal Johannesega nõnda, et teda ennast olla peetud söödikuks ja joodikuks (Mt 11:18–19; Lk 7:33–34). Ent Seadus ja prohvetid ulatuvadki Johanneseni, sellest alates kuulutatatakse head sõnumit Jumala kuningriigist (Lk 16:16). Kutsumise juures on tähtsus ka kohal ja olukorral.

Kuhu kutsuti ja millal kutsuti? Jeesust kutsuti vahel kellegi kotta leiba võtma, ka variseride juurde. Söömaajad ei toimunud kiirtoiduputkades, vaid kodudes, mis andis märku respekteritute osaduskonnast. Kord, olles hingamispäeval kutsutud ühe variseri juurde, õpetas Jeesus oma lauakõne kuulajaid kutsuma võõruspeole vaeseid, viletsaid, küürakaid ja jalutuid. Neid, kes pole üksnes aineliselt viletsad, vaid kes tunnevad end vääritutena ja keda niisugustena ka nähakse. Jeesus lisas eshatoloogilise viite, et selline tegu tasutakse alles õigete ülestõusmisel (Lk 14:12–14).

Kohaolijad tajusid viidet tulevase ajastu reaalsusele. Üks lauasoliija lisas mõtte, et õnnelik ehk õnnis on see, kes sööb leiba Jumala kuningriigis (Lk 14:14). Jeesus jätkas näitega sellest, kuidas esmalt kutsutud inimesed solvasid kutsujat, esitades kunstlikult otsitud ettekäandeid tulemata jätmiseks. Seepeale kutsus pidusöögi korraldaja need, kes kutse vastu võtsid.⁶¹ Seega vastab Jumala kuningriigi võrdum lauaosadusest inimese igatsusele kuuluda kuhugi. Ma olen vastu võetud, ma olen sobivaks peetud, ma olen osaduses. See ongi ühe õnneliku elu tunnus.

Võime küsida, missugune on ikkagi söömise ja joomise koht Jeesuse kuulutatud Jumala kuningriigis? Kirjutas ju Paulus roomlastele, et Jumala kuningriik ei olegi söömine ega joomine, vaid õigus ja rahu ja rõõm Pühas Vaimus (Rm 14:17).

Sotsioloogiliselt vaadates selgub, et Pauluse kirja kontekst juhib tähelepanu erisustele juutide ja mittejuutide sissejuurdunud kultuuritajus (Rm 14:1–23). Suhtumine roogadesse oli neil erinev, kogudus aga üks. See erinevus ei tohi saada ligime-

⁶⁰ Lk 15:1–2 esitab etteheite Jeesusele, mille peale Jeesus kõneleb tähendamissõna ehk võrdumi sajast lambast, keda eeldatavasti oht ei ähvarda, ja karjasest, kes läheb otsima ja päästma ühte kadunut. Võrdum lõpeb üleskutsega ühisele rõõmule, mis leiab aset nii maa peal kui taevas (Lk 15:4–7). Järgneb veel võrdum kadunud ja leitud drahmist. Tähenduslik on kahe võrdumi kokkuvõte, sest see viitab rõõmu põhjusele, milleks on patuse inimese meeleparandus (Lk 15:10).

⁶¹ Kogu mitmeosaline jutustus on näide dünaamilisest kompositsioonist, kus oma koha saavad Jeesuse hinnangud ühiskondlikele positsioonidele, nende ümberhindamisele, inimeste õigustamatutele enesehinnangutele ja käitumisele kaasinimeste suhtes.

sele hingevalu põhjustajaks. Kõik on küll puhas ja niisugusena ka hea, aga ei roog ega muu argiselt vajalik ei tohi saada ligimesele komistuseks.

Niisiis, kui Paulus kirjutas järgmise põlvkonna Jeesus-rahvale Roomas, et Jumala kuningriik on õigus ja rahu ja rõõm Pühas Vaimus, siis ta vaid kinnitas sellega, et Jumala kuningriik hõlmab kogu inimlikku eluvaldkonda. See on jätkuvalt *ka* söömine ja joomine, aga niisugune, mis kõiges arvestab lauaosalistega, konkreetse sise-grupiga (ingl *in-group*), kõikide osalistega viisil, mida me tänases eesti keeles nimetame hingehoidlikuks suhtumiseks. Võib väljenduda ka uhkemalt, nii nagu nüüdne erialakirjandus ja õppekavad seda teha tavatsevad: Pauluse soovitusel on pastoraalne nõustamine, parentees või ka eklesioloogiline supervisioon. Jeesuse kõne tuum on aga see, et kutsutud tunnevad end kutsututena ja oodatutena ka siis, kui nad on kutsele vastanud ja juba sisse astunud. See on tee gruppi vastuvõtmisele, vastuvõtmise siiruse tajumisele ning uue grupi liikmeks saamisele.

c) Kodakondsus ja elukorraldus

Kes kuuluvad Jumala kuningriiki? Jeesuse kõne kohaselt ei näi seal olevat sünnipäraseid „kodanikke“ peale juba ees ootavate Aabrahami, Iisaki, Jaakobi ja prohvetite. Uuteks kodanikeks saadakse kutsele vastamisega.⁶² Kuningriigi liikmeks võib aga saada igaüks, kuna rahvusel, sotsiaalsel staatusel, tervisel või haigusel ei ole tähendust. Kutsutute kogukond sündis kutsuja ehk grupi alustaja ehk rajaja algatusel ning tema missiooni täitmise jaoks. Kutsututest pidid Jeesuse enda missiooni ajal saama Iisraeli kadunud liikmete püüdjad (Mt 10:5–6). Loomulikult hõlmas Jumala kuningriigi kuulutamise algus Galileas esmalt seda kohalikku rahvast.

Iisrael oli põhialuselt küll tervikuna Jumala rahvas, ent Galileas sündis Iisraeli seast veel uus, väiksem Jeesus-rahvas. Sündis uus hõimugrupp ehk sise-grupp (*in-group*), mille liikmed on grupi asutajale lojaalsed ja see eeldab suuremaid nõudeid ka grupi liikmete endi suhtes. Enesesalgamisest ja vastastikusest vastutusest grupi teiste liikmete eest sündis uus meie-tunne. Kui aga Juudas Iskariot reetis oma uue kodugrupi rajaja Jeesuse, siis korraga sai talle selgeks, et tal ei ole enam kohta jüngrite hulgas, selles osaduskonnas, kellega koos oli ta kord juba hõlmatud Meie Isa palve ühendavas vaimuvaldkonda (Mt 6:9–13 // Lk 11:2–4). Nüüd puudus Juudasel tulevik ja sotsiaalne liikumisruum. Oma endise kogukonna jaoks oli ta reetur ja ta ei olnud seal enam teretulnud. Kõrgema klassi poolt aga öeldi talle: „*Mis see meie asi on? Vaata ise!*“ (Mt 27:3–4).

Tulevase Jumala kuningriigi elukorraldusest kõneldes viitas Jeesus sageli Jumala

⁶² Luuka 13:28 ning Mt 8:11–12 kohaselt tulevad paljud idast ja läänest, istudes kuningriigis koos Aabrahami, Iisaki ja Jaakobiga. Ennast (Taaveti?) kuningriigi pärijateks pidavad juudid võivad aga olla välja heidetud.

tahtele, mille alus on Tooras, enne loomist olemas olevas maailmakorralduse Seaduses. Toora oli Iisraelile liidulepinguks Jumalaga, kes lepingu mõtte ja eesmärgi Moosese kaudu Siinail oma rahvale teatavaks tegi. Ent mitmete Toora korralduste sisu oli mõeldud laienema kõikidele rahvastele, mida näitab mitmete prohvetite kuulutus (Mi 4:1–2; Js 51:4; Js 66:23 jm).⁶³

Toora põhialused ja prohvetite sõnum ei kao, sest Jeesus tuli neid kinnitama.⁶⁴ Toora tõlgendamine oli kirjatundjate ja rabide kohus, eesõigus ja uhkuse allikas. Et ka Jeesus seda tegi, ei olnud iseenesest taunitav. Imestust Jeesuse kõnede üle äratas hoopis asjaolu, et ei teatud, kelle juures ta seda õppinud oli (Jh 7:15). Võimalik, et seegi seik aitas tekitada vastuseisu tema sabati tõlgendustele ning Inimese Poja ütluste rakendamisele iseenda suhtes.

d) Kes said rahva alagruppidest hõlmatuiks?

Naised moodustavad poole iga rahva elanikkonnast. Iisraeli naised osalesid koguduse kooskäimistel sünagoogides, see oli tavapärane praktika. Peale selle pääsesid juudi naised Jeruusalemma templi naiste eesõue ja seega kõige pühamale paigale lähemale kui teiste rahvaste mehed. Jeesus tervendas vahel ka hingamispäeval ning kord sünagoogis olles parandas ta 18 aastat haige olnud naise. Kutsudes teda koosviibijate ees Aabrahami tütreks, kergitas Jeesus naise staatust selle muidu ehk ununema kippuva pärimusloolise metafoori abil (Lk 13:10–17).

Jeesuse järgijate seas nimetab Luukas koos „nende kaheteistkümnega“ ka varakaid naisi. Üks oli Johanna, kes Jeesuse liikumist toetas. Samas võis ta koos Susanna ja Maarja Magdaleenaga kuuluda nende Jeesuse poolt tervendatud naiste hulka, kes teda koos Jeesuse teiste jüngritega aeg-ajalt saatsid (Lk 8:1–3). Maarja Magdaleena kohta öeldakse, et Jeesus temast seitse kurja vaimu välja ajas, ja palju rohkemat me temast ei tea. Kuid hilisematel aegadel sündis ja levis laialdaselt arvamus, et tema puhul oli tegu prostituudiga. See väide ei ole kuigi hästi põhjendatud (Marjane 1997: 193). Niisugune arvamus sündis kombinatsiooni tulemusel, kui Maarja Magdaleena seostati jutustusega anonüümsest patusest naisest, kes Jeesuse jalgu õliga võidis (Lk 7:36–50).

Rändavad jüngrid. Ilmselt ei saa Jeesuse mõne soovitusel kohaselt, et jüngritel ei pea olema kaasas pauna ega raha (Lk 9:3), teha üldist järeldust, et nii pidanuks kogu aeg olema. Jüngrite lühemad kuulutusreisid võisid olla varustatud erikorraldustega.⁶⁵

⁶³ Rahvad tulevad Jeruusalemma, Jaakobi ehk Iisraeli Jumala kotta Jumala teid õppima. Sealst lähtub Seadus ja Issanda sõna, mis saab rahvaile valguseks.

⁶⁴ Mt 5:17–18.

⁶⁵ Jeesus valmistas jüngrikoolitusega oma jüngreid ette misjoniks. Evangelistidest esitab mis-

Samaarlased leiavad tähelepanu Jeesuse teekonnal läbi Samaaria, kus külarahvas Jeesust vastu ei võta (Lk 9:51–56). Juutide suhtumist iseloomustab jüngrite paha-meel selle üle ja soov lasta tuel taevast alla tulla ja küla hävitada. Siiski ei kujutata samaarlasi siin eristuvalt negatiivselt, sest korduvalt ei võtnud ka juudid ise Jeesust vastu.⁶⁶ Teises jutustuses kõneleb Jeesus ühe Samaaria naisega Jaakobi kaevu juures (Jh 4:1–42). Kaevu motiiv lubas samaarlasi end usupsühholoogiliselt siduda esi-isa Jaakobiga kui *meie* isaga, kes selle kaevu andis (4:12). Jeesuse vastus aga seob kaks rahvast ühiseks Jumalat vaimus ja tões austavaks kogukonnaks, kes ei kogune enam ei sellel Samaaria mäel ega ka Jeruusalemmas (Jh 4:20–24). Kolmas viide samaarlastele tõstab esile ühe terveks saanud pidalitõbise tänulikkust Jeesuse vastu. Jeesus läks taas Samaariast läbi ning juhtis tähelepanu usule, mis muulase päästis (Lk 17:11–19).

2.4. Jumala kuningriigi tõesus. Pühendumus ja tahe

Kuidas süttib üksikutes inimestes ja gruppides soov end kellegagi siduda, tema idee ja töö eest seista? Ühiskondlike rühmituste, filosoofiliste mõttevoolude ja usuliste kogukondade liikmed vajavad juhte, kelle isikupilt on ühiskondlikult silmapaistev, emotsionaalselt kaasatõmbav ja seesiselt usaldatav.

Esiteks eeldab valmidus pühendumiseks suurt usaldust selle vastu, kellele pühenduda ja nende vastu, kellega end siduda. Teiseks, Jeesust tajuti karismaatilise pühamehena ja oma põhimõtetele kindlaks jääva hassiidina ning haigete tervendaja ja eksortsistina.⁶⁷ Kolmandaks oli Jeesus ka õpetaja, ent mitte nii öelda kooliga seotud õpetaja, vaid see, kes õpetas rändjutlustajana. Jeesuse tegudel ja tema õpetustel oli kaasa tõmbav jõud, mida Luukas kirjeldas nõnda:

Ja ta küsis neilt: „Mis siis?“ Nemad ütlesid talle: „See, mis juhtus Jeesus Naatsaretlasega, kes oli prohvet, vägev teos ja sõnas Jumala ja kogu rahva ees, ...“ (Lk 24:19).

jonina nähtavat materjali kõige rohkem Luukas, kes ainsana kõneleb 70 jüngriläkitamisest (Lk 10:1–12, 17–20). Jeesuse jüngrikoolitusest on täpsemalt juttu Uue Testamendi kontekstualiseeriva teoloogia õpikus (Tasmuth 2020: 40–47) ning misjonist evangeeliumide vaates raamatus „Jeesus. Kuningriik. Läkitamine“ (Tasmuth ja Kurg 2022: 139–160).

⁶⁶ Samaarlastel kui Assüüriast saanud sisserändajate ja juutide segarahvast järglastel oli juutidega konkurents ka pühade paikade suhtes. Jeruusalemma minek teravdas usulist vastuolu veelgi, mida näeme järgnevas, Johannese evangeeliumile toetuvast näites.

⁶⁷ Heebrea keeles on „hassiid“ esmalt omadussõna, mis iseloomustab inimest, kes on Jumalale pühendunud ja ustav (Ps 132:9,16). Eesti Piiblis on seda tõlgitud ka kui „vaga“. Omadussõnast sai Makkabeide võitluse käigus 2. sajandil eKr ka isikute grupile viitav mõiste, kui Seadusele ustavusega kaasnes vaprus Seaduse eest sõdida (1Mak 2:42). Hilisemal rabiinlikul ajal kinnistus Mišna kaudu hassiidide kui vagade kuvand (Solomon 2015: 190).

Dialoogiks on vormitud ülestõusnud Jeesuse üks kahe jüngriga peetud vestlus. Üks neist imestas, et nendega liitunud tundmatu reisikaaslane ei ole kursis viimaste sündmustega, ja ütles: „*Sina vist üksi oled selline võõras Jeruusalemmas, kes veel ei tea, mis neil päevil seal on sündinud?*“ Luuka tekst väljendab Jeesuse isiku mõjulugu algkristluse teise põlvkonna ajal. Kuna aga tagajärg eeldab põhjust, siis saab sellega iseloomustada ka Jeesuse isiku mõju tema eluajal.

a) Rändav Naatsaretlane Galilea kallastel

Evangeeliumid tõendavad algkristlaste pühendumust Jeesusele. Selle aja Galilea, Jeruusalemma, Süüria Antiookia, Väike-Aasia, Makedoonia, Kreeka, Itaalia ja Egiptuse suhtlusmaailmad olid suulised ja seega veel ebaülevaatlikumad, kui seda on meie tänane sotsiaalmeedia. Kuna me ei suuda hõlmata sedagi, mis üksnes Eesti suhtlusringkondades praegu toimub, mida tehakse ja kuhu ühiskonda aetakse, siis peame leppima, et Jeesuse liikumise kohta saame teada vaid väikesi kilde.

Inimesed suhtlesid teedel, põlluserval, järve ääres, müümas, ostmas ja makse tasumas. Kõike seda esitavad evangeeliumid. Ent kui palju oli Jeesuse isik jutu-teemaks iganädalastel sünagoogide külastustel Galileas ajal, mil ta tegutses? Kas temast räägiti ka Jeruusalemma templi paganate eesõues ja naiste ning meeste eesõuedes? Mida kõneldi temast hiljem sünagoogides, kui aeg kulus ning algkristlus kasvas? Meie ei saa seda teada, ent usklite hulga kasv tõendab pärimuste elavat mõju. Luukas püüdis näidata, kuidas juudi ühiskonna hariduselu Jeesuse traditsiooni kulgu toetas:

Jeesus tuli Vaimu väes tagasi Galileasse ja kuuldis temast levis kogu ümbruskonda. Ja ta õpetas nende sünagoogides, ja kõik austasid teda. Ja Jeesus tuli ka Naatsaretti, kus ta oli üles kasvanud, ja läks oma harjumust mööda hingamispäeval sünagoogi. Ja kui ta tõusis lugema, anti tema kätte prohvet Jesaja raamat ... (Lk 4:14–17).

Selle rõõmusõnumist pakatava pühakirjateksti edasi lugeja leiab kaks omavahel pinges olevat asjaolu. On loomulik, et inimesed tuletasid meelde Jeesuse päritolu Joosepi pojana. Aga sellega kontrasteerub kohe viide prohveti muistse sõna täide-mineku kohta just täna ja just Jeesuses endas: „*Täna on see kirjakoht teie kuuldes täide läinud*“ (Lk 4:21–22). Töötatud rõõmu-aeg uute olude ootusega on siis selle-sama Joosepi pojaga saabunud.

Jumala kuningriigi tõesus viitab olevikule. Kuidas küll on Jumala kuningriik korraga lähenev, juba olemas olev ja ka tulevikus saabuv? See on saladus, aga selliselt nägi kristlaste teine ja kolmas põlvkond Jeesuse isiku tähendust. Ilmselt ei osanud nad ka ise seda seletada, ent Jumala kuningriigi niisuguse kuulutuse autentsust kin-nitabki asjaolu, et jüngrid seda just nõnda mõistsid ja edasi pärandasid.

b) Missugune võis olla kuningriigi läheduse ebalev tunne?

Aga kui variserid Jeesuselt küsisid, millal tuleb Jumala riik, siis vastas ta neile: „Jumala riik ei tule ettearvatavalt ega öelda: „Ennäe, siin!“ või „Seal!“, sest ennäe, Jumala riik on teie seas!“ (Lk 17:20–21)

Jumala kuningriik on lähedal, ent kui Jeesus ajab Jumala sõrmega kurje vaimu välja, siis on see riik Jeesuse isikus juba siia jõudnud ning on tema kaudu inimeste keskel.⁶⁸ Nii märgatavalt kui ka märkamatu. Alates viimasest suurest prohvetist Johannesest kuulutatakse head sõnumit Jumala kuningriigist, mis murrab sisse sellesse maailma (Lk 16:16). Niisugused Jesaja 35 kohased messialiku aja tunnused pidid andma vastuse ka Johannesele, et Messia on saabunud. Jeesus ütles: „*Minge ja teatage Johannesele, mida te olete näinud ja kuulnud ...!*“ (Lk 7:22).⁶⁹

Kogemus Jumala kuningriigi kohalolust Jeesuse isikus pani aluse veendumusele, et see kuningriik on kohal ka peale Jeesuse äraminekut. Aastate möödudes aitas selle veendumuse püsimisele kaasa Püha Vaimu jätkuva toime kogemine. Otsekui teist nelipühasündmust kirjeldab jutustus Korneeliuse kojas aset leidnud Püha Vaimu laskumisest kõikide peale, kes sõna kuulsid (Ap 10:44–47).

Jumala kuningriigi tulevikuline kirjeldus toetus ka Pühakirjas leitavatele väärtustele. Üheks oli Iisraeli patriarhide ja kaheteistkümne suguharu püsiv tähendus. Iisraeli kaksteist suguharu saavad taastatud (Mt 19:28) ning nendega ühte lauda tulevad kunagi ka teised rahvad (Lk 22:28–30).

Iisrael oskas ja oskab oodata ning näib, et pika perspektiivi tunne on neile sünniga kaasa antud. Üks algkristlaste teise põlvkonna anonüümne autor maalis suure ajakaare. Ta kujutas korraga nii Vana Testamendi pühasid kui julgustas samas ka omaenda aja kristlasi sõnadega: *Need kõik surid uskudes, saamata kätte töötusi, vaid nähes ja tervitades neid kaugelt. Ja nad tunnistasid end olevat võõrad ja majalised maa peal* (Hb 11:13). Autori mõtte kohaselt oli ka algkristlastel otsekui kihlatutel tarkus ja jõud oodata õige aja saabumist. Maailmal see omadus puudub.⁷⁰

⁶⁸ Mk 1:15 annab märku Jumala kuningriigi lähedusest. Ent Lk 11:20 ja Lk 17:21 viitavad Jumala kuningriigi kohalolule seal, nende keskel, kus on Jeesus. Koos Jeesusega töötab tänases päevas Jumala parandav vägi.

⁶⁹ *Pimedad näevad jälle, jalutud kõnnivad, pidalitõbised saavad puhtaks ja kurdid kuulevad, surnud ärkavad üles, vaestele kuulutatakse rõõmusõnumit ja õnnis on see, kes minust iial ei pahandu* (Lk 7:22–23).

⁷⁰ Taevariik on kümne neitsi sarnane, kes võtsid oma lambid ja läksid peigmehele vastu. Eri-nevalt rumalatest vaatasid nad ajas ette ja varusid õli. Sellest pidi jätkuma ebamäärseks ooteajaks, sest ega neitsid ei teadnud peigmehe saabumise hetke. Nad olid viivituseks valmis (Mt 25:1–13).

Tulevikuline Jumala kuningriik saabub aja märkide täitumise järel⁷¹ Jumala väeavalduste saatel koos Inimese Poja tulemisega (Mk 8:38; Lk 21:25–31). Sellega kaasneb ka midagi uue loomise laadset, mille käigus taastatakse ustavate inimeste jaoks olulised sugulussidemed (Mt 19:28–29). Kuidas, see ei selgu, ent algkristlased ei hakanud ka kunstlikku selgitust välja mõtlema, vaid sidusid pärimuse Jeesusest omaenda ajaga, kus nad kogesid Jeesuse kohalolu. Jeesuse ligiolu kogemus aitas vastata ka Jumala kuningriigi ajaülese kujutluse mõistmisele.⁷² Praegu kohal oleva Jeesuse kogemine ja mineviku Jeesuse mäletamine olid omavahel vastavuses ja täiendasid teineteist, nende vahel ei ole vaja otsida vastuolu. Mineviku ajaloo Jeesust tõendab praeguse koguduse juures oleva Jeesuse kogemine (Moltmann 1990: 137).⁷³

c) Vagaduse ja pühendumuse koostoime

Jeesuse usuline vagadus ja isiku erilisus väljendusid selles, et ta tegi ja andis rohkem kui eeldati ja küsiti. Ta tungis sügavamale kui temalt oodati ja riskis rohkem kui oli ohutu (Vermes 2003: 49). Ristija Johannese hukkamine kohaliku võimu esindaja Heroodes Antipase käsul oli Jeesusele ja tema rahvale teada. Puuduvad andmed, et Jeesus oleks oma tegevuses midagi muutnud, ja see tunnistab aatele kindlaks jäämisest olenemata poliitilistest oludest.

Sotsiaalselt väljendus Jumala kuningriigi saabumise põhimõte ka selles, et Jeesus viibis ühiskonnast väljatõugatute seltskonnas. Mitte meeldivuse, vaid eesmärgi pärast, milleks oli soov muuta midagi nende olukorras. Jeesuse käitumises väljendus Jumala kui taevase Isa imiteerimine, tema veendumus selles, missugune on Isa käitumine oma laste vastu, kes pöörduvad eemalolekust tagasi algupärase suhte juurde Isaga (Lk 15:7, 32).⁷⁴ Jeesuse järgimine näitas, et inimesed tajusid tema pühendu-

⁷¹ Jumala kuningriigi saabumise eshatoloogiline mõõde avaldub esmalt nii Iisraeli kui laiemat maailma tabavates viletsustes, mis tuletavad meelde valvamise vajadust. Aja märkide tähelepanemisele viitavad Jeesuse sõnad: „*Vaadake viigipuud ja kõiki puid: kui nad juba pakatavad, siis seda nähes te tunnete iseenesest, et suvi on juba lähedal. Nõnda ka teie, kui te näete kõike seda sündivat, tundke, et Jumala riik on lähedal*“ (Lk 21:29–31).

⁷² Jeesuse tähelepanu Jumala kuningriigi tulemisele kinnitavad Meie Isa palve, õndsakskiitmised mäejutluses ning Mt 25 tähendamissõnad kümnest neitsist, talentidest ning sikkudest ja lammastest (Beasley-Murray 1994: 27).

⁷³ „Historically it is more plausible to assume that the experience of the present Christ and the remembrance of the Christ of the past corresponded, and complemented one another; for the fundamental assertions ‘Jesus is the Christ’ and ‘Christ is Jesus’ identify remembrance and experience, experience and remembrance“.

⁷⁴ Eemalolek Jumalast on osaduse katkemine ning sarnaneb kaduma minemisega Jumala loodud maailmas. Isa suus on koguni pildikeel, kui ta ütleb kaduma läinud poja tagasi tulemise juures, et *see mu poeg oli surnud, ja on jälle saanud elavaks, ta oli kadunud, ja on leitud* (Lk 15:24).

must neile. Sotsiaalpsühholoogilises keeles saab öelda, et kadumaläinud ei tahtnud end enam kadunutena tunda, vaid soovisid oma leidja juurde jääda.

Vaesus ja vaesed, patt ja patused on olulised teemad kõikidel rahvastel ja kõikidel aegadel. Ka kirjandus ja filosoofia saavad sealt arutluste materjali. Vanaaja Iisraelis ja algkristluses on patu mõistel kvalitatiivne eripära. Patuse tajumine tekib isikliku enesetunde ja väliste sotsiaalsete suhete koosmõju tulemusel. Patusus annab endast märku siis, kui satutakse püha lähedusse ja tuntakse seda. Peetrus palus Issandal eemale minna, kuna tundis end olevat patuse mehe (Lk 5:8). Luukas sidus Peetruse enesetunnetusega Jeesuse kutse saada tema jüngeriks ja inimeste püüdjaks. Jeesuse suhtlemine patustega põhjustas korduvat kriitikat.⁷⁵

Patused ja vaesed jagavad tihti kaasinimeste tõrjuvat suhtumist. Seda seost rõhutavad ka Jeesuse elu kujutavad evangeeliumid. Osadust ilmutatakse koos tegutsedes, eriti aga koos lauas olles. Õigesti käitub inimene, kes kutsub vaesed oma lauda (Lk 14:13, 15–24). Lugu rikkast Sakkeusest osutab, et õnnistust jagub sellele, kes jagab osa oma varast vaestele (Lk 19:1–10). Jutustuse süžees on huvitav detail. Sakkeust nimetatakse Aabrahami pojaks, kes ilmselt kehastab siin üht kadumaläinut, keda Jeesus on tulnud otsima ja päästma.

Teistsuguse pühendusteo näite esitab Markus kohas, kus Jeesuse kannatuslugu lugejale avatumaks saab. Keegi anonüümne naine, keda ei pea samastama Lk 7 kujutatud patuse naisega variser Siimona majas, on koos Jeesusega pidalitõbise Siimona majas.⁷⁶ Naine võiab Jeesuse jalgu kalli nardisalviga. Viitega 5Ms 15:11 tekstile, et vaeseid on ühiskonnas alati, tunnustab Jeesus siinkohal naise armastustegu, andes kohalviibijatele teada, et see salvimine on eelmärk tema ihu matmiseks (Mk 14:3–9). Selles jutustuses on rõhk nii Jeesuse isiku erilisel kui ka selle ajahetke kordumatusel päästeloos. Jutustuse lõpus kergitatakse saladuselt katet ning osutatakse tulevikule, mil selle naise teost kogu maailmas kõneldakse. Sellest salvimisest sai pisuke element maailmamisjoni loos.

d) Jeesuse järgimine ja temaga koos tegutsemine misjoni seemnena

Miks hakati Jeesust järgima? Kaasatõmbavalt mõjusid siin Jeesuse enda vagadus ja pühendumine. Jeesuse järgimisele asumisel ei pääsenud mööda enesesalgamisest, mis tähendas ühtlasi ka varasema sotsiaalse grupi maha jätmist ehk salgamist

⁷⁵ Sõna „patune“ esineb Luuka evangeeliumis 18 korda, Markusel 6, Matteusel 5 ja Johannesel 4 korda (Dunn 2019: 43).

⁷⁶ Nendes kahes pärimuses on sarnane motiiv ja kokkulangev majaomaniku nimi Siimon. Samas on ajaloolises plaanis raskesti ettekujutatav, et pidalitõbine variser kutsuks avalikult enda majja rahvast. Jutustused on hea näide sünoptilise traditsiooni mitmekülgsusest, rikkusest ja eksegeetilise seletamise keerukusest.

(Mk 8:34 // Mt 16:24 // Lk 9:23).⁷⁷ Üksnes selle sammu astunud inimesed saavad teha ka teise sammu, liituda uue grupiga. Ühelt poolt pälvitakse sellega saatuseosadus Jeesusega ning teiselt poolt saadakse osa tema jüngrikoolitusest (vt Tasmuth 2020: 4047). Kui Jeesuse jüngrikoolitus meenutas Iisraeli tarkusekirjanduse näiteid nii Vanast Testamendist kui ka apokrüüfsest kirjandusest, siis võis see sotsiaalsühholoogilises plaanis tõsta jüngerite eneseteadvust.

Jüngrid, kes Jeesusega koos tegutsesid, osalesid teadlikult tema missioonis. Loomulikult oli misjon suunatud esmalt Iisraelile, nagu tõendavad paljud kirjakohtad. Eriti kõnekas on siin Vanast Testamendist tuttav eluolustikuline sümbol kadunud lammastest.⁷⁸

Samas on viiteid, mis kõnelevad Jeesuse misjonist muulaste suunal. Ühelt poolt on need kaudsed ja ka otsesed kokkupuuted paganatega, teisalt aga mõnede Jeesuse ütluste sisu.

1) Dekapolise aladel käimine võimaldas lävimist paganatega,⁷⁹ Kapernauma väeülema teenri tervendamine näitas isiklikku kontakti, samuti seestunu tervendamine gerasalaste maal ning sürofoiniikia naise lapse terveks tegemine.⁸⁰ Kui 4000 inimese toitmine toimus osalt paganate aladel – nagu on väidetud –, siis oli selle rahva hulgas kindlasti ka mittejuute. Sel juhul peitub selles jutustuses sümboolne kuvand messialikust pidusöögist, millest võtab osa erineva päritoluga rahvast (Schnabel 1994: 53).⁸¹

2) Jeesuse sõnad kuulajatele, et nemad on maa sool ja maailma valgus, eeldavad soola ja valguse tsentrifugaalse toime taipamist: soolasus ja valgus tungivad iseendast kaugemale oma ümbruskonda. Kõnet kuulas peale jüngerite veel suur hulk inimesi, kes neid sõnu meeles pidasid ja edasi jutustasid.⁸² Tähtendamissõnas raiheinast nisu seas samastatakse põld kogu maailmaga ning hea seeme

⁷⁷ Malina koguni väidab, et suguvõsa ehk hõimu salgamine ning iseenese salgamine on ekvivalentsed (2001: 115).

⁷⁸ Jeesuse sõnade kohaselt on ta ise saadetud vaid Iisraeli soo kadunud lammaste juurde (Mt 15:24). Samas suunas läkitas ta ka oma jüngreid – minge pigem Iisraeli soo kadunud lammaste juurde (Mt 10:6). Kokkuvõtet Jeesuse misjonialasest tegevusest ja õpetusest vaata Tasmuth ja Kurg 2022: 139–159 (peatükk „Misjon evangeeliumide vaates“).

⁷⁹ Mt 4:24–25.

⁸⁰ Mk 5:1–20 paralleelidega ning Mk 7:24–30 paralleelidega.

⁸¹ Mk 8:1–10 ja Mt 15:32–39 erinevad pisut jutustuse üksikasjade, kuid mitte sündmuse kirjelduse põhistruktuuri poolest.

⁸² Evangeeliumi kui tervikjutustuse kompositsioonis paikneb Mt 5:13–14 Jeesuse esimeste jüngerite kutsumise ja tema esimeste kõnede järel ning enne teiste jüngerite kutsumist ja apostliteks nimetatute seadmist. Kõnekeeles võib niisugust kompositsiooni nimetada rahvamisjoni rajamiseks.

Kuningriigi poegadega.⁸³ Tähenamissõna selgitus lubab järeldada, et misjon ulatub üle Iisraeli piiride (Schnabel 1994: 55).

Selgeimad sõnad evangeeliumi jõudmisest kõikide rahvaste juurde on Mk 13:10 ning Mt 24:14, viimane neist viis evangeeliumi eshatoloogilise finaali. Surnuist üles äratatud Jeesus annab jüngritele korralduse teha jüngriteks kõik rahvad (Mt 28:18–20). Luukas esitas ajaloolise ja üles äratatud Jeesuse vahelise jätkuvuse sideme samalaadsete sõnadega: *te peate olema minu tunnistajad Jeruusalemmas ja kogu Juuda- ja Samaariamaal ning ilmamaa äärteni* (Ap 1:8).

Jeesuse järgijate ülesanne on kuulutada Jumala riiki ja parandada haigeid (Lk 9:1–6). Misjon tähendab Jumala kuningriigi lähedale tulemist Jumala saadikute ja nende sõnumi vastuvõtmise kaudu. Hea sõnum kõnetab inimest läbi heade soovide. Kiirel teekonnal olevad jüngrid pidid rändama ilma pauna ja kukruta, ent inimesi nende kodus tuli tervitada *šalom*-õnnistusega: *Aga kui te astute kuhugi majja, ütelge esmalt: „Rahu olgu sellele kojale!“* (Lk 10:5).

Reaalsed olud ei ole aga kaugeltki lihtsad ning näidete seas leidub vastakaid hinnaguid. Kahel korral loeme Jeesuse sõnu: „*Kes ei ole meie vastu, on meie poolt*“ (Mk 9:40 ja Lk 9:50) ja kahel korral: „*Kes ei ole minuga, see on minu vastu, kes ei kogu minuga, see pillab*“ (Lk 11:23 ja Mt 12:30). Kuidas nii? Ent seekord on kontekstid selgelt loetavad. Esimesel korral viidatakse mehele, kes Jeesuse nimel kurje vaime välja ajas. Ilmselt eeldati selle mehe puhul tema ausat hoiakut ja siirast soovi, mis aitas kaasa Jeesuse eesmärkide saavutamisele ja austas Jeesuse nime. Teistsugune oli olukord siis, kui Jeesus vastas süüdistusele, et ta ajavat kurje vaime välja kurjade vaimude ülema abil. Veelgi enam, see väide esitati peale kinnitust, et niisuguse teoga on Jumala kuningriik jõudnud inimeste juurde! Selle eitajad ei ole Jeesusega ega väärtusta tema sõnumit. Nõnda on mõlemad laused tõesed.⁸⁴

⁸³ Tähenamissõna esitus rahvahulgale Mt 13:24–30 ja selle jüngritele avatud seletus Mt 13:37–43 lasevad järeldada salmist 38, et Isa Kuningriik saab olema üleilmne: *Põld on maailm, hea seeme Kuningriigi pojad, raiheinad aga kurja pojad.*

⁸⁴ Selle näite põhjal võib järeldada, et Jeesuse ümber kogunes igasuguseid inimesi. Tema läheduses oli (ja ka koguduses võib olla) avalikke või varjatud vastalisi, kes seesmiselt ei ole koos Jeesusega ning kes tema tööd õõnestavad.

2.5. Uue eetose seeme Galileas

*Hea õpetaja, mis ma pean tegema, et ma päriksin igavese elu? (Mk 10:17)*⁸⁵

Keegi meie jaoks nimetu inimene küsis seda Jeesuselt ja see küsimus avas mitu tõsiasja. Jeesus on hea õpetaja, igavese elu pärimine on väärtuslik eesmärk ja selle pärimiseks peab midagi tegema. Selles lauses öeldu erineb nii kaasaegse juutluse peavoolust kui ka helleenlikust mõtlemisest,⁸⁶ sest mõlemal puhul piirdus vaatepiir siinpoolisusega.⁸⁷ Samas on siin üks eetika keskne küsimus – mida ma pean tegema?

a) Uue Testamendi eetika eeldustest, lähtekohtadest ja vormidest

Eetikat tähistavad kreeka sõnad ἡ ἠθικὴ ja τὸ ἥθος leksikaalsel kujul Uues Testamendis puuduvad⁸⁸ ja kreeka filosoofilise süsteemi mõttes on eetilisi arutlusi vähe. See ei tähenda olemuslike eetiliste arutluste puudumist ega nendest tehtavate järelduste vajalikkuse eiramist. Ongi märgiline, et juba ülal nimetatud küsimusele igavese elu pärimise kohta järgneb Markuse evangeeliumis Sokratese⁸⁹ õpetamis-meetodi sarnane arutlus Jeesuse ja küsija vahel, millel on kolm osa. Esmalt Jeesus

⁸⁵ Paralleel Luuka 18:18 kordab sama sõnastust, Mt 19:16 sõnastus aga rõhutab hea tegemist, jättes õpetajat kõnetades tema „heaks“ nimetamise ära: „Õpetaja, mis head ma peaksin tegema, et saaksin igavese elu?“

⁸⁶ Mittekristliku maailmavaate järgi kehtib üldiselt seisukoht, et eetika ehk moraalifilosoofia on üks filosoofia haru (Pojman 2005: 18). See määrtalus on lihtne, ent samas väheütlev. Ei ole selge ei eetika lähe ega siht. Elmar Salumaa järgi on evangeelses eetikas Jumala tahe nii kristliku kõlbluse lähe kui ka selle ülim norm (Salumaa 2003: 50).

⁸⁷ Variserid uskusid sealpoolset elu, ent rahva tervikut silmas pidades olid nad ilmselt vähemuses. Pauluse kaitsekõnest Suurkohtu ees jutustatakse, et ta ise variseri pojana apelleeris variseride kaitsele, öeldes, et teda on kohtu ette toodud lootuse ja surnute ülestõusemise pärast (Ap 23:6–8).

⁸⁸ Sõna „eetika“ on tuletatud kreeka sõnadest ἡ ἠθικὴ ja τὸ ἥθος, mille tähendused on ‘tavapärase koht, olukord, meelelaad, karakter, hoiak, mõtteviis’. Salumaa nimetab eetikat ka moraali üle juurdlevaks teaduseks (Salumaa 2003: 27). „Moraalist“ kõnelemise aluseks on ladinakeelsed sõnad *mos* (‘komme, tava, pruuk, harjumus’) ja selle mitmuse vorm *mores* (‘kombed’). Rooma kõnemees Cicero esimesest senatis peetud kõnest Catilina vastu pärinevad read *O temopra, o mores* (‘Oh ajad, oh kombed’). Elmar Salumaa eristas kõlblust moraalist ja selgitas: „Nii nagu kristlus on üle igasugusest religioonist, nii on ka kristlik kõlblus üle ja väljaspool moraali. Kõlblus on ainult kristluses, sest kõik muu selle kõrval on ainult moraal. Selline kõlblus sõltub eksistentsiaalsest orientatsioonist, teisisõnu puhtast usust. Seepärast kristlik kõlblus ei olene sellest, et me usume, vaid sellest, mida me usume. Mida ehtsam on meie usk, seda jõulisemalt manifesteerub ka sellest tulenev kõlblus, mis hõlmab kristlase tervikuna. Võitlus usu puhtuse eest on võitlus kõlbluse ehtsuse eest“ (Salumaa 2003: 29).

⁸⁹ Filosoof Platon arvas heaks lasta Sokratesel öelda oma teoses „Riik“ sõnad: „Me ei aruta mingit tühist asja, vaid seda, kuidas me peaksime elama“ (Pojman 2005: 21).

määratleb *hea* enda,⁹⁰ seejärel viitab Toora normidele⁹¹ ja lõpetab praktiliste soovistustega.⁹² Niisuguseid vestlusi on Uues Testamendis veel ning ka juudi rabid pidasid dialooge.

Võrdluseks sobib Louis Pojmani vaade, kes esitab oma raamatu tunnuslausena püüde avastada õiget ja väära. Nendes eetika alusküsimustes avaldub inimeste igipõline soov saada eluliste vastuolude lahendamise jaoks mingid kriteeriumid. Kuna õige ja väär on nii Toora, prohvetite kui ka juudi tarkuskirjanduse teemade keskmes, siis näitavad need eetika „kohalolu“ juba Vanas Testamendis. Just Vana Testamendi ja testamentidevahelise aja kirjanduse põhjal arutletakse õige ja väära üle Uues Testamendis. Noormehe küsimus Jeesusele kui rabile oma tegude õige suuna kohta oli korraga nii teoreetiline kui ka praktiline avang õiguse⁹³ teada saamiseks. See on eetika üks keskne teema.

Uue Testamendi vaates võib eetikat määratleda järgmiste aluspõhimõtete kaudu:

- 1) Alustrajav on usk Jumala tahte ilmutusse, mida usklikud peavad enda jaoks siduvaks.
- 2) Jumala tahte ilmutus on Jeesuse Kristuse läkitamisega täitunud ning lõpule jõudnud.
- 3) Eetikal on siinses maailmas taevane autoriteet, ent see ei seisa väljaspool ajalugu, vaid saab ajaloolises õndsussündmuses oma põhja, teostuse ja jõu.
- 4) Eetika on kogudusega seotud ning osutub üldises plaanis kogoduslikuks eetikaks.
- 5) Kristuse kuulutus ja Kristuse kuulutamine on peale eetika aluseks olemise ka selle piir. Eetika kuulub sellesse maailma, tal on eshatoloogilis-tulevikuline piir ning ta kehtib kuni Jumala kuningriigi täielikuks saamiseni (Wendland 1970: 3).

⁹⁰ *Hea* ei ole miski abstraktne hinnang või arvamus, vaid *hea* pärineb kusagilt. Jeesuse vastus algab meeldetuletusega, et *hea* ei ole keegi muu kui üksnes Jumal, kes on *hea* allikas (Mk 10:18).

⁹¹ Jeesus meenutab Toorat: *Käske sa tead: ära tapa, ära riku abielu, ära varasta, ära anna valedunnistust, ära peta, austa oma isa ja ema* (Mk 10:19).

⁹² Võib oletada, et küsija vähemalt oma püüdlustes järgis Toorat selle keelavas ja reguleerivas osas. Jeesus tunnustas seda eetika alust, millelt on võimalik edasi liikuda. Nüüd järgnes positiivne tegude osa: „Üks asi puudub sul. Mine müü kõik, mis sul on, ja anna vaestele, ja sul on aare taevas, ning tule järgne mulle“ (Mk 10:20–22). Siin oli konkreetne takistus, miks see noormees ei suutnud Jeesuse järgijaks saada. Teistes olukordades on takistuseks mingid muud asjaolud.

⁹³ Jeesuse hoiatus õiguse (δικαιοσύνη) iseenesest lähtuva taotlemise kohta oli: „*Kui teie õigus ei ole märksa suurem kui kirjatundjate ja variseride oma, siis te ei saa taevariiki*“. Jeesus jätkas Toora käsuga mitte tappa ja laiendas selle keelu oma ligimese peale vihamisele (Mt 5:20–22).

Viimase eelduse puhul on väidetud, et Jeesuse kuulutuse apokalüptiline horisont osutub probleemiks eetika rakendamisel tulevaste aegade jaoks. Järeldatakse, et aja lõpu tulemata jäämine lahjendab ootusajale omast eetilistele veendumustele pühendumust ja nende järgi elamist. See võib mõne soovitusel puhul nõnda olla, kuid Toorast pärinev käsk armastada ligimest nagu iseennast oli muistne ja kehtis ka nendel aegadel, mil eshatoloogiline ootus puudus või oli tagaplaanil (3Ms 19:18,34). Ka rabid õpetasid nii ega lahjendanud seda nõuet. Seetõttu võib nõustuda Herbert Brauniga, et Jeesuse kuulutuse põhiosad säilitavad oma kehtivuse ka siis, kui apokalüptiline vaatepiir ära langeb (Sanders 1986: 28).⁹⁴ Eetika teostumine oleneb kuulutuse vastuvõtmisest.

Jeesuse kuulutuse üks tunnus oli kutse meelearandusele ja enda järgimisele. Kutse meelearandusele kehtib püsivalt ega olene vaatest olevikule või tulevikule. Jeesuse õpetatud eetika on suures osas õpetaja järgimise ehk jüngri-õpilase eetika. Esimesel sajandil oma elu korraldama hakanud algkristlased võtsid omaks Jeesuse eetilised suunised, teades väga hästi, et nad kuuluvad Jeesuse algsete jüngrite suhtes järgmistesse põlvkondadesse. Näiteks kiidetakse teises kirjas Timoteosele kirja saaja siirast usku, mis esmalt oli elanud tema vanaemas Loises ja siis tema emas Eunikes (2Tm 1:5).

Esimese sajandi juutluse meelegaastik sisaldas nii omaenda usu ajaloo kui ka kreeka kultuuri rikkusi ning seetõttu kujunesid algkristluse eetilised hinnangud nende tegurite kaasmõjul.⁹⁵

b) Vana Testamendi pärandi, juutluse ning helleenluse mõjust rahva vabadusele

Jumala siduvad eetilised nõuded inimesele on ilmutatud Tooras, eriti dekalooigiks nimetatud kogumikus (2Ms 20:2–17). Jumala korraldused jumaliku imperatiivina järgnevad Jumala varasemale rahva Egiptusest vabastamisele ehk jumalikule indikaatiivile, mis koos moodustavad lepingu. Selles kohtuvad Jumala nõuded ja Jumala töötused: „*Ja kui te nüüd tõesti kuulate minu häält ja peate minu lepingut, siis te olete minu omand kõigi rahvaste hulgas, sest minu päralt on kogu maailm. Te olete mulle preestrite kuningriigiks ja pühaks rahvaks.*“ (2Ms 19:5–6a). Kõrgemad nõuded Iisraelile tulenevad sellest, et nende täitmise korral täidab Jumal oma töötuse võtta Iisrael enda omandiks, ja see annab Iisraelile preesterliku staatuse.

⁹⁴ Sanders tsiteerib Brauni sõnastatut, et „essential parts of [Jesus'] proclamation retain their validity, even if the apocalyptic horizon sinks“ (Sanders 1986: 28).

⁹⁵ Põhjalikumalt Vana Testamendi teoloogia ja juutluse kohta loe Tasmuth 2020: 20–30 ning Tasmuth ja Kurg 2022: 11–33. Hea ülevaate ilmutusest Vanas ja Uuest Testamendis annab Jaan Lahe raamat (vt Lahe 2020: 173–179).

Jumala määrused kaitsevad ligimese inimväärikust ja tema elu, hoolitsevad, et kõigi vajadused saaksid täidetud. Kui keegi on pidanud võtma võlgu ja jätnud oma kuue pandiks, siis tuleb see tagasi anda enne ööd, et vaene ei peaks öösel külmetama. Veelgi enam, vaene saab siis heldet inimest õnnistada! (5Ms 24:10–13). Päevatöölisele tuleb anda tema palk enne ööd ja mitte kellegi, eriti vaese, õigust ei tohi väänata (5Ms 24:14–15).

Pühakirja prohvetlikus osas tuletatakse meelde Toorat ja selgitatakse uuesti seda, mis on hea. Kokkuvõtlik näide on Mi 6:8: *Tema on andnud sulle teada, inimene, mis on hea. Ja mida nõuab Issand sinult muud, kui et saa teeksid, mis on õige, armastaksid headust ja käiksid alandlikult koos oma Jumalaga?*

Tarkuskirjanduse varasalvest leitavad juhised seovad eetilised otsustused tarkusega, mille algus on Jumala kartuses (Õp 1:7). Issand annab tarkuse, tema suust tuleb arukus ja tema talletab õigetele edu. Tarkus ja õigus väljenduvad selles, et inimene ei keela head neile, kes seda vajavad. Ta teeb teistele head, kui tal on jõudu seda teha, ega saada abivajajat enda juurest ära (Õp 3:27–28).

Seadus kehtis püsivalt juhisena, mis kujundas käitumist ja mis tehti elavaks traditsiooni tõlgendamise kaudu. Iisrael koges oma äravalitust läbi kuulekuse, oli ju Toora andmine tõend Jumala armastusest Iisraeli vastu. Toora täitmise raskus ilmes aga selles eripäras, et Toora seadused ja määrused olid võrdkehtivad ning ühtegi neist ei tohtinud kergelt võtta (Lohse 1988: 17). Kuna kirjatundjate seletused kirjeldasid kokku 613 käsku ja keeldu, tekkis reaalne vajadus nendes kuidagi orienteeruda ning rabid pakkusidki erinevaid lahendusi. Tuntuima neist sõnastas umbes 20 eKr rabi Hillel: ära tee oma ligimesele seda, mis on sulle ebameeldiv. See on kogu Toora ja kõik muu on selle selgitus.

Kreeka maailma mõju ilmes Aristotelese filosoofia kaudu, kes Sokratese ja Platoni mõtteid kasutas ja oma süsteemiks kujundas. Temalt pärinevad hiljem sageli eetikas kasutatud mõisted nagu inimese voores (ἀρετή)⁹⁶, tõeline õnn (εὐδαιμονία), mehelik vaprus (ἀνδρεία) ja mõtlik arukus (σωφροσύνη)⁹⁷. Esimese sajandi inimeste meelelaadile avaldasid mõju nii individualistlik epikuurlus kui ka ühise heaolu eesmärki rohkem silmas pidav stoa filosoofia, kus oli nähtav ka loodusega harmoonia saavutamise aspekt (Lohse 1988: 21). Lõpuks püüdsid juudi rabid anda hellenliku sünnangoogi õpetuspraktika kaudu vanatestamentlikule seadusevagadusele kreeka mõtte jaoks arusaadavamalt kuju. Seda püüdu soodustasid nii kreeka keel kui ka vajadus selles keeles esiisade pärimust väljapoole vahendada ning samas ise oma pärimusele ustavaks jääda.

⁹⁶ Seda mõistet on kasutatud Fl 4:8 ning 1Pt 2:9 ja 2Pt 1:3.

⁹⁷ Seda mõistet on kasutatud 1Tm 2:9, kus mõiste esineb mõõdukuse soovitusena.

c) Jeesuse kuulutatud eetika jäädvustati evangelistide ülestõusmisusu valgusel

Uue Testamendi tekstide kirjutajad uskusid, et Jeesuse kuulutatud eetikal on taevane autoriteet, mis ei paikne väljaspool ajalugu, vaid saab ajaloolise õndsussündmuse läbi oma põhja, teostuse ja jõu. Tema õpetused olid osa läheneva Jumala kuningriigi sõnumist eesmärgiga vastata küsimusele õndsaks saamiseks vajaliku käitumise kohta.

Jeesuse kutse pöördumisele. Jeesuse sõnum ei tasandu moraalinõudele, vaid tähendab kogu inimest hõlmavat täielikku suunamuutust. See on nii meeleeparanduslik übermõtlemine (μετάνοια) kui ka muutunud kombel elamine.⁹⁸ Pöördumine on suurem ja avaram kui lihtsalt kahetsus. Kahetsus on eeldus, mis mahub pöördumise sisse. Tõeline pöördumine avab uue vaatepiiri nii vaimselt kui ka füüsiliselt ning toob endaga kaasa rõõmu. Pöördumine on nagu kojutulek ja sellel on tervendav hingehoidlik mõju. See on enda Issandale üle andmine ja edaspidi tema usaldamine. Lapse kombel pöördumine avab taeva (Mt 18:3).

Seaduse püsiv kaalukus. Mida see tähendas? Esiteks ei kao kuhugi Toora ja Prohvetite suunda andev tähendus (Mt 5:17). Seaduse siduvus jääb püsima ja sellel on inimest vaimselt ärksaks tegev mõju. Teiseks juhtis Jeesus tähelepanu püüdliku usklikkuse kiusatusetele teha Jumala sõna oma pärimustega, täiendustega ja hermeneutiliste (uus)tõlgendustega kas keerukamaks või kehtetuks (Mk 7:13). Kolmandaks üllatas Jeesus kuulajaid niisuguse radikaalsusega, mis suunas nende mõtted tagasi alguse juurde. Sellest radikaalsusest tunnistavad Jeesuse ainukordse autoriteediga öeldud ning „aga mina ütlen teile“-sissejuhatusega antud suunised. Üks neist kuulutab oma venna peale vihatajale kohut ning juhib ohverdama mineja esmalt vennaga lepitust otsima (Mt 5:22–24). Alles pärast seda on mõtet suunduda „lepitusliturgiale“. Teine mitmete analoogsete ütluste seast selgitab seda, kuidas abielulahutuse loa ajalooline tingitus tulenes inimese südame kõvadusest ning ei vasta abielu algsele eesmärgile.

Abielu väärikus ja kaitse. Sõnumil abielu korraldusest on vähemalt kolm aspekti. Esiteks, mehe ja naise vahelise abielu aluseks on Tooras esitatud loomiskorra kohane elu. Kuna Jumal on inimese(d) nõnda loonud, siis on mehe ja naise abielu kõige esmaste asjade õpetuse ehk protoloogia üks ilming (1Ms 1:27–28). Seetõttu sobib abielu väärikuse ja väärtuse taastamine ka eshatoloogilisse ehk uue loomiskorra kohasesse raamistusse (Wendland 1970: 11). Loomisjutustuse silmist kaotamine

⁹⁸ Markus alustas Jeesuse Kristuse hea sõnumi edastamist sellega, et rõhutas Johannese kuulust meeleeparandusristimisest pattude andeks saamiseks. Selle eeldus oli pattude tunnistamine ja sellele järgnev ristimine Jordanis (Mk 1:4–5).

võib soodustada Jumala loomistahtest arusaamise hämardumist ja väärkäsitluste teket.

Teiseks seadis 2Ms 20:14 kirja pandud abielurikkumise keeld abielu osapooled kaitsvasse turvasfääri, mida lahutus alati rikub. Eriline on Jeesuse täiendus, kui ta juhib tähelepanu inimese meelsusele ja meelelisusele: „*Aga mina ütlen teile: Igaüks, kes naise peale vaatab teda himustades, on oma südames temaga juba abielu rikkunud*“ (Mt 5:28). Sellega pidi meenuma ka dekalooži käsk mitte himustada oma ligimese naist ja muud temale kuuluvat. Himu mitte märkamine või selle tähenduse vähendamine on esimene abielu mõranemisele viiv oht. Jeesus korraga radikaliseeris käsku ja samas lisas abielule hingehoidliku kaitse.

Kolmandaks on Jumala ja inimese armastamise käsu ja abielu hoidmise vahel otsene seos, kuna armastuses on abielu püsimise jaoks vajalik seesmine jõud. Just inimese seemine tegelik olukord on see määraja, mille põhjal hea puu kasvatab head vilja (Mt 7:17).⁹⁹ Jumala kuningriigi tulemise teel on just *puu* see, mida muutma on Jeesus tulnud.

d) Jeesuse meelevalla kogetud mõju tema eetilisele ja õiguslikule sõnumile

Jeesuse poolt meeldejäeva mõjuga öeldud sõnade „Aga mina ütlen teile“ ning „Tõesti, ma ütlen teile“ tagatisena olevat autoriteeti võime aimata pärimuse eri harude kaudu. Lisaks johanneslikule pärimusele (Jh 13:3) leidub seda ka sünoptilises traditsioonis, mille kohaselt Isana mõistetud Jumal on andnud Jeesusele kõik. See tähendab Isa ja Poja vahelise sideme erilist tundmist (Mt 11:27). Ent siia kuulub ka Jeesuse eetiliste avalduste seos õiguse kategooriaga. Jeesuse järgijate õigus peaks soovitatavalt olema suurem kui kirjatundjate ja variseride oma, sest muidu ei saa taevariiki (Mt 5:20). Selle õiguse¹⁰⁰ loomus ei ole aga poliitiline ega formaal-juriidiline, vaid see esitab suurima üleskutse armastada oma vaenlasi ja palvetada nende eest (Mt 5:43–48).

Armastuse tingimatus. Jeesuse kuulutatud ühepoolne ennastsalgav armastus on täiuslikkuse kui inimeseks olemise ühe suurima taotluse eeldus ning moodustab armastuse kaksikkäsuga ühtse terviku (Mk 12:28–31). Jeesuse vastus variserile, kes küsis temalt suurima käsu kohta, algas Iisraeli usutunnistuse¹⁰¹ meeldetuletamisega ning kohe selle järele asetas Jeesus ligimese armastamise nõude, mis samuti pidi

⁹⁹ Vrd Lk 6:43–46 ja Mt 12:33–35.

¹⁰⁰ Kreeka sõna δικαιοσύνη eestikeelsed vasted on 'õigus, seadusele vastavus, Jumala tahte vastavus'. Ladina keeles vastavad sellele *ius* ning *iustitia*.

¹⁰¹ *Kuule, Iisrael! Issand, meie Jumal, on ainus. Armasta Issandat, oma Jumalat, kõigest oma südamest ja kõigest oma hingest ja kõigest oma väest! Ja need sõnad, mis ma täna sulle annan, jäägu su südamesse!* (5Ms 6:4–6), usutunnistuse järgnev osa paneb südamele kõnelda nendest sõnadest lastele ja kinnitada need sõnad märkidena käe peale, silmade vahele ja koja piitjalgadele.

olema tuntud Toorast kui Iisraelile antud õiguse õppimise allikast (3Ms 19:18).¹⁰² Tegelik armastus on tegudes väljenduv armastus, mida on eriti rõhutanud Matteuse evangeelium. Nii nagu puud tuntakse viljast ning hea puu ei kõnele hea vilja ideaalist, vaid kannab head vilja, niisugusena nähakse ette ka inimese tegelikku elu (Mt 7:17).

Jeesus ei olnud eetilise reformaator, sotsiaalset õiguskorda muutma asuv revolutsionäär ega ka maailma põlgav ja sellest eemalduv askeet. Ta ei olnud ka sõltuv poliitilistest rühmitustest ega oma aja maailma vägevatest. Jeesuse õpetuste eetilist tuuma on vahel nimetatud üksnes eshatoloogilisel ootusajal kohaldatavaks, ent seesugune hinnang ei võta arvesse väga tähtsat asjaolu: eesmärgid ja inimlike püüdluste siht peavadki olema kõrgemal sellest, mida inimene argielus suudab. Kui aga liha on nõder, mida siis teha?

Jeesuse isiku mõjujõud. Jeesuse järgijad leidsid väge elada kõlbelisemat elu kõigepealt tema isikust endast. Kõned Jeesusest tõid usklite teadvusesse tema sagedase palvetamise. Püha Vaimu laskumine Jeesuse peale oli seotud palvega (Lk 3:21). Palve väest andis tunnistust ka algristlik pärimus, mille kohaselt koguduse palve järel kõikus paik ja koosolijad täideti Püha Vaimuga, mis andis jüngeritele julguse Jumala sõna kuulutada (Ap 4:31).

Jeesusele oli palve selleks jõuallikas, mille tähtsust näeb suurte otsustuste eel, nagu näiteks enne 12 jüngri valimist (Lk 6:12). Jüngeritele on palve vajalik usu kindituseks ja kaitseks kiusatuse vastu. Jeesus ise palus Siimon Peetruse eest, et ta usus püsima jääks (Lk 22:32, 40). Nõnda oli just osadus see, mis andis Jeesuse järgijatele asendamatut vaimset tuge. Jeesuse kutse end järgida näis olevat esitatud ilma sissejuhatava põhjenduseeta. Ilmselt edastas kutsumine ise nii kutsuja meelevalda kui legitimatsiooni. See lisas kutsumise sündmusele kutsututes tärganud kuulekuse tunde, mis toetas otsuse langetamist. Aga kui kauaks?

Muidugi pandi jüngerite entusiasm mitmel puhul proovile, aga nad jätkasid Jeesuse järgimist, kuni Jeesuse vahistamine, ülekuulamine ja avalik hukkamine neid šokeeris. Rumalad ja kurjad ei andesta suurvaimule tema tarkust, headust ja puhust. Selline vaenulik avalik miljöo mõjutab ka pühendunud järgijaid. Uue Testamendi kirjutiste summaarne tunnistus laseb järeldada, et alles Jeesuse vahistamise ja hukkamise sündmused suutsid jüngerite kindlameelsusesse mõra lüüa.¹⁰³ Nüüd sai

¹⁰² Ära tasu käte ja ära pea viha oma rahva laste vastu, vaid armasta oma ligimest nagu iseennast! Mina olen Issand!

¹⁰³ Elu ei ole ideaalne ning Jeesuse järgimisest tulenevad vastuolud ilmnesid peatselt. Jeesuse järgimise hinna suhe argielu karmi tegelikkusega sundis jüngreid vähemalt ühel korral küsima, mis tulemus seesugusel järgimisel on? Peetrus viitaski kõige maha jätmisele ja küsis, et mis siis meile saab? Jeesuse vastus viitas suurele eshatoloogilisele väljavaatele, kus Inimese Poja tulemisel asetuvad jüngrid kaheteistkümnemale troonile Iisraeli suguharude üle ja asuvad kohut

nende valik olla avalikkusest tagasitõmbumine, enda peitmine ja endise töö kaudu elatise otsimine.¹⁰⁴

Kuidas jääb siis saabuva Jumala kuningriigiga? Rooma maailmas oli „jumala kuningriik“ korraga nii usuline kui poliitiline suurus ning Jeesus hukati just selles Rooma riigis, mille ideoloogia kohaselt jumal juba istus keisri troonil, sest keiser oli jumal! (Crossan 2007: 117). Seda vähemalt esialgu.

Ent kes oli Jeesus-rahvas, kus ta Jeesuse hukkamise järel oli ja mida saame tema kohta teada mõne aja pärast?

mõistma (Mt 19:27–30). Kuidas see eshatoloogiline pilt vendade, õdede, vanemate, laste ja põldude tagasi saamisega kokku sobib, sellest lõigust ei selgu. Ent niisugune paradoksaalsus pidi pärimuses oma koha leidma, võibolla just seletuse puudumise tõttu.

¹⁰⁴ Johanneslik pärimus viitab jüngritele, kes läksid tagasi Galileasse kala püüdma. Kas endale söögi tarbeks või uuesti selle ameti pidamisele mõeldes, ei ole selge (Jh 21).

Ajajagaja. Usk Jeesuse surnuist ülesäratamisse ja selle kuulutamine

Ja nad tulid välja ja põgenesid hauakambri juurest, sest neid oli vallanud hirm ja hämmeldus ning nad ei öelnud kellelegi midagi, sest nad kartsid. (Mk 16:8)

Just niisugune on vanima evangeeliumi algne tekstiline lõpp.

Ajaloo arvestamise aluseks on tavaliselt Jeesuse sünniaasta, mida saab nimetada ka nullaastaks. Arvestuste kohaselt pidi see olema ligikaudu 6 aastat enne meie aja-arvamist ehk umbes 6 „enne Kristust“. Jeesuse surma ja surnuist ülesäratamise tõenäolisim aasta on 30 pKr. Jeesuse ilmumised toimusid mingi aja jooksul selle järel ning selle veendumuse kuulutamine ja Uue Testamendi tekstideks kujundamine vältas esimese sajandi lõpuni. Seetõttu ei passi Jeesuse surnuist ülesäratamise ja selle kuulutamise teemad ei Jeesuse maise tegevuse peatükki ega ka Jeruusalemma algkoguduse elust kõnelevasse peatükki.

- Jeesuse surnuist ülesäratamisest sai tegelik ajajagaja ning mõjutegur. Seda kuulutati, selle alusel kasvasid kogudused ning selle kirjanduslik kaja lainetab läbi terve Uue Testamendi.

Aleksander Suure riik lagunes peale tema surma ja sellega lõppes tema üritus rajada rahvaid ühendav rahuriik. Maiste valitsejate elu lühidus oli kõigile ilmselge ning iisraellane võis siinkohal laulda: Ärge lootke vürstide peale, inimlaste peale, kelle käes ei ole abi! Kui tema vaim välja läheb, siis pöördub ta tagasi oma mulda; sel-samal päeval kaovad tema kavatsused (Ps 146:3–4). Aleksandri sõjaväe tähtsamad väepealikud jagasid tema valdused kolmeks osaks. Kui palju enam võinuks arvata, et Jeesuse üle peetud kohtuprotsessi, hukkamise ja matmise järel hajunub kogu tema liikumine – jüngrid salgavad Jeesuse maha ning sellele järgneb tema unustamine ning hääbub ka Jumala kuningriigi tulemise ootus. Ent kõik läks teisiti. Miks?

Nii inimese elu kui ka ristiusu kesksete küsimuste hulgas on surma ja surnuist ülestõusmise teemad. Et neid aga võrdlemisi harva käsitletakse, johtub neid ümbritseva saladuse läbitungimatuses, mis paneb inimese vaikima. Teadus ei ole erand, sest mistahes meetoditega nendele küsimustele ka läheneda püütakse, tajub inimene peatselt, kuidas piirid ette tulevad.

Jeesuse ülesäratamist surnuist võib võrrelda maailmakõiksusele alguse pannud algplahvatusesga¹⁰⁵, sest kummagi sündmuse juures ei olnud ühtegi inimest. Mõlemale nähtusele saab läheneda vaid järgnenud sündmusi ja protsesse vaadeldes ja nende põhjal jäeldusi tehes. Kummalgi sündmusel ei ole võrdlust võimaldavaid paralleele. Teiseks on ühine joon ka see, et mõlemal puhul on meie teadmine kitsuke ja uskumise vajadus suur. Iga uurija on siin „mähitud pühasse hämarusse“ (Aejmelaus 1993: 8). Ülesäratatud Jeesusega kohtumise kogemuse kuulutajate hulgas on vaid üks inimene, kes on sellest ise kirjutanud, see on Paulus. Seepärast on selle hellenistliku ja juutliku haridusega endise variseri kirjad ristusu keskse lootuse sündmise vaatlemisel esmased allikad.

a) Ülestõusmisusu sünni mõistmist mõjutanud juutlikust taustast

Muistse Iisraeli usund oli valdavalt siinpoolse maailma suunaline. Seejuures peeti nii inimeste kui ka loomade surnukehi saastavaiks ning neid puudutanud inimesed ei tohtinud samal päeval paasapäha pidada, nad olid roojased koguni seitse päeva (4Ms 9:6; 19:11–22). Surmajärgse oleku arusaama iseloomustas mõneti veendumus, et lahkunud kogutakse oma suguvõsa, oma esivanemate juurde. Nii mattis Joosep oma isa Jaakobi pärushauda Mamresse, Hebronisse Kaananimaal. Haua oli Aabraham ostunud hetiitidelt ja sinna maeti Saara, ta ise ja Iisak (1Ms 50:12–13; 23:19; 35:27–29).¹⁰⁶ Esines ka vaade, et lahkunu viibib mingisuguses vaikuse olukorras (Ps 94:17; 115:17).

Kas surm lahutab Jumalast? Kerkib küsimus, kuidas leidis tuge väga iisraellase usk, kui surm seda tõesti teeb? Suurim õnnetus oli sattumine lahusolekusse Jumalast. Küsimust aitas lahendada usk Jumalasse kui maailma ainsasse Issandasse, kellele olid seotud kõiksuse ning väe kujutlused. Omal viisil väljendabki Psalm 139:8 kindlustunnet, et ka surmavald kuulub Jumala väe valdkonda ega pea tähendama täielikku lahutatust.¹⁰⁷

Samas leidub erijuhtumite kirjeldusi lahkunu äravõtmisest Jumala juurde. Niisugune au sai osaks juba siin maailmas koos Jumalaga kõndinud Eenokile (1Ms 5:24), prohvet Eelijale (2Kn 2:11–12) ja ebamäärasemalt kujutatud Issanda kannatavale sulasele (Js 53:8–9). Hilisemal ajal leidub uue Taaveti tuleku ootusega seostatavaid õnneaja puhkemise kirjeldusi. Ka pildid nagu Jesaja 2:1–4; 9:1–8 ja

¹⁰⁵ Niinimetatud Suur Pauk, inglise keeles *Big Bang*, saksa keeles *Urknall* ning soome keeles *Alkuräjähdyks*.

¹⁰⁶ Allilma ehk surmavalda kujundi kohaselt olid inimesed seal varjutaoliste olenditena ja seda sobis kasutada pilkelaulu materjalina Paabeli kuninga kohta. Prohvet Jesaja kujundas alla surmavalda tõugatud Paabeli kuninga kõrkuse kadumist ja jõuetuaks muutumist Js 14:4–21.

¹⁰⁷ *Kui ma astuksin taevasse, siis oled sina seal; kui ma teeksin endale aseme surmavalda, vaata, sina oled seal!*

35:1–10 ning Js 60:1–22 kujutavad olukordi, kus ka muud loodud maailma asjad saavad õnnelikult korda seatud. Hesekieli raamatu kirjeldus surnuluude elavaks saamisest annab kujutluse rahva uuest elust (Hs 37:1–14). Jesaja raamatu hilises, 3. sajandil eKr koostatud lõigus, mis on paigutatud peatükkidesse 24–27, ilmnevad täpsemad ülestõusmise ootuse jooned¹⁰⁸.

Veel selgemalt näeb liikumist surnute ülestõusmise usu suunas 2. sajandil eKr koostatud Taanieli raamatus (Tn 12:2–3) ning umbes samal ajal koostatud Teises Makkabeide raamatus. Oma usku mitte salanud vagadele märtritele koidab surnuist ülestõusmise läbi uus Jumalalt antud elu. Samal perioodil hakkasid kujunema variseride seisukohad inimese surmajärgsest olekust.

Ent kuidas tundsid Jeesuse surnuist ülesäratamise uskujad ja kuulutajad endid ümbritsevate kultuuride ja rahvaste keskel?

b) Hellenistliku maailma erinevate vaadete mõju tõlgendustele

Varajaste aegade kreeklaste animistliku rahvauskumuse kohaselt oli hingamisega seotud hingel iseseisev surmajärgne elu. Orfikute ja pütaagorlaste koolkonna sedalaadi veendumused olid aluseks hiljem kreeka mõtlemises ilmnevatele hinge surmatuse ideedele. Hinge vabanemine ihust kui vanglast tähendas surmajärgset elu ja samalaadset vaadet esindasid ka Eleusise müsteeriumid (Aejmelaeus 1993: 51–52). Suuremal määral oli tuntud Homeroose eeposte mõjul tekkinud vaade, mis sarnanes oma kaasaja juutide usuga. Teisepoolne Hades, kuhu inimesed surma järel sattusid, oli nukker varjude riik. Seevastu eitas umbes Deuteronomiumi redaktoritega kaasaegne atomistlikku ilmavaadet viljelenud filosoof Demokritos (u 460–370 eKr) hinge mistahes kujul edasi elamist ja pidas kogu inimese elu surmaga lõppevaks.

Antiikse Rooma riigi avaratel aladel võis kohata erinevaid kujutlusi inimese surmajärgsest saatusest. Ühine neile oli veendumus, et surnute maailm ja elavate maailm asuvad teineteisest kaugel. Esimesel sajandil võis olla enim tuntud Vergiliuse pilt „Aeneise“ 6. raamatust, kus jutustatakse Aenease reisist allilma, et kohata oma isa. Paralleelselt eepiliste ettekujutustega olid mõnevõrra levinud ka filosoofide, nagu stoikute, skeptikute, epikuurlaste¹⁰⁹ ja platoonikute erinevad vaated.

¹⁰⁸ Prohvet Jesaja laulab: *Aga sinu surnud ärkavad ellu, minu laibad tõusevad üles. Ärgake ja hõisake, põrmus lamajad! Sest sinu kaste on valguse kaste ja maa paiskab välja kadunud* (Js 26:19)

¹⁰⁹ Epikurose arvates tähendab surm nii ihu kui ka hinge kadumist. See on igasuguse tundmuse lõpp ja seetõttu ei ole vaja ka midagi karta. Stoikudel oli üldiselt sarnane arusaam hinge ja ihu tihedast omavahelisest seosest. Nad vaatasid kogu elu surmaks valmistumisena. Platoni mõtted asjadest eraldi olevast ideede riigist ja arutlused hinge surematusest olid esimeseks sajandiks jõudnud saada erinevate koolkondade mõttemaailma osaks. Samal ajal elas edasi vaade hinge enneolemisest ehk pre-eksistentsist, mida esindas ka hinge jumalikuks pidav Cicero (106–43 eKr). Kui Platon oli omapärasel kombel eristanud surelikku ja surematut

Kui palju võis rahvas tervikuna neist vaadetest teada? Kirjaoskus oli privileeg ning tekste tundsid ja koolkondadesse kuulusid väga vähesed. Osa teadlasi arvab, et küsimused inimeste surmajärgsest olukorrast olid enamikule elanikkonnast kauged ja võõrad. Siiski võib arvestada tööga, et suulistes kultuurides mäletati, jutustati edasi ja teati asju pisut teisel moel kui nüüdisajal. Inimesed kohtusid omavahel sageli ja rääkisid kuuldust ükskõik kus, näiteks turul, teed käies või tööd tehes. Seetõttu võisid erinevad arusaamad inimeste surmajärgsetest oludest olla laiemalt levinud, kui meie tänapäeval arvata oskame.¹¹⁰

Esimese sajandi esimesest poolest alates puutus aga rahvas kokku uue vaatega, mis oli seotud keisritega ja mida varem niisugusena ei tuntud. Kui uskumusi surnud ja surnuist üles tõusnud jumalustest, nagu näiteks Osirisest mõnevõrra ka teati, siis uus oli kujutlus apoteosist (ἀποθέωσις) ehk inimese jumalikustumisega seotud taevasse võtmisest. Seesugune inimene sai esmalt olla vaid keiser, hiljem ka mõni keisri perekonna liige. Kui keisri surnukeha tuleriidal põletati, siis leidis inimesi, kes väitsid näinud olevat, kuidas keiser taevasse tõuseb. Järelikult on lahkunu saanud jumalaks. Niisugune pärimus tekkis aastal 14 eKr surnud keiser Augustuse kohta (Aejmelaeus 1993: 65).

Tõenäoliselt olid inimeste teadmised oma aja kirjanike ja filosoofide arusaamade kohta suuremad, kui kirjalikud märkmed arvata lasevad. Kirjalikkus ja suulisus täiendasid teineteist. Maailm, milles kristlus sündis, ei olnud küll just kirjanduslik, ent siiski märkimisväärsel viisil kirjaoskaja.¹¹¹ Sellega arvestamine aitab tajuda ajastu iseloomu ning elada sisse Jeesus-rahva vaimsesse ja kultuurilisse enesetundesse.

c) Haud ja matmine

Surnuist ülesäratamisest saab rääkida siis, kui eelnevalt on tõendatud surm. Juudid hukkasid jumalapilkajad kividega surnuks viskamise läbi ja matsid nad peatselt. Surnud maeti Iisraelis alati hauda ja nende haudade asukohad olid teada. Evangeeliumid annavad teavet hauast, Jeesuse ihu matmisest ja sellel haul käimisest saba-tile järgneval esimesel päeval. Kuid tekstid vaikivad hilisematest haul käimistest. Jeesuse hauast ei saanud Jeesus-rahva palverännu sihtkohta, nagu võinuks eeldada.

hinge, siis Paulusele vahetult järgneval ajal elanud Plutarchos (u 50–120 pKr) eristas hoopis hinge (ψυχή) ja aru (νοῦς).

¹¹⁰ Ühele ebajärjekindlusele mõistete kasutamisel on vaja viidata. Inglisekeelset sõna *immortality*, nagu ka eestikeelset *surematust*, on kasutatud kahes tähenduses, mis teeb nii tekstid kui ka arutlused segaseks. Kord mõistetakse selle sõna all elu ilma surmata ehk aina jätkuvat elu (*everlasting life*). Teisel puhul peetakse aga silmas igavest elu hoolimata surmast ehk niisugust elu, mis jätkub peale surma igavesti.

¹¹¹ „The world into which Christianity was born was, if not literary, literate to a remarkable degree.“ (Kelber 1983: 15).

Algkristluse kujunemine Jeesus-rahvast oleks mõeldamatu, kui haud oleks omandanud pühapaiga tähenduse.

Seoses Jeesuse ihu matmisega ja sellele järgnenud sündmustega on huvitav viidata ühele samast ajajärgust pärit hilisele leiule. Aastal 1990 leiti ühest hauast kivist ossuaar ehk luudekirst, millel on kiri „Joosef, keda kutsutakse Kaifaseks“. Üsna tõenäoliselt on selle nime taga Jeesuse kaasaegne ja tema hukkamõistmisel kaaluka sõna öelnud ülempreester Kaifas (Jh 18:12–28). Selles hauas oli kokku 12 ossuaari, neist enim kaunistatud oli Kaifase kirst umbes 60-aastase mehe luudega. Samast hauast leiti ka aastatel 41/42 pKr vermitud münte. See on eriline leid, Jeesuse-aegse saduseride hulka kuulunud ülempreestri kaljuhaud (Eskola ja Junkkaala 1994: 25).

Kannatusloo kulminatsiooni ajal jätsid jüngrid oma õpetaja ja meistri üksi. Roomlaste komme surnute ristile jätmisest, nende ihu alandamisest ja häbistamisest oli osa karistusest. Rahvas ja jüngrid pidid tundma võõrriigi vaidlustamatut väge. Pärimustes on siin tühik, jüngrid kadusid ka evangelistide vaateväljast. Jeesuse ihu matjana teatakse Arimaatia Joosepit¹¹² ja sündmuste kõige vahetumate tunnistajatena on nimetatud mitmeid naisi. Luuka andmed pühade valmistuspäeva lõppemise ning sabati algamise kohta ongi kõige katvamad. Naised, kes olid koos Jeesusega tulnud Galileast, läksid haa juurde, vaatasid hauakambrit ja nägid seda, kuidas tema ihu sinna pandi (Lk 23:55). Jeesuse haa koht oli mitmetele inimestele teada ning teave Jeesuse surmast veel rohkematele.¹¹³

d) Jeesuse surnuist ülesäratatuse esimene kirjalik tunnistus pärineb Pauluselt

Paulus on hea tunnistaja esiteks selle poolest, et ta oli kuulunud Jeesusesse uskujate vaenlaste hulka. Saulusena kiusas ta neid heas usus taga, kuna pidas seda Seadusest tuleneva õiguse järgi igati põhjendatuks (Fl 3:4b–6). Teiseks on Paulus hea tunnistaja oma ajastu juutluse tundjana ja selle põhjal oma arutluste sõnastajana. Tema kirjad on vanimad teadaolevad variseri sulest tulnud kirjutised üldse (Dunn

¹¹² Mk 15:42–47; Lk 23:50–54. Johannese evangeeliumi autor nimetab Nikodeemost, kes abistas Joosepit matmise juures (Jh 19:38–42). Evangelist annab ka teada, et Nikodeemos oli Jeesuse salajane jünger, kes kartis juute. Nikodeemose kuju on huvitav selle poolest, et Jh 3 kohaselt tuli ta juutide ülemana ja isegi Jeesuse poolt õpetajaks nimetatuna Jeesusega kõnelema. See oli pime õhtune või öine aeg. Teist korda nimetatakse Nikodeemost ülempreestrite ja variseride seltskonnas, kui viimased kavandasid Jeesuse vahistamist. Nikodeemos juhib tähelepanu Seaduse nõudele korraldada süüdistuste puhul korrakohane ülekuulamine (Jh 7:43–52). Evangeeliumi lõpus on Nikodeemos taas õhtul Jeesuse juures. Seekord taas salajase poolehidjana.

¹¹³ Alles alates 4. sajandist pKr on huvi Jeesuse haa vastu taas dokumenteeritav, seda seostati hilisema Püha Haa kiriku asukohaga.

2009: 101–103).¹¹⁴ Kuidas sai tema tunnistus võimalikuks? Paulus jäädvustas oma kirjades küll teistelt saadud pärimuslikku ainet, ent tunnistus sai võimalikuks vaid isiklikult saadud ilmutuse alusel.

Paulus pani kirja palju mõtteid ja isiklikke biograafilisi seiku, ent ta ei koostanud eluloolaadset jutustust. Galaatia kirjas viitab ta Vana Testamendi prohvetitega sarnasele kutsumiskogemusele.¹¹⁵ Miski ei viita sellele, et Paulusel oleks variserina olnud kuidagi halb südametunnistus. Läbielatud ilmutuse valgel tuli ta aga järeldusele, et ta oli omaenda rahva Jumala poolt emaihus¹¹⁶ välja valitud ning armu läbi kutsutud kuulutama evangeeliumi Jumala Pojast rahvaste seas (ἐν τοῖς ἔθνεσιν).

Galaatia kirja esimese peatüki salmide 15–16 sõnavaliku kohaselt on Jumal *temas* – Pauluse enda vaates siis *minus* (ἐν ἐμοί)¹¹⁷ – ilmutanud oma Poega. Tõlge sõna *mulle* asemel sõnaga *minus* haakub Pauluse samas kirjas avaldatud kahe olulise mõttega. Esiteks tema sooviga, et Kristus *teie sees* ehk siis galaatlaste *sees* saaks kuju (Gl 4:19; ἐν ὑμῖν). Teiseks sai ta ülesande kuulutada Kristust rahvaste *sees* – eesti keeles kaunimalt öelduna – rahvaste *seas*. Sisuliselt avaneb siin võimas kolme elemendiga kõrvutus, mis eesti keeles esitatuna on järgnev:

Jumal ilmutas oma	<u>POEGA</u>	<i>minus</i> (ἐν ἐμοί)
et ma kuulutaksin hea sõnumina	<u>TEDA</u>	<i>rahvastes</i> (ἐν τοῖς ἔθνεσιν)

See Jeesuse ilmutus oli nii võimas, et tegi Pauluse väekaks kuulutama ülesäratatud Kristust ja tegema kõike seda, mida võime tema kirjadest ja Apostlite tegude raamatust lugeda. Nii on ka evangeelium, mida ta kuulutab, pärit Jeesuse Kristuse ilmutusest ehk apokalüpsisest – kattest vabastavast tõe päevavalgele toomisest (Gl 1:12; ἀποκάλυψις).

Otsustav oli Pauluse järeldus, et tema poolt varem tagakiusatud Jeesuse järgijate teoloogilised põhiotsustused olidki tegelikult õiged. Seega tuleb temal endalgi hakata nüüd elama samade veendumuste järgi. Lisaks sai Paulus toetuda sellele, et ta on *näinud Jeesust, meie Issandat*, ja võib koos korintlastega kõnelda Jeesusesse uskumisest *meie* vormis (1Kr 9:1).¹¹⁸ Teises kirjas korintlastele kõneleb ta lisaks

¹¹⁴ Juutide elu ja usku avava ulatusliku teabe autor Josefus on ilmselt aastal 64–65 pKr surnud Paulusest hilisem, kuna Josefus kirjutas oma teosed perioodil 70–100 pKr ja seega hiljem ka Corpus Paulinum'i kujunemisest.

¹¹⁵ Prohvetikirjanduse kohaselt saavad Jumala poolt juba emaihus kutsutud prohvetid ülesande viia kuulutus Iisraeli lastele ning teistele rahvastele. Nii Jr 1:5 kui ka Js 49:1 ja Js 49:5–6 toovad esile prohvetite eriasendi jooned, mis Pauluse kirjades nähtavaks saavad.

¹¹⁶ Heebrea piibli tundja Paulus teadis prohvetite kutsumisest juba nende emaihus, nagu seda tunnistavad Jesaja 49:1 ja Jeremija 1:5. Kirja tundjana sai ta tulla järeldusele, et kirjad tunnistavad Jumala erilistest kutsumisest ja nendele ei saa inimene vastu panna.

¹¹⁷ Väljendit ἐν ἐμοί on võimalik tõlkida nii *mulle* kui ka *minus*.

¹¹⁸ Siinkohal ei selgu, kas 1Kr 9:1 viitab veel teistele või teistkordsele Jeesuse nägemisele lisaks Gl 1:15–16 kirjeldatule, aga sellel ei ole ka tähtsust.

veel Jeesuse Kristuse isikus oleva Jumala kirkuse tunnetusest, mille põhjustas särav Jumala valgus. See kirjeldus toetub juba Genesise loomisloos esile toodud valgusele (φῶς), mis paistab pimeduses ja on nüüd andnud Paulusele ja teistele inimestele uue tunnetuse (2Kr 4:6).¹¹⁹

e) Isiklikult saadud kogemuse juurest Jeesuse paljude ilmumiste tunnistuste juurde

Jeesuse ilmutusest endale ei räägi Paulus eriti palju ja seda olulisem on rõhk, mille ta asetab pärimusele, mis on saadud teistelt ülesäratatud Jeesuse ilmumise tunnistajatelt. See pärimus on evangeelium, mis hõlmab nii Jeesuse surma, matmist, surnuist ülesäratamist kui ka ilmumisi (1Kr 15:1–7).¹²⁰ Seda evangeeliumi kuulutab nüüd ka Paulus ise (1Kr 15:8–11). Paulus kasutas nägemist väljendava sõna ὁράω passiivse aoristi vormi ὤφθη, mille ilmselt olulisim sõnum oli anda mõista, et Keefas, siis need kaksteist, seejärel viissada venda, siis Jaakobus ja kõik apostlid ning lõpuks ka Paulus ise olid nähtu ja kogetu vastuvõtjad ilma omapoolsete ootuste või mõteteta.

Haua käinud naisi see pärimus vähemalt Pauluse teksti kohaselt ei maininud. Ent mäрге Jeesuse ülesäratamisest kolmandal päeval võis saada lisaks Hoosea 6:2 viitele tuge ka suulisest teabest, et naised läksid hauale kolmandal päeval. Kolmas päev markeerib Vanas Testamendis mõnelgi korral Jumala pääste päeva (1Ms 22:4; 42:18; 2Ms 19:11,16). Hilisemas rabiinlikus kirjanduses on tõlgendatud Ho 6:2 sõnumit ülestõusmisele osutavana (Aejmelaeus 1993: 210). Pauluse esitus Jeesuse ilmumistest eraldi neile kaheteistkümnele ja pärastpoole veel kõigile apostlitele näib eeldavat seda, et juba pärimuses võis apostolaat hõlmata paljusid Jeesuse varasemaid järelkäijaid ja hilisemaid tunnistajaid. Sellega sarnane on Luuka ja Johannese evangeeliumite avatud vaade Jeesuse jüngrite arvule, keda kuidagi ei saa kujutleda väikese grupina.

Paulus on aga tundnud vajadust praotada ust ka usule üldisest surnuist ülesäratamisest. Korintlased arvatavasti ei kahelnud selles, et Jeesus on surnuist üles äratatud, kuid endi puhul kõheldi. Kuidas see toimub, missuguse ihuga? Korintlastele vastamine on olnud Paulusele ülimalt raske, sest analooge ei ole. Kreeklaste kujutlused ei sobi ja ka Vana Testamendi võimalikud viited puuduvad. Paulus käsitles teemat

¹¹⁹ Valgusega meenutas Paulus Toora alguses olevat tähtsat lõiku 1Ms 1:3–5 Septuagintast tuttavalt kujul ning sidus Jeesuse nii Jumalaga kui ka kõige loodu algusega.

¹²⁰ Tuntud loo ilmutusest Saulusele teel Damaskusesse edastab Luukas oma teises teoses ehk Apostlite tegude raamatus (Ap 9:3–8). Selle järgi sai Saulus teada, et valgusnägemuse põhjustaja oli tema poolt tagakiusatud Jeesus. Luukas viitas Sauluse ülesandele viia Jeesuse nimi rahvaste, kuningate ning Iisraeli laste ette (Ap 9:15). Luuka esitus Sauluse ülesandest kinnitab Pauluse varasemat omakäelist teadet Gl 1:16. Alles alates Ap 13:9 hakkas Luukas kasutama Pauluse nime.

kõige mahukamalt esimese Korintose kirja 15. peatükis, kinnitades adressaatidele lootust üldise ülesäratamise tõelisusele. Seal kirjepandu põhjal võib kujundada Pauluse vaadete kohta järgneva oletuse:¹²¹

- 1) Jeesuse surnuist ülesäratamine on Jumala vaba tegu, mille juures inimesele antakse niisugune ihu, nagu Jumal on tahtnud (1Kr 15:38).
- 2) Ülestõusmisihu on aine ehk materjali poolest teistsugune kui praegune maine (1Kr 15:39–41).
- 3) Ülestõusmisihu loomust ja selle suhteid ümbritsevaga iseloomustavad niisugused mõisted nagu kadumatus, surematus, kirkus ja vägi (1Kr 15:42–43, 53).
- 4) Määrava kaaluga on aga see erisus, et ülestõusmisihu on vaimne ihu (σῶμα πνευματικόν). Seda vaimset ihu võib mingil kombel seostada viimse Aadamaga ehk elavakstegeva vaimuga (1Kr 15:44–45).
- 5) Ülesäratatud saavad selles uues tegelikkuses olema niisugused, kes meenu-tavad Kristust kui taevast inimest (1Kr 15:45–48). See on olek, milles Kristus muudab inimeste alanduse ihu enda kirkuse ihu sarnaseks selle väe toimel, millega ta suudab alistada enesele kõik (Fl 3:21). Korintlastele selgituseks valis Paulus inimese ihuliku loomuse muutumist rõhutava tegusõna ja ütles, et meid *muudetakse* (1Kr 15:52; ἀλλαγῆσόμεθα).
- 6) Taevase inimesega sarnaseks saamine näib olevat midagi samalaadest kui üles-äratatud Kristusega sarnaseks saamine. Seejuures on hämmastav, kuidas Paulus seostas kirjas roomlastele selle taevase Aadama kujundi Jeesusesse uskujaga toimuvaga. Kui ristimine on ristimises kokkukasvamine Kristuse surma sarnasusega, siis on temal võimalus osa saada Kristuse ülestõusmise sarnasusest (Rm 6:3–10).

Kuidas Paulus niisuguste kujundite kasutamiseni jõudis? Raske selgitada. Näib, et suur osa usu põhiasjust sai talle selgeks kogetud nägemuste kaudu.¹²²

¹²¹ See viieosaline skeem on koostatud Lars Aejmelaeuse uurimuse alusel, kus autor jätkab Pauluse vaadete analüüsi ka teiste kirjade põhjal. Analüüs hõlmab seejuures kujundeid seemnest, maisest telkhoonest, alasti ehk katmata olemisest ja taevaselt rõivastatuks saamisest (Aejmelaus 1993: 244–256).

¹²² Lisaks selgele sõnale Gl 1:15–16 viitab Paulus Issanda nägemisele ja kogemisele ka 1Kr 9:1 ja 2Kr 12:1–5.

f) Evangeeliumide mitmekesise tõendusmaterjali mõju

Põhjust, miks Paulus ei kõnele hauale läinud naistest, tühjust hauast ja seal kogetud ilmutustest, meie ei tea. Samas moodustavad just hauaga seotud jutustused suurima osa ülestõusmisusu sünni alustekstidest. Markuse evangeeliumil on siin alustpaneve tähendus. Algupärasele jutustusele Jeesuse ihu matmisest¹²³ järgnes haulal kogetut esitav jutustus ning kogu perikoop Mk 16:1–8 lõppes naiste vaikimisega ja vaikimist põhjendavate sõnadega: *nad kartsid ju!* (ἐφοβοῦντο γὰρ).

Seega kõneleb vanim pärimus kolmest hingamispäeva järel hauale läinud naisest. Maarja Magdaleena oli neist see, kes eelnevalt nägi haa asukohta. Sidesalm Mk 15:47 vastab küsimusele, kuidas teadsid naised minna just Jeesuse haa juurde. Järgnevas pärimuses oli juba tihedalt koos viis kesket seika, mis said teiste evangeeliumide jutustuste aluseks:

(1) kivi oli haa suult ära veeretatud; (2) haa oli heledais rõivais noormees; (3) noormees teatas, et ristilöödud Jeesus Naatsaretist ei ole enam siin, vaid on üles äratatud; (4) naised peavad seda teatama jüngritele ja Peetrusele; (5) Jeesus läheb teie eele Galileasse, kus teda näha saab.

Pauluse pärimusega 1Kr 15:4 langeb kokku kolm kesket asjaolu: Jeesuse ihu mahamatmine, viide kolmandale päevale¹²⁴ ning sõnum Jeesuse surnuist ülesäratamisest. Palju tööd on tehtud Jeesuse kannatusloo, surma ja ülesäratamise jutustuste traditsiooni ning redaktsiooni teineteisest eristamiseks. Seda kõike siinkohal ei vaadelda.¹²⁵ Rõhk on asjaolul, et nii Pauluse kui Markuse tekstide valgel peame suutma mõista seda, kuidas järgnevail aastakümneil toimus Jeesuse surnuist ülesäratamise kuulutamine. Kuulutusel oli palju harusid, mis aeg-ajalt omavahel kokku puutusid ja põimusid, tunnistades Jeesus-rahva usu ärksusest ja elujõust.

Markuse evangeelium esitas vanima pärimusliini kohase tunnistuse ning tuletas meelde, et Jeesus-rahva algne kodu oli Galilea. Hilisemad, teisel sajandil Markuse evangeeliumile lisatud lõpud, millest Mk 16:9–20 on saanud piiblitõlgete kaudu üldtuntuks, ei kuulu esimese sajandi Jeesus-rahva usu ja tegevuse ajaloo vaatluse

¹²³ Markuse 15:42–47 teavitab nimeliselt Süneedrioni nõunikust Arimaatia Joosepist, kes oli Jeesuse ihu matmise eestvedaja ja täideviija.

¹²⁴ Kolmanda päeva eeldamine tuleb välja Markuse 14:1 – 16:1 kujutatud sündmustest. Jeesuse hukkamine ei saanud toimuda sabatil ja pidi olema toimetatud enne selle saabumist. Markuse 16:1 nimetab sabati möödumist ehk nädala esimest päeva ja nõnda saab meie reede õhtu esimeseks päevaks ja pühapäeva algus kolmandaks päevaks.

¹²⁵ Üks huvitav liin on Jeesuse suunavad sõnad Galileasse minekust. Kannatusloo lähenemisel kulminatsioonile on põimikus Jeesuse sõnad, et peale surnuist ülesäratamist läheb ta jüngrite eele Galileasse (Mk 14:27–28). Naised saavad haulal samasuguse sõnumi, nüüd on neil aga ka ülesanne teavitada sellest Jeesuse jüngreid ja Peetrust. Nii toimides saavad naistest Jeesuse sõnade meeldetuletajad jüngritele!

areenile. Küll aga maitsestab seda evangeeliumi lõpus oleva Galilea „vahejaama“ mainimise motiivi juba Mk 13:10 maha pandud Jeesus-rahva pika perspektiivi vaade. See on ülesanne kuulutada evangeeliumi Galilea Jeesusest kõikidele rahvastele.¹²⁶

Luuka evangeeliumi pärimuslik ja redaktsiooniline rikkus pöörab tähelepanu naistele, kes Jeesust teekonnal Jeruusalemma saatsid ning hiljem haua asupaika nägid (Lk 23:55–56). Need naised olid varajased tunnistajad, mõned neist läksid nädala esimesel päeval hauale, astusid hauda, ent ei leidnud Issandat Jeesust. Nõutuks jäädes nägid nad siis kahte heledais rõivais meest. Nii Markuse kui Luuka pärimuses oli tegu meestega, kes naistega rääkisid. Naised aga läksid ja kuulutasid kogetut nii üheteistkümnele jüngrile kui ka kõigile teistele (Lk 24:9). Luuka teksti kohaselt võis Jeesuse surnuist ülesäratamise kuulutajate hulk olla algusest peale üsna märkimisväärne. Siiski ei näinud ei Markuse ega Luuka jutustuses ükski tunnistaja Jeesust ennast.

Hiljem lisas Luukas uudsed stseenid. Esmalt said kaks üheteistkümne hulka mitte kuulunud jüngrit Emmause teel Jeesust näha. Seejärel ilmus Jeesus üheteistkümnele jüngrile, põhjendas kirjade põhjal Messia ülesäratamist surnuist ja andis korralduse kuulutada meelearandust pattude andeksandmiseks kõikidele rahvastele. Evangeeliumi jutustuse lõpul on veel kirjeldus Jeesuse taevassevõtmisest Jeruusalemma lähistel Betaania¹²⁷ külakese piirkonnas (Lk 24:36–53). Eksegeetiliselt on oletatud, et algsetes pärimustes moodustasid Jeesuse ülesäratamine surnuist ja üles võtmine kuidagi ühe sündmuse. Hiljem on sellest kujunenud arusaam kaheetapilisest sündmuste ketist (Aejmelaeus 1994:337–345).

Sünoptiliste evangeeliumide pärimusliinidel oli suur summaarne mõju Jeesuse järgijate varajase usuveendumuse kujunemisele. Grupil naistel on olnud erilised kogemused, mis erinevad jüngrite kogemustest ja Pauluse sule läbi kuju saanud il mumiskogemustest. Luuka evangeeliumi (Lk 24:49–53) ja Apostlite tegude raamatu (Ap 1:1–11) kohaselt on suunda andvaks saanud arusaam suurte sündmuste toimumisest Jeruusalemmas. Matteuse ja Luuka evangeeliumid lasevad järeldada, et

¹²⁶ Galilead esile tõstvat pärimust jüngrite esialgse rännusihkohana kinnitavad hilisemad Mt 28:16–20 ja Jh 21:1–25. Matteuse evangeeliumi lõpp rikastab jutustust sellega, et nimetud Galilea mäel saavad üksteist jüngrit korralduse teha Jeesuse jüngriteks kõik rahvad. Johannese 21:24–25 annab aga mõista, et eespool mainitud nimetu jüngrit tunnistus on saanud raamatuks, mis oma lühidusest hoolimata on sama tähtis või tähtsamgi kui Jeesuse tegude kirjapanekuks vaja minevate hüpoteetiliste raamatute hulk, mida ometi kogu maailm (κόσμος) ei mahutaks. Seesama maailm, mis tekkis Jeesuse kui lihaks saanud Sõna läbi ja mis teda ära ei tundnud.

¹²⁷ Viide Betaaniale leidis juba Jeesuse lähenemisel Jeruusalemmale, enne tähelepanu äratanud sissesõitu pühasse linna (Lk 19:29). Jeruusalemm on püha linn, kus jüngrid rüütatakse väega kõrgest (Lk 24:49).

Jeesuse ilmunised leidsid aset pikema aja kui mõne päeva jooksul ning Ap 1:1–3 kohaselt kestsid ilmunised koos jüngerite õpetamisega 40 päeva.

Johannese evangeeliumi autor tundis mitut pärimusliini ja lõi need oma-laadseks tervikuks. Jüngerid kogesid surnuist ülesäratatud Jeesusega kohtumisi nii Jereusalemmas kui Galileas. Esimene kohtuja oli Jeruusalemmas Maarja Magdaleena (Jh 20:11–18), siis grupp jüngreid (Jh 20:19–29) ning seejärel seitse jüngrit Galileas Tibeeriasi järve ääres (Jh 21:1–21). Kolm jüngrit on nimepidi esitatud, kahele on viidatud nende isa Sebedeuse kaudu ning kaks on jäänud ilma nimeta. Jutustuse hilisem kulg laseb järeldada, et üks nimetuks jäänust oli „jünger, keda Jeesus armastas“ (Jh 21:20–23).

Kui „see jünger, keda Jeesus armastas“ oli sama, keda nimetati „selleks teiseks jüngeriks“ ja kes koos Peetrusega hauale jooksis ja hiljem hauda sisse astus *ning nägi ja uskus* (Jh 20:1–10), on põhjust järeldada, et evangeeliumi lõpliku redaktsiooni kohaselt võib sama jüngrit näha ka Jeesuse risti juures (Jh 19:25–27). Sellisel juhul viitas evangelist tunnistajale, kes oli mitmete episoodide pealtnägija ning kellele lõpuks omistatakse kõigest evangeeliumis jutustatust tõese tunnistaja autoriteet (Jh 21:24–25).

Missugune oli „selle teise jüngri“ kogemus? Lugeja ei saa selle kohta esialgu selget viidet. Tõenäoliselt nägi ta seda, mida Maarja Magdaleena oli temale ja Peetrusele juba teatanud – *et nad on Issanda hauast ära viinud ja me ei tea, kuhu nad on ta pannud* (Jh 20:2). Seega teatab hiliseim evangeelium Maarja kaudu sama, mida teised evangeeliumid – et hauas ei ole Jeesuse ihu. Maarjast sai esimene Jeesuse nägija ning selle kogemuse jüngeritele kuulutaja. Samas jääb „selle teise jüngri“ uskumisele jõudmise tähendus vähemalt esialgu hämaruse varju.

Neljanda evangelisti jutustuse eripära annab võimaluse võrrelda seda episoodi jünger Tooma looga, kes ei uskunud enne nägemist (Jh 20:24–29). Jeesuse sõnad, et õndsad on need, kes ei näe, kuid usuvad, võib viidata kahes suunas:

Esiteks tagasiviitena teisele jüngerile, kes uskus midagi rohkemat kui seda, et haud on tühi. Evangelist võis siin viidata mõistva usu tärkamisele. Sellisel juhul on tegemist usuga, mis oskab Jumala antud märke õigesti tõlgendada. Jumal näitab inimesele midagi ja inimene, kes mõistab seda õigesti, näeb selles Jumala ime tõendust (Aejmelaus 1996: 94). Evangelisti peene märguande avaram mõte võib olla see, et nägemisest saab teha nii tõeseid kui valesid järeldusi. Ent kehtib ka vastupidine. Ka mitte nägemisest võib teha nii valesid kui ka tõeseid järeldusi.

Teiseks võivad Toomale öeldud sõnad viidata ka ettepoole. Need on siis tulevased põlvkonnad, kes elavad ajaloo jätkudes ja kellele Jeesus enam sellisel kombel ei ilmu. Sellega on neilegi antud võimalus uskuda ilma nägemiseta ja samas kogeda Püha Vaimu toimet, kes tuletab meelde kõigi nende sõnade sisu ja tähendust, mida

Jeesus on öelnud: *Aga Lohutaja, Püha Vaim, kelle Isa saadab minu nimel, tema õpetab teile kõik ja tuletab teile meelde kõik, mida mina teile olen öelnud* (Jh 14:26).

g) Jeesuse surnuist ülesäratamise ja ilmutumise kuulutamise dünaamikast

Apostel Paulus ei olnud esimene ülesäratatud Jeesuse ilmutuse saaja, aga ta on vanim kirjalik tunnistaja. Ta kirjutas palju, kuid kõneles veel rohkem. Erinevad harud temast lähtunud suulisest pärimusest levisid, põimused omavahel ja teisenesid. Nii kirjeldas Luukas Saulusele osakssaanud kogemust kolmel üksteisest mõne üksikasja osas erineval kombel (Ap 9:1–8; 22:6–11 ja 26:12–18). Võib ju huvitada nimetatud kirjelduste pärimusloolisest ja redaktsiooniloolisest analüüsist, ent olustest olulisem on teadvustada selle episoodi esituste mõjulooline tähendus esimese sajandi teise poole kristluses.

Paulus tundis vajadust selgitada nii Korintoses asuvatele juutidele kui ka kreeklastele surnuist ülestõusmise saladuse olemust nõnda, et sama tekst toimiks mõlemas suunas. Surnuist ülesäratamine on võimas eshatoloogiline akord, ent enne seda oli vaja ära klaarida kaalukas küsimus Jeesuse ristist: juutidele oli see Messiaga seotuse tõttu tõeline skandaal ja pahandus, kreeklastele aga lihtsalt mõttetu rumalus. Ristisurmaga kaasnes häbi, mis kandus ka surija omastele ja poolehoidjatele. Messiaalt oodati väekust, ent Paulus näitas Jeesuse surnuist üles äratamise kaudu, et just Jeesuse surm ristil on vägi, nimelt Jumala vägi. Tarkust otsivatele kreeklastele aga osutas Jumal oma tarkust, mis ületab inimliku arusaamise (1Kr 1:17–31).

Rist ei saa muutuda tühiseks. Kuid kõikidele korintlastele arusaamiseks vermitud õpetus Jeesuse ristisurmast ja surnuist ülesäratamisest ongi samal ajal evangeelium. Just evangeelium on see, mille üks osa on **sõna ristist**.¹²⁸ Salmiga 1Kr 1:17 algab kirja suure teoloogia esitamine: Kristus läkitas Pauluse evangeeliumi kuulutama, et Kristuse enda rist ei muutuks tühiseks! Rist on ajajagaja. Variserliku pärimuse kohaselt õppinud Paulus avastas, et ta võib Kristuse pärast kõik seni kasuks peetu kahjuks arvata. Teadmised ei andnud Paulusele seda, mida ta nüüd on saanud Issanda Kristuse Jeesuse kõikeületava tunnetuse¹²⁹ kaudu (Fl 3:4–9).

¹²⁸ Põlatud rist on ikka olnud maailmale pahanduseks. Sõna ristist on raske ning ka ristiinimesel ja ristikirikul on kiusatus risti teotuse eest eemale põgeneda. Kergem on lugupeetavat ning mugavat elu elada. Siiski on tõsisel kristlusel vaja ikka ja jälle meelde tuletada laulu „Õudse mäekünka peal“, milles on refräärina korduvad sõnad:

„Oh, see rist mulle armsaks on saand,/ selle vägi mind õndsaks on teind!/
Risti teotust ma siin kannatan/ kuni krooni kord pärida saan!“

¹²⁹ Filipi kirjas esitas Paulus veendumuse niisugusest tunnetusest (γνώσις), mille tulemusel Paulus soovis, et ta leitaks olevat Kristuse sees. See tähendab, Kristuse ehk TEMA sees (ἐν αὐτῷ). See uus olek kaotas tema enda õiguse ning andis asemele Kristusesse uskumise alusel saadava õiguse (Fl 3:8–9). Leida end Kristuse sees näitab saladuse teist poolt võrreldes Jumala Poja ilmutiskogemusega Pauluses endas (Gl 1:15).

Mis oli mootor, mis Pauluse liikuma pani ja tööle läkitas? Selleks pidi olema veendumus oma Kristuse-kogemuste õigsuses ja saadud misjoniülesande eshatoloogilises tähtsuses.

h) Kokkuvõtlikud tähelepanekud

- Ehkki Pauluse kirjutised ei sisalda tühja haua leidmise kirjeldusi, ei järeldu siit, et ta ei oleks võinud lõpuks evangeeliumidesse jõudnud suulisi pärimusi teada. Samuti võib tema ülestõusmiskäsitluste ja antropoloogiliste arutluste põhjal järeldada, et Paulus eeldas, et Jeesuse haud oli tühi. Ei ole teada mitte-kristlikke allikaid, mis teataksid, et Jeesuse haud ei oleks olnud tühi!
- Uurijad on üsna üksmeelsed selles, et pärimused tühjast hauast ja Jeesuse ilmumistest kulgesid alguses eraldi pärimuslõngadena (Uro 1995: 100–101). Ent läbi nelja evangeeliumi jooksev tühja haua rõhutamine lisas Jeesuse ilmumiste jutustuste alusel sündinud ülestõusmisusule teise, usku kinnitava aspekti.
- On põhjust järeldada, et Pauluse poolt 1Kr 15 alguses kirja pandud varajane usutunnistus Jeesuse ilmumistest hulgale tunnistajatele oli laiemalt tuntud.¹³⁰ Paulus edastas selle tunnistuse korintlastele ja sellele alusele ehitas üles kogu peatükki hõlmava kujutluse inimeste surnuist ülesäratamisest ja ihu muutumisest ehk teistsuguseks saamisest.¹³¹ Küll aga ei ole selle eshatoloogilise pildi leviku ja mõju kohta lihtne ajaloolist ülevaadet anda.
- On tähelepanuväärne, et noormeestena või inglitenä kogetud isikute sõnum naistele on kõikides sünoptilistes evangeeliumides peaaegu identne: *Teda ei ole siin, ta on üles äratatud*.¹³² Ülestõusmist tähistav tegusõna ἐγείρω on passiivi vormis, mis täpsemalt tähendab seda, et Jeesus on üles äratatud. Rõhk on Jumala töö, kes on subjekt ja kes Jeesuse surnuist üles äratas (Eskola ja Junkkaala 1994: 13).

¹³⁰ Paulus ei nimeta tunnistajatena naisi. See ei ole sisulises vastuolus evangeeliumide tunnistustega haul käinud naiste kogemustest. Esiteks ei püüdnud Paulus rekonstrueerida nädala esimese päeva sündmuste kirjeldust evangeeliumide žanri laadis. Teiseks ei olnud mõtet tuua 20 aastat peale sündmuste toimumist oma usutunnistusse sisse naisi, kelle tunnisusväärtus selle aja ühiskonnas oli madal (Eskola ja Junkkaala 1994: 13–14).

¹³¹ Lisaks täiendus Rooma kirjust: *Kui nüüd teis elab selle Vaim, kes Jeesuse surnuist üles äratas, siis see, kes Kristuse surnuist üles äratas, teeb ka teie surelikud ihud elavaks oma Vaimu läbi, kes teis elab* (Rm 8:11).

¹³² Inglise nägemist kohtab Piiblis nendes seostes, kus sealpoolsus mõnel ajahtkel siispoolusega kohtub, sellesse meie ajastusse sisse murrab (Eskola ja Junkkaala 1994: 19).

- Evangeeliumide kirjeldused Jeesuse ilmumistest Jeruusalemmas ja Galileas võivad põhineda sama vanadele pärimustele kui Pauluse poolt 1Kr 15 esitatu. Me ei tea täpselt, missugusel kujul need pärimused Pauluse tegevuse ajal levinud olid. Evangeeliumides sisalduvate ilmumiste kirjelduste praegune kuju võimaldab nende pärimuste varasemaid vorme vaid osaliselt välja selgitada.
- Mida tahes võidakse arvata Jeesuse surnuist ülesäratamise kohta, tõsiasi on, et suur hulk tema järgijaid veendusid selles. Ehkki maailm muidu jätkas oma kulgu nagu ennegi, oli Jumal siin senitundmatult toiminud ja sellel sündmusel on püsiv tähendus kogu tuleviku jaoks (Wedderburn 2005: 17–19).
- Varajaste kristlaste jaoks tähendas ülesäratamise usus elamine selle usu tunnistamist:

Kui sa oma suuga tunnistad, et Jeesus on Issand, ja oma südames usud, et Jumal on ta üles äratanud surnuist, siis sind päästetakse, sest südamega usutakse õiguseks, suuga aga tunnistatakse päästeks (Rm 10:9–10).

3 Jeesus-rahvas Jeruusalemmas

„... *Ja vaata, mina läkitan teie üle oma Isa töotuse. Teie aga viibige selles linnas, kuni teid rüütatakse väga kõrgelt!*“ (Lk 24:49)

Jeesuse töö kulges kogu avaliku tegevuse aja juutkonna piires ja peamiselt Galileas. Ent Jeesus äratas märgatavat tähelepanu ka pühas linnas Jeruusalemmas, kus tal oli samuti sündinud arvestatava suurusega jüngerite hulk.

Kui ma sind unustan, Jeruusalemm, siis ununegu mu parem käsi! Jäägu mu keel kinni suulae külge, kui ma sinule ei mõtleks, kui ma ei paneks Jeruusalemma oma ülemaks rõõmuks! (Ps 137:6–7)

Jeesus koondas enda ümber inimesi, kelles ta äratas enda vastu kiindumust ja piiritut usaldust. Nemad kandsid edasi tema isiku mõju ja õpetuse seemet. Oskus panna end armastama sel määral, et see armastus ka pärast tema surma ei haihtunud, tulenes Jeesuse isiksusest. See vapustas tema kaasaegseid kõige enam (Renan 1966: 155).

Kuidagi suubus sellesse vapustusse uus keerisena toimunud protsess, mille päästis valla Jeesuse ilmunemistest tingitud värske tuulepuhang. *Tuul puhub, kuhu ta tahab, ja sa kuuled ta häält, kuid ei tea, kust ta tuleb ja kuhu ta läheb. Niisamuti on kõigiga, kes on sündinud Vaimust* (Jh 3:8). See tuul, mis tuli, kust ta saadeti ja puhus, kuhu ta tahtis, saatis tee, tõukas tagant ja väestas väikeste ja lihtsate inimeste kuulutust surnuist ülesäratatud Naatsareti Jeesusest kui Issandast ja Messiast. Selle tuule mõju sai esialgu enim nähtavaks Jeruusalemmas.¹³³

¹³³ Meie ainsaks allikaks on siin Luukas, kes on Jeruusalemma tähenduse põiminud maailma-misjonit kujutavasse lausesse: ... *vaid te saate väe Pühalt Vaimult, kes tuleb teie üle, ja te peate olema minu tunnistajad Jeruusalemmas ja kogu Juuda- ja Samaariamaal ning ilmamaa äärteni* (Ap 1:8). See lause on ühtlasi Apostlite tegude raamatu lühike kolmeosaline sisukord ja lugemise teejuht.

3.1. Jätkuvuse side – katkestus ja seejärel uued jätkuvused

Jeesuse ristilöömise ja matmise järel muutus Jeesus-rahva olukord järsult. Kadunud oli igapäevane eluosadus Jeesusega ja temalt õppimise võimalus. Loomulik küsimus oli, kas sellega kõik senine lõpeb.

Ent Jeesuse ilmumised jüngritele avaldasid niisugust mõju, et see tõi kaasa Jeesus-rahva uue koondumise. Seejärel võib alustada rääkimist algkristluse elukorralduses aset leidnud esimestest institutsionaliseerumistest.

- Esmalt kogunesid jüngrid Jeruusalemmas väikese ning alguses silmapaistmatu sotsiaalse grupina. Võibolla võib seda praeguse aja sõnakasutuse kohaselt nimetada juutlikuks reformiliikumiseks traditsiooniliselt toimiva religioosse institutsiooni hõlmas. Apostlite tegude raamatu kohaselt näib, et Jeesuse „need kaksteist“ kadusid grupina vaateväljalt. Nimeliselt ja nähtavalt tegutsesid edasi Peetrus ja Sebedeuse poeg Johannes ning Jeesuse poolvend Jaakobus. Siiski viis niinimetatud „kaheteistkümne“ taastamine Mattiase valimiseni, kellega täideti arvu 12 tähendus juutidest Jeesus-rahvale (Ap 1:12–26).
- Teiseks sündis korraldus, et kogudusse vastuvõtmine toimub ristimisega, mille alusmuster leiti Johannese ristimispraktikast. Ristiti peale meelega-
randust, ent ristiti Jeesuse Kristuse nimesse¹³⁴ koos Püha Vaimu tootusega (Ap 2:38). Seda saab jälgida alates Ap 8:16 ning eraldi tähisena on välja toodud Sauluse ristimine (Ap 9:18).
- Kolmandaks hakkasid algkristlased pidama usulisi kogunemisi saba-
tile järgneval ehk nädala esimesel päeval. Sellest sai ka leivamurdmise ehk Issanda lauale kogunemise päev ning Issanda päev (Ap 2:42, 20:7; Ilm 1:10). Üheks uue institutsiooni kujunemise näiteks võib pidada ka leskede eest hoolitsemise korraldamist, millest jutustab Ap 6:1–6 (Colpe 1987: 65–67).

a) Küsimused esimeste kristlike gruppide sotsioloogilistest tunnustest oma ühiskonnas

Kristlus sündis Galilea oludes, kogus end Jeruusalemmas ja hakkas hiljem õitsema suurtes kreekalikes linnades. Kõikjal saadavad meid küsimused, kuidas see kõik juhtus ja miks see nii juhtus. On teada, et algset Jeesuse arameakeelset õpetust kanti suuliselt edasi ja see vormiti hiljem kreeka keelde. Jeesus-rahva liikumise uus kodupaik Jeruusalemm erines nii rahvalähedase eluviisiga Galileast kui ka end muust

¹³⁴ Kreeka keele väljendusviis pakub siin Jeesuse või Jeesuse Kristuse nimega seoses ristimise puhul küll variante *epi*, *en* või *eis* kujul, ent püüda nende eripära eesti keeles erineval kujul edasi anda ei ole otstarbekas.

maailmast eristanud Qumranist. Aga Jeruusalemm erines ka neist hellenistlikest linnadest, nagu Antiookia, Tessaloonika, Efesos, Korintos ja Rooma, kuhu ristiusk peatselt jõudis.¹³⁵ Misjoni edu Antiookias rajas tugipunkti väljaspool Iisraeli, mis oli vajalik edasiseks tööks.

Lähiminevik pakkus eeldusi omavahelist *osaduslikkust* üles näitava kristluse omaks võtmisele Vahemere maades. Kuidas?

Esiteks oli Platon teoses „Riik“ avaldanud mõtet, et päriselt ehtne inimlik loomus leiab oma väljenduse osalusdemokraatlikus kogukonnas. Kui nii, siis sai just algkristliku *ekklēsia* eluviisi kogemine selleks hälliks, mis kinnitas, et filosoofi idee osutub toimivaks ka uue Jeesus-liikumise näitel (Judge 2008: 11). Teiseks teame, et riikliku institutsionaalse elukorralduse kõrval säilis ka keisririigi ajal paralleelne väikevormiline majapidamislik kord¹³⁶, mis toimis isandate, emandate, teenrite, ümmardajate ja orjade koostööna. Mõlema aspekti ühiseks tunnuseks on grupi liikmete omavaheline osaduslikkus, mis üksikisikuid seob ja toetab.

Kuidas sobitati sellesse keskkonda varakristlike koguduste elukorraldus? Paulus selgitas seda filosoofiast tuttavate kodukordade soovitustega. Erilist tähelepanu pööras ta meeste, naiste, ülemuste ja teenijate kohustustele. Jeesuse varasem kuulutus andis selleks alust. Jeesus oli end kuulajatele esitanud nii Pojana¹³⁷ kui ka teenijana, tema jüngrid on aga samuti teenijad.¹³⁸

Sotsioloogilises plaanis oli Jeesuse liikumine üks osa juutlikust rahvakehandist. Nad olid jätkuvalt Jeruusalemma templi kultuskoguduse liikmed.¹³⁹ See tähendas, et jagati oma rahva õndsusloolist pärimustikku ja teisi traditsioone. Jätkati osalemist templiteenistustel ja suhtlemist oma sugulastega ning tuttavatega. Usk sellesse, et Jumal on Jeesuse surnuist üles äratanud, ei pruukinud esialgu templi institutsiooni ja Jeesus-rahva vahele otsustavat ebakõla tekitada.

Juutlus oli seesmiselt mitmepalgeline Iisraeli rahvast ühendav religioon ja Jeesus-rahvas oli selle sees nagu üks võimalus. Ent aja jooksul lisandus rohkem arusaamade erinevusi nii sümbolimaailmade kui ka usu praktiseerimise vallas. Praktilised erine-

¹³⁵ Otsides vastust uue usu vastuvõtmise kiiruse põhjustele, sobib panna tähele mustrit, kuidas Apostlite tegude raamat näitab sammhaaval teiste rahvaste liikmetele uste avamist kogudusse. Teravusest ei jää puudu Korneeliuse loo sisulisel vaatlusel. Oli ju Korneelius Rooma okupatsiooniväe esindaja.

¹³⁶ Inglise keeles *household*.

¹³⁷ *Kõik on mu Isa andnud mulle, ja keegi muu ei tunne Poega kui vaid Isa, ega ükski tunne Isa kui vaid Poeg ja see, kellele Poeg seda iganes tahab ilmutada* (Mt 11:27).

¹³⁸ Mt 12:18; 10:25.

¹³⁹ Küsimus, kas see kahekordne kuuluvus ja lojaalsus on võimalik, ei olnud alguses asjakohane; selle esitas hilisem teoloogia. Identiteedi ja teineteist välistama hakkavate gruppideadvuste teema sai kujuneda aegamööda. Alles reformiliikumise silmnähtava kaugenemisega emakogukonnast kaasneb eralduva kogukonna nimetamine sektiks.

vused hakkavad rohkem silma (Wedderburn 2005: 37). Meil pole vastust küsimusele, et kui algkristlased jätkasid pühakojas palvustel käimist, kuidas sobitasid nad templis läbiviidava lepitusohvri tähenduse oma usuga Jeesuse surmaga teostatud lepitusse.

b) Prohveti ja tema järgijate juurest uue liikumise sünni poole

Ajaloolise uurimise üks raskusi seisneb selles, millistel alustel kirjeldada Jeesuse esmase, Galileas sündinud jüngerkonna ning tema hilisemate järgijate gruppide erinevusi ja sarnasusi. Näiteks Bruce Malina teeb vahet kolmel veidi erineva rõhuasetusega järgijaskonnal. Ta nimetab Jeesuse algseid galilealastest järgijaid „Jeesus-Messia grupiks“ (*the Jesus Messiah group*) ning hilisemaid järgijate rühmi „messialikeks Jeesus-gruppideks“ (*the Messianic Jesus groups*) ja „ülesäratatud Jeesuse gruppideks“ (*the Resurrected Jesus groups*) (Malina 2001: 155–156).

Bruce Malina soov rühmi selgemalt iseloomustada aitab arutlust edasi viia. Kuna üksnes Iisraelil olid *messiad*, on niisugused ingliskeelsed tähistused sotsiaalpsühholoogiliselt ja religioonilooliselt mõistetavad. Mina eelistan esitada Jeesuse liikumise kulgu lihtsamalt kahe põhietapi kujul, lähtudes Jeesuse maapealsest tegevusest ja surnuist ülesäratatud Jeesuse ilmunisest jüngritele:

- 1) See, mida Malina nimetab *the Jesus Messiah group*, on esmane Jeesus-rahvas peamiselt Galileas, st need, kes järgisid Jeesust tema maapealse tegevuse ajal.
- 2) Galilea esmasele Jeesus-rahvale järgnes peale Jeesuse surnuist ülesäratamist Jeesus-rahvas Jeruusalemmas ja kogu Iisraelis ning mõne aja möödudes teiste rahvaste seas (Malinal *the Messianic Jesus groups* ja *the Resurrected Jesus groups*). Täpsemaks eristuseks on siin kriteeriume raske leida.

Kirjanduskriitika võimaldab näha, kuidas antiikautorid kujundasid oma teostele nn autonoomse kirjandusliku maailma¹⁴⁰ omaenda struktuuri, reeglite ja tähendustega. Ent Uue Testamendi ajaloolistel sündmustel põhinevate tekstide puhul on oluline ka teine, sotsiaalse tasandi vaatepunkt. Kuidas mõista seda, et just usukogukonna kogemused olid need tegurid, mis sünnitasid uued, omaenda kogukonna jaoks vajalikud tekstid?

¹⁴⁰ Philip Esler analüüsib Bergeri ja Luckmanni sümbolimaailmade teooria alusel seda, kuidas kirjanduskriitiline lähenemine tekstidele üksinda ei ole piisav omaaegsete sündmuste mõistmiseks. Hoolimata kasust, mida annab vaade, et tekstid kujundavad nähtuse nimega *autonomous literary worlds*, jääb puudu arusaamast, et nende tekstide kujundajatel ei olnud esikohal kirjanduslikud huvid, vaid vajadus kujundada sümboolseid ja institutsionaalseid baldahhiine või taevaalaotusi (ingl *canopies*), millede kogukonnad, milledele need kujundati, võivad leida tähenduse neile vaenulikuks muutuvast maailmast (Esler 1994: 12–18).

c) Jeruusalemma usukogukonna¹⁴¹ elust meelsuse ja usu vaates

Esimese kogukonna kohta teame vähe, ent olemasoleva materjali põhjal võib oletada, et usu sisuline külg ja kogukondliku elu ühiskondlik külg olid omavahel tihedalt seotud. Uuesti koondunud Jeesuse järgijate eluviis andis tunnistust nende meelsusest ja usust, mille impulss oli värske mälestus Jeesusest ja tema õpetusest:

1) Jeesus mõistis olevikku korraga nii rõõmuajana kui ka tulevase kohtu ja lõpliku pääsemise ootuse ajana. Kristliku usu olemusse kuulub täisvereline elamine juba kingitud õndsuse ja tulevikus oodatava täiuse vahelises pinges.

2) Jüngrid kogesid endi omaksvõttu Jumala poolt Jeesuse isikus. Seepärast kuulus ka selle põlvkonna elu juurde elav isiklik suhe Jeesusega, mis rajas aluse ja andis väe isikliku suhte tõeks elamiseks kaasinimeste seas.

3) Jeruusalemma usukogukond püüdis elada ka Jeesuse selle hoiaku järgi, et armastuse jagamine on tähtsam kultuslikust puhtusest ja selle rituaalsetest reeglitest.

4) Samas toetas mõnede Toora nõuete rõhutamine ligimese jäägitut teenimist, nagu näitas dialoog rikka mehe ja Jeesuse vahel. Siiski ei eeldanud Jeesuse järgimine tingimata vahekordade katkestamist oma perekonnaga.¹⁴²

5) Koguduse enesemõistmine Jumala kutsutud pühadena tähendab, et nad mõistsid end lõpuaegsete äravalitutena, kes püüavad juba nüüd ja siin elada tulevase Jumala kuningriigi korra järgi (Fischer 1995: 64).

6) Paljud algkoguduse liikmed mäletasid seda tõsiasja ja juhindusid muljest, et Jeesus ei suunanud neid eraklikku kogukonda. Nagu ta ise elas oma rahva keskel, nii peame seda tegema ka meie.

7) Jeruusalemma kogukond oli samas ka Jeesuse poolt läkitatute kogukond. Luukas esitas seda sidusa loogilise jätkuna – esmalt läkitas ta seitsekümmend jüngrit evangeeliumi kuulutama ja haigeid tervendama. Sellele peaproovile toetus suur ülesanne olla Jeesuse tunnistaja kuni ilmamaa äärteni (Lk 10:1–11 → Ap 1:6–8).

¹⁴¹ Inglise vaste võiks olla *faith community* või *religious assembly*.

¹⁴² Esmalt annab Mk 10:17–31 rikkale nõu müüa oma varandus, jagada vaestele ja järgida Jeesust. Teisalt teadis Paulus pärimust Peetruse kohta, kes oli saanud Jeesuse järgijaks abielus olles ja käis misjonireisidel koos oma naisega (1Kr 9:5).

d) Kodu kui majakond ja osaduse koda

Olude sunnil ei olnud kogukonna liikmetel võimalik koguneda mujal kui templis ja kodudes (Ap 1:12; 2:46–47). Ühe kodu kohta teame, et see oli Maarja, Johannes Markuse ema maja (Ap 12:12). Tavalised kodud olid Jeruusalemma Jeesus-rahvale pühakojad, see oli kõik, mis neil oli, ja neil tuli olla rõõmus selle võimaluse üle. Kodud olid avatud paigad toetuse ja rõõmu jagamiseks ning vajadusel kaitseks ning varjupaigaks. Kodud olid uue usukogukonna peamised palve, ülistuse, armastuse ja püha õhtusöömaaja ning osaduse kohad ka veel teisel sajandil (Foster 1997: 20–31). Algse kogukonna tuumiku moodustasid galilealased, ent me ei tea, kelle juures nad majalesid ja mis tööd nad Jeruusalemmas elatise jaoks tegid (Ap 1:11; 2:7).

Arvestades asjaoluga, et Jeruusalemma algusaegade koguduses oli ka mujalt, eeskätt Galileast pärit inimesi, tuleb pidada ühist katusealust ja toidulauda mingi aja jooksul ja mingites piirides möödapääsmatuks. Niisugune ohvrimeelsus rajas turvatunde ja aitas panna alust armastusel põhineva koguduse enesetunde selgimisele. Lühikesele märkele oma vara vabatahtlikust müümisest ja raha jagamisest vastavalt vajadusele lisandub hiljem näide Hananiasest ja Safirast, kes püüdsid oma vara jaotamise vabatahtlikku heldust matkida pettuse abi. Nende eksimus seisnes kogudusele valetamises, mida nimetatakse Issanda Vaimu kiusamiseks (Ap 5:9).¹⁴³

Eetilises plaanis püsis üksteise ainelise toetamise põhimõtte elavana pikemalt ka sellepärast, et eshatoloogilises perepektiivis muutub liigne rikkus koormaks. Omand haarab meelevalla inimese südame üle ja muudab tema käitumise ligimese suhtes kalgiks. Uut meelsust vormib aga Issanda Vaim, kes võtab ära katte Vana Testamendi teksti lugemisel ning teeb vabaks ja kirkaks (2Kr 3:16–18).

Luukas nimetab usku toetava nn kognitiivse teljena apostlite õpetust, mida ta peab lugejatele tuntuks ilma pikema iseloomustuseta. Milles võis apostlite õpetus seisneda? Ilmselt oli keskse kaaluga Vana Testamendi tõlgendamine Jeesusest lähitult, keda usuti Messiana ja Issandana. Apostlite õpetuse mustri leiab Peetruse kõnedest Ap 2:14–36 ning Ap 3:12–25. On ilmne, et apostlite õpetus hõlmas ka leivamurdmise ehk Jeesuse juhutatud viimse paasasöömaaja tähenduse selgitamist ning Iisraeli senise palvepraktika kujundamist ühises osaduses palvetamise harjumuseks (Ap 2:42).

¹⁴³ Jeruusalemma koguduse algaegadel olnud ühise vara jagamise seesuguseid näiteid nagu Hananias ja Safira lugu hiljem enam ei esine. Jutustuse tuum pärineb ilmselt varaseimast ajast nende usklike hulgast, kelle seas oli rohkesti Jeesusega isiklikult kokku puutunud ja kelle seas ootus Jeesuse peatsele tulemisele oli elav. Aja möödudes ja uute koguduste sündides väljaspoole Iisraeli ei saanud enam eeldada seesuguse algse lähedustunde edasi elamist.

e) Missugune võis olla Jeruusalemma algkoguduse enesetunnetus?

Paulus avas justkui tahmatult ühe olulise vaate, mis oli sündinud tema enda kogemuse põhjal. Ta mainis 1Kr 15:9 ja Gl 1:13 kahetsusega tõsiasi, et on taga kiusanud *Jumala kogudust*. Selle enesenimetuse päritolu võib olla kahetine. Kas väljendub siin ajalooline märge, et Jeruusalemma ja Juudamaa kogudused ise tundsid end Jumala kogudustena ja seetõttu ennast nii ka nimetasid? Või avaldub selles Pauluse reaktsioon peale Jeesuse ilmutuse kogemist, kui ta oma suureks meelehärmiks avastas, et need, keda ta taga kiusas, olidki tegelik Jumala kogudus?

Luukas annab Ap 9:5 esitatud Jeesuse sõnadega „*Mina olen Jeesus, keda sa taga kiusad*“ võimaluse selliseks järelduseks. Jeruusalemlased võisid end mõista eshatoloogilise Jumala kogudusena (*qahal Jahve*), ning Paulus võis olla sellest kuulnud. See ei välista, et Pauluses sai see teadmine ilmutuse läbi võimendunud veendumuseks. Siin võib näha seesmist mehhanismi, mille tulemusel *Jumala kogudus* sai Pauluse jaoks Kristuse ihu tähenduse. Selle heaks ei olnud siis enam ükski kannatus liiga ränk.

Eklesioloogilised seisukohad tulenesid kõige tähtsamast, kristoloogist. Kristuse ülesäratamisel surnuist oli kõikjaleulatuv toime, mida Paulus oma tekstides selgitas. Jeesuse ülesäratamine surnuist ei olnud iseseisev üksiknähtus, vaid eshatoloogiline märk. See Jumala tegu tähendab eelmaitsset tulevasest, mil Jumala väe ja Kristuse kuningliku väe põimumine saavad piduliku akordi:

Nüüd aga on Kristus üles äratatud surnuist, uudseviljana magamaläinutest. Et surm on tulnud inimese kaudu, siis tuleb ka surnute ülestõusmine inimese kaudu; sest nõnda nagu kõik inimesed surevad Aadamas, nõnda tehakse ka kõik elavaks Kristuses. Aga igaüks oma järjekorras: uudseviljana Kristus, pärast seda Kristuse omad tema taastulekul; ja siis tuleb lõpp, kui ta loovutab kuningriigi Jumalale ja Isale, olles kõrvaldanud iga valitsuse ja iga meelevalja ja väe. Sest tema peab valitsema kuningana, kuni Jumal paneb kõik vaenlased tema jalge alla. (1Kr 15:20–25)

Peagi saabus *messia* mõiste ümbermõtestamise aeg. Jeesusesse usuti kui juba tulnud Messiasse, kelle Jumal on sellesse ausse ülendanud (Ap 2:36). Jumal on teinud Jeesuse Messiaks ja Issandaks. Peetruse jutluse kohaselt leiab Messias Jeesuse taastulemine aset peale kosumisaegu (Ap 3:19–21). Jeesuse ülendatust näitab väljend *Jumala Poeg* väes, mida kinnitab Ap 9:20 ja Gl 1:16 ning 1Ts 1:10 öeldu seos (Dunn 2009: 216). Jeesuse enda kohta kasutatud tähistus *Inimese Poeg* esineb näiteks märter Stefanose lahkumishüüu osana.¹⁴⁴ Hiljem taandus Inimese Poja nimetus Jeesuse kui Messia kuulutamise ees.

¹⁴⁴ Ap 7:56.

Kristoloogia kujunemist vaadates paistab silma Jeesuse tihe seos Püha Vaimuga. Jeesusel oli juba enne ülesvõtmist meelevald kuulutada Püha Vaimu väe tulemist jüngrite peale (Ap 1:8). Hiljem loeme, kuidas Jeesus Naatsaretlastest tunnistamise järel langes Püha Vaim nende peale, kes sõna kuulsid (Ap 10:44). Aja kulgedes leiame usku sellesse, kuidas Jeesuse Vaim käis kaasas misjoniga ning kuidas seesama Jeesuse Vaim võis ka mitte lubada Paulusel ja Timoteosel mõnda paikkonda matkata (Ap 16:7).

Vaimu toimimise põhjendusi ei leidu evangeeliumides, Pauluse kirjades ega ka Apostlite tegude raamatus. Küll aga saab Vaimu toime avaldusi märgata pühendumises surnuist üles äratatud ja ülendatud Jeesusele.¹⁴⁵ See on entusiasm, mis õhkub Uue Testamendi kirjutistest. See on julgus jätkata ka peale Stefanose hukkamist¹⁴⁶ Jeesuse järgimist ja kuulutamist.

f) Jeruusalemma algkoguduse elust sündmustiku vaates

Jeesus-rahvaga, linna kogukonnaga ja valitseva kõrgkihiga seotud varajasi sündmusi Jeruusalemmas kirjeldab Luukas Apostlite tegude raamatus.¹⁴⁷ Selles ajaloolises tagasisivaates avaldub kaksikteose koostaja aja jooksul küpsenud pilk. Luuka vaade minevikule hõlmas Jeesuse maapealset elu kui õndsussündmust ja jätkus kristluse ajaloo esitamisena kuuekümnendate aastateni.

Jerusalemm sai kristluse emakoguduse paigaks. Linn ise eksisteeris templikultuse pidamise eesmärgi täitmiseks. Jeruusalemm oli Iisraeli keskpunkt ja süda ning tempel oli Jeruusalemma keskpunkt ja süda. Arvatavasti koondusid ka Galiileast pärit jüngrid Jeruusalemma selleks, et olla armastatud templile võimalikult lähedal. Tulevaste suurte sündmuste ootuses oli hea olla templi ja Siioni läheduses (Dunn 2009: 235). Kui Paulus kirjutas galaatlastele (2:9) nimetas Jaakobust, Peetrust ja Johannest sammasteks, siis kinnitab see vaadet, et Jeruusalemma kogukond elas loomulikus suhtes templiga.

Pärimus Jeesuse sõnadest kinnitas veendumust, et templil on koht usulises elus nii praegu kui ka tulevikus: „*Kui sa nüüd oma ohvriandi altarile tood ja sulle tuleb meelde, et su vennal on midagi sinu vastu, siis jäta oma and altari ette ja mine lepi esmalt ära oma vennaga ja alles siis tule ja too oma and!*“ (Mt 5:23–24). Templeteenistus jätkus ning Jeesuse jüngritele meelde jäänud aktsioon selle eesõues pidi teenima

¹⁴⁵ Jeesuse ülendamiskristoloogia üks tugitekste oli Psalm 110, eriti selle algusosa 110:1.

¹⁴⁶ Ap 6:8–7:60.

¹⁴⁷ Apostlite tegude raamatu peatükid 6 ja 7 edastavad elava pildi heebreakeelsete ja kreekakeelsete juutide, kreeka nimedega diakonite, preestrite, väljastpoolt Iisraeli pärinevate juutide ning Süneedrioni liikmete omavahelistest suhetest ja seostest veel Jeruusalemmaga piirduva algkoguduse varajastel etappidel.

templi puhtaks saamist, et see võiks olla Iisraeli Jumala poole palvetamise kohaks kõikidele rahvastele.

Eri rahvaste jumakartlikke liikmeid elas ka Jeruusalemmas ja osa neist oli liitunud Jeesus-rahvaga. Uus usuline ja ühiskondlik praktika koguduse elus oli alanud. Luukas esitab seiga, et väidetavalt ei hoolitsetud kreekakeelsete ja heebreakeelsete juutide leskede eest ühesuguse pühendumusega (Ap 6:1). See teema ei leia küll hiljem pikemat käsitlust, ent on piisav heitmaks valgust koguduse rahvusliku ja kultuurilise koosseisu mitmekesisusest kerkinud küsimustele. Kellele siin viidatakse?

Olukorra esialgseks lahendamiseks algkoguduse siseselt piisas ilmselt sellest, et palvega ja käte pealepanemisega seati hoolekandja ametisse seitse kreekapärase nimega juuti, nimetades nad diakoniteks. Luukas pidas aga vajalikuks sellest laiemalt kirjutada.¹⁴⁸ Luuka jutustus rõhutab hiljem mitte niivõrd hoolekannet, kui-võrd nii Stefanose kui ka Filippose õpetustegevust ja Jeesuse isiku kuulutamist.

Mis sai edasi? Luuka jutustuse Ap 6:1–7 lõpul on lühike märg, et mitmed preestrid võtsid omaks selle usu, mida apostlid kuulutasid. Preestrid olid suures osas saduseride rühmitusest ning ameti poolest seotud templiga. See on viide esimeste saduseride liitumisest kogudusega. Johannese evangeelium mainis juba Jeesuse tegevuse ajal variser Nikodeemost, kes salaja Jeesusega vestlema tuli ja tema ihu matmisel Arimaatia Joosepit abistas (Jh 3:1–21; 19:38–42). Esimese sajandi teise poole teated viitavad ka Iisraeli keskklassi liikmetele, kes Jeesuse liikumisega tihedamasse kokkupuutesse jõudsid.

g) Stefanos, tema kõne ja tema hukkamise tagajärjed

Samas peatükis ilmneb, et diakon Stefanose vastu tõstetud süüdistus keskendus templi vastu öeldud sõnadele. Ta olla öelnud, et *Jeesus Naatsaretlane* hävitab selle koha ja muudab kombed, mis Mooses meile on pärandanud (Ap 6:13–14).

Sotsioloogilises vaates on huvitav, et Stefanose süüdistajatena nimetatakse väljastpoolt Iisraeli, Kiliikiast ning Aasiast pärinevaid juute. Stefanose pikk kõne¹⁴⁹ suurel määral saduseridest koosneva Süneedrioni ees kätkeb endas Luuka ajaloo-teoloogilist käsitlust. Kõne algas Iisraeli püha ajaloo kriitilise kujutamisega alates Aabrahamist ning hõlmas Jumala prohvetitele tehtud ülekohut kuni sõnadeni: *Saalomon ehitas aga temale koja. Kuid Kõigekõrgem ei ela kätega tehtus, nagu prohvet ütleb* (Ap 7:47–48). Seetõttu näib, et ka Jeruusalemma templi tähendus ja autoriteet muutuvad suhteliseks. On ju taevas Pühakirja järgi Jumala troon ja maa tema jalajäri. Missuguse koja siis tahavad juudid Jumalale ehitada?

¹⁴⁸ Tõenäoliselt oli koguduse praktika sellel perioodil niisugune, et heebreakeelsete ja kreekakeelsete juutide kooskäimised toimusid eraldi.

¹⁴⁹ Kogu Stefanose kõne hõlmab salme Ap 7:2–53.

Stefanose kõnes kõlas uuel kujul Jeesuse kurb ennustus templi hävitamise kohta (Mk 13:1–2 par). Stefanose kohtuprotsessi sarnasus Jeesuse üle peetud kohtupidamisega suureneb veelgi, kui meenutada, et ka Jeesusele esitati Süneedrioni ees templit puudutavad valesüüdistused (Mk 14:58).¹⁵⁰ Luuka ajaloolises vaates esitatuna kõlasid Stefanose sõnad nagu Jeesuse sõnade järelkaja.

Enamik templiteenistuse puutumatuses huvitatud sadusere on siinsetes sündmustes esitatud kui Jeesuse liikumise vastased. Enamik ülempreestreid pärines saduseride hulgast (Tasmuth 2017: 138). Stefanos hukati omakohtu korras väljaspool linna (Ap 7:54–60). Igatahes lasevad Ap 6–7 sündmuste kirjeldused märgata algkoguduses tekkinud arvamuste lahknemist templi ja selle usulise tähenduse kaalukuse küsimuses.

Stefanose kui esimese veretunnistaja surmaga kaasnes ajalooline pööre, millel oli mitu aspekti. Esiteks sai Stefanose hukkamine otsekui päästikuks Jeruusalemma koguduse esimesele tagakiusamisele: *Sel päeval tõusis suur tagakiusamine koguduse vastu ja kõik peale apostlite hajutati mööda Juuda- ja Samaariamaad* (Ap 8:1). Teiseks markerib Luukas selle sündmusega variser Sauluse aktiivset ülesastumist Jeesus-rahva vastu (Ap 8:3). Kolmandaks avanes aga Jeruusalemma koguduse hajutatud liikmetel võimalus evangeeliumi kuulutamiseks Juudamaal ja Samaariamaal (Ap 8:4).

h) Samaaria koht misjoniloos

Luuka jutustuse kompositsioon on meisterlik. Hajutatute hulgas oli ka Filippus, kelle kuulutustöö algas nüüd Samaarias. Filippose kõnedel põhinev misjonilugu oli ühtaegu otsekui Stefanose märtrisurmaga külvatud seeme uuel põllul, nüüd aga juutide jaoks vastuolulise tähendusega Samaarias. Selle käigus avanes kaks uut liini. Esimene kõneleb rüvedate vaimude väljaajamisest, millega saab ühendada ka kohalike poolt Suureks peetud nõid Siimona meelemuutuse (Ap 8:5–24). Teine liin esitas esimese päris võõramaalase, kaugelt Etioopiast pärit kojaüleva usuletulemise ja ristimise Filippose poolt (Ap 8:26–40). Jutustuse lõpp on huvitav selle poolest, et ehkki kojaülevaast enam ei kõnelda, näis ta seejärel minevat tagasi omale maale ja oli esimene kristlane Etioopias. Nii näidatakse Jeesuse nime jõudmist väljapoole Iisraeli usukogukonna piire nii usulises kui ka geograafilises plaanis.

Jeruusalemma autoriteet ilmnes selles, et Samaariasse kandunud misjonit tuli kinnitada Peetrusel ja varajastel aastatel teda sageli saatval Johannesel. Jeesusesse uskuma hakanud samaarlasi ristiti Issanda Jeesuse nimesse, ent Püha Vaimu said nad Peetruse ja Johannese palve ning käte pealepanemise kaudu (Ap 8:14–18).

¹⁵⁰ Vt Ap 6:8 – 7:60.

Samaaria-suunalisel misjonil olid ka varasemad Jeesuse isikust lähtuvad eellood. Luukas esitas loo Jeesusest ja jüngritest, kes läksid läbi Samaaria Jeruusalemma poole. Siis samaarlased ei võtnud veel Jeesust vastu (Lk 9:51–56). Hiljem esitas Luukas teistest evangeeliumidest puuduva loo kümne pidalitõbise tervendamisest, kus ainsana Jeesust tänama tulnud mees oli ilmselt samaarlane (Lk 17:11–19). Johannese evangeelium aga esitas jutustuse Jeesuse enda misjonist Samaarias, kus Samaaria naine tunnistas Jeesuse Messiaks ja hiljem hakkas palju samaarlasi Jeesusse uskuma (Jh 4:1–42).

Nõnda täitsid Ap 8 jutustatud sündmused Jeesuse korralduse selle etapi, mis pidi viima tunnistuse temast Juudamaale ja Samaariamaaale (Ap 1:8). Sündmused paigutuvad esimese sajandi kolmekümnendate aastate algusesse. Silma paistab kontekst – seoses Samaaria misjoniga nimetatakse esmakordselt Saulust ja tema kava minna Damaskusesse kristlasi vangistama.¹⁵¹

Varajase kristluse ajalugu oli jõudnud arameakeelsete ja kreekakeelsete juutide endi piires keelelise ja kultuurilise mitmekesisuseni. Jeesuse nime kuulutamine ja vastuvõtmine oli jõudnud Samaariasse ja Etioopiasse. Sellel etapil on vajalik teha vahearutus, mille tingib lihtsana näiv mõiste *algkristlus*. Mida see sõna tähistab?

Selles mõistes põimuvad keelelised, kultuurilised, usulised, sotsiaalsed, teoloogial-ajaloolised ning eksistentsiaalsed elemendid. Kes olid siis need algkristlased? Neid küsimusi kaalutakse alapeatükkides 3.2., 3.3. ja 3.4.

3.2. Algkristlastena käsitletavate gruppide enesemääratlustest ja esinemisvormidest

Teoloogilises kirjanduses on harjutud algkristlasi määratlema väljastpoolt ja tagantjärele nii, nagu oleneks tulemus hilisematest kirjutajatest endist. Selle taga on eurooplaslik hoiak: „Meie siinsetes kirikutes oleme päris kristlased.“ Niisuguse harjumuse varjus on raske näha, missugune võis olla algkristlaste algne enesemääratlus, iseend seestpoolt vaatav aspekt. See küsimus polegi lihtsalt vastatav.

Jeesus, tema omaenda Iisraeli rahvas, tema „kadunud lambad“ (Mt 15:24), sugulased ja lähimad õpilased, tema algse liikumise liikmed ja ka suurem osa tema esimese põlvkonna järgijaid olid juudid. Jeesuse jüngrite, tema toetajate ja poolehoidjate seas olid esindatud erinevad ühiskonnagrupid. Kõiki neid – kellest enamik pärines Galileast – ühendas usk Jeesusesse, misõttu neid sobib nimetada Jeesus-

¹⁵¹ Samaaria misjoni jutustusele eelnes Sauluse sissetoomine Ap 7:57–8:3 ning jutustusele järgneb Sauluse enda algatatud teekond Damaskusesse sihiga vangistada usuteel käijaid (Ap 9:1–2).

rahvaks. Luuka andmetel kuulutasid Jumala kuningriigi lähedust lisaks 12-le apostlikult kutsutud jüngrile veel 70 õpilast. Jeesust järgis ka rühm varakamaid naisi, nagu Johanna ja Susanna (Lk 8:1–3; 10:1–12 ja 17–20). Samuti saatis mingi osa rahvast teda teekonnal Jeruusalemma ja mõned neist olid ka ristilöömise ja matmise tunnistajad (Mk 15:40–41; Lk 23:55).

Pärast Jeesuse surnuist ülesäratamist jätkasid tema järelkäijate rühmad iseseisvat kooskäimist peamiselt Jeruusalemmas. Seda osaduslikku kogu nimetatakse enamasti algkoguduseks ja ka Jeruusalemma emakoguduseks. Kuidas võidi nimetada Jeesuse järgijaid siis, kui nad vahetult peale Jeesuse surnuist ülesäratamist temast avalikult kuulutasid?

Nelipühasündmuse järel liitus Jeesus-rahva tuumikrühmaga palju uusi liikmeid, kellest Luukas nimetab kahte eristatavat gruppi, kreekakeelseid juute ehk nn helleniste¹⁵² ja heebreakeelseid (täpsemalt küll arameakeelseid) juute ehk heebrealasi (kr k ἑβραῖοι) (Ap 6:1). Need nimetused esitas mitte-juut Luukas, kes isiklikult ei kogenud algkogudust seestpoolt. Meil ei ole otsest kirjalikku teavet selle kohta, kuidas koguduse liikmed end ise umbes aastail 30–40 pKr nimetasid. Samas pidid nimetused *hellenistid* ja *heebrealased* lugejatele midagi ütlema.

Seetõttu kerkivad küsimused:

- (1) Mille alusel sündisid hellenistide ja heebrealaste nimetused ning mida need sisuliselt tähendasid?
- (2) Missugune seos võis nendel nimetustel olla gruppide endi enesemääratlusega ja tulevaste sündmustega?

Nende tähistuste avamine ei ole kerge. Kui heebrealased ja hellenistid on esimesed viited algkristlastele, siis lisandusid neile peatselt uued nimetused nagu *kristuslased* (kr!) (Ap 11:26) ja *naatsaretlaste lahk* (Ap 24:5). Kõik nimetused väljendavad ajaloolisi, sotsiaalseid, emotsionaalseid ja usulisi tunnuseid.

Apostel Paulus esitas oma arusaamu juutide kui rahva, Jeesust järgivate juutide kui isikute ja ka koguduste kohta. Juute ja paganaid eristades nimetas ta juutideks neid, kes ei ole „patused paganate seast“ (Gl 2:15).¹⁵³ Pauluselt pärinevad ka mõned teised määratlused, mille alusel võib teha järeldusi varajaste kristlaste

¹⁵² Kreeka keeles ainsuses ἑλληνιστής ehk kreeka keelt esimese keelena kõnelev juut. Nende all mõeldakse tõenäoliselt diasporaa ehk hajala kreekakeelses keskkonnas üles kasvanud juute, kes olid Jeruusalemma elama asunud.

¹⁵³ Eestikeelne sõna „pagan“ on meie kultuuris hakanud tähistama mittekristlast. Sõna kasutus pärineb aga ladina keelest, kus *paganus* tähendab talupoeglikku külaellu puutuvaid asju, ka külaelanikku või talupoega. Paulus kasutas siin ja sageli ka mujal kreeka sõna ἔθνος, mille vaste võiks olla „rahvas“, mitmuses aga „rahvad“ mittejuutide tähenduses.

enesemõistmise kohta eeldusel, et Pauluse kasutatud kujundid ei saanud olla lugejatele päris võõrad.

Karl Martin Fischer tõdeb, et varajane kogudus mõistis end eshatoloogilise Jumala rahvana (Fischer 1995: 61–64). Ent Jumala rahvana mõistis end ka Jeesuse aegne juutkond ehk teisisõnu oma ajaloole tagasi vaatav Iisrael. Seda saab järeltada Vanast Testamendist. Usu eshatoloogiline aspekt tugevnes eriti alates 2. sajandist eKr, seda esitavad näiteks Taanieli raamat ja Makkabeide raamatud.

a) Kogukondlikkus elamisviisina ja kujundina

Vana Testamendi vaate kohaselt tajusid etnilised juudid end *qahal*-tüüpi kogukonnana, mis hõlmas kogu Iisraeli rahvast. Algkristluses võeti heebreakeelse sõna *qahal* kreeka vastena kasutusele naissoost sõna *ekklēsia* (ἐκκλησία), mis ilmselt sai üldkasutatavaks apostel Pauluse mõjul. Seejuures ei ole *qahal* ja *ekklēsia* täielikult kattuvad mõisted, sest *ekklēsia* tähendas rahvakoosolekut ja linnriigi ehk *polis*'e vabade kodanike halduslikku hääletuskogu, ent mitte tingimata kõiki linnaelanikke. *Ekklēsia* viis läbi ametiisikute valimisi, ametiülesannete täitmise kontrolli, langetas otsuseid sõja ja rahu üle ning tegeles seadusandlusega. Seega oli *ekklēsia* demokraatliku linnriigi elukorralduse oluline organ, mis oli potentsiaalsetele kristlastele tuttav ja loomult pigem positiivse tähendusega mõiste.¹⁵⁴

Pauluse kirjad lasevad arvata, et ta pidas kogudusi Jeesusesse uskuva usugrupi enesekorralduse eest vastutavateks organiteks. Juutkonnas ilmselt oli olukord erinev, sest kogu Iisrael võis end mõista kui üks suur välja valitud kogukond. Iisrael oligi ainsana Jumala kogudus ehk *qahal*. Keeled vormivad vaateid maailmale, usule ja iseendale ning peegeldavad seda, kuidas midagi mõistetakse.

Sotsioloogilises plaanis toimivad grupi mõisted ja identiteedi tähistused kahepidi. Esiteks grupi sees, kujundades ja kinnistades liikmete enesemõistmist ning kuuluvustunnet. Teiseks toimivad need väljapoole, andes kõne tasandil märku, kellel kõrvalseisjad gruppi näevad.

b) Kuidas suunavad kasutatavad tähistused ja nende tõlked algkristluse mõtestamist?

Jätakuvalt arutletakse milliste kriteeriumide alusel oleks algkristlust kõige õigem ajaliselt piiritleda. Kõige lühemat ajavahemikku hõlmav võimalus on pidada algkristluse lõpuks aastat 70 pKr. Sel aastal toimunud Jeruusalemma linna ja teise templi hävitamine muutis poliitilist, usulist ning majanduslikku maastikku. Teine võima-

¹⁵⁴ Üksikasjaliku ülevaate Pauluse vaatest kogudusele saab artiklist „Pauluse nägemus Kristuse kogudusest“ (Tasmuth 2011).

lus on lõpetada algkristluse vaatlus umbes aastaga 100, niisiis ajaga, mil olid juba olemas kõik neli kanoonilist evangeeliumit ja pea kõik muud Uue Testamendi kirjutised. Ent vaatlus võib ulatuda isegi teise sajandi esimese veerandi lõpuni. Siis olid igal juhul olemas kõik Uue Testamendi kirjutised ja ka suur osa apostlike isade kirjutisi.¹⁵⁵

Käesolev käsitlus asetab pearõhu perioodile 30–70 pKr, ulatudes sellest kaugemale, aastani umbes 100 pKr siis, kui mõjulooline vaade seda vajab. Kõige raskemini kirjeldatav aeg on aga periood 30–50 pKr. Esiteks on selle kohta vähe täpselt dateeritavaid allikaid ning teiseks eeldab see vastamist varajase kristluse identiteediloomega seotud küsimustele. Need on küsimused, millele vihjab raamatu pealkiri ja sissejuhatuses esitatud küsimused: kuidas elas edasi Galileas sündinud Jeerusarahvas? Kuidas sündis ja kujunes Jeruusalemma algkogudus? Kuidas sai Naatsareti Jeesus keskseks isikuks nii juutide kui ka rahvaste seas?

Algakristluse varajase ajaloo niisugune piiritlemine võimaldab täpsustada uurimise mahtu. Algakristlus on laialt kasutatav katusmõiste, millega kaasneb ka niinimetatud *juudikristluse* mõiste. Mis see on, kas mõiste või pigem kujund, ja mida see tähendab? Juudikristluse mõiste kasutamine ei ole usuteaduslikus kirjanduses kaugeltki ühemõtteline. Miks?

- Esiteks sellepärast, et Piiblis *juudikristlus* kui mõiste puudub, seda hakati kasutama alles sajandeid hiljem tagasivaatavas tähenduses. Piibli algkeeltes puuduvad sõnad või sõnadegrupid, mida võiks tõlkida juudikristluseks (Colpe 1987: 59).
- Teiseks seonduvad *juudikristluse* mõistega ka muud eesti keeles kasutatavad teemakohased märksõnad, nagu juudid ja Juuda, iisraellased ja Iisrael, juutus ja judaism. Ning muidugi kreeka keelel baseeruv katusmõiste *kristlus* ise. Eestikeelne *juudikristlus* on liitsõna, mille mõlemad pooled vajavad üheselt arusaadavat määratlust. Juudikristluse määratlemise katse puudutab aga kõiki äsja nimetatud märksõnu.
- Kolmandaks ei saa juudikristluse teema juurde asuda enne, kui on teadvustatud ja selgitatud terminite *juutus* ja *judaism* riskasutusest tekkivaid raskuseid. Eesti usuteadusliku ja laiemalt kristliku kirjanduse üks probleeme on tõlgete mõjul tekkinud ebajärjekindlus. Mõlemad sõnad, nii *juutus* kui *judaism*, esinevad sageli isegi samas tekstis justkui sünonüümid. See tekitab segadust.

¹⁵⁵ Algakristluse ajaloo käsitlemise probleeme kirjeldas K. M. Fischer koos arutlusega ajaliste etappide ning võimalike terminite üle, nagu algkristlus, apostlik aeg, Uue Testamendi ajastu (Fischer 1995: 25–33).

Kõikide nende terminite juured on heebrea ja kreeka keeles, ent eesti keelde on nad jõudnud suuremate indoeuroopa keelte kaudu. Eesti lugeja jaoks peitub osa raskustest saksa sõna *Judentum* ja inglise sõna *Judaism* erinevustes eesti keele suhtes. Tõlkimine reedab esimesed raskused, kuid leksika ei kata kogu problemaatikat. Teoloogilises kirjanduses on aja jooksul kujunenud terminite kasutamise võrgustik, milles ebamäärasused arutluste sõnakasutuses ennast kordavad. Kirjandus sageli paljundab iseenda vigu, aga kas seda üldse saab reguleerida?

c) Inglise ja saksa keeleruumide surve meie mõistekujundusele

Inglise keeles kasutatakse sõna *Judaism* laialdaselt üldmõistena, mille all peetakse silmas kogu Iisraeli religiooni ajalugu kuni tänapäevani välja. „Judaismi ajalooks“ on eesti keelde tõlgitud ka Martin Goodmani raamatu pealkiri „A History of Judaism“; selles teoses jälgib autor „arenguid judaismi sees ühest perioodist teise“ (Goodman 2025: 27). On mõistetav, et inglise keeles kirjutaval juudisoost autoril ei ole otsest vajadust eristada terminoloogiliselt Jeruusalemma templi hävitamisele eelnevat ja järgnevat aega. Inglise keeles ongi seda pea võimatu teha.

Vormiliselt jälgendab ingliskeelne sõna kõige lähemalt kreeka sõna *Ioudaismos*, mis esineb kirjalikult esmakordselt Teises Makkabeide raamatus 2. sajandil eKr. Eesti keelde on see EPS 1999/2000 Piiblis tõlgitud sõnaga *juutlus* (mitte otselae-nuna *judaism*).¹⁵⁶ Kontekst näitab, et juutlusena mõisteti usuliselt veendunud juu-tide vastupanu võõraste kultuurimõjude ja ideoloogiate survele. See oli karmi ole-lusvõitluse aeg, kus olid kaalul rahva usuline ja kultuuriline identiteet (2Mak 2:21). Mõiste sündis identiteediloomes ja usu säilitamise instrumendina.

Saksakeelse sõna *Judentum* esimeseks vasteks annavad sõnaraamatud samuti *juutlus*. Tavaliselt tähistatakse saksa keeleruumis sõnaga *Judentum* kogu Iisraeli reli-giooni ajalugu nii enne algkristluse tekkimist kui ka selle algaegadel ning hiljemgi. Saksa *Judentum* ning inglise *Judaism* on seega suuresti samatähenduslikud ja neid kasutatakse kogu Iisraeli usu ajalugu katvatena. Teisisõnu tähistatakse nendega juu-tide nii Jeesuse eelset, Jeesuse aegset kui ka hilisemat uskumisviisi kuni tänapäevani välja. Seega siis kokku rohkem kui 2500 aasta pikkust perioodi.

Vahel täpsustatakse sõna *Judaism* kasutamist viitega Iisraeli usundile alates teise templi ehitamisest 515 eKr kuni selle hävitamiseni 70 pKr. Siis lisatakse täpsustu-sed kujul *Early Judaism* või ka *Second Temple Judaism*. See aitab eristada vaadelda-vat perioodi hilisemast ajast nimega *Later Judaism*. Martin Hengeli kuulus raamat

¹⁵⁶ Juudas Makkabi (Makkabeuse) juhtimisel edenenu vabadussõda Jeruusalemma templi tagasivallutamise ja taaspühitsemise nimel enne teise eelkristliku sajandi keskpaika toimus ilmse innukuse saatel. Kirjeldatakse indu, mida toetasid taevased ilmutused neile, kes juutluse (Ιουδαϊσμός) eest võitlesid vapralt ja andumusega (2Mak 2:19–23).

„Judentum und Hellenismus“ (1973) keskendub ajale alates Makkabeide perioodist kuni esimese kristliku sajandi lõpuni ja kohati ka teise sajandi keskpaigani. See on osa perioodist juudi religiooni ajaloos, mida kirjeldabki ingliskeelne väljend *Early Judaism* (Hengel 1973: 1–7). Just selle perioodi lõpp kattub varajase kristluse ajalooga. Sarnaselt näeb ajalugu ka Martin Goodman, kes jaotas oma raamatu sisukorras esimesed peatükid sisuliste tunnuste alusel nõnda:

I osa: Algupära (u 2000 eKr – 70 pKr); II osa: Toora tõlgendamine (200 eKr – 70 pKr); III osa: Rabiinliku judaismi väljakujunemine (70–1500). Siit saab teha kolm järeldust:

Esiteks kordub aegu eristav aasta 70 pKr mitmel korral ja osutub määravaks teguriks juudi religiooni ajaloo periodiseerimisel. Teiseks markeerib raamatu II osa ehk aastad 200 eKr – 70 pKr juutkonna ajaloo värvikat perioodi. See on aeg Antiochos IV Epifanese terrori ja Makkabeide ülestõusu ning juudi sõja ja väepealik Tituse Jeruusalemma vallutamise ning teise templi hävitamise vahel. Seesama aeg on ühtlasi ka Uue Testamendi ajastulooline kese. Kolmandaks viitab aasta 70 pKr rabiinliku judaismi kujunemise algusele.

Jeesuse kuulutus ning Peetruse ja Pauluse tegevus toimusid enne teise templi hävitamist aastal 70 pKr. Sellel sündmusel oli suur mõju kogu piirkonna rahva elukorraldusele, juutlusele kui usule ja ka tärkavale kristlusele. Teist korda ajaloos lakkas olemast Jeruusalemma tempel kui juutide usuline keskus.¹⁵⁷ Tulevikku ette ei teatud, ent kuna usul on alati austatav minevik, viljastatav olevik ja ettepoole suunatud perspektiiv, siis mingi aja möödudes pidid juudid hakkama arvestama võimalusega, et templit võibolla enam üles ei ehitata. Usu raskuspunkte ja vorme asuti ümber mõtestama, nagu seda tehti kord esimese eksiili ehk Paabeli vangipõlve ajal kuuendal sajandil eKr.

d) Missugused on eesti keele võimalused lisada sisulist täpsust?

Paabeli vangipõlve järel taastatud Jeruusalemma teise templi püsimise ja selle lõpu aegset Iisraeli religiooni sobib eesti keeles nimetada *juutluseks*. Sellisel juhul jääb termin *judaism* justnagu „üle“ ja sellega võib osutada teise templi hävitamise järgsele usulisusele. Teisel sajandil puhkes õitsele juudi rabide õpetustraditsioon ehk teisisõnu rabiinlik judaism, mis viis Mišna ja Talmudi koostamiseni. Algekristluse

¹⁵⁷ K. M. Fischeri raamatu eestikeelses tõlkes on veel üks väljend, mis võimaldab sündmuste täpsustavat esitamist. Selles tõlkes tähistab *juutkond* terviklikku mõistet, millega võetakse kokku juudid kui rahvas kogu nende eluviisi, usu ja praktikaga. Seda ilmestab kahesuunaline liikumine. Alanud protsessi esimene pool on kristlaste lahkulöömine juutkonnast kristlaste teise ja kolmanda põlvkonna ajal. Teine pool on aga juutkonna lahkulöömine kristlusest, mille jooksul Fischer viitab ka juudikristlusele. Eesti tõlkes on vastava alapeatüki pealkirjaks „Juudakristluse tee“ (Fischer 1995: 136–151).

ja Uue Testamendi ajaloo kontekstis viitab see ajale peale juudi õpetlaste Jamnia sinodit (u 90 pKr). Seega sobib judaismi termin tähistama juutide religiooni alates teisest sajandist kuni tänapäevani (Tasmuth ja Kurg 2022: 23–33).¹⁵⁸

Samas eeldab juutluse ja judaismi osaline eristamine eesti keeles ka jätkuvuse tunnistamist Iisraeli usu kogu pika ajaloo jooksul. Jätkuvuse ja erisuse mõtet ning seda, kuidas erinevaid ajaperioode nimetada inglise, saksa ja eesti keeles, illustreerib järgnev skeem:

515 eK →	0–30 pKr →	70 pKr → 100 pKr →	2. sajand ja edasi
<i>Early Judaism</i> ,	kasutusel on ka	<i>Judaism</i>	<i>Rabbinic Judaism</i>
	<i>Second Temple Judaism</i>		
<i>Judentum</i>	<i>Judentum</i>	<i>Judentum</i>	<i>Rabbinisches Judentum</i>
juutlus	(hilis)juutlus	algav judaism	rabiinlik judaism

Jeesuse ja algkristluse ajale eelneva ning nendega kaasaegse Iisraeli religiooni eristamiseks hilisemast kasutatakse täiendiga väljendeid *Early Judaism* või *Second Temple Judaism*. Nii ka näiteks David Syme Russell, kes kasutab esimese sajandi Iisraeli religiooni jaoks terminit *Early Judaism*. Tema raamat pealkirjaga „From Early Judaism to Early Church“ käsitleb Jeesuse ja apostlite kaasaegset Iisraeli religiooni koos samal ajal sündiva algkristlusega. Algekristluse jaoks kasutab ta terminit *Early Church*.

Jeesuse õpetust iseloomustas ta väljendiga *Judaism transformed*, mida eesti keeles võiks terminoloogilise järjekindluse huvides tõlkida „ümberkujundatud juutluseks“ (Russell 1986: 17). Minu hinnangul võimaldab eesti keel teha siin terminoloogilise eristuse, saame öelda, et kristliku usu aeg hakkas kulgema paralleelselt Iisraeli religiooni looga, mille muutunud kuju alates teisest sajandist pKr nimetame judaismiks.

Juutluse algust vaadeldakse alates kirjatundjast ja preestrist Esrast, kes tuli 5. sajandil eKr Paabeli eksiilist Jeruusalemma ja mõjutas Juudamaa elukorralduse uuesti üles ehitamist. Pool tuhat aastat hiljem elas Jeesus-rahvas Galileas ja Jeruusalemmas juutluse rüpes selle ühe haruna, kelle jaoks Naatsareti Jeesus oli Messias, Päästja ning Issand. Seetõttu ei ole juutluse ja esimeste aastakümnete Jeesus-rahva vahelise suure vastuolu otsimine põhjendatud.

¹⁵⁸ Niisugune vaade on varasemalt esitatud Uue Testamendi teoloogia õpiku sissejuhatavas osas (Tasmuth 2020: 22–23, vt koos alaviitiga 10). Juutluse kujust teise templi ajastu lõpul on võimalik lugeda ka raamatust „Jeesus. Kuningriik. Läkitamine“ (Tasmuth ja Kurg 2022: 23–33, vt koos aineregistri viidetega).

Juutluse vormumine rabiinlikuks judaismiks algas küll kohe peale Jeruusalemma hävitamist 70 pKr, ent sai päriselt hoo sisse alates teise sajandi keskelt, kui ka bar Kochba ülestõus (132–135 pKr) oli veriselt maha surutud. Midagi pidi rahva ja usu edasi kestmiseks ette võtma.¹⁵⁹ See toimus samal ajal, kui kristliku usu aluste kinnitamiseks hakkasid sõna võtma apologeedid, kellest tuntuim oli 2. sajandi alul Palestiinas sündinud kreeklane Justinus Märter. Justinus ei vastandanud kreeka kultuuri ja kristlust, tunnustas filosoofe, olles samas kriitiline, ning väitis, et Kristus on Sokratesest võrratult kõrgem. Seoses juutidega ja nende usuga ei väljendanud ta vaenu, vaid esitas viisaka väitluse oma kahekõnes juut Trüfoniga.¹⁶⁰ Ka Tertullianus, kes tegutses 2. sajandi lõpul, ei tegelenud otseselt judaismile vastandumisega, vaid distantseerus pigem hellenistlikust filosoofiast, küsides, mis on Ateenal pistmist Jeruusalemmaga.¹⁶¹ Selleks ajaks olid aga kristluse ja judaismi, kristlaste ja juutide teed juba lihtsalt lahku läinud.

3.3. Algkristluse¹⁶² varajased lühikirjeldused Uues Testamendis

Jeesusele pühendunute usu ja elu kirjeldused on kohati lühikesed, mõne sõnaga mõõdetavad usutunnistused, nagu näiteks „Jeesus on Issand“ (Rm 10:9). Vahel on need eluliste juhtumite näited, nagu Hananiase ja Safiira lugu Ap 5:1–11 või ka mahukamad jutlused, nagu Ap 2:14–36.

Vanimad allikad pärinevad Pauluselt, hilisemad evangelistidelt ja teiste UT kirjutiste autoritelt. Iisraeli soost Paulus märkis, et heebrea rahvast sündinud heebrea mehena võiks ta päritolu põhjal väga uhke olla (Fl 3:3–6). Värsked Jeesusesse uskujad tundsid end nii üksikisikutena kui grupina tõelise Jumala kogudusena, erinedes

¹⁵⁹ Wayne Meeks peab põhjendatuks Jakob Neusneri vaadet, et just kahe järjestikuse juutide ülestõusu mahasurumise ning maad ja Jeruusalemma tabanud hävingu tulemusel sündis nn rabiinlik revolutsioon. Ühtlasi on siin probleem algkristluse ja juutluse suhte analüüsimiseks, kuna andmeid juutluse kujust esimesel sajandil napib. Rabiinliku judaismi pärand on liiga hiline selgitamaks Jeesuse, apostlite ja algkristluse aja juutluse loomust. „The rabbinic revolution was too late to explain what Judaism was like when Christianity was born“ (Meeks 2001: 24).

¹⁶⁰ Kristlusesse pöördus Justinus ilmselt Efesoses, kus toimus ka väitlus juut Trüfoniga. Justinus ei taganenud usust ja hukati 160-ndail aastail (Lane 2002: 18–19).

¹⁶¹ Ülevaate saamiseks 2. sajandi teise poole ja lõpu poleemikast vaata Lane 2002: 22–25 ja Vogel 2015: 49–51.

¹⁶² Inglise keeles leidub erinevaid tähistusi, näiteks *Early Christianity*, *Original Christianity*, *Embryonic Christianity*, *Emergent Christianity* ning vahel isegi *Primitive Christianity*. Saksakeelne tavaväljend on *Urchristentum*.

nii juutidest kui ka kreeklastest (1Kr 10:32). Paulus esitas mõtte, et kõik Iisraelist¹⁶³ pärinevad inimesed ei ole veel päriselt Iisrael (Rm 9:6–7).

Sarnaselt Iisraeli teadlikkusele oma äravalitusest on ka Jeesusesse uskujad äravalitud rahvas (Rm 8:33). Veelgi enam, sarnaselt Iisraelile omistatud pühadusele on ka nemad pühad (2Kr 8:4), pealegi veel kutsutud pühad (Rm 1:7; 1Kr 1:2).

Pauluse kuulutuse põhjal võib kokkuvõtlikult öelda, et Galaatia, Korintose, Rooma ja sellest järelduvalt ka kõikide teiste koguduste eri rahvusest usklikud on *Jumala kogudus* ning *kutsutud pühad*. Ent nad on seda kõike ei millegi muu kui Iisraelile kingitusena antud valimise, kutsumise ja pühaduse alusel. Jumala tegevusmuutrit nähtavaks tegev mudel on see, mis esmalt toimis Iisraelis ja mis toimib nüüd Jumala uue rahva heaks. Järjepidevuse tagab tõdemus, et seejuures jääb uus rahvas ikkagi seotuks Iisraeliga.

Hilisemast ajast, näiteks Origeneselt pärit andmetest on teada, et juudi rahvusest Jeesusesse uskujad on end nimetanud ka *vaesteks* ehk heebrea keeles *ebionim* (Fischer 1995: 63). Uuest Testamendist otseselt sellist enesenimetust ei leia, kuid kristlike koguduste vaesed on sage teema.

Vaesus ja rikkus on sama vanad inimesi lahutavad tegurid kui inimkond ise. Elatusvahendite aluseks sellel planeedil on maa. Ühiskondlikku korda iseloomustab elanike suhe maaga ja sellest oleneb rahva elujõud ning tulevik.¹⁶⁴ Toora väljendas ideaali, mille poole püüda, et õigupoolest ei peaks enam vaest olema Iisraeli rahva keskel. Missuguse põhjendusega? *Sest Issand õnnistab sind rikkalikult sellel maal, mille Issand, su Jumal, annab sulle pärida kui pärisosa*.¹⁶⁵ Vaeste kohta ütles prohvet Sefanja lohutuse mõttes: *Ma jätan su keskele alles vaese ja viletsa rahva, kes otsivad pelgupaika Issanda nimes* (Sf 3:12). Vaesus puudutab inimeste autunnet, ehkki ei peaks seda tegema, ning see avaldub teravalt siis, kui makstakse makse ja tehakse

¹⁶³ Iisraelist ehk otsese pärinemisliini järgi esiisadest Aabrahamist, Iisakist ja Jaakobist. Aabrahamile antud töötuse kohaselt loetakse tema sugu temale endale Jumala poolt töötatud pojast Iisakist: *sest Iisakist loetakse sinu sugu!* (1Ms 21:12). Peale selle on kirjas, et Jaakob sai nimeks Iisrael (1Ms 32:29) ja nõnda leidub Jaakobi ja Iisraeli nimede ristikasutust mitmel pool Vanas Testamendis.

¹⁶⁴ Maaomandi ja maa harimise tähtsust rahva tuleviku kindlustamisel mõistis Julius Caesar. Rooma riigis läbi viidud agraarreformi käigus 59 eKr andis ta maad veteranidele ja proletaariaadile ja – mis on eriti tähtis – kolme või enama lapsega perele. See oli õpetlik tulevikku suunatud korraldus (Olesk 2025: 50).

¹⁶⁵ Toora näitas selgelt ära ka nii õnnistuse pälvimise eelduse kui ka inimliku käitumise nõude. Nimelt esmalt Jumalast tuleneva eelduse mõistmise, et Jumal on kõige hea andja ja siis nõude inimesele, et antut tuleb jagada. Samuti on siin esitatud ka meeldetuletus selleks, kuidas suuta seda nõuet täita koos inimesepoolse eeldusega. Nimelt pälvivad sa õnnistuse siis ... *kui sa ainult tõesti kuulad Issanda, oma Jumala häält, täites hoolsasti kõiki neid käsky, mis ma tänna sulle annan*. Järgmisest salmist loeme taas õnnistuse töötusest neile, kes nii elavad ja oma südant vaese ees kõvaks ei tee (5Ms 15: 4–6).

annetusi. Rikkus kergitab enesetunnet igas asjas. Tooras oli kaasa antud märkimisväärtne juhis: rikas ärgu andku rohkem ja kehv ärgu andku vähem kui pool seeklit, kui te annate tõstelõivu lepituseks oma hingede eest (2Ms 30:15). Rikas ei peaks tundma end suure annetuse puhul teenet tegevat ega vaene end halvasti tundma. Kas pole siin rikka suunas esitatud tegudele eelnev hingeheidlik pidurdusmehhanism?

Ühelt poolt on võimalik, et varajasemad Luukalt pärinevad viited Jeruusalemma vaestele puudutasid üksnes ühe keiser Claudiusse valitsemisajal elanud usklike grupi ainelist seisundit. Sellisel juhul võib vaeste näol olla tegemist Jeruusalemma algkoguduse liikmete sotsiaalse iseloomustusega eriliselt raskel ajal (Ap 11:27–30). Ent võibolla peitub siin kild juutidest Jeesusesse uskujate enese-nägemist, mis juurdus juba ajal, mil Jeesus kuulutas õndsaks vaesed ja näljased (Lk 6:20–21)?

Jeesuse liikumine hõlmas paljusid keskmise ja väheldase toimetulekuga inimesi. Ka ei saanud Jeruusalemma algkogudus olla jõukuselt võrreldav 1. sajandi keskel sündinud Korintose ja teiste suurlinnade kogudustega. Paulus peab meeles vaeseid (Gl 2:10) ning Rm 15:26 kohaselt viib ta toetust vaestele Jeruusalemma pühade seas. Kui asi oli nii, siis kombineerusid varajasi kristlasi tähistanud rahvuslikud, sotsiaalsed ja usulised markerid omavahel juba üsna varakult ning leidsid tee Uue Testamendi tekstidesse.

Jeesuse jüngrid olid juudid ning ka tema järgijate laiema kogukonna liikmed olid põhiliselt juudid. Kellena nad end tundsid? Vastust otsides võib metoodiliselt jätta kõrvale eurooplaste harjumuspäraseid keelekujundid ja panna tähele, et Jeesuse õpilasi (sihitisena: τοὺς μαθητὰς) ehk jüngreid hakati Antiookias esmakordselt nimetama „kristuslasteks“ ehk *kristlasteks*.¹⁶⁶ Tõenäoliselt tuleb siin nähtavale see, kuidas Antiookia linna rahvas uut gruppi Kristuse isikuga seotuna nägi ja nimetama hakkas.

Edasises otsime vastust kahele küsimusele: (1) Kes olid need, keda hiljem hakati nimetama juudikristlasteks? (2) Missuguse ettekujutuse saame Jeesuse ülesäratamise ja ilmumiste järgsete varajaste usklike identiteedist?

a) Juudikristluse mõistega kaasnevad keerdkäigud

Küsimine esmalt, missugusest otsast defineerimist alustada, kas juutidest või kristlastest. Juudid olid enne ja kristlaskond sündis hiljem ja esmalt juutide seast. Matt Jackson-McCabe esitas juudikristluse mõiste kasutamise detailse ajaloo kõneka pealkirjaga raamatus „Jewish Christianity: The Making of the Christianity-Judaism

¹⁶⁶ Mitmuse sihitisena Χριστιανούς, ainsuse nimetavas käändes Χριστιανός; Ap 11:26.

Divide“ (2020). *Juudikristluse* kui termini ingliskeelne kuju *Jewish Christianity* on siinses pealkirjas traditsiooniline, mida seetõttu ei saa eirata. Ent järgmised uurimisküsimused sisalduvad juba selles tiitlis endas. Autor ise teab seda väga hästi ja tegeleb nendega kogu oma raamatus. Nimetan siin kahte:

- Esiteks eeldab pealkirja esimene pool vaikinisi, et üldiselt arusaadava mõistena on olemas *kristlus*, mis ajaloolist reaalsust piisava selgusega peegeldab.¹⁶⁷ Aga lisaks on siis olemas ka veel *juudikristlus*. Mida see tähendab? Üldiselt välja kujunenud arusaama kohaselt oleks *juudikristlus* sellisel juhul üks *kristluse* konkreetne ajalooline haru või osa, mille põhilise sisu määrab juba ette ära mõiste *kristlus*. Sel juhul määrab „eurooplaslikult“ mõistetud kristlus juba ette ära juudikristluse olemuse. Niisuguse mõtlemisviisi teke on ajalooliselt küll mõistetav, ent see on ise millegi tagajärg. Nimelt on juudikristluse võrdlusena kasutatud nn *paganakristluse* mõistet. Seesugune kõiki teisi rahvaid hõlmav üldistus teeb tarbetuks järgnevate osamõistete nagu „kreeklasekristlus“, „egiptlasekristlus“, „eestlasekristlus“ jne kasutamise.

Probleem on selles, et paganakristlust¹⁶⁸ on hakatud automaatselt mõistma lihtsalt kristlusena. Kas kristlus ongi siis nüüdseks see, mis oli algne paganakristlus, mis kasvades hõlmas keskpunkti, sai *lihtsalt kristluseks* ja lõpuks *kirikuks*?

Mida tähendab siis ikkagi *juudikristlus*? See on kunstlik mõiste, mida ajaloos tegelikult lihtsalt ei eksisteerinud! Aga ajalooline kasutus on juurutanud paganakristluse ja juudikristluse niisuguse kaksikpildi, kus paganakristlusest on saanud kristluse mõõdupuu ja kristlus „iseeneses“ (saksa *an Sich*). Sageli peetakse paganakristlust pigem kristluseks üldiselt, selleks, mis kristlust esindab ja mis seda nii-öelda on koos kogu kirikliku institutsionaalsusega. Kas niisugusel mõistmisviisil on piibliteaduslik põhjendus ja moraalne õigustus?

- Teiseks võiks ingliskeelse pealkirja teise poole tavapärane eestikeelne vaste olla *Kristluse ja judaismi lahkumine* või *lahknemine*. Siin ongi uued küsimused. Esiteks eeldab lahknemine seda, et *kristlus* ja *judaism* olid juba olemas ning olid mingi aja jooksul koos. Missugused nad selle koos olemise ajal olid? Kuidas nad koos olid ja kuidas seda kirjeldada? Mida aga mõista selles seoses judaismi all ja millal see niisugusena sündis, et saab lahknemisest rääkida?

¹⁶⁷ Sõna *kristlus* pretendeerib siis üldmõistele ja määraja staatusele, tehes *juudikristlusest* enda alamõiste, mis sõltub kristluse mõistest. See on tagurpidi liikumine, mis peidab ajaloo tegelikku kulgu.

¹⁶⁸ Asi on selles, et ka mõiste *pagan* on esimese sajandi juutkonnaga suhestades problemaatiline. Juutide vaatepunkti kohaselt oli *ethnē* sobivaks kategooriaks kõikide mittejuutide tähistamiseks, umbes nii, nagu kreeklased nimetasid barbariteks kõiki mittekreeklasi (Sumney 2007: 59).

b) Mõtted, mis ringlevad ümber identiteedi teema

Ingliseelsest pealkirjast nähtub, et kristlust ja judaismi esitatakse mingisuguses eristuse seisundis olevatena. Ent ingliskeelse mõtteviisi kohaselt oli judaism olemas nii enne Jeesust, Jeesuse ajal kui ka pärast teda. Kas judaism ja kristlus olid mõne aja koos ja siis lahknesid? Kui lahknesid, siis ilmselt nõnda, et mõlemad pooled olid sellest teadlikud. Teadlikud millest? Kas see terminoloogia ikka sobib esimese sajandi olude, Jeruusalemma algkoguduse ja „pauluslike koguduste“ meelegaastiku kirjeldamiseks?

Jackson-McCabe põhjendab oma metoodilise analüüsi alguses vajadust loobuda juudikristluse mõistest üldse, kuna niisugune abstraktsioon esimestel sajan-ditel puudus. See peab paika ja aitab edasi mõelda, sest juudikristluse kui moodsa konstruktsiooni kujundas John Toland alles 18. sajandil (Jackson-McCabe 2020: 12–13). Kuna autor keskendub „Jewish Christianity“ kontseptsiooni teemale, siis ta möönab esmalt selle mõiste asendamise vajadust.¹⁶⁹ Teisalt viitab ta samas selle mõiste asendamisega seotud raskustele, kuna juudikristluse kujund on praktikas juurdunud. Nii ta leiabki, et mõiste asendamine on keeruline. Kolmandaks arvab ta, et ka nn „teede lahknemise mudel“ (*the Parting of the Ways Model*) raskendab arusaamist sellest, missuguse usulise ja sotsiaalse ajaloolise protsessi mõistmisega me teede lahknemise väljendi puhul tegeleme.

Toodud näited osutavad, kui vaevaliselt toimub arutlus ingliskeelse terminoloogia alustelt. Kuna on ilmne, et üksikuid Jeesusesse uskuma hakanuid lisandus kogudustesse nii juutide kui ka nn „rahvaste“ hulgast, siis ei saanud esimesel sajandil enne juudi sõda olla selgelt eristatavaid nn kristlust ja juudikristlust.

Jah, igapäevaelu puudutavates kommetes oli päritolust tulenevaid erisusi. Näiteks Pauluse dialoog Peetrusega puudutab Antiookia koguduses küsimust sellest, kuidas muude rahvaste ja juudi söögikommete erinevuste puhul ühes ja samas Jeesuse rahva koguduses hea südametunnistusega koos elada saab. Kuidas toimida nii, et poleks vaja kasutada sundusi, mis teisele poolele ei sobi ja et ei peaks ka silmakirjatsema?¹⁷⁰ Niinimetatud Antiookia tüliküsimus ei seisnenud „rahvaste

¹⁶⁹ Jackson-McCabe tajub, et mõistete niisugune kasutamine takistab asjasse süvenemist. Aga ingliskeelse autorina on ta oma keele „hermeneutiline vang“.

Autor selgitab, kuidas katsed kasutada teisi ingliskeelseid termineid ei too selle nähtuse mõistmisesse selgust. Ei ole arusaadav, millest mõeldakse, kui juutidest Jeesusesse uskujate kohta öelda näiteks „Judaistic Christianity“ või „Judaic Christianity“ või hoopis „Judeo-Christianity“ (Jackson-McCabe 2020: 2–4).

¹⁷⁰ Just juudi kommete kohase eluviisi tungivat soovitamist muudest rahvastest pärinevatele usklikele väljendab Pauluse poolt Gl 2:14 kasutatud „juudistamise“ (ιουδαΐζειν) väljend. See on tegusõna, mille põhjalt on tuletatud hiljem teoloogia ajaloos kasutusele võetud termin.

kristluse“ või „juudi-kristluse“ kui kristluse variantide omavahelise suhte üle arutlemises. Probleem seisnes igapäevases osaduspraktikas ning vajaduses lahendada ühiste söömaegadega seotud eriarvamused (Gl 2:14–16).

Huvitav on tähelepanek, et varajasel ajal ei tuntud hereesia ning ortodoksia teineteisest eristamist nende sõnade hilisemas tähenduses. Näiteks Epifanius ei pidanud hereesiaks mitte mõnda suulisest või kirjalikust õpetusest omandatud arvamust, vaid Aadama näite alusel inimese nii-öelda „loomulikku eksitust“. Loomuliku eksituse tuumana mõisteti sõnakuulmatust Jumala suhtes, mis tähkab iga inimese individuaalsest tahtest (Jackson-McCabe 2020: 16–17).

Jeesusesse kui Issandasse ja Iisraeli Messiasse uskuvate koguduste varajast ajalugu võiks paremini kirjeldada Jeesus-rahvast alguse saanud liikumise apostellikuks kogukonnaks kujunemise protsessina. Materjali selle kirjeldamiseks leiame Apostlite tegude raamatust, esmalt Peetruse ja Johannese (Ap 2:14–11:18) ning hiljem Pauluse tegevuse kirjeldustest (Ap 13:1–28:31).

Jerusaalemma emakoguduse ajalugu ulatus juudi sõja keeristeni ja vältas umbes 40 aastat. Seepärast on loomulik, et tema ajaloo juurde pöörduakse aina tagasi nii usu, rahvuse kui ka ajalooliste sündmuste kontekstides.

3.4. Küsimus Jerusaalemma algkoguduse identiteedist

Kes on juut? Mis teeb kellestki juudi? Juudid võiksid olla indiviidid ja grupid, kes olid valmis end määratlema kas Iisraelina, heebrealastena või juutidena (Goodman 2025: 27). Juudid on ka need, kes tajuvad, et Piibli maailmavaates valitseb Jumala ja Iisraeli erilise suhte vägi. Israellase jaoks on ühtaegu lohutav ja hirmutav uskuda, et tema rahvas on välja valitud erilise lepingu jaoks selle majesteetliku väega, end Siinail ilmutanud Jumalaga (Goodman 2025: 104). Israellase jaoks oli Pühakirja pühadus see austatav suurus, mille paralleel teiste rahvaste juures oli pühakujude austamine. Neile oli sünagoog¹⁷¹ see hariduse paik, kus omandatakse Toorat ja õpetatakse usku ka teistele rahvastele.

Kes on kristlane? Mis teeb kellestki kristlase? Kes olid varajased usklikud Uue Testamendi mõistes? Mis tegi varajastest usklikest kristlased? Arutluse käik ja vastus sõltuvad sellest, kelle käest küsida. Need küsimused näivad olevat lihtsad, kuid ei ole seda ja vajavad täpsustusi. Üks neist on vajadus näha ühisosa raames ka erinevust mõistete *kristlane* ja *kristlus* vahel.

¹⁷¹ Sünagoogi haldajad ehk sünagoogi vanemad vastutasid kogukondliku distsipliini säilimise eest. Endise variseri Pauluse vaimsuse tuules kirjutas keegi tema lähedane õpilane: *Vanemaid, kes hästi juhatavad kogudusi, peetagu kahevõrra austusväärseiks, eriti neid, kes näevad vaeva sõna ja õpetamisega* (1Tm 5:17).

Suurema selguse huvides on pakutud juudikristlase nimetuse asemel ka uut terminit – *kristlik juut* (Christian Jew). Nii väljendudes on rõhk varasemast rohkem sellel, et Jeesusesse uskujad ise pidasid end kõigepealt lihtsalt juutideks. See on ka väga loomulik. Nad ei visanud kuhugi oma juutlikku minevikku ja nii ilmselt oligi. Kuid termin *kristlik juut* on ehk vaid osaliselt ja näiliselt parem, sest mõlemaid väljendeid, *juudikristlane* ja *kristlik juut*, kasutatakse laias tähenduses ja seetõttu ebajärjekindlalt (Hill 2007: 40).

Juurdunud termineid ei saa niisama lihtsalt tühistada. Seepärast määratlen nii juudikristlase kui ka kristliku juudi mõisted nõnda, et nad olid Jeesusesse uskujad, kelle identiteet oli juutlik ning selleks ka jäi. Juudi rahvusest Jeruusalemma algkoguduse enesemõistmist iseloomustasid tegurid, mida esitasid nii Paulus kui Luukas üsna sarnaselt.

(1) Jeruusalemmal on ajaloos jätkuvalt keskne asend Jumala kuningriigi kasvamisel;¹⁷² (2) Iisrael on valitud ja valikut tagasi ei kutsuta; (3) Seaduse- ehk Toora-kohane elu on loomulik ja sobiv eluviis nii juutidele kui ka juudikristlastele (Hill 2007: 49); (4) Jeruusalemma templi austamine oli mõnda aega algkoguduse vagaduse püsiv tunnus.

Miks värvus juudikristluse mõiste otsekui kristlusest eristuvaks alamkategoriaiks ja mitte „päris“ kristluseks? Üks taustal hõljuv tegur on see, et euroopalik vaade on aeg-ajalt enesekeskselt ja vildakalt hinnanud isegi Peetrust ja Jaakobust otsekui mitte veel piisavalt kristlikke isikuid. Juutidena oleksid nad ikka veel nagu alam- või eelkristlikud isikud, kellele heidetakse ette osalist kinni pidamist juutidele omastest kommetest.

See oli üks põhjustest, miks hakati esitama mõtteid, et kristlikkus ja päris kristlus sündisid alles hellenistlikes mittejuudi kogukondades. Kas siis tõesti alles nende seas, kes ei olnudki Jeesust näinud ega kuulnud, tema järgimisest ja tundma õppimisest rääkimata? Pean seda mõtteliini lausa irooniliseks teoretiseerimiseks. Vahel tuuakse põhjenduseks Paulust, kes ei olnud Jeesuse jänger ja kelle kirjadele toetub kristlik teoloogia. Aga Pauluse erandlikkust just ongi õige vaadelda ühekordsena ja erilisena ning nii Paulus ise kui ka Luukas on seda selgelt väljendanud.

¹⁷² Nii püha õhtusöömaaja seadmine, kogudusse vastu võtmine ristimise läbi kui ka Püha Vaimu väljavalamise sündmus leidsid aset Jeruusalemmas.

a) Messias jeruusalemlastele ja Kristus antiooklastele?

Tegelikkuses oli Jeruusalemma juutliku algkoguduse autoriteetne asend nii tugev, et seda ei saanud kõrvale jätta. Ka Paulus ei saanud seda eirata. Ta tunnustas Jeruusalemma apostleid kui sambaid (Gl 2:18 – 3:14) ja teatas, et ta õppis pärimust tundma neilt, kes enne teda olid *Kristuses* (Rm 16:7 jm).

Terminid *kristlik juut* ja *juudikristlane* on küll reservatsioonidega kasutatavad, kui mõeldakse Jeesusesse Kristusesse uskujaid, kelle etniline identiteet oli jätkuvalt juutlik. Eelistan aga termineid *messialik juut* või *messiaanlik juut*. Miks?

Antiookia koguduse usklike hakati nimetama kreekapäraselt ja üldistatult *kristuslasteks* (Χριστιανοί)¹⁷³ ehk Jeest *Kristusena* austajateks. Jeruusalemma koguduse juute võiks aga pigem nimetada *messialasteks*. Miks nõnda? Inimese usulise identiteedi kujunemist toetavad esmajärjekorras ikka rahvusliku päritolu ja keele vormid. Vastavalt Ap 11:26 heebreakeelsele tagasitõlkele nägid juudid Jeestuse õpilasi kui Messiasse uskujaid ehk *messialasi* – משיחיים. See ongi sobiv eestikeelne sõna.

Jerusalemma koguduse meelevalda iseloomustab seik, et ehkki Paulus ei nõustunud kõikide Jeruusalemma apostlite seisukohtadega, ei kahelnud ta nende autoriteedis ega olnud kunagi sellest sõltumatu (Hill 2007: 43). Ta väljendas sageli oma eriarvamust, aga tunnustas ka oma subordinatsiooni ja pidas Jeruusalemma pühasid igati õigeteks usklikeks, nagu ta ise seda mõistis (Rm 15:25–27). Seda vaadet kinnitab ka Apostlite tegude raamat. Ent mudel nimega *Parting of the Ways* võib siiski olla kõnekas, kui me proovime seda teede ajaloolise lahknemise mõtet eesti keeles väljendada.

Esimese sajandi juutlus oli usk ja eluviis, mis ümbritses seda keskkonda, milles olid tegevad Jeesus, tema järelkäijad ning ka Paulus. Huvitava võimaluse pakub K. M. Fischeri raamatu „Algkristlus“ eestikeelne tõlge *juutkonna* mõiste näol (Fischer 1995: 137–148). Rahva terviklikkust silmas pidades on see sobiv sõna. Juudi rahva ehk juutkonna olukord jätkus talutavalt rahulikuna kuni juudi sõjani, mis raputas kõige rohkem ajaloolist juutlust, ent ka Jeesusesse uskuvaid niinimetatud *kristlike juute* ehk *messialasi*. Juutlus pidi end peale templi hävitamist 70 pKr taas täpsemini määrtlema ja oma usulist praktikat teisiti korraldama, teadmata, kas tempel ja ohvriteenistus taastatakse või mitte.

¹⁷³ Ap 11:26 teadaandest ei selgu „kristuslaste“ etniline koosseis. Antiookias olid eeldused selleks, et osa koguduse liikmeid olid mittejuudid, millele viitab selgelt Pauluse arutus Gl 2:11–15.

b) Missuguseks kujunes juutidest ja teistest rahvastest koosneva Jeesus-rahva olukord?

Peale juudi sõda algas uus enesekorralduse protsess. Paulus ei jõudnudki seda sõda näha, kuid tema elutöö põhjal moodustunud Väike-Aasia, Makedoonia ja Kreeka koguduste liikmete enamus pärines muudest rahvastest. Juutluse organiseerumine judaismiks toimus paralleelselt teistest rahvastest koosnevate kreekakeelsete kristlike koguduste lisandumisega ja kasvuga. Sellise arengu puhul võib öelda, et alates teisest sajandist kujunes juutlus uues olukorras religiooniks, mida sobib kutsuda judaismiks.

Teede lahknemise skeemis markerib esimene rida Iisraeli religiooni ajalugu, järgnevad read aga kujutavad Jeesusesse uskujaid juute ja teisi rahvaid:

515 eKr →	30 AD →	70 pKr →	2. sajand ja edasi →
<i>juutluse algus</i>	<i>(hilis)juutlus</i>	<i>algav judaism</i>	<i>judaism</i>
	<i>Naatsareti Jeesust usuvad Messiana arameakeelsed juudid (משיחיים) ning Kristusena peamiselt kreekakeelsed kristlasteks (χριστιανούς) kutsutud eri rahvustest usklikud</i>	<i>Messialased ehk משיחיים kestavad mõnda aega edasi, ent enamus kristlasi on juba kreekakeelsed kristlased.</i>	<i>Messialaste liinil tekki- vad uued grupid nagu natsareenlased ja ebio- niidid</i>

Ekskurss 1.

Andmeid hilisematest ebioniididest ja natsareenlastest

Jeesusesse uskuvate juutide edasise ajaloo iseloomustamisel on koha leidnud nüüsgused rühmitused nagu ebioniidid ja natsareenlased. Nendest on kirjalikke andmeid 4. ja 5. sajandist ning neid saab uurida vaid Uue Testamendi väliste allikate alusel. Seepärast on raske kirjeldada, kes nad olid ja kuhu nad hiljem kadusid.

Paulus tuli koos Barnabase ja Tiitusega Jeruusalemma, kohtus Jaakobuse, Keefa ja Johannesega ning nimetas neid sambaiaks (Gl 2:1–10). Jaakobus kõneles Luuka andmetel Jeruusalemma nõupidamisel tasakaalust juudi kommete ja Kristuse toodud vabaduse vahel (Ap 15:13–21). Kui Paulus koos paganakogudustelt saadud korjandusega taas Jeruusalemma tuli, oli tema eesmärk vaesust kannatava püha rahva abistamine.¹⁷⁴ Ilmselt jätkas Jeruusalemma algkogudus neil aegadel Jeesuse (pool)venna Jaakobuse juhtimisel seadusekuulekat elu.¹⁷⁵

Eusebiuse teatel sai pärast Jaakobuse hukkamist juutide poolt 62 pKr Jeruusalemma koguduse juhiks Siimeon, Kleopase poeg.¹⁷⁶ Edasistest sündmustest teame vaid seda, et peatselt lahkus emakogudus Jeruusalemmast ja siirdus Jordani jõest ida pool Perea aladel paiknevasse Pella linna (Eusebius, *Hist eccl.* 3.5.3.). Siin näeme viidet koguduse päästmisele suurte viletsuste käest. Eusebius nimetab ka järgnevaid Jeruusalemma koguduse juhte, ent selge ei ole, kas koguduse liikmeid hiljem taas Jeruusalemma tuli ja kui, siis mil määral (Koester 1982: 198–200).

Varajased kirikuisad alates Irenaeusest tutvustavad nn juudikristlaste vaateid kui vähemalt osaliselt hereetilisi. Ebioniidide kui usulise grupi nimetus saabki esimesena tuttavaks aasta 180 pKr paiku Irenaeuse teose „Adversus haereses“ kaudu. Epifanius (310/320–403) ning Hieronymus (347–420) tsiteerivad löike nende kirjutistest kui

¹⁷⁴ Paulus viitab sellele, et Jeruusalemma emakogudus elas mõningases vaesuses, juba kirjas galaatlastele (Gl 2:10). Pauluse sõnadele järgnesid teod, kui ta viis paganakoguduste poolt kokku pandud korjanduse Jeruusalemma (Rm 15:25–28).

¹⁷⁵ Jeesuse jüngri Jaakobuse, kes oli Sebedeuse poeg ja Johannes vend, hukkas Heroodes Agrippa I juba aastal 44 pKr ning Luukas kirjeldab Heroodese enda surma varsti peale seda (Ap 12:1–2 ning 12:20–25). Seevastu Jeesuse poolvenda Jaakobust on nimepidi mainitud Mk 6:3 ja Mt 13:55 ning teda nimetab Paulus varajase pärimuse jäädvustamisel 1Kr 15:7. Selle kohaselt oli Jaakobus ülesäratatud Jeesuse esimeste nägijate hulgas (Rienecker 1988: 665–666). Hiljem mainitakse algkoguduse olulist juhti Jaakobust veel Ap 21:18. Tema hukkamine toimus aastal 62 pKr, pisut enne juudi sõja puhkemist. Hiljem on teda nimetatud Jaakobus Õiglaseks.

¹⁷⁶ Eusebius (*Hist eccl.* 3.11.1.) viitab Hegesipposele, kelle teate kohaselt Kleopas oli Joosepi vend. Sealsamas viitab Eusebius ka sellele, et Vespasianuse korraldusel algas kohe peale Jeruusalemma vallutamist juutide tagakiusamine, mille käigus arreteeriti Taaveti kojast pärinevad inimesed (*Hist. eccl.* 3.11.2.).

nn „Ebioniidide evangeeliumist“ ja „Natsareenlaste evangeeliumist“. Loomulikult pärinevad Jeesus Naatsaretlase nime austamise juured Galilea Naatsaretist ja niisugustena tulid need nähtavale juba Ap 26:9.

Ajaloolased püüavad sillata ajalisi lünki oma uurimise objekti kujutamisel. Ebioniidide puhul on palju kattuvust Irenaeuse ja Epifaniuse kirjelduste vahel. Ebioniidid olid kuulekad Seadusele, sh ümberlõikamise nõudele, palvetamise suuna puhul tundsid austust Jeruusalemma vastu. Nad kasutasid peamiselt Matteuse evangeeliumi ning euharistial veini asemel vett, lisaks tegid nad oletatavasti mingisugust vahet Jeesuse ning Vaimu kui Kristuse vahel, kes sisenes Jeesusesse ristimisel. Keerulisem on küsimus nende suhtumisest templisse. Irenaeuse kirjeldusest umbes 150 aastat hilisema Epifaniuse andmetel näivad selle aja ebioniidid olevat suhtunud Jeruusalemma templisse ja kultusesse pigem tõrjuvalt.¹⁷⁷ Võib oletada, et ebioniidide gruppide ajaloos olid juba sellel perioodil jätkuvuse idee kõrval nähtavad ka usulised muutused (Luomanen 2007: 115).

Natsareenlaste usulise profiili joonistamine on veelgi keerukam, kuna Epifaniuse ja Hieronymuse kirjeldustes on mõningaid erinevusi. Oletatakse, et natsareenlaste puhul oli kolmandale ja neljandale sajandile üldistavalt omane kristlik enesemõistmine domineerivam kui ebioniidide puhul. Näib, et natsareenlastel puudus Pauluse suhtes kriitiline joon. Hieronymus teatab, et ta on kohanud Süüria kristlaste hulgas neid, kes nimetasid end natsareenlasteks. Usuline pilt nii ebioniididest kui ka natsareenlastest jääb ikkagi raskesti tabatavaks (Luomanen 2007: 116–117).¹⁷⁸

Ajalooliselt keeruline küsimus on, miks ja kuidas jäid juutidest kristlased varajase kiriku põhivoolust kõrvale. Seda on vähe arutatud, ehkki metoodiliselt on see oluline teema. Lisan Geza Vermese oletuse, mille kohaselt nägid ebioniidid, et hellenistlikud kogukonnad olid hakanud Jeesust vääralt tõlgendama, tema ideaale hülgame ja neid võõraste kontseptsioonidega asendama (Vermes 2003: 24). Küsin siinkohal poeetiliselt, kas selle taga võis olla juutide tunne, et algupärane „Seemi seeme“¹⁷⁹ hakkab asenduma „Hellase hingusega“.

¹⁷⁷ Väga raske on leida vastust templi ja kultuse austamise küsimusele juba kasvõi sellepärast, et ebioniidid teadsid juba ammu tõsiasja, et teine tempel on hävitatud ja templiteenistust enam ei toimu. Epifaniuselt saadud teadete ajaks juba üle 300 aasta.

¹⁷⁸ Kogu teemast annab hea kokkuvõtte Petri Luomaneni mõte tema artikli lõpul. Ta loodab, et on saanud tuua lugejat lähemale nende inimeste ajaloolisele tegelikkusele, kelle usulisus koosnes juutluse ja kristluse elementide segust: „I hope to have been able to bring the reader a bit closer to the realities of the people whose religiosity consisted of a mixture of elements we today classify as either Jewish or Christian“ (Luomanen 2007: 117).

¹⁷⁹ Vt 1Ms 11:10. Seem oli üks iisraellaste esivanemaid, tema nime järgi on nimetatud semiidi hõimud.

Jeesusesse uskumist nimetati juba esimesel sajandil ka usuteed mööda käimiseks. Sellel *teel* (κατὰ τὴν ὁδὸν) kõndimine tähendab sisuliselt esiisade Jumala teenimist. Pauluse oponendid nimetasid seda naatsaretlaste lahkuseks, ent Pauluse järgi vastab just *sellel teel* käimine usule, mis põhineb Seadusel ja prohvetite raamatutel (Ap 24:5–15). Niisuguse metafoori kasutamine kinnitab, et Toora ja prohvetite raamatud olid nendel aastakümnetel autoriteetsed tekstid, millele jätkuvalt toetus nii Jeesus-rahva usk kui ka praktiline elu.¹⁸⁰ *Sest õnnis on inimene, kes ei käi õelate nõu järgi ega seisa patuste tee peal, vaid kellel on hea meel Issanda Seadusest* (Ps 1:1–2).

¹⁸⁰ Vana Testamendi tekstilugu saab iseloomustada ja jaotada mitmeti. Kolmikjaotuse eelistamise puhul eristatakse esiteks Samaaria Pentateuhi ja pre-Samaaria Pentateuhi tekste, mille esindajaid on leitud Qumranist. Teiseks grupiks on need heebrea tekstid, mis olid Septuaginta tõlke alustekstideks, ja kolmandaks protomasoreetsed tekstid, millele tugineb palju hilisem keskaegne masoreetne tekstitraditsioon. Viimaste hulka kuuluv *Codex Leningradensis* on olnud pikka aega see alustekst, millest on tehtud kristlikud VT tõlked.

4 Apostel Paulus ja tema mõju.

Jeesus-rahva sündimine rahvaste seas

Sest ma teatan teile, vennad, et evangeelium, mida ma olen kuulutanud, ei ole inimestelt, sest mina ei ole seda vastu võtnud ega õppinud inimeste käest, vaid Jeesuse Kristuse ilmutuse kaudu. (Gl 1:11–12)

Eelnev peatükk vaatles algaegade Jeesus-rahva elu Jeruusalemmas ja ekskurss puudutas messialaste käekäiku ka järgnevatel sajanditel. Filippuse tegevuse kaasmõjul väljus kuulutus Jeesusest Jeruusalemma, Juudamaa ja isegi Samaaria piiridest. Uus periood algas Saulusega ehk Paulusega, kelle misjoniteoloogia ning tegevuse esituse on koostanud Ingmar Kurg.¹⁸¹

Palju on küsitud, mis tõmbas muulasi kaasa liituma uue usulise liikumisega. Kas üksnes see, et neilt ei nõutud ümberlõikamist? Kõiki tegureid ei ole võimalik tagasivaatavalt tuvastada. Öelda saab, et paganad nägid Toora järgi elamise selget ja korrastavat toimet inimeste igapäevaelule, samas ka selle regulatsioonide jäika külge, mida ei olnud lihtne põhjendada. Igal juhul kohtasid nad muutunud meel-susega juute, kes vabal valikul elasid uute põhimõtete järgi, mida antiigis mõisteti voorustena.

Võib tunduda üllatav, et vanimat kristlust ei iseloomustanud niivõrd ajalooline enesevaade oma päritolule ja sünnile, vaid just igapäevaselt avaldub pühendunud usk. Pauluse kirjad näitavad, et ajalooline vaade sündis sammhaaval usust Jeesu-ssesse, usk aga sündis ilmutuse põhjal. Paulus ei olnud esimene messialane-kristlane, ta oli suure osa teabest võlgu neile, kes olid seda enne teda.¹⁸² Nad kõik olid juudid, kes pidid oma usu raames tegema otsuse, et Toora põhiline ülesanne on nüüd vahetatud Jeesuse vastu, kes on Jumala vahend päästeloos. Ning Paulus valis julgelt juutlusest lahku viiva tee, kus teoloogia, ajalugu ja pühendumus moodustasid kolmikterviku (Houlden 1992: 13–16).

¹⁸¹ Tasmuth ja Kurg 2022: 161–278.

¹⁸² Jeesuse surnuist ülesäratamise pärimust alustas Paulus sõnadega: *Ma olen teile ju kõigepealt edasi andnud seda, mida ma ka ise olen vastu võtnud ...* (1Kr 15:3).

Pauluse kirjad on mahukas algkristluse allikas. Peale sissevaate tema enda usu-maailma iseloomustavad need esimese sajandi teise poole varajase kristluse kujunemist. Arvestada tuleb sellega, et Pauluse kirjad annavad algkristlusest poleemilise pildi, kuid just tema aktiivsus tõi endaga kaasa nende kirjade värvikuse.

4.1. Apostli isik ja enesevaade

Inimese enesevaate kujunemist suunavad päritolu, haridus, lähim sotsiaalne keskkond. Enesevaade on tihedas seoses maailmavaatega ja seetõttu puudutab enesevaate käsitus ka maailmavaate erinevaid aspekte. Sünnijärgse nimega Saulus ei kuulunud algupärase Jeesus-rahva ridadesse. Võimalik, et ta ei olnud enne ilmutusi üldse Jeesust näinud. Kuidas sai temast Jeesus-rahva liige?

Saul(us) oli pärit Tarsosest, Rooma provintsi Kiliikia pealinnast, mis oli sellel ajal üks kultuurikeskusi, mille elanikkond koosnes eri maadest pärit inimestest. Sünniaja orientiirina võib kasutada Ap 7:58 viidet temale kui noormehele – kreeka *neanias* võis olla igauks vahemikus 24 kuni 40 eluaastat. Kirjas Fileemonile nimetas Paulus end vanaks meheks, mis võis viidata eluaastatele 49–55. Kui kiri Fileemonile oli kirjutatud aastal umbes 55 pKr, siis võiks Sauluse võimalik sünniaeg olla umbes 2 eKr kuni 4 pKr (Dunn 2009: 324 ja Fischer 1995: 90). Ta oli olnud kuulsal rabi Gamaliel I õpilane, oma kirjades tsiteerib Pühakirja aga Septuaginta järgi.

Jeesuse algne galilealastest järgijate grupp paistis Jeruusalemmas kui murret rääkiv rühm õpetamata mehi. Ei ole aga põhjust kahelda Luuka sõnades, mille kohaselt lihtsate meeste Peetruse ja Johannese kartmatu käitumine ja kõne äratas juutide pealinnas imestust: *Nähes Peetruse ja Johannese kartmatust ja teada saades, et nad on õppimata ja lihtsad mehed, panid nad seda imeks. Nad tundsid ära, et need mehed olid olnud Jeesuse kaaslased* (Ap 4:13). Eeldatavasti koges ka Saul(us) midagi sarnast, mis ei saanud teda külmaks jätta. Mida teame Saulusest, kelle hilisem mõju oli suur nii juutide kui kreeklaste hulgas?

a) Mida andis hilisemale apostlile tema päritolu?

Paulus oli diasporaa juut, kelle hariduse omandamise kohaks peavad mõned eksklusiivselt Tarsost ja teised vaid Jeruusalemma. Kuid seesugune välistamine põhineb vildakatel eeldustel. Tarsoses üleskasvamine ei pea tingimata garanteerima, et ta sai hariduse kõikide antiikse retoorika tunnustatud reeglite ja filosoofilise koolituse tasemel. Samuti ei tähendaks Jeruusalemmas hariduse omandamine seda, et ta poleks saanud olla tuttav kreeka kultuuripärandiga. On leitud, et pooled rabi Gamalieli õpilastest olid treenitud ka kreeka tarkusõpetuse mustrite kohaselt (Judge 2008: 87). Tõenäoliselt sai Rooma kodaniku poeg Saulus esmase üldise ja sünkre-

tistliku koolituse Tarsoses ning seejärel otsese variserliku rõhuga juutliku koolituse Jeruusalemmas.

Kui Jeesus veetis oma maapealse elu Galileas ning tema dialoogid ja tähendamissõnad kõlasid hästi mõistetavatena põlluharijate ja kalurite keskkonnas, siis Paulus oli linnade elanik ja sealsetele elanikele kuulutaja. Ent paljud väärtused olid mõlemal pool sarnased, nii juutide Galileas kui Kreeka-Rooma linnades. Nii Rooma riigis kui ka Iisraeli ühiskonnas hinnati vabadust, kusagil kodakondseks olemist ehk grupikuuluvust ja perekonda. Kuid lähtepunktid olid erinevad. Iisraelis määratles heebrea pühakiri nii Aabrahami autoriteedi kui ka Aabrahami laste vabaduse, teiseks veendumuse valitud rahva hulka kuulumisest ja kolmandaks ka pereväärtuste alused. Rooma riigis mõjutasid neid vaateid kirjandus ja poliitika.¹⁸³

Kuidas avaldusid päritolu ja haridus Pauluse enesevaates, iseloomus ja töös? Juudist kõnemehena kasutas Paulus teravaid kujundeid, sealhulgas ka arvamusi oma oskuste kohta, ega peitnud teda alahinnanud kommentaare. Näiteks kordas ta Korintoses tekkinud hinnangut, et tema kirjad on küll kaalukad ja võimsad, aga ihulikult kohal olles on ta nõder ja tema sõna on armetu. Aga seda hinnangut kommenteerides ütles Paulus kohe, et niisugused, nagu me oleme eemal, oleme ka kohal olles (2Kr 10:10–11). Vastuolud korintlastega on lai teema ja sündmustest selge pildi saamist mõjutavad mitmed tegurid, millest kolm on järgmised:

¹⁸³ Keiser Octavianus Augustus oli teadlik isevalitseja, ent püüdis seda vastuvõetavaks teha võtetega, mida täna nimetame demagoogiaks. Ta püüdis end näidata rahva hoolitseva isana, omandada otsekuu isa kuvandi. Sellega kaasnes teine ja noore kristluse jaoks hoopis problemaatilisem tahk. Augustus lasi endale omistada ka kogu riigi ja kodanikkonna ehk kreeka keeles *politeuma* ülima juhi ja jumala staatuse. Sellega olid Rooma ühiskonna väiksemad sotsiaalsed grupid ja ühingud mõõdukalt viisil legitimeeritud. Kristlikud kogudused aga sattusid aja jooksul pigem väheste õigustega või isegi ebaseaduslike või taunitud gruppide sekka nimetusega *collegia illicita* (Hasenfratz 2004: 32–35; 44).

Kui inimese elu sünkretistlikus maailmas on kirjeldatud ühelt poolt elamisena mingi kodutu kosmopoliidina, kes oleleb maailma hiigelihus, siis teiselt poolt näib olevat esimeseks sajandiks kujunenud ka individuaalsuse avastamine. See tähendab ka mingi isikliku olemise mõtte ja väiksemasse osaduskonda kuulumise vajaduse sündi (Fischer 1995: 17–18). Siin peitubki salakaval vastuolu nagu lõks. Kosmopoliitsus ei taga kodutuse tunde kadumist ning päris oma paiga leidmist. Selle mõtte on Hans-Peter Hasenfratz valanud väljendisse „der unbehauste Mensch“ ehk „kodutu inimene“ (Hasenfratz 2004: 11–26).

Ent just selles kõrvale tõrjutud Jeesuse koguduses nägi Paulus väljapääsu, usu, lootuse ja armastuse kehastust. Koguduses, mille praeguse maapealse kuju päris vorm asub taevas: *Aga meie kodupaik (politeuma) asub taevas, kust me ka ootame Päästjat – Issandat Jeesust Kristust, kes meie alanduse ihu muudab oma kirkuse ihu sarnaseks selle väe toimel, millega ta suudab ka alistada enesele kõik* (Fm 3:20–21).

1) Ei ole kerge eristada, mil määral Paulus kasutas olukordade lahendamiseks ja sõnumi edastamiseks sarkasmi ning kas ta tegi seda ka iseenda puhul. Põhimõttega, et „mina ise maksan“,¹⁸⁴ ning seda mitte üksnes Oneesimose tehtud võimalikku ainelist kahju hüvitades, vaid ka oma prestiiži Kristuse heaks „ohverdades“ ja isiklikku „au kahju“ kannatades. Kristuse ristil on hind ja seda oli Paulus valmis maksuma;

2) Kui evangeelium risti löödud Messias oli juutidele pahandus ja kreeklastele rumalus, siis ei saanudki oodata suurt välispidist sära ning kõrget hinnangut, nagu mõned kreeka reetorid seda nautisid (vrd 1Kr 1:17–25).

3) Kui Korintoses sündis siiski aja jooksul tugev kogudus, võis Pauluse narr ja nõrk jutlus selle sünnile kaasa aidata.¹⁸⁵ Ikka tuleb rõhutada vilja, mis järgnes. Üksnes vili on lõpuks see, mis maksab: *Mina istutasin, Apollos kastis, kuid Jumal laskis kasvada. Nõnda siis ei ole midagi see, kes istutab, ega see, kes kastab, vaid Jumal, kes kasvatab* (1Kr 3:6–7). Seetõttu tuleb paigutada Pauluse eneseesitlused ja olukorrahinnangud Kristuse evangeeliumi kuulutamise horisondile. Niisugune valmisolek ja enese äraandmine tunnistab iseloomu suuruselt.

b) Paulus argipäevaseid valikuid tegemas

Igapäevase elu üldises plaanis ei loobunud Paulus kombest elada Toora juhiseid järgiva juudina. Miks? Sest Seadus on püha ning käsk on püha, õige ja hea (Rm 7:12). Elu sihti, mõtet ja kaasinimesi päästesse hõlmates asetas ta aga juudi pärimuslikud kohustused isiklikult Issanda Jeesusega seotud kohustustest tahapoole. Kui aga tekkis vastuolu juudi pärimuse ja Jeesusesse uskuva mittejuudiga ühes lauas söömise põhjal, siis seadis ta kaasinimese kasu eeskirjadest kõrgemale. Näiteks ei ole toitude osas miski ebapuhas iseenesest. Aga kui su vend saab toidu pärast kurvaks, siis tuleb toimida oma venna sisetunnet silmas pidades ja ennast tahaplaanile seades, sest muidu sa ei käi enam armastuse järgi: Ära saada hukka oma toiduga seda, kelle eest Kristus on surnud! (Rm 14:13–17).

Pauluse iseloomu erilisusega seondub ka üks esmapilgul pelgalt õiguslik teema, millel oli aga eluline tähendus. Rooma sai vanas maailmas tuntuks oma tsiviilõiguse süsteemi poolest. Iisraelis määras õiguse mõiste Tooras teatavaks saanud Jumala õigus. Sellest tulenevalt määras inimese õigusliku seisundi see, missugusena näeb

¹⁸⁴ *Aga kui ta sulle on teinud ülekohut või võlgneb midagi, siis pane see minu arvele. Mina, Paulus, kirjutan oma käega: „Mina maksan!“*, et sulle mitte öelda, et sa oled mulle võlgu ka iseene (Fm 18–19).

¹⁸⁵ Paulus oli valmis end Jeesuse surma ja ülesäratamise kuulutajate ridades ka ise narriks kuulutajaks lugema (1Kr 1:21).

teda „ülevalt alla vaatav“ Jumal. Kui vaadata pilti altpoolt, siis sai otsustavaks see, kuidas seisab inimene Jumala palge ees.

Näiteks Rooma kodanikuna ei oleks olnud luba Paulust peksta. Selles suunas arutledes esitas Luukas episoodi, kus Paulus peksmise jaoks kinni seoti ja juudid tema hukkamist nõuavad. Ülempealik aga tundis Rooma õigust ega lasknud teda peksta (Ap 22:22–29). Kui aga Paulus on juutide käest saanud viiel korral 39 piitsahoopi, kolmel korral kepihoope ja teda on püütud ka kividega surnuks visata, siis ilmselt said juudid nendel puhkudel toimida temaga nõnda Rooma võimude eemal olles ja varjatult (2Kr 11:16–28).¹⁸⁶ Nii oli leidnud aset Stefanose omakohtulik hukkamine.¹⁸⁷

Paulus ei kaeba oma kirjades kannatuste pärast, et vaat mida nad mulle teevad. Võib jääda mulje, et siin on kannatus seotud usulises mõttes eesõigustatud staatuses olemisega, mis erineb Rooma kodaniku staatusest. Sellisel juhul seondub kannatusega ka usuline külg ning kannatus osutub valikuks. Võibolla tundus see valik Paulusele vältimatuna. Oluline on aga see, et kannatusele annab tähenduse vaid üks asjaolu – kui see on Kristuse pärast. Muus olukorras oskas Paulus kasutada oma Rooma kodanikuõigusi.

c) Enne ja pärast

Sünnipärast juudi nime Saul/Saulus teatakse alates tema esmamainimisest Ap 7:58. Luukas kirjeldas Damaskuse tee sündmusi Sauluse muutumisega, mille järel Saul alustas Jeesuse nime kuulutamist (Ap 9:1–22). Edasi lugedes haarab tähelepanu huvitav tekstilõik Ap 13:4–12. Saulus viibib Küprosel, kohtub maavalitseja Sergius Paulusega ning alates sellest nimetab Luukas teda üksnes Pauluseks ning jätkab esimese misjonireisi kirjeldusega. Oma kirjades nimetab Saulus/Paulus end kõikjal Pauluseks ning pakub kõigist Uue Testamendi tekstide autoreist iseenda kohta kõige rohkem materjali.

Tē olete ju kuulnud minu endisest elust juudi usus, et ma üliväga kiusasin taga Jumala kogudust ja püüdsin teda hävitada ning ma jõudsin juudi usus ette paljudest eakaaslastest oma rahva hulgas, olles palju innukam oma vanemate pärimuste suhtes (Gl 1:13–14).

¹⁸⁶ Esineb ka võimalus, et kui Rooma võimud ei teadnud seda, et Paulus on Rooma kodanik, ei sekkunud nad juutide tüldesse ja ka peksmisesse, kuni nad oletasid, et tegemist ei ole hukkamisega.

¹⁸⁷ Ap 7:54–8:1. Viimane salm selles episoodis nimetab Saulust mingil määral Stefanose hukkamise osalisena.

Paulus toonitas oma juudi päritolu mitmel korral ning selle põhjal võinuks tal olla kiitlemiseks põhjust küll. Iisraeli soost, Benjamini suguharust,¹⁸⁸ heebrea rahvast sündinuna ja kaheksandal päeval ümber lõigatuna oli ta hilisemate õpingute käigus omaks võtnud Toora ehk Seaduse variserliku tõlgenduse viisi (Fl 3:4–6). Kui Paulus hiljem oma apoloogias korintlastele tõendas õigust evangeeliumi kuulutamise eest tasu saada vastavalt Kristuse apostli väärikusele,¹⁸⁹ siis viitas ta oma heebrea päritolule. Olles Aabrahami poeg, on ta rohkem kui teised näinud vaeva Kristuse kuulutamisega ja seega on Kristuse teenriks olemine tema identiteedi keskne määraja. Kristuse apostlina on ta valmis olema nõder ja niisugusena aldis näljale, peksasaamisele ja surmasuus olemisele (2Kr 11:13–30).

Oma nõtrusest kõneldes avaldas Paulus isegi sellised kannatused, mida põhjustas saladuslik „vai“ tema ihus. Uurijatel puudub põhjendatud teadmine, mis vaevusega oli tegemist. Jõudnud kolm korda selle vaia äravõtmise pärast palvetada, sai ta selguse, et ka koos vaiaga või just vaia tõttu on tema peal Jumala arm. See on niisugune arm, millest piisab (2Kr 12:7–10). Pauluse elukestev muutumise protsess tõi arusaamise, et koos vaiast tuleneva valuga peab Jumal tema muidu üleskerkivat inimlikku kõrkust vajalikes piirides.

Vaiaga seotud kannatuse esitus on kirjanduslikult kontrastne. Paulus on just eelnevalt justnagu kõrvalseisja pilgu läbi kiidelnud ühest Kristuses olevast inimesest, kes tõsteti kolmanda taevani paradiisi ja kes kuulis räägitamatuid sõnu (2Kr 12:1–5). See on autobiograafiline peitepilt, mis viitab peale Gl 1:15–16 saadud ilmutuse veel ühele ilmutusele, mis on kuidagi seotud Pauluse arusaamaga Kristusest ja koos sellega kõigest muust tema teoloogias – inimesest, maailmast, kogudusest, Iisraelist jne.

Paulus oli enne Jumala ilmutuse kogemist uhke selle üle, et ta oli oma juudi-usulises koolituses ette jõudnud paljudest eakaaslastest, olles innukas vanemate pärimuste suhtes (Gl 1:14). Mitte ehk niivõrd otseselt Toorast, kui just pärimuste eri variantide üle arutlustest hargnes midagi niisugust, mis ärritas Saulust ja pani ta Jeesuse järelkäijaid vaenama. Üheks selliseks ajendiks võis olla nendel aegadel tuntud muistne juudi kronoloogiline skeem. Selle kohaselt jaguneb maailma ajalugu kolmeks kahe tuhande aasta pikkuseks perioodiks:

(1) Esmalt oli kaose ajastu, (2) sellele järgneb Moosesega alanud Seaduse ajastu, (3) tulemas on Messia ajastu. Messias pidi suutma teha erilisi tunnustähti, mis tõendavad, et Jumal on ta saatnud. Nendele kolmele ajastule pidi lõpuks järgnema iga

¹⁸⁸ Vanemate poolt antud nimi Saul harmoneerus päritolu toonitamisel hästi esimese kuninga Sauliga, kes samuti oli Benjamini suguharust.

¹⁸⁹ 1Kr 9:1–13.

vene sabati rahu (Bruce 2010: 55).¹⁹⁰ Käesolev elu kuulub ilmselt teise ajastusse. Messia ajastu on see, mida oodatakse ja millega seonduvad lootused.

d) Kes siis ikkagi on Messias?

See küsimus on saatnud juute läbi sajandite, sest Messias on isik, keda on oodatud ja oodatakse. Jeesuse jüngerite usk, et Jeesus Naatsaretlane ongi oodatud Messias, oli Sauluse jaoks vastuvõetamatu. Ärkse variserina võis ta olla kuulnud mõningaid jutustusi Jeesuse kõnedest ja õpetusest. Ei ole küll lihtne arvata, kui palju noore Sauluse vaadetest võis kokku sobida Jeesuse kirjatõlgenduse erinevate tahkudega ja tema muu õpetusega ning kui palju mitte. Seda me ei tea, aga see ei ole ka keskne teema. Otsustavaks sai tema jaoks see, et jüngerite kuulutatud Jeesus suri ristil. Risti löödud Messias on aga mõttetus.¹⁹¹ Idee ristil surnud Messiast on juutidele jumalateotus ja pahandus (1Kr 1:17–23). Kui kreeklastele oli see lihtsalt mõttetus, siis juutidele oli see skandaalne ärritus.

Selle veendumuse põhjal saabki mõistetavamaks Luuka kirjeldatud sündmuste käik. Saulus alustas koguduse tagakiusamist Jeruusalemmas ja asus vaenamist laien-dama ka Damaskuse suunal (Ap 8:1–3 ja 9:1–2). Saulusele teada olnud vaate koha-selt võis kunagi saabuda aeg, mil teised rahvad saavad osa Iisraeli usust. Miika 4:1–2 kuulutab, et tuleb aeg, mil Issanda koja mägi seisab kindlana kui mägede tipp ja rahvad voorivad sinna. Paljud paganad lähevad Jeruusalemma ja ütlevad:

„Tulge, mingem üles Issanda mäele, Jaakobi Jumala kotta, et ta õpetaks meile oma teid ja et võiksim käia tema radu. Sest Siionist lähtub seadus ja Jeruusalemmast Issanda sõna!“

Niisugune on tsentripetaalse ehk keskpunkti suunas kulgeva misjoni skeem, mil-lega variser Saulus võis nõustuda – rahvad tulevad otsima seda usku, mida ta ise jagas. Nüüd aga on Jeruusalemmast saanud alguse risti löödud Messia kuulutamine ja see sõnum levib tsentrifugaalselt väljapoole. Sellele tuleb vastu astuda.

Jumala ilmutus muutis aga kõik ja just risti teotuse kannatamise vajadusest sai Pauluse usu üks veendumus. Esimeses kirjas korintlastele rajas ta aluse hiljem risti-teoloogiaks (*theologia crucis*) nimetatud kristoloogiale. Enda ülesandena ei näinud ta

¹⁹⁰ Pauluse kuulutus Jeesusest Kristusest evangeeliumi keskmena kohtus siin teistsuguse vaatega ajaloole. Ovidiuse „Metamorfoosid“ kujutasid ajalugu allakäiguna, kus kuldsele, hõbedasele ja pronksisele ajale järgnes viimaks raudne ajajärk. Seejuures langes just Augustuse aeg raud-sesse ehk rauasesse perioodi, mida iseloomustas toores jõud. Aegade halvenemine puudutas ka kogu loodust (Hasenfratz 2004: 27–30). Augustus pidi selle maailmapildiga arvestama, ta püüdis lasta end paista isikuna, kes suudab rahva sellest olukorrast päästa.

¹⁹¹ Ei ole ka oluline, kas Jeesuse kannatus oli õiglase kannatus või mitte. Messias ei saa olla ristilöödu. Poodu on Jumalast neetud (5Ms 21:23). Messias oli eriliselt õnnistatu, kelle peal hingab Issanda Vaim (Js 11:2).

mitte hulga inimeste ristimist, vaid evangeeliumi kuulutamist. Paljudele oli üllatav uudis, et evangeelium on esmalt sõna ristist (1Kr 1:17–24). Alles risti tõttu on võimalik mõista evangeeliumi kirkast poolt. Jeesuse ülesäratamine surnuist oli Jumala ainukordne tegu ja nimelt sellest kõneleb kirkuse teoloogia (*theologia gloriae*). Seejärest ei saa ükski inimene kiidelda Jumala ees, kelle tõttu on Jeesus Kristus saanud meile tarkuseks ja õiguseks ning pühitsuseks ja lunastuseks (1Kr 1:29–30).

Uus kogemus oli see, et ilmutusele järgnev elu muutus ja hakkas kulgema koos Kristusega (*Messiaga*). Sellel elul on uue elu tunnuseid ja need määravad uue inimese loomuse. Pöördeline kogemus tõi kaasa arusaama, mis lubas paljut varem väärtuslikuks peetut pühkmeiks arvata (Fl 3:7–21). Nüüdsest peale on kõige tähtsam Kristuse Jeesuse kõikeületav tunnetamine, mis kaotas Seadusele rajatud omaenda õiguse ja iseenda õigeks pidamise. Nüüd on keskmes Kristusesse uskumisest tulenev õigus (Fl 3:8–9). Kristuse kannatuse väärtus on nii suur, et Paulus peab vajalikuks saada osa Kristuse kannatustest. Kannatuse osadus on vajalik selleks, et saada osaks elu ja jõuda ülestõusmisele surnuist (Fl 3:10–11).

Pauluse teoloogiat läbib antropoloogiline vaade ning sellega põimuvad kõik teised teemad. Ent usulise mõtlemise kese on kristoloogia.

Arusaamine Jeesusest Kristusena muudab Pauluse inimesekäsitlust ja koos sellega kõiki teisi valdkondi, nagu soterioloogiat, eklesioloogiat, kosmoloogiat, eshatoloogiat ja eetikat.

Sellisele, Kristuse surma ja surnuist ülesäratamise evangeeliumi kuulutamise ülesandele pühendus keevalise iseloomuga Paulus teda muutnud ilmutuse järel. Samalaadse innukusega nagu ta oli taga kiusanud Jeesus-rahvast Jeruusalemmas, kuulutas ta nüüd Jeesust Antiookias, Väike-Aasias, Makedoonias ja Kreekas.

e) Ilmutus, Jeesus-rahvas ja pärimus

Jeruusalemma jõudnud teated mõistetamatust uuest Saulusest võisid äratada seelses koguduses peale rõõmu ka umbusku ja ettevaatust. Isikliku ilmutuse ja koos sellega apostli legitimatsiooni saanud Paulusele oli aga tähtis side Jeruusalemmaga kui usulise autoriteedi keskusega. Jeruusalemma siirdus ta tutvuma Peetrusega ja Jaakobuse, Issanda vennaga, et jõuda ühisele selgusele evangeeliumi osas, mida kuulutada (Gl 1:18–2:10).

Mida Paulus kuulutas Naatsareti Jeesusest? Mida ta teadis ja kuidas ta seda teadis? Nii Paulus kui ka evangelistid tuginesid algkristlikele pärimustele. Erinevus ilmneb selles, et Pauluse tähelepanu keskmes olid Jeesuse ilmumised jüngritele ja püha õhtusöömaag.¹⁹² Muu niinimetatud „ajaloolise Jeesusega“ seotu põimis ta suurel määral

¹⁹² 1Kr 15:3–7 ja 1Kr 11:23–25. Seda kirjeldust nimetab Paulus Issandalt saaduks, ent Iisraeli

nende teemade ümber. Seevastu hõlmas evangelistide vaade kogu Jeesuse maapealse elu, sellega seotud isikud, kohad ja usulis-poliitilised sündmused. Jeesus-pärimuse ajalooline järjepidevus esimesel ja teisel kümnendil ühendas Galilea Jeesus-liikumise Jeruusalemma algkogudusega ja uute sündivate kogudustega väljaspool Iisraeli.¹⁹³

Isikliku ilmutuse ja kuuludud pärimuse dialektline suhe ilmneb selles, et nende kaudu sai Paulus seesmise arusaama Kristuse evangeeliumist ja see muutis tema vaateid ja elu (Gl 1:10–17).¹⁹⁴ Võib järeldada, et Pauluse kuulutuse need aspektid, mis on omased just talle, pärinevad ilmutusest. Selle kõrval on Pauluse kuulutuses palju pärimuslikku materjali (Bruce 2010: 68–73). Selle pärimuse varajasim allikas oli Jeruusalemm ja nende vaadete osas on Paulusel ja evangelistidel olulisi kokkukangevusi.

4.2. Impeerium, evangeelium ja Kristus ideoloogilises ja eshatoloogilises vaates

Sest Jumala narrus on inimestest targem ja Jumala nõtrus inimestest tugevam.
(1Kr 1:25)

Poliitiline olukord mõjutab nii inimeste vaateid kui ka tegevust. Paulus pidi sellega arvestama, kui ta kujundas ta oma sõnumit nii kogudustele kui ka avalikus ruumis. Kuidas kasutas ta ära valitsevat olustikku ja missugune oli tema taktika?

Saulus sündis, kasvas ja suri Rooma riigis üldiselt valitseva rahu ajal. Ta ei saanud näha isegi mitte Rooma ülemvõimu vastase juudi sõja süttimist, rääkimata selle lõpu õudustest. Ta suri, kui regulaarne templiteenistus Jeruusalemmas jätkus, ning seda teadsid tema eluaja lõpuni ka „tema koguduste“ liikmed. Mida see kõik temale ja tema tööle tähendas?

Rooma rahu, *pax Romana*, rajas kogu suure riigi territooriumil aluse rahvaste elujärje parandamiseks. See oli igati hea ning seda tajuti hüvena. Vähem mõisteti seesuguse rahu poliitilisi tagamaid ja toimemehhanisme. Rahuga kaasnev vabaduste ahendamine jäi silma eest varjule. Neid mehhanisme oli vähemalt kaks.

loomisteoloogia valguses on ka inimeste tehtu ja neilt saadu viimselt Jumalt pärinev. Selle viimse õhtusöömaaaja tuuma esitava osa ümber kujundas Paulus õpetuse, mis selgitab nii püha õhtusöömaaaja tähendust kui ka selle õiget kasutamist (1Kr 11:17–30).

¹⁹³ Lühikese ülevaate varajasest ajaloost pakub Arne Hiobi ekskursss raamatus „Aegumatu Piibel“ (Hiob 2025: 258–267).

¹⁹⁴ See peab olema sündmus, mida Luukas kirjeldab Sauluse matka raames Damaskusesse ja mis lõppes hoopis vastupidiselt sellele, mida Saulus kavatses (Ap 9:1–22). Luuka kirjeldus Jeesuse enda ilmumisest laseb mõista ka seda, kuidas Paulus kujundas vaate kogudusest kui Jeesuse ihust. Paulus sai aru, et kogudust ehk Jeesus-rahvast taga kiusates kiusas ta taga Jeesust ennast: „Mina olen Jeesus, keda sa taga kiusad“ (Ap 9:5).

Esiteks toetus rahu mõõgale ja sellise rahu teostamine muutus kohati verisemaks kui võis eeldada. Eesmärgi ja vahendi suhtele on ajaloos ikka antud ambivalentseid hinnanguid. Teiseks oli rahul ka selge ideoloogiline eeldus. Rahu eeldas Rooma ametliku usundi täielikku tunnustamist. Selle eelduse elluviimine toimus surve abil ja soodustas mugava lihtsa allumise meelsust rahva hulgas. Sellega kaasnev vähemalt ajutine turvalisuse tunne on ju inimlikult mõistetav. Ent usundiga liitus poliitiline aspekt keisri jumaliku austamise näol.

a) Impeerium, keiser ja maise riigi elanik

Ladina sõna *imperium* sisaldab endas korraldust, käsku, eeskirja, nende andmise ja ka tegeliku täideviimise võimet. Roomas koondus keisri isikusse nii käsu andmine kui ka käsu täitmise tagamine. Keiser oli ka sõjavägede ülemjuhataja, kelle käsu täitmise ruumilist ulatust kogu riigi piirides tähistab seesama termin *imperium*. Nii sai sõnast *imperium* ka geograafiline mõiste, mille piires teostus keisri ideoloogiline mõju. Luukas väljendas seda olukorda poliitilise osavusega, kui ta kirjutas, et keiser Augustusest läks välja käsk kirjutada üles kogu asustatud maa elanikkond (Lk 2:1).¹⁹⁵

Jeesuse, Pauluse aja ja kogu algkristliku perioodi olustiku poliitilist, usulist, militaarset ja kultuurilist miljööd on kokkuvõtlikult kirjeldanud Ergo Naab oma 2017. aastal kaitstud doktoritöös „Ülendusmotiiv ja eshatoloogia presentne aspekt Corpus Paulinum’is: religioonilooline ja kultuuriteoreetiline käsitlus“, lehekülgedel 56–75. Rooma riigi raames ei olnud kodanikel, veel vähem mittekodanikel, võimalust vallata, kontrollida ega suunata oma elutingimusi. Enamasti nähti oma eksistentsi vahetus sotsiaalses reaalsuses ettemääratuna ja limiteerituna. Selles riigis kindlustas sõjaline jõud impeeriumi geograafilised piirid ning ideoloogiline võim kindlustas keisri käsundusala sisemised suhted.

Keisri kujud tegid jumalikuna austatava keisri nähtavaks, kohaolevaks ja psühholoogiliselt ligiolevaks. Ehkki Jeruusalemma ja Galilea avalikus ruumis ilmselt keisri kujusid ei olnud, oli keisri ideoloogiline kuvand teada ja tuttav nii Jeesusele, Galilea rahvale, Paulusele kui ka kõigile algkristlastele nii Iisraelis kui ka väljaspool püha maad.

Keiser oli see, kellel ainsana oli täielik *meelevald*, omavoliline käsundamise vägi ehk ἐξουσία nii maa peal kui ka taevas.

¹⁹⁵ Käsu ehk korralduse kohal on kreekakeelne sõna δόγμα ning riigi või maailma kohal sõna οἰκουμένη. See tähistab elanikega asustatud maad, niisugust ala, kus inimesed elavad maa-pidamistes ning on tsiviliseerituna ühiskondliku korraga seotud. Oikumeeni mõistet hakati kasutama ka kogu Rooma riigi kohta.

b) Keisrikultus, religioon, poliitika ja tulevik usus

Tänase läänemaailma kodanikule võib esmapilgul näida, et usk ja poliitika omavahel palju kokku ei puutu. See mulje aga muutub, kui avastame, et aeg-ajalt poliitikud ei olegi usu ja usuorganisatsioonide suhtes ükskõiksed. Nad kas soovivad kasutada usumaailma tõsiasju omaenda kasuks või vastupidi, tõrjuda poliitika abil usuga seotu ühiskondlikust elust välja ning suruda usuelu seaduse toel ahistavatesse raamidesse.

Viimastel kümnenditel on hakatud võimu käsitlema komplekssemalt, nähes võimu seotust ühiskonna sotsiaalsete, majanduslike, kultuuriliste ja usuliste aspektidega. Varajase keisririigi aja Rooma teostas võimu jõuga, mille elluviimise toeks oli keisrikultus ning ideoloogiline retoorika rahust, majanduslikust õitsengust ja riigi harmooniast (Naab 2017: 59). Kuna keiser oli käsundaja, siis sisaldab sõna „keisrikultus“ endas poliitika tegemise, religiooni harrastamise ja võimu kehtestamise võime kombinatsiooni. Need valdkonnad on funktsionaalselt toimivad hoovad, mida ühendab imperiaalne ideoloogia. Ideoloogia on aga nagu uskumuste terviklik kogum, mis omakorda neid valdkondi keisrikoja tahte kohaselt väestab.

Keisrikultusel olid mitmed antiikreligioonile omased tunnused ja mõjujõud, kuna selles osalejad võisid omada religioosseid tundeid ja vaimseid kogemusi. Sellisest mõjust olid inimesed omal viisil teadlikud ka siis, kui nad ei määratlenud seda kognitiivselt. Ent *Corpus Paulinum*'i kirjad tunnistavad nende autorite tundlikkusest ideoloogilistes küsimustes ja annavad vastuseid keiserliku sümbolimaailma mõjudele.¹⁹⁶ Kuidas otsustas Paulus oma sõnumit vormida olukorras, kus ta tundis algkristlikku pärimust Jeesusest, kes kuulutas Jumala kuningriiki? Selle riikliku ideoloogia taustal toimib Kristuse ülendamine sümbolina, mis avab tuleviku saladuse: Kristus on see, kes tühistab kõik selle, mida Rooma keiser oma ideoloogilise või sõjalise jõuga oli võimeline saavutama (Naab 2017: 61).

Keisrikultus on üldnimetus keisri isiku ja ametivõimuga seotud uskumustele ja rituaalidele ning oli üks valitsejakultuse vorme. Idamaade valitsejaid kutsuti üldiselt kuningateks, Egiptuse valitseja erinimetus oli vaarao. Rooma riigis kujunenud valitsejakultuse eelkäijaks võib pidada kultuslikke austusavaldusi, mis said osaks Rooma õigust ja väge kehastavale jumalanna Romale, hiljem ka vabariigi aja kõrgetele

¹⁹⁶ Pauluse enda koostatud 7 kirja valmisid aastate 50 ja 58 vahel pKr, ent Pauluse nimega seotud kuue muu kirja koostamine ulatus juudi sõja, Jeruusalemma langemise ja templi hävitamise järgsesse aega. Seda miljöo muutust on kasulik meele pidada Efeso, Kolosso, 2. Tessaloonika, 1. ja 2. Timoteose ja Tiituse kirjade lugemisel.

ametnikele ja väejuhtidele. Rooma valitsejakultus kujunes keisrikultuseks esimesel kristlikul sajandil ning sai oma nime Julius Caesari nime järgi.¹⁹⁷

Kreeklastele ja idamaade rahvastele võrdus keiser kuningaga ja Rooma riik sisuliselt varasemate või teiste kuningriikidega. Iisrael ei omistanud kuningale jumalikkua, Jumal ise oli Iisraelile kuningas.

Selliste Kreeka-Rooma poliitiliste ja religioossete uskumuste ja riikliku elukorralduse keskel elas Paulus. Omamoodi vastukultuurilises tonaalsuses andis ta korintlastele mõista, et praegune kord ei püsi igavesti. Maailm on Jumala looduna hea ja seda saab ja peab õigesti kasutama, ent siiski tuleb vaade olevikule allutada tulevase ajastu ootusele.

c) Meelevalla ning meelega valdaja vahetus

Ent muudatused on juba alanud ja jätkuvad ning selle maailma pale ehk tegumood möödub (παράγει γὰρ τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου; 1Kr 7:31). Lõpp tuleb kõigele siis, kui Kristus loovutab kuningriigi Jumalale, olles enne kõrvaldanud iga valitsuse ja iga meelevalla ja väe. Kristus on see, kes peab valitsema kuningana, kuni Jumal paneb kõik vaenlased tema jalge alla. Paulus vaatab aga veel kaugemale kui poliitiline pööre. Ta näeb seda, et kaotajaks jääb ka viimne vaenlane, kelleks on surm (1Kr 15:23–26).

Pauluse ja tema kaastöötajate kirjad näitavad, et algkristlus tundis juutliku poliitilise teoloogia mõttelaadi. Ka Iisraeli ootus oli see, et Jumal saadab kord oma Messia, kelle haldusaeg saab olema rahu, šalom. Pauluse kirjade keelendid tunnistavad valitsejakultusele vastanduva usulise ideoloogia sündimisest. Need ei kõnele altpoolt tulevast riigikorda muutvast inimlikust revolutsioonist ja säilitavad korda armastava „riigitruuduse“ vormi. Ent sisuline muutus tuleb mujalt, ülevalt, taevastest, kus on Jeesus-rahva tegelik kogukond ja kust oodatakse tegeliku Päästja, Issanda Jeesuse Kristuse ilmumist.

Tulevane suur muutus on palju rohkemat kui vaid nii-öelda poliitiline pööre. See puudutab kogu loodud maailma ja on ka antropoloogiline. Kristus muudab meie siinse maise alanduse ihu oma kirkuse ihu sarnaseks selle väe toimel, millega ta suudab alistada enesele kõik (Fl 3:20–21).

Selle perspektiivi taustal on kergem mõista Pauluse ühiskondlikke vaateid ning pareneetilisi soovitusi ja hingeheidlikke julgustusi. Kõigepealt tunnustab ta vajadust maksta makse, alluda ametnikele ja anda oma panus selle rahuliku ühiskondliku

¹⁹⁷ Vaata lisaks Jaan Lahe ja Ergo Naabi artiklit „Keisrikultus Rooma riigis Juliuste-Claudiuste ja 1. Flaviuste dünastia valitsusajal ning selle võimalikud kajastused algkristlikus kirjanduses“ (Lahe ja Naab 2014). Kristuse ülendamisemotiivist *Corpus Paulinum*’i kirjades vt Naab 2017.

korra säilimiseks, mille raames ka evangeelium levida saab (Rm 13:1–7). Näib, et Paulus arvestas sellega, et Rooma rahu teostub küll vägivalla abil, ent vägivaldne rahu on siiski parem kui vägivaldne anarhia. Nii võib oletada Pauluse arutluse käiku:

Esmalt arusaam, et kuna Jumal laseb praegusel korral jätkuda, on sellel vähemalt olevikus legitiimsus ja kodanikud saavad oma kodanikukohuse täitmisest ka kasu. Teisalt ei tule sellesse korda klammerduda. Kuna selle maailmakorralduse aeg on läbi saamas, siis aitab evangeeliumi perspektiivi nägemine sellel vahepealsel ajal ka ebaõigust taluda. Selles olukorras soovitas Paulus võtta omaks uued voorused, mis annavad jõudu olla rõõmsad lootuses, vastupidavad selle ajastu viletsustes ning püsivad palves (Rm 12:12).

Kolmas aspekt on kahe eelnevaga omamoodi pinges. Ühelt poolt me elame uue ootuses, samas on aga Kristuses olemisega uus juba alanud. *Kui keegi on Kristuses, siis ta on uus loodu* (καὶνὴ κτίσις), *vana on möödunud, vaata, uus on sündinud*. Selle uue oleku tajumine peaks muutma inimese leplikumaks ühiskonna ülekohtu suhtes, Paulus näeb kristlasi lepitajatenä. Jumalaga lepitatu saab toimida ka ühiskondliku lepitajana, ombudsmanina (2Kr 5:17–21).

Kuna Iisraeli Kõigeväeline Jumal, Issand Seebaot, on õiguse Jumal ja seaduslikkuse seadja, siis näeb Paulus evangeeliumis ilmutatud õigust Jumala suure tervikliku tahteavalduse osana.

4.3. Seadus, õigeks saamine, evangeelium, pääste, arm ja usk

Vahemere-äärses maailmas oli õigusealane mõtlemine omane Iisraeli rahvale ja Rooma riigile. Riik oli avalik olm või avalik asi (ld *res publicus*). Kreekas arutati õiguse üle rohkem filosoofia ja eetika raames. Juutidele oli keskne Toora ning Toora tähtsus kandus edasi ka Jeesust Messiana austavatele juutidele kui esimestele algkristlastele. Toora tähendus kreeklastest ja roomlastest Jeesus-rahvale oli juba vahendatud sisu ja tähendusega, kuid loomulikult puudutasid õiguse taotlus ja õiguslik mõtlemine algkristlust selle erinevates esinemisvormides.

Saul pidas au sees Toora alusel saadavat õigust, otsis seda ning puutus samal ajal kokku Rooma õigusega. Järgnenud Kristus-kogemus vormis tema mõtlemist nii, et ta põimis kõik ülal esitatud mõisted keerukaks võrguks.

On metoodika küsimus, mis järjekorras esitada Pauluse mõttekäiku iseloomustavad mõisted. Kuna aga talle oli keskne Jumala õigus, siis sellest tulenevad kõik teised mõisted ja nendevahelised suhted. Jumala õigus on absoluutne, see peab saama täidetud, ja Jumala õigus on igasuguse õigusemõistmise ja seega ka kohtupidamise ainus alus ja printsiip.

a) Seadus on *õige* ning seetõttu õigusepärase ja kehtiv

Toora kui Jumala tahteavalduse rikkumine on Jumala õiguse riive, mistõttu Jumala viha mõiste selgitamine ei ole välditav. Esiteks ei ole Jumala viha kõrvutatav inimese vihaga. Teiseks ei ole Jumala viha ja Jumala armastus teineteist välistavad (Hunter 1966: 71). Jumala viha markeerib Jumala kohut. Paulus tuli ümbritsevat elu vaadates järeldusele, et Jumala viha juba avaldubki ümbritsevas elus selle kaudu, kuidas inimesed oma elusid vääralt elavad. Nii juutide kui kreeklaste eluviisid ei vastanud Jumala õigusele. Millest see tulenes?

Jumal on ilmutanud oma olemasolu ja vägevust kõikidele, ent kõik inimesed ei ole seda vastu võtnud. See on inimeste endi otsus, mille peale on Jumalat mitte austavad inimesed antud nende endi langenud loomuse meeleva. Inimesed on hakanud tegema seda, milleks nende nüüdne loomus neid sunnib (Rm 1:18–24). See on Jumala õiguse vastu ning seega ilmneb Jumala viha inimeste endi otsustuse tõttu ära teenitud eraldatuses Jumalast.

Paulus avas inimeste patu teema pikas lõigus, kus nii paganad kui juudid on ühtviisi süüdi Jumala tahte mitte austamises. Loomulik tulemus on patune eluviis, mis sünnitab ka õnnetu elujärje (Rm 1:18–2:29). Jumal mõistab niisugust elu elavate inimeste üle kohut tõtt mööda. Ilmutuse läbi on ka paganatele kingitud südame-tunnistus, mida nad oskavad osaliselt kasutada.¹⁹⁸ Juudid aga, kui nad kiitlevad Seaduse üle ega täida seda, saavad Jumala pilkamise põhjustajateks (Rm 2:23–24).

Pauluse analüüs lõpeb lootuse ukse paotamisega. Juutidele sõnastas ta tõdemuse, et päriselt juut pole füüsiliselt ümberlõigatud isik, vaid see, kes on juut *sisemiselt*. Mida see tähendab? Juut on see, kellel on ümberlõigatud süda (Rm 2:28–29). Rooma kirja teemaarendus näitab, et ümberlõigatud süda laieneb kõikidele inimestele. Seetõttu on meelearandus ja pöördumine võrdselt kõikidele avatud ning see taastab ka paganate jaoks õige olukorra.

Juutidele peaks niisugune uueks saamine olema esimesena võimalik, sest juutide kätte on antud Jumala sõnumid ehk Toora (Rm 3:1–2). Selle põhjal järgneb väljapääsutee avamine Jumala armu kaudu ka teistele rahvastele. Kuna aga kõik on pattu teinud ja jäänud ilma Jumala kirkusest, siis mõistetakse ka kõik õigeks Jumala kingitusena, lunastuse kaudu, mis on Kristuses Jeesuses (Rm 3:23–24). Miks nii? Sest Jumala õigus, millest tunnistavad Mooses ja prohvetid, tuleb üksnes Jeesusesse Kristusesse uskumise kaudu kõigile, kes usuvad.

¹⁹⁸ Paulus kasutas sõna συνείδησις mis on tõlgitav koosteadmiseks ehk südametunnistuseks. Ladina vaste on *con-scientia*. Südametunnistuse niisugune esitamine tähendab sidemete ja suhete mõistmist. Südametunnistus eeldab suhet inimese ja inimese ning inimese ning Jumala vahel. Seepärast ongi see koos-teadmine.

b) Evangeelium on nii hea sõnum kui ka täidesaatev vägi

Pauluse kuulutatud lootuse tuuma väljendas kreekakeelne sõna *evangeelium*, mille tähendus avaneb üksnes Toora taustal. Evangeeliumi mõistmise eeldus üldse on Seaduse ehk Toora õiguse tunnustamine. Rahvastel, kellel puudus Jumala nõudeid esitav Toora, puudus ka arusaam vajadusest niisuguse evangeeliumi järele, mille vältimatus oli Paulusele saanud mõistetavaks. Evangeelium on mõeldav ja mõistetav siis, kui on sündinud arusaam Jumala tahtest, õigusest, kohtust ja suhtest inimesega.

Paulusel ei olnud kerge selgitada vajadust uskuda Jumala evangeeliumisse. Nii juutidele kui ka teistele oli vaja selgitada, et evangeelium sisaldab kindlasti ka *sõna ristist* (1Kr 1:17–25). Nii otsis ta selleks vahendeid alates oma esimesest kirjast Tessaloonika kogudusele kuni Rooma kirjani välja. Ristiusu vastuvõtmiseks ehk pöördumiseks oli vaja kolme sammu:

(1) Jumala Seaduse tunnustamine; (2) Jumala Seaduse täitmise raskuse ja võimatuse mõistmine; (3) patutunnetusele jõudmine. Siinkohal on jälle kohane küsida, kuidas see juhtus? Kuidas meelemuutuse protsess toimus? Miks see juhtus?

Meil ei ole võimalik ajas tagasi minna, et tajuda kõrvaltvaatajana neid muutusi sotsiaalpsühholoogiliselt ja usundipsühholoogiliselt. Aga nähtavasti jõudis aina suurem hulk inimesi äratundmisele, et Iisraeli Jumala Seadus on olemuselt õige. Et seda ei täideta, siis on ka Jumala kohus õige. Evangeelium aga kuulutab vabaks ostmist patu võimu alt. Ausa vaate avanemine omaenda riknenud elule pidi viima päästetunnetuse tekkimisele.¹⁹⁹ Nähtavasti sai millalgi hulk inimesi aru väljastpoolt tuleva päästmise vältimatusest. Seda selgitas Paulus pealinna rahvale kui sõnumit Jumala päästest.

Rooma kirja alguses on Paulus vormistanud niisuguse tüvilause, mis hõlmab enamikku mõisteid, mida ta oma kirjades kasutab ja avab. See lause toimib ka Rooma kirja sisukorrana ning küsimustele süsteemste lahenduste otsimise valemina:

Sest ma ei häbene evangeeliumi, see on ju Jumala vägi päästeks igaühele, kes usub, juudile esmalt ja siis kreeklasele. Sest Jumala õigus on ilmunud evangeeliumis usust usku, nii nagu on kirjutatud: „Aga õige jääb usust elama.“²⁰⁰ (Rm 1:16–17)

¹⁹⁹ Vrd Luuka evangeeliumi esitust Sakariase kiituselaulu lõpuosas Ristija Johannese kui prohveti kohta. Johannese ülesanne oli tuua oma rahvale Iisraelile pääste tunnetus (Lk 1:76–79).

²⁰⁰ *Vaata, kes on isemeelne, selle hing ei ole siiras ta sees; aga õige elab oma usust* (Ha 2:4).

c) Jumala pääste ja selle aegu läbiv loomus

Päästet kuulutaval evangeeliumil on Pauluse sõnul kõikehõlmav ulatus, mis ilmneb kolmes ajalises vormis – minevikuna, olevikuna ja tulevikuna.

- Pääste ehk õndsus kui mineviku sündmus põhineb Kristuse lõpetatud töö, mille Jeesus tegi inimeste jaoks ristil. Kõik toimub läbi risti. Paulus näitas patu universaalsust, selle kasvamist ajaloos ja viisi, kuidas patu väga haaras Aadamas kõiki inimesi.²⁰¹ Inimene ei ole lepituse aktiivne osapool. Jumal on subjekt, kes lepitab end inimesega ehk inimest endaga ja inimene peab seda lubama: *Me palume Kristuse asmel: Andke endid lepitada Jumalaga!* (2Kr 5:20). Pääste on inimese vabaks ostmine, tema õigeks mõistmine ehk õigeks tegemine ja lepitamine Jumala enda poolt Jeesuse Kristuse kaudu.
- Pääste kui olevikuline kogemus avaldub Jumala mõjus inimesele. See mõju on kirjeldatav kui ajas kulgev pühitsus. Pühitsust iseloomustavad Pauluse julgustavad sõnad: *Sest Jumal on see, kes teis tegutseb, et te tahate ja toimite tema hea nõu kohaselt* (Fl 2:13). Samasuguse positiivse toe annab inimesele sõnum elust kui kingitusest. Sõnale, et evangeelium on Jumala väga päästeks igäihele, kes usub, järgneb tööutus, et õige jääb usust elama (Rm 1:16–17). Pääste olevikulisuse juurde kuulub ristiinimese eesõigus olla Kristuses Jeesuses, sest neile, kes on Kristuses Jeesuses, ei ole enam hukkamõistu (Rm 8:1–2).

Olla Kristuses tähendab elada Vaimus. Püha Vaim pühitseb ja kingib Jumala kuningriigile omast rahu ja rõõmu (Rm 14:17).²⁰² Pääste toimimise kesk-kond on kogudus. Liikmed jagavad ühist usku, osalevad Kristuse ihus ja toetavad kõiges üksteist (Hunter 1966: 38). Nüüdne Jeesuse kogudus toetub Iisraeli rahva kogemusele muistsest Jumala rahvast. Iisrael kogudusena (hbr *qahal*) on nüüd Jeesuse Kristuse läbi saanud selle sõna täielikus tähenduses Jumala koguduseks (1Kr 11:16). Pääste olevikuliseks tunnuseks ja tõendus-eks on ka osalemine Issanda laual, millel samuti on mineviku, oleviku ja tuleviku mõõde.

- Pääste kui tulevikuline ootus lisab eshatoloogilise ehk aegade lõpul teostuva mõõdme. Kristlaseks olemine tähendab nii selle jagamist, mis oli, kui ka mis on ja mis saab olema. See on usk, mis laseb loota tulevikku, mis praegu vaid aimamisi nagu peeglist kätte paistab. Tulemas on aeg, mil tunnetatakse täieli-kult ning sellise tunnetuse tagab Jumala arm (1Kr 13:12–13).²⁰³

²⁰¹ Rm 1:18–3:20. Patu tööriist on „liha“ (*sarks*). See on sõna, mis esineb Pauluse kirjades küm-neid kordi Jumala tahet ignoreerides elava inimese kirjeldusena (Hunter 1966:16–17).

²⁰² Rm 15:16; 1Kr 1:2.

²⁰³ Pääste mõistmisel kolme ajamõõdme kujul on seos ka algse paasasöömaaja pidamise kolme

Pauluse esimestes kirjades oli Kristuse teise tulemise teema rohkem esil kui tema hilisemas korrespondentsis.²⁰⁴ Tulevikuootuse teine tahk on isikliku ülestõusmise lootuse avamine. Selle selgitamiseks esitas ta inimese tulevase taevase kuju visandi. Pauluse ülesande raskus seisnes selles, et tal tuli surnuist üles äratatud inimese loomuse kirjeldamiseks kasutada kreeka keelt. Kreeklastel oli uskumus elu võimalikku hingelisse jätkuvusse, ent ihu selles ei osalenud ja seega ei olnud isiku identiteedi jätkuvust (Hunter 1966: 55).

Oma vaadete selgitamiseks kasutas Paulus sageli kuju ja ihu²⁰⁵ mõisteid. Esi- teks: *Nii nagu me kandime muldset kuju, nii kanname kord ka taevast kuju* (1Kr 15:49). Teiseks, Issand Jeesus Kristus on see, kes *muudab meie alanduse ihu oma kirkuse ihu sarnaseks selle väe toimel, millega ta suudab alistada enesele kõik* (Fl 3:21). Kõige pikemalt on Paulus selgitanud oma vaadet üksikisikule osaks saava tulevasele päästele korintlaste esimese kirja peatükis 15. Esmalt esitab ta pärimuse Jeesus Kristuse surnuist ülesäratamise kohta ja põhjendab selle alusel lootust inimese surnuist ülesäratamisele. Muude tunnuste seas eristab ta kaduvat maist ihu ning kadumatut vaimset ihu (1Kr 15:42–44).

d) Arm ja usk Seaduse, pääste ja õiguse kontekstis

Võibolla ei erine inimesed armusse suhtumisel kuigi palju siis, kui häda on käes ja on vaja armu saada. Kui aga räägitakse jumalikust armuandmisest, pole patutundmise puudumisel selge, miks seda armu vaja on. Paulus tunnistas lugejatele, et noorena pidas ta end Seadusest tuleneva õiguse poolest laitmatuks.²⁰⁶ Kuid Jeesuse ilmutus avas tõe, et varasem veendumus õiguse saamisest Jumala ees Seaduse abil ei pea

mõõtmega: (1) meelespidamine ja mälestamine, (2) praktiline osavõtmine ehk osadus ning (3) Jumala kuningriigi lõpliku tulemise ootus. Pikemalt lahti kirjutatuna on paasasöömaaeg kui ohvrisöömaaeg, mälestussöömaaeg, meenutussöömaaeg ja eshatoloogiline lootussöömaaeg (vt Tasmuth 2020: 59–60).

²⁰⁴ Esimene kiri tessalooniklastele kinnitas lugejaid Jeesuse peatse tulemise ootusega, mille keskne mõte oli surnuist ülesäratamise usu kinnitamine (1Ts 4:13–18). Rooma kiri seadis eshatoloogilise tähelepanu keskmesse evangeeliumi ulatumise kõikide rahvasteni ja koos sellega Iisraeli rahva pöördumise Jeesuse poole (Rm 9–11). Samal ajal kinnitab Rm 6:3–11 ristitudid arusaamaga, et Kristuse surmasse ristimine ja tema surma sarnasusega üheks saamine kinnitab meie üheks saamist ka tema ülestõusmise sarnasusega. Nii saavad ristitud juba nüüd kõndida uues elus ehk teisisõnu elu uudsuses.

²⁰⁵ Ihu tähistas kreeklastel üsna paljus seda, mida ka meie täna mõistame kehalikkuse all, ent samas ka kogu isikut, tema mina. Nii näib Paulus viitavat ihule kui terviklikule minale ehk iseendale, kui ta ütleb, et Kristus saab avalikult ülistatud „minu ihus“ (Fl 1:20). Et aga ihu kaudu osaleb ja elab inimene selles maailmas, pidas Paulus selgituse mõttes sobivaks kõneleda ka „patu ihust“ (Rm 6:6).

²⁰⁶ Fl 3:6.

paika. Inimene ei suuda seda ja ta eksib, kui arvab, et suudab. Seaduse tegude kaudu ei mõisteta õigeks ühtki inimest, sest Seadust täielikult täita ei ole võimalik.²⁰⁷

Toora on Jumala tahte õiguslik dokument. Õigus on Jumala õigus. Jumala õiguse alusel ja Seaduse kohaselt on iga inimene süüdi, kuna ei suuda seda täita. Seadusel on mitu tahku. Seadus on endiselt püha ning õige ja hea, kuna Sedause kaudu tuleb patutundmine.²⁰⁸ Ent Seadus oli ja on jõuetu selleks, et inimene selle täitmise abil õiguse ära teeniks. Samas peavad Seaduse nõuded saama täidetud (Rm 8:3–4).

Seaduse õigusnõude ja seda mitte täitva inimese vahelise kuristiku ületamiseks saatiski Jumal oma Poja inimese patuse liha sarnasuses ja patu pärast, et Seaduse nõuded Kristuses Jeesuses saaksid meie eest täidetud. Selle tulemusel ei olegi enam hukkamõistmist neile, kes on Kristuses Jeesuses (Rm 8:1–11). Jeesusesse uskuvale inimesele omistatakse Jeesuse enda lunastustöö läbi taastatud, ennistav ehk restitutiivne õigus. See õigus on aga armust:

Ma ei tühista Jumala armu, sest kui õigus tuleks Seaduse läbi, siis tähendaks see, et Kristus on asjatult surnud (Gl 2:21).

Õigus ja arm on andja poolt. Õigus antakse armust, võetakse aga vastu usu läbi. Arm on andja poolt, usk vastuvõtja poolt. Paulus leidis, et usust õigeks saamise põhjendus oli juba ammu Pühakirjas olemas esiisa Aabrami kaudu. Ajal, mil Aabram ei olnud veel saanud rahvaste isaks, kandis ta juba endas lootust selleks saada. Aabrami kohta kehtisid sõnad: *Ja ta uskus Issandat ning see arvati talle õiguseks* (1Ms 15:6).

Mida Aabram uskus? Seda, et ta vanana ja lastetuna saab järglasi, kelle kaudu antakse õnnistus kõikidele suguvõsadele maa peal (1Ms 12:1–3). Millal Aabram seda uskus? Enne, kui Moosese kaudu Toora ilmutati! Aabramina ja mitte veel Aabrahamina! Pauluse tõlgenduskunst on jalustrabav. Rooma kirja 4. peatükis koostas ta Aabrami/Aabrahami usul rajaneva tõenduse ning järeldas, et vaid usklik Aabra(ha)m on usu eeskujuks nii juutidele kui ka mittejuutidele. Nii sai Aabrahamist kõikide uskujate isa (Rm 4:1–25). Esmalt messialaste ja siis teiste rahvaste usklike isa. Paulus avastas, et Toora ise sisaldab usust õigeks saamist. See oli vaja asetada Jeesuse lunastustööl põhineva usu teenistusse. Siis võiski kirjutada, et Seaduse lõpp on Kristus, igaühele kes usub (Rm 10:4). Kuidas? Kas Seadus enam ei kehti?²⁰⁹

²⁰⁷ Gl 2:16. Inimene ei suuda seda ning Paulus laiendas selle arusaama kogu ajaloolisele Iisraelile, kes taotles õigust Seaduse varal, aga ei olnud Seaduseni ulatunud. Siin ebaõnnestub iga inimene, nii juut kui kreeklane (Rm 9:31–32).

²⁰⁸ Paulus kinnitab Seaduse kehtivust (Rm 3:31; 7:12) ja headust (Rm 7:22), kuna Seaduse õigusest saab inimene mõistusega aru.

²⁰⁹ Kreeka sõna *telos* sisaldab korraga nii ajalise lõpu kui ka eesmärgile jõudmise mõtet. Nii saab eesti keelde tõlkida, et Kristus on Seaduse eesmärgi täideviija ja Kristuses on Seadus oma eesmärgile jõudnud, tuues patutundmise ja viies inimese Kristuse juurde.

Seadus kehtib küll edasi Jumala tahte ilmutajana ja seetõttu ka patutunnetusele viijana. Aga Seadus ei ole enam Jumala osadusse pääsemise vahendiks (Bruce 2010: 153). Seadus on olnud ja on kasvatajaks, pedagoogiks Kristuse juurde (Gl 3:24). Seadus on Jumala sõna ning osa Pühakirjast, mille kohta Paulus ütleb:

„Sõna on su lähedal, sinu suus ja su südames.“²¹⁰ See on ususõna, mida me kuulutame. Kui sa oma suuga tunnistad, et Jeesus on Issand, ja oma südames usud, et Jumal on ta üles äratanud surnuist, siis sind päästetakse, sest südamega usutakse õiguseks, suuga tunnistatakse aga päästeks. Sest Pühakiri ütleb: „Ükski, kes usub temasse, ei jää häbisse.“ (Rm 10:8–11)

e) Seadus, leping ja evangeelium

Moosese Seaduse oma tegudega täitmise püüde asemel kõneleb Paulus nüüd armastuse seadusest.²¹¹ Paulus tundis Jeesuse pärimust: *„Kõike siis, mida te iganes tahate, et inimesed teile teeksid, tehke ka nendele! See ongi Seadus ja Prohvetid“* (Mt 7:12). See Seadus on nüüd juba Kristuse Seadus, mis teostub ligimese armastamise kaudu ja nii ka täielikuks saab (Gl 6:2; 5:14). Jeesus-rahval on nüüd Seadus südames, mida prohvet Jeremija lepinguteoloogia vormis ette kuulutas:

... vaid leping, mille ma teen Israeli sooga pärast neid päevi, ütleb Issand, on niisugune: ma panen nende sisse oma Seaduse ja kirjutan selle neile südamesse; siis ma olen neile Jumalaks ja nemad on mulle rahvaks. Siis üks ei õpeta enam teist ega vend venda, öeldes: „Tunne Issandat!“, sest nad kõik tunnevad mind, niihästi pisikesed kui suured, ütleb Issand; sest ma annan andeks nende süü ega tuleta enam meelde nende pattu (Jr 31:33–34).

See on uus leping, mille Jumal sõlmib (Jr 31:31–32). Paulus viitas kirjatähelisele vanale lepingule, mille mõistmine on võimalik vaid Kristuses (2Kr 3:1–18). Jeesus-rahvast saab Kristuse kiri, mis on maailmale loetavaks antud.²¹² Kui Seaduse lõpp on Kristus, siis inimese jaoks on armastus Seaduse täitmine (Rm 13:10). Eesti keeles on arm ja armastus seotud ka keeleliselt, see on meie kui eestlaste suur eelis, mida pole sellisena kaugeltki iga rahva keeles.²¹³

²¹⁰ 5Ms 30:11–14.

²¹¹ Kirjatähe vormis antud vanast lepingust kinnipidamine võib koguni suretada, kui Vaim lugejat elavaks ei tee. Kristus on aga meid teinud kõlblikuks teenima uut lepingut (2Kr 3:1–18). Seepärast on ka usu läbi armust õigeks mõistetu niisugune inimene, kes peaks olema teistele inimestele kui hästi loetav Kristuse kiri.

²¹² 2Kr 3:2–3. Nende uuendatud inimeste kõlblikkus ei tule Seaduse täitmise püüdest, vaid elava Jumala Vaimust. See Kristuse kiri peab olema kaasinimestele mõistetav ja saab nii ka koguduse kasvu juuretiseks. Eeskujuks väljaspool olejatele, maailmale nähtavaks kutseks saada osa selle uue Jeesus-rahva osaduskonna armastusest ja vaimust.

²¹³ Inglise keeles armastus on enamasti *love* ja arm on *grace*. Soome keeles armastus on *rakkaus* ja arm on *armo*.

4.4. Iisraeli muutumatu Jumal ja loodud inimene erinevates olekutes

Sisemise inimese poolest ma rõõmustan Jumala Seaduse üle, oma liikmetes näen aga teist seadust, mis sõdib vastu minu mõistuse seadusele ja aheldab mind patu seadusega, mis on mu liikmetes. (Rm 7:22–23)

Mida tähendab see kõik inimese jaoks? Inimene on alati iseenda vastu huvi tundnud ja seda lugudes, müütides, kujundlikes piltides esitada püüdnud. Kui Paulus hakkas inimese mõistatust teistele selgitama, oli ta ise teistest teatud mõttes kõrgemas, ent samas palju keerulisemas olukorras. Kuidas selgitada nähtut ja kogetut neile, kes pole midagi sarnast näinud ega kogenud? Pauluse maailmapildi keskmes on Jeesuse isik, ning see mõjutab ka seda, kuidas ta Jumala ja inimese suhet mõtestab.

Esiteks kujundas Pauluse maailmapilti Iisraeli pühakirja lugu maailma ja inimese loomisest. Teiseks, kuna ta kirjutas oma lugejatele kreeka keeles, hakkasid tema tekstides paratamatult kaasa kajama ka kreeka antropoloogiliste mõistete tähendusväljad. Kolmandaks oli Jeesuse ilmutus muutnud Pauluse arusaamu nii Iisraeli Jumalast kui päästeloost. Ta oli ise saanud teiseks inimeseks ja pidi nüüd leidma vahendid selle väljendamiseks nii, et Pühakiri, enda kogemused ja kreeka keele võimalused oleksid korraga kaasatud. Kuidas seda teha?

See ülesanne nõudis tabavamalt tõlgendamise kunsti kui oma aja maailmas kombeks. Kui Paulus kirjeldab inimest, teeb ta seda alati Jumala ilmutuse vaatepunktist ehk suhtes Jumalaga. Kui ta kõneleb Jumalast, on ikka oluline, mida tähendab Jumal inimesele. Samuti vaatleb ta inimest Jumala loodud maailma osana.

Pauluse teoloogia on suhete skeemi kujundamise teoloogia, mis teeb selle dünaamiliseks ja komplitseerituks. Mõistmist võiks pisut kergendada kolme juhtjoonega arvestamine:

- 1) Jumala loomistöö ja loodu tähenduse näitlikustamise abil tuli nüüd selgitada uut loodut;
- 2) põhjuse ja tagajärje seose põhjal tuli esmalt selgitada patu ja halbade tegude tagajärge ehk nn „tegude vilju“;
- 3) Püha Vaimu toime alusel tuli tuua esile Vaimu viljade erilisus ning anda nõuandeid vastutavaks uudeks eluviisiks.

Uue Testamendi tekstide kirjutajatel ning nende lugejatel olid samalaadsed taustateadmised maailmast ja käibivatest mõistetest. Seepärast ei olnud Paulusel vaja anda niisugust lisateavet, mida meie taga otsime. Näiteks eriline kujund, mis näitab sügavat seost uskuga ja Jeesuse vahel, uskliku olemine *Kristuses Jeesuses* (Rm 8:1 kohaselt ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ), iseloomustas inimese osalemist endast suuremas ja tähtsam tervikus, kelleks on Kristus Jeesus.

Selle kujundi mõistmist kergendab võrdlus vastupidise kujundiga, mis väljendab Kristuse ilmutust Paulusele. Paulus ütles, et Jumal ilmutas *minus* oma Poega (Gl 1:16 kohaselt ἐν ἐμοί). Jumal ilmutas Kristust *minus* tähendab, et Jumal ilmutas Kristust *Pauluses*. Sellest kogemusest kooruski Pauluse tõdemus Kristusest *temas* endas ehk teisisõnu *Kristus minus*. Seega ilmneb Pauluse kristoloogias ja sellest sõltuvas antropoloogias sümmeetria. Ehkki sümmeetria osapooled ei ole omavahel võrdsed, on ikkagi võimalik, et inimene on *Kristuses*, kui ka see, et Kristus on *inimeses*! Siit viib tee seesmise ja välise ning vana ja uue inimese kujunditeni.

Seesmine inimene ja väline inimene

Paulus kujundas kaks erilist, inimest iseloomustavat metafoori. Tema arutluste mõju suurenes seeläbi, et need metafoorid sündisid Korintose kogudusega peetud kirjavahetuse käigus. Paulus kirjutas:

Seepärast me ei tüdi, vaid kuigi meie väline inimene kulub, uueneb seesmine inimene ometi päev-päevalt. Sest see praeguse hetke kerge ahistus saavutab meile määratult suure igavese au, meile, kes me ei pea silmas nähtavat, vaid nähtamatut, sest nähtav on mööduv, nähtamatu aga igavene (2Kr 4:16–18). Paulus lõpetas lõigu väitega, et ajalik on nähtav ning ajatu on igavene.

Osaliselt antropoloogilisena käsitletav temaatika jätkub. Lõigus 2Kr 5:1–10 kirjeldab Paulus isikulise asesõna „meie“ kaudu inimese tulevikulisi seisundeid. Ta seob seesmise ja välise inimese kujundid eluaseme, rõivastuse, kaetuse, alastioleku, ihu ja kohtupidamise märksõnadega nii, et need moodustavad osa eshatoloogilise struktuuri kirjeldusest. Paulus on teadaolevate andmete järgi otsustades ise kujundanud fraasile ὁ ἔσω ἡμῶν ἄνθρωπος („meie seesmine inimene“) loogilise antiteesi ὁ ἔξω ἡμῶν ἄνθρωπος („meie väline inimene“). Ta arvas heaks esitada need fraasid ilma eelneva selgituseta.

Kas need kujundid võisid olla kirja saajatele mingil määral tuttavad? Kas oli Paulus kasutanud neid väljendeid oma suulistes kõnedes või olid seda teinud tema dialoogipartnerid? Kui oli, mis tähendus oli siis nendel kujunditel korintlaste jaoks? Seda meie ei tea. Täpsustades eestikeelset tõlget tuleb lisada, et Paulus kõneleb mitte seesmise inimese uuenemisest otsekui isetoimivana, vaid uuendatuna. Kreeka passiiv tähendab, et seesmine inimene uuendatakse.

Pauluse vermitud *välist inimest* ehk *välispidist inimest* iseloomustab esmalt kulumine. Välist inimest samastatakse või sarnastatakse saviastjaga (2Kr 4:7), ihuga (4:10), koheselt ka sureliku lihaga (4:11) ning maise telk-elamuga (5:1). Välist inimest määratletakse selle kaudu, mis on surelik (5:4). Kõike lähikonteksti asetatud arvesse võttes järeldub, et Paulus on kasutanud välise inimese metafoori inimese

füüsilise, loodusliku ihu tähistamiseks.²¹⁴ Lõigu 2Kr 4:16–18 keskne seesmine pinge ei seisneci niivõrd käesoleva ja tulevase aja, kui just kaduva ja kadumatu olemisviisi vahel (Schmeller 2010: 271).

Pauluse määratletud „väline“ on seotud saviastjaga ning „seesmine“ selle aardega ehk evangeeliumiga, mis on saviastjates hoiul (2Kr 4:3–7). Paulus on seostanud puruneva savianuma ka Kristuse nähtava ja häbiväärse ristisurmaga. Anumasse kätketud aarde seostas ta Kristuse nähtamatu õndsustoimiga (2Kr 4:7 ja 4:10jj). Arutluse avaram kontekst lubab loota, et peale apostli ja tema kaastööliste on ka kõik teised inimesed kutsutud uuest olukorrast osa saama ja just see on koguduse julgustamise jaoks oluline (Heckel 1993: 108–109). Teksti edasi lugedes näeme, et Paulus täiendas seesmise inimese peamist omadust, võimet uuendatuks saada, viitega eshatoloogilisele reaalsusele. See reaalsus on üksikisikut hõlmav, kuid temast avaram uuenemine uue loodu näol: *Niisiis, kui keegi on Kristuses, siis ta on uus loodu, vana on möödunud, vaata, uus on sündinud* (2Kr 5:17).

See salm lubab järeldada, et seesmiseks inimeseks nimetatu on see miski, kellel on tihedaim side uue reaalsusega. Iga päev uuendust kogev seesmine inimene on koos kaaskristlastega kaasatud Jumala loodu uuendamise laiemasse protsessi. Pauluse see mõttekäik on pinges hellenistliku mõtteviisiga, mille kohaselt uuenemisega käib siiski kaasas kadumine (Schmeller 2010: 277). Pauluse järgi aga Kristuses olev uus loodu ei vii kaduvuse poole, vaid on kuidagi juba nüüd kohalolev ning sellel on tulevik. Paulus leidis uuenemise protsessile uudse suuna ja tähenduse.

a) Uute kujundite tähendusest

Paulus ei kirjeldanud välist inimest loomult kurjana ega seesmise inimesega otseses vastuolus olevana. Seetõttu oli Paulusel nendevaheline pinge teistsugune ja keerulisem kui Platonist mõjutatud mõttevooludel.

Paulus seostas välise inimese muu hulgas ka hapra savianumaga (4:7), mis dualistliku ootuse kohaselt nagu saaks endas hoida seesmist inimest kui hinge. Pangem aga tähele, see anum ei hoia hinge, vaid evangeeliumi aaret. Võibolla ongi selle anuma haprus ja haavatavus niisuguse ülesande täitmiseks vältimatult vajalik.²¹⁵ Teiseks ei esine siinses olevikus välise ja seemise inimese vahelist moraalseste kvaliteetide erinevust. Väline inimene on Jumala loodud ihu, millest seesmise inimene ei

²¹⁴ Sellega harmoneerub ka 2Kr 5:1jj ilmnev inimese ihu võrdlemine telgiga, telkelamuga, hoonega. Siin kasutab Paulus mitte eriti sagedast traditsiooni. Otsene telkelamu võrdpildi kasutamine inimese ihu kirjeldamiseks on Js 38:12: „Mu telklaager kistakse üles ja keeratakse minu käest rulli otsekui karjase telk ...“

²¹⁵ Apostli ja võibolla ka teiste evangeeliumi kuulutajate ihulik nõtrus on nende kuulutuse tulemuse vägevuse eelduseks. Nii esitab Paulus seda 2Kr 10:3–5 ja 2Kr 12:1–10, eriti aga salmid 8–10.

ole kõrgemal positsioonil. Kolmandaks ei ole väline inimene ainiti ihuline-kehaline, kuna ta saab osa ka psüühilisest kitsikusest (4:8).²¹⁶ Väline inimene kulub, ent ei ole väheväärtuslik. Paulus nentis seda kulumist isegi nagu mingi kahetsusega või mööndusega, et niisugune on selle maailma asjade käik. Küll aga on nähtav seesmise ja välise inimese positsioonide erinevus tuleviku suhtes ning just see on oluline.

Seesmisel ja välisel inimesel on erinev eshatoloogiline perspektiiv. Pauluse sõnumi kohaselt ei ole seesmine inimene kaduv ega mööduv nagu seda on väline inimene. On võimalik järeldada, et seesmine inimene esindab seda aspekti Kristusesse uskuvas inimeses, kes elab surma üle. See ongi keskne tulevikuline aspekt, mis saab toetust uue loodu motiivist, mille poole ka tekst liigub (2Kr 5:17).

b) Missugusena võiks näha seesmise inimese kujundi seost teiste terminitega?

Tekstilõigus 2Kr 4:7–5:10 näeme teisi seesmise ja välise inimese kujundiga seotud metafoore. Salmile 4:16 eelnevad väljendid valmistasid küll ette välise inimese kujundi mõistmist,²¹⁷ kuid seesmise inimese kujundi tähenduse selgitamist alustas Paulus alles salmist 2Kr 5:1. Mitmuslik pöördumine „Meie teame ...“ on ühtpidi küll retooriline, kuid järgnev selgitus illustreerib iga üksiku inimese kaduvust niisugusel viisil, mis teeb kirja sõnumi lugejale eksistentsiaalselt lähedaseks: *Kui meie maine telkhoone maha kistakse, on meil elamu Jumala käest, käteta tehtud igavene hoone taevas.*

Surmal, apostli kannatustel ja tema seniste eksistentsiaalsete väärtuste ümberpööramisele on kaalukas osa just Pauluse teises kirjas korintlastele. Autor ütleb, et *meile meeldib pigem ära olla ihust ja viibida Issanda juures* (2Kr 5:8). Apostli „meie“ avaldumine mitmes kohas rõhutab koguduse liikmete ühise usu kujunemist. Nimelt meie oleme selles telgis ja meie ägame koorma all (5:4) ning meie käime usus ja mitte nägemises (5:7). Väline inimene on üsna suures ulatuses samane ihuga ning on seega nähtav, kuid seesmine inimene ei ole samastatav ihuga ega ole lähi-konteksti (2Kr 4:16–18) kohaselt nähtav. Kuna lähikontekst puudutab praegust hetke, saab küsida, et kas seesmine inimene võib mingil muul viisil nähtavaks saada?

Pauluse esitusviisi kohaselt on väline inimene samane ihuga, kuid seesmine inimene ei ole samane ei ihuga ega ka hingega. Seesmine inimene ei sõltu välise inimese realiteetidest, vaid säilitab isiku jätkuvuse ja identiteedi. Inglise keeles kasutatakse inimese selle aspekti kohta sageli sõna *self*. David Stacey nimetab seda ka tõeliseks, loomuomaseks iseendaks (*true self* ja *essential self*; Stacey 1956: 222).

²¹⁶ Pikemalt vt Thrall 1994: 323.

²¹⁷ Meenutuseks ülalesitatud näited, kus välist inimest sarnastati saviastjaga (2Kr 4:7), ihuga (4:10) ja koheselt ka sureliku lihaga (4:11).

c) Pauluse *seesmise inimese* kujundi kognitiivne aspekt

Selle salapärase kujundi teistkordne kasutamine toob esile kognitiivse elemendi apostel Pauluse inimesepildis. Perikoobis Rooma 7:14–25 kõneleb Paulus mitmel puhul mina-vormis. Salmis 21 nendib Paulus kurvastusega, et hoolimata tema head tahtvast minast on tema operatiivsel ehk toimival minal kalduvus teha kurja. Salmis 22 nimetatakse seesmist inimest, kes on eelmise salmi minaga tihedas seoses. Paulus tõdeb, et seesmise inimese poolest ta rõõmustab Jumala Seaduse üle. See, millega Paulus Toora üle rõõmustab, on Jumala loodud mõistus ehk aru (νοῦς). Selle kohaselt on seesmine inimene kuidagi kattuv ka arutleva ja vastutustundliku mõistusega.

Võibolla soovib Paulus öelda, et ta rõõmustab niisuguse aruga, mis austab Jumala ilmutatud tahet, mitte igasuguse inimliku mõistusega.²¹⁸ Pauluse mõjutatud algkristluse hilisemal etapil esineb selgitav mõte, et rüveda loomusega inimese puhul saavad rüvedaks nii aru (νοῦς) kui ka südametunnistus (συνείδησις), ent puhastel inimestel on mõlemad puhtad ja pühitsetud (Tt 1:15).

Rooma kirja 7. peatükis esineva minaküsimuse üle on aegade jooksul palju arutletud. Tuntumate variantide hulgas on näiteks ka arvamus, et mõeldud on n-ö „üldinimlikku Aadamat“ ehk kõiki inimesi üldse (inglise nn *humanity*). Vanast kirikust alguse saanud arutlus keskenduski sellele, kas siin kõnelev „mina“ tähistab ristimiseelset ja ilma Kristuseta elavat Aadam-inimest või juba ristitud kristlast tema elu mitmesugustes sisemistes heitlustes. Nii oli Augustinus alul esimese, hiljem aga teise vaate pooldaja. Ka Martin Luther nõustus pigem hilise Augustinusega, et siin avatakse kristlase sisemaailm just tema sisevõitlustes.²¹⁹

Rooma kirja 7. peatükki pingestav mina-temaatika on väga ulatuslik. Valiku tegemine küsimuses, kas „mina“ kuulub kokku „vana inimesega“ või ristitud ning elu uudsuses kõndiva „uue inimesega“ oleneb esmalt sellest, kui suureks peetakse Rm 7:5–6 mõjupiirkonda ning teiseks sellest, kus paikneb salmide vaheline murdekoht. Teisisõnu, kus tehakse tekstis vahet minevikulise lihaliku loomuse ja uue, Vaimu poolt juhitud loomuse vahel.²²⁰

Tähelepanдав on, et mõistuslik substants saab Rooma kirjas positiivse tähen-

²¹⁸ Paulus viitab jumalakartmatu mõistuse tühjadele targutustele näiteks Rm 1:21–23, 2Kr 10:4–6 ja mujal.

²¹⁹ Pikemalt vt Stuhlmacher 1989: 105–106.

²²⁰ Rm 7:5–6 vaatab osaliselt tagasi tekstile Rm 6:3–14 ja seda võib mõista 6. peatüki teema uuesti selgitamisena ja mõju kinnitajana. Pauluse kohaselt on lõhestunud inimesel korraga nii Jumala Seaduse üle rõõmustav „mina“ kui ka operatiivne ja tegev „mina“, kes ei suuda head teha. P. Stuhlmacher ütleb veenvalt, et Pauluse järgi pole kristlane ühtaegu mitte „õige ja patune“, vaid pigem „õige ja kiusatav“: „Der Christ ist nach Paulus zwar nicht „Sünder und Gerechter zugleich“, aber er ist „gerecht und versuchlich zugleich“, und zwar bis er von Christus in die ewige Herrlichkeit aufgenommen werden wird (vgl. Phil 3,20f.)“. Vt Stuhlmacher 1989: 107.

duse koguduse vaimsele tervenemisele pühendatud peatükis 12. Apostel kutsub inimesi üles saama muudetuks oma aru uuenduses (Rm 12:2). Paulus rõhutab Jumala ümberkujundavat toimet. Inimene on siin passiivne, kuna uueks saamine ei ole inimese tegu ega inimese võimuses. Küll võib siin eeldada vaba tahte avaldumist vähemalt selles ulatuses, et inimene laseb Jumalal uue loomuse luua ja oma aru uuendada.²²¹ Nii on aru osa sellest, mis tehakse uueks ja niisugune tõlgendus harmoneerub 2Kr 5:17 öelduga.

Rooma 7:7–25 kontekstis (7:16, 22) on voûs Jumala Seadusega ratsionaalses ja tahtelises kooskõlas ning 7:25 kohaselt on ka inimese „mina“ Jumala Seadust teenimas. Rooma 7 raskus ongi selles, et salmi 22 kaudu samastatakse „mina“ aruga ja aru seesmise inimesega. See ongi ainus koht Pauluse kirjades, kus sõna voûs saab tõlkida sõnaga „mina“ ning aru ehk mõistus osutub isiksuse keskmeks.²²² Niisugune samastamine leiab aset vaid siin ja juba Rm 7:25 näitab, et „mina“ nähakse taas arust eraldi olevana. Siin on rõhuline „mina ise“ kui tegevuse subjekt. Seevastu instrumentaalses daativis olev *aru* on pigem „minule“ kuuluv toimimise vahend. Kuna Paulus saab selles lauses aru objektiveerida ning kirjeldada teda kui endale kuuluvat, siis ei saa üldisemas plaanis siiski järeltada, et aru/mõistus oleks talle tegelik „mina ise“ ehk *real self*. Selleks inimese keskmeks on pigem süda (καρδία).²²³

d) Pauluslik arutlus *vanast ja uuest inimesest*

Paulus ei koondanud oma inimesekäsitlust üheks tervikülevaateks, kuid tema ja tema koolkonna kirjutistes kordub sarnaste elementidega muster. Ristimise juures kõneleb Paulus *meie vana inimese* koos Kristusega risti löömisest ja suremisest ning maha matmisest. See tähendab, et kui me kasvame kokku Jeesuse surma sarnasusega,²²⁴ siis saame seda olla ka tema ülestõusmise sarnasusega (Rm 6:3–11). See Jeesuse surmasse ristimises toimiv Jumala enda tegu aga võimaldab ristitul käia elu uudsuses (ἐν καινότητι ζωῆς), mis on seoses kujutlusega uuendatud ehk uuest inimesest.

²²¹ Ümberkujundamise objekt selles kontekstis on nous ning näib, et mõistuse, aru ehk meele muutus leiab aset evangeeliumi mõjul. Sellele viitasid ka 2Kr 4:16 ja seda ette valmistav 2Kr 3:18. Et aga mõistus iseenesest ei ole auline, näitas Paulus juba Rm 1:28 väljendi ἀδόκιμος voûs (kõlbmatu mõtteviis, aru, meel või meelsus) kaudu. Mõistust ehk aru võiks siis kokkuvõttes näha neutraalsena.

²²² Õiguse tegemise takistuseks on siiski inimese jagatus ehk kahetisus ja see asetab justkui teise osa isiku „minast“ Jumalaga vastuollu, nagu see ilmneb Rm 7:25 jm.

²²³ Pikemalt vaata Jewett 1971: 389.

²²⁴ Pauluse väljend Jeesuse surma sarnasusega (τῷ ὁμοιώματι) üheks saamiseks ja üksnes seetõttu ka tema ülestõusmise sarnasusega üheks saamiseks on terminoloogilises harmoonias ühe väga keerulise, ent olulise väitega. Jumal läkitas oma Poja Jeesuse Kristuse patuse liha sarnasuses (ἐν ὁμοιώματι) ja patu pärast, et Toora nõuded oleksid täidetud meis (Rm 8:3–4).

Selle mõtteviisi mõju avaldub kas Pauluse koolkonna teistes kirjades. Nimelt tuleb *jätta oma endise eluviisi poolest vana inimene, kes laostub petlike himude käes*, ning uueneda oma aru (νοῦς) ehk teisisõnu mõttelaadi poolest (Ef 4:22–23). Lisaks öeldakse ka olevikule viidates, et te juba olete seljast võtnud vana inimese tema tegudega ning rõivastunud uude inimesse.

Siin lisandub aga veel üks element – see uude inimesse rõivastatu uueneb pidevalt tunnetama oma Looja näo ehk kuju (εἰκὼν) kohaselt (Kl 3:9–10). Ka siin esineb viide uuele loomisele, mida märkisid juba 2Kr 3:18 ja 2Kr 5:17. Apostel Pauluse kuulutuse ülesehitava mõju suurust algkristluses kinnitavad ka hilisemad Peetruse kirjad, neiski saab kohati nähtavaks Pauluse kool.²²⁵ Autor kutsub üles eekujulikule käitumisele, mis on omane *varjatud südame-inimesele* (1Pt 3:4). Selles sünteesis saavad kokku Pauluse uudne *seesmise inimese* kujund ning *süda* kui inimese kese Vanas Testamendis.

Uuendatud elu ei tulene inimese omast väest, vaid saab võimalikuks eluna Vaimus. Selles elus ei keskenduta tegude tegemise pingutusele, vaid püütakse armastada oma ligimest nagu iseennast, lastes Jumalal end uuendada ja Vaimul vilja kanda. Vaimu vili on armastus, rõõm, rahu pikk meel, lahkus, headus, ustavus, tasadus, enesevalitsus (Gl 5:22–23). Niisuguseks kujundatud iseloom tundub esmapilgul pehmekesena.

Siiski on niisugune elu iseloomulik täismehele, kes on nüüd Jumala Poja tundmise ühtsuses võimeline tunnetama Kristuse täismehe mõõtu mööda (Ef 4:13–16). Need on pimedusest valgusesse astunud valguse lapsed. Inimesed, kes moodustavad vaimulikult täiskasvanute koguduse ning sarnanevad Kristusega, kes on koguduse pea (Bruce 2010: 344). Kristuses on tema ihu liikmed kokku liidetud ja saavad jõu kasvamiseks.

4.5. Jumal, Iisrael, kogudus ja rahvad

Aga kui uudsevili on püha, siis on ka taigen püha, ja kui juur on püha, siis on ka oksad pühad. (Rm 11:16)

See maailmalaiune teema Jumala, Iisraeli, kristliku koguduse ning teiste rahvaste suhtest eeldab Pauluse tegevuse vaatlemist Iisraeli ajaloo taustal, samuti tema kaas-aegsete usuliste liikumistega arvestamist. Siit ka järgnevad küsimused:

1) Missuguste eelduste taustal vaatles Paulus kogudust selles maailmas, milles ta elas? 2) Missuguseid valikuid ta tegi sisulistes ja terminoloogilistes küsimustes? 3)

²²⁵ Manitsust püüelda laitmatu elu poole ja pidada Issanda pikka meelt päästeks põhjendatakse armsa venna Pauluse kirjade tarkusega, millest küll vahel on raske aru saada (2Pt 3:14–16).

Missuguseid kujundeid ta kasutas ja kuidas võidi neist aru saada? 4) Mida võime sellest leida enda jaoks?

a) Küsimuste taust ja eeldused

Paulus ja tema juutidest kuulajad ning lugejad jagasid ühist arusaama oma rahva tähenduslikkusest ja usulisest identiteedist. Selle alus oli usk, et Iisrael on Jumala poolt valitud ja pühitsetud omandrahvas (5Ms 7:6j).²²⁶ Seda aluseks võttes kujundaski ta looduspõhised võrdpildid viljast ja taignast ning juurest ja okstest. Juudid pidid seda mõistma ja eeldatavalt hakkasid ka teised rahvad aru saama. Ehkki palju juute elas diasporaas, õnnestus neil oma identiteet säilitada seeläbi, et nad jätkuvalt ja kõikjal mõistsid end tunnistusliku osaduskonnana ja kultusliku õndsuskogudusena. Usk, et ollakse püha rahvas ja preestrite kuningriik (2Ms 19:6) aitas vastu panna ajaloo löökidele ja assimilatsioonile kiusatustele.

Paulus tegutses ajal, mil Jeesuse kuulutus Jumala kuningriigi lähedusest ja kohalolust elas paljude inimeste isiklikus mälus. Sündis ootus, milles tulevikku nähti olevikust palju suuremana. Pauluse misjonireiside ajal oli Jeesusest kõnelev pärimus elav. Paulus sisenes sellesse atmosfääri, kuulis jutustusi ning koges nende toimet. Oluline oli kõik see, mida sai pärimusest vastu võtta, uskuda ja siis nii koos kui ka üksinda tunnistada.

b) Sõna *ekklēsia* ajaloolisest taustast ja tähendusest

Pauluse oli esimene kristlik kirjamees. Tema poolt kasutusele võetud sõna ἐκκλησία tähtsus ilmneb võrdlusest hilisemate Uue Testamendi kirjutistega. Näiteks Mk, Lk, Jh, 2Tm, Tt, 1Pt, 2Pt, 1Jh, 2Jh ja Jd seda sõna ei kasuta. Sagedamini tsiteeritud kolm sõnakasutust Matteuse evangeeliumis piirnevad kahe kirjakohta (Mt 16:18 ja 18:17).²²⁷ Ent Luukas kasutas seda sõna juba Jeruusalemma varaseima juutidest koosneva usulise rühmituse kohta, nt Ap 8:1, mida Saul taga kiusas (8:3).²²⁸ Hiljem märgib Luukas sageli, et Paulus läks linnu külastades *nende* sünagoogidesse

²²⁶ Kuigi VT näitab alalõpmata inimesi nende patustes tegudes ja üleastumistes, ei tõlgendanud juutlus 1Ms 3 jutustust niisuguse pattulangemisena, mis oleks edasi pärandunud. Sellesuunalised arusaamad hakkavad kujunema VT järgsel ajal, nagu 4. Esra raamatus jm. Pikemalt vaata Räisänen 2010: 134–139.

²²⁷ Vt Schmidt 1957: 505.

²²⁸ Kui näiteks Ap 5:10–11 puhul võib eelneva peatüki põhjal arvata, et siin on tegemist juhuslikuma iseloomuga kristlaste koguga, siis Ap 8:3 näib edastavat autori sõnumit stabiilsema koosseisuga usklike rühmast, kes esindab neid uue identiteedi leidnuid, keda juut Saul apostaatideks peab. Ehkki näiteks Jakob Jerwell osundab just Ap 5:10–11 kommenteerides õigusega, et *ekklēsia* mõiste ei olnud Luukale veel *terminus technicus*, võib Ap 8:1–3 puhul näha Luuka tahet osutada kokkukuuluvemale rühmale Jeruusalemmas (Jerwell 1998: 198).

(Ap 18:4,19; 19:8 jm) ning õpetas neis. Paulus võinuks ju nimetada ka oma kirjade saajate rühmi sünagoogideks, kuid ta ei teinud seda, vaid andis neile nime *ekklēsia* (1Kr 1:2; Gl 1:2 jm). Miks? Kuidas seda mõista, mida võisid mõelda tema kaasaegsed?

Iisraeli ajaloo vaates oli põhiliseks kollektiivi tähistuseks heebrea sõna *qahal* ('kogu, kogum, kogukond, kogutud inimhulk'). Kui Pühakirja loeti heebrea keeles, tundis ka arameakeelne Jeruusalemma algkogudus selle sõna läbi viidet Jumala jätkuvalle tööle ajaloos ja ilmselt pidas seda enda kohta praegugi kehtivaks. Näiteks kirjeldab 2Ms 12:6jj kogukonna ehk koguduse pääsemist Egiptuse orjusest. Kreeka-keelses Septuagintas kasutati Iisraeli usukogukonna tähistamiseks heebrea sõna *qahal* vastetena enamasti sõnu *synagogē* (2Ms 12:6.16:3 jm) ja *ekklēsia* (5Ms 23:2–4; Ps 149:1 jm). Seega oli kreeka sõnal *ekklēsia* juutide endi jaoks mingi potentsiaal hõlmata ka sakraalset.²²⁹

Kuid sõnaga *ekklēsia* tähistati ka linna ehk *polis*'e vabade ja hääleõiguslike meeste rahvakogu. *Ekklēsia* viis läbi ametiisikute valimisi, ametiülesannete täitmise kontrolli, langetas otsuseid sõja ja rahu üle ning tegeles seadusandlusega (Robbe 1977: 145). Seega oli *ekklēsia* demokraatliku linnriigi elukorralduse oluline organ. Sõnal oli siis ka omamoodi psühholoogiline aspekt: vabad kodanikud moodustasid oma kogukonna elu korraldava organi. Rahvas teadis oma kokkutulemise mõtet ja ülesande väarikust, mis andis *ekklēsia*'le mõningase autoriteedi. Ühte niisugust profaan-set kogunemist nimetab Luukas Ap 19:39, ehkki on andnud sellele sündmusele humoorika alatoon.²³⁰ Kuid Paulus on siiski enne Luukast otsustanud määratleda Jeesus-rahvast mitte sünagoogi vaid *ekklēsia*'na.²³¹

1) Paulus lisas sõna *ekklēsia* Iisraelist pärinevale õndsusloolisele tähendusele ka eshatoloogilise mõõtmega. Nii avaldub selles sõnas ka Jumala kutse ja üleskutse tema poolt viimisel ajal kutsutud, kogutud ja enda teenistusse asetatud inimestele. Iisrael mõistis enda ajaloolist konstitueerimist kui Jumala poolse Egiptusest väljakutsumise tulemit. Nii sai ka noor messialiikumine seda kujundit rakendada.

²²⁹ Karl Ludwig Schmidt (1957: 517) näeb sõna ἐκκλησία kasutamise puhul Septuagintas peamiselt analoogiat ja mitte enam. Ta märgib ka, et kui antiikse rahvakogunemise juures oli kogunev rahvahulk tähistatav sõnaga δῆμος, siis kristliku kogunemise juures oli inimhulka tähistava sõnana kasutusel pigem λαός.

²³⁰ Niisuguse käest läinud rahvakogunemise tagajärgede hulgas võinuks olla ka Rooma võimude vahelesegamine (Rolloff 1988: 294).

²³¹ Kui Ilm 2:9 viitab kriitikal Smürna koguduse kohta, siis mainitakse seal juute, kes end juutideks nimetavad, aga ei ole seda tegelikult. Üllatav on autori sõnavalik – neid juute nimetab ta saatana sünagoogiks. See nüanss lubab siin näha nii Pauluse sõnavaliku mõju kui ka Johannese evangeeliumile omase *juutide* mõiste kasutuse mõju.

2) Paulus sidus usklike kogu Jeesusega ja seetõttu on ka öeldud, et *ekklēsia* on *nomen actionis*, mis tähendab ka tegevust, jumalateenistuslikku kokkutulemist. Sõnaga *ekklēsia* peab Paulus sageli silmas usklike kohalikku kokkutulekut. Koguduse Kristuse-kesksus teostub selle läbi, kui kõik seal aset leidvad tegevused toovad ühist kasu. Kui näiteks keeltega rääkimise and on teenistusel kasutusel, siis on vaja tõlgendamist selleks, et ka see tegevus aitaks kaasa koguduse ehitamisele (1Kr 14:4,12,23).

c) Varajaste uute usuliste rühmituste dünaamikast

Esmane kristlik pärimus oli Jeesus-pärimus. See tähendab *Jeesuse* traditsiooni ja mitte mõne apostli²³² traditsiooni. Traditsiooni tuntigi üksnes Jeesuse nime järgi. Ent missuguse kuju võttis uute usuliste rühmituste enesemääratlus varaseimal meile ligipääsetaval ajal? Mis olid need mehhanismid, mis teda edasi viisid? Mis olid tema tunnused ja kuidas võisid koguduse liikmed end ümbritsevas maailmas tajuda?

Uut kujunemise faasis olevat usulist liikumist kirjeldatakse pöördumisusuna. Alguses koosneb selline liikumine eranditult niisugustest inimestest, kelle uus usuline tunnetus tekib ümberorienteerumise ja seesmise muutumise tulemusena. Pöördumisusu kujunemise ja ülemineku perioodi juurde kuulub see, et läheduse ja distantse tunne oma päritolukultuuri suhtes on ebamäärane ja kollektiivi liikmete jaoks reeglendamata. Pöördumisusul ei ole mitte ainult ühiselt mõistetud minevikku, vaid sellel puudub esialgu veel ka mõtestatud tulevikuvaade. Ent pöördumisusk kujuneb mingi aja jooksul traditsiooniusuks või traditsioonireligiooniks (Wolter 2010: 15–17). Traditsiooniusuna saab ta oma mineviku mõtestamise ja muude eluvaldkondade ususse kaasahaaramise läbi meenutuskultuuriks ning tal kujuneb enda kohta teadmiste pagas.²³³

Nii Pauluse eelsel ajal tekkinud kui ka tema poolt rajatud grupid olid uued ja värsked *pöördumisusu grupid* nimega *ekklēsia*. Kirjad korintlastele näitavad, et paljud pöördunud kaldusid jätkama oma varasemaid elukombeid, puudutagu see seksuaalelu (1Kr 5:1jj), kohtuskäimist (1Kr 6:1jj) või toitumiskombeid (1Kr 8:1jj). Ent Pauluse jaoks tähendas kristlikku usku pöördumine murdekohta elus. Iga pöördunu kultuuriline sotsialisatsioon oli alanud mittekristlikust perekonnast ja

²³² Näib, et väljend „kõik apostlid“ (1Kr 15:7) hõlmas suuremat gruppi kui kaksteist, Paulus ise nimetab apostlite hulgas ka niisuguseid isikuid, nagu Andronikus ja Junia (Rm 16:7). Vt ka Dunn 2009: 109.

²³³ Muidugi esineb ka traditsioonireligioonidesse pöördumist, kuid siis ei astuta mitte teiste pöördunute osaduskonda, vaid juba pikemat aega eksisteerinud teise meenutuskultuuri (*Erinnerungskultur*), kelle kognitiivse ja pragmaatilise teadmiste pagasi (*Wissensvorrat*) pöörduja omaks võtab (Wolter 2010: 18).

kogukonnast ning pidi nüüd jätkuma uute reeglite järgi elavas sootsiumis. Pauluse aktiivne kuulutus Kristuses olivatest kui uuest loodust (2Kr 5:17) aitas pöördunuil end leida ja selles identiteedi muutumise protsessis koguduselt tuge saada.

Kuidas tundis üksik pöördunu end uues grupis? Üksikisiku identiteeti ületav objektiveeriv tegur oli ühine jumalateenistus, mis aitas kujundada vaimset ja sotsiaalset orientatsioonisüsteemi ning andis emotsionaalset tuge. Sõna kuulutamine, ühine palve ja hümnide laulmine kasvasid aja jooksul seda teadmiste pagasit (*Wissensvorrat*), mida Michael Wolter seostab eelkõige traditsioonireligioonidega. Niisuguse esmase kristliku teadmuse akumuleerumisest tunnistavad alles järgnevate kümnendite kirjutised, nagu Kolossa, Efesose ja pastoraalkirjad, mis Pauluse autentsetest kirjadest materjali ammutasid ja nende tundmist eeldasid. Näiteks eeldavad 1Tm 1:11, 4:16 ja 6:3, samuti 2Tm 1:13, 2:2 seda, et lugejale on varasemast ajast tuttav nii Jeesusega seotud evangeelium kui ka mitmed muud värske õpetuse üksikasjad.

d) Jumala kuningriigi kuvandi kasutamine Paulusel

Juutide jaoks kandis Jumala kuningriigi kujund tulevase turvalise õndsusaja ootust. Paulus ei kasuta seda Jeesuse kuulutuse keskset kuvandit just sageli, kuid ta eeldas, et adressaadid mõistavad seda Jeesus-traditsiooni tundmise põhjal. Paulusele oli oluline eshatoloogiline ootus ja ta alustab viitega Jumalale, kes kutsub oma kuningriiki ja selle kirkusse need, kes siin praegu Jumala vääriliselt elavad (1Ts 2:12). Jumala kuningriik ei ole praegune reaalsus, vaid tulevane, mida ei päri liha ega veri, vaid inimese uus, muudetud loomus (1Kr 15:50). Sellel vaatekohal on kaks poolt.

Esiteks juhtis Paulus tähelepanu sellele, et korintlaste seas levinud juttudel juba toimunud vaimsest ülestõusmisest ei ole sisu, sest ka seesugust juttu rääkivad inimesed elavad veel maies ainelises elus ja ihus ning surevad. Ka eshatoloogilisel ajajärgul ei ela keegi ilma füüsilise ihuta. Siis aga lisab Paulus, et kuna täitumus ei ole veel käes, eeldab Jumala kuningriigi pärimine eetilist elu praegu ja siin.²³⁴

Teiseks täiendas ta kuningriigi kujundit praeguse ajastu lõppu iseloomustava pildiva, kus Kristus loovutab kuningriigi Jumalale ja Isale (1Kr 15:24). Tekst ei ütle selgelt, *millal* Kristuse kuninglik isandavalitsus (κυριότης) algab, kuid kontekstuaalsete viidete kaudu võib arvata, et see juhtub tema ülendamise ja paruusia vahelisel ajajärgul. See kuningavalitsus saab teostuda vaid niisuguse koguduse tunnistuse ja usukuulekuse läbi, kus kristlased on vabastatud patu, seaduse ja surma meelevalla alt (vrd Rm 8). Enne paruusiaga algavat universaalset Jumala kuningavalitsust elab

²³⁴ „Või te ei tea, et ülekohtused ei päri Jumala riiki? Ärge eksige, ei kõlvatud ega ebajumalateenijad, ei abielurikkujad ega lõbupoisid ega meestepilastajad, ei vargad ega ahned, ei joodikud ega pilkajad ega riisujad päri Jumala riiki!“ (1Kr 6:9j).

kogudus veel otsekui risti all oleva, võitleva kogukonnana maailma jaoks varjatud elu (vt ka 2Kr 4:8–12).²³⁵ Seetõttu peavad apostlid arvestama avaliku põlgusega, kui neid maailmale vaatamänguks ja teatriks tehakse (1Kr 4:9).

Pauluse puhul avaldub Jeesuse kuulutusest pärinev Jumala kuningriigi teema järgnevalt:

(1) Oodatav Jumala kuningriik ja praegune kogudus ei kattu täielikult, kuid on siiski omavahel seotud. Jumala kuningavalitsuse kvaliteedi ilmnemine inimeste mõttemaailmas ja elus²³⁶ teeb võimalikuks nii koguduste sünni kui ka kestmise. (2) Inimeste eluviisil on mõju sellele, missugused on võimalused pääseda Jumala kuningriiki. (3) Jumala kuningriik saab nähtavalt ja väega ilmneda üksnes kohalikus koguduses (1Kr 4:20). Seega teeb Jumala kuningavalitsuse ilmnemine kristlaste tegelikus elus misjoni võimalikuks ja väestab selle elluviimist.

e) Kristuses kogutud uus Jumala rahvas

Pauluse kirjakorpuse 13 kirja tunnistavad nii tema enda tegevusest kui ka järelmõjust. Tema võimekuse lähe oli selles, et ta ise tundis end olevat vahetult Jumala ja tema Poja Jeesuse poolt kutsutud (Gl 1:15; Rm 1:1). Kogudust iseloomustavad kaks põhimotiivi: kogudus on Kristuses kogutud Jumala rahvas ja kogudus on ka Kristuse ihu.

Jumala rahva mõiste toetus Pauluse juutlikule kasvatusel, mis temasse alaliselt alles jäi. Iisrael on loomu poolest Jumala rahvas (5Ms 7:6), millega nüüd liituvad ka teiste rahvaste uskuma hakanud liikmed. Iisraeli usukogemuse alusel sidus Paulus värske Kristuse koguduse Jumala ajalugu läbiva õndsusloolise tegevusega ning kujundas jätkuvuse Vana Liidu *Jumala rahva* ja Uue Liidu *Jeesuse rahva* vahele. Kristuse läbi saab Jumala rahvast laiendatud ilming, kes läbib ajalugu punase lõngana. Jeruusalemm sai selle uue Jumala rahva füüsiliseks ning usuliseks keskpunktiks, mille tagamaast Galileast hiljem enam palju teavet ei ole.

Koguduse liikmete *pühadeks* ja *Jumala armastatuteks* nimetamine tähendas kõikide ühes paikkonnas Jeesusesse uskujate hõlmamist (Rm 1:7; 1Kr 1:2 jm). Pühade kogudus oli korraga Korintoses, Galaatia maakohtades, Roomas, Filippis ja mujal. Samas oli *ekklēsia* kuidagi ka terviklikult mööda Vahemere-äärseid maid laiali laotunud organism. Nähtamatu sai nähtavaks konkreetsete kohtade kaudu, suur kogutute hulk mõnes kodus kogunenute kaudu. Seal, kus muudetud südametega

²³⁵ Friedrich Lang kirjutab: „Es ist die Zeit der angefochtenen und kämpfenden Kirche, die sich für den Apostel in der Dialektik von Sterben und Leben auswirkt“ (Lang 1986: 226).

²³⁶ Siinkohal sobib seda mõtet selgitada Pauluse kujundiga seesmisest inimesest, kellel on Jumala Seadusest hea meel (Rm 7:22).

inimesed oma kodude uksed kaaskristlastele avasid ja oma võimalused ühiseks hüveks tegid.

Jeesuse isikut peab Paulus uue osaduskonna enesemõistmise ja praktikate aluseks usus, et Jumal just Kristuses tegutseb.²³⁷ Pauluse kohaselt kehtib Kristuses olemine nii üksikisiku kui ka koguduse kohta. Kõige mitmekülgsem formuleering on Pauluse julgustav sõna Tessaloonika usklilele, kes on „saanud nende Kristuses Jeesuses olevate Jumala koguduste järgijaks, mis on Juudamaal ...“ (1Ts 2:14). Nii saab 2Kr 5:17 alusel kombineeritult väita, et nii nagu Kristuses olev üksikisik on uus loodu, nii on seda ka Kristuses olev Jumala kogudus.

Miks siis ei kasutanud Paulus sünagoogi mõistet? Ta oli ise noorena sünagoogi kasvandik, kuid avastas, et oli taga kiusanud Jumala kogudust (Gl 1:13). Ilmselt oli Paulusel vajadus näidata, et nüüdsel lõpuajastul Jeesust Issandana mitte vastu võtnud sünagoog ei ole enam Jumala kogudus. Vahetu side Kristusega algab ristimisest, mille järel ristitu hakkab osa saama lõpuaegsest õndsusest (Roloff 1993: 90). Enda ristida laskmine tähendas enda sidumist Jeesuse Kristusega, kelle nimesse ristiti (Ap 2:38 ja 10:48).

Jeesuse autoriteet oli aluseks ka söömaaja-osaduse jätkamisele, mida tehti Jeesuse enda tahte kohaselt. Jeesuse sõnad olid värselt meeles ja osaduskondade poolt ühiselt kontrollitud nagu suulistes kultuurides ikka. Pöördumissusuna oli algne kristlus suuline kultuur. Kodused lauaosadused ei olnud midagi ebatavalist ega tähelepanu äratavat, sest kogu sünagoogi-institutsioon eeldas Iisraeli rahva kui koguduse grupilist kogunemist. Koduste kogunemiste jumalateenistused tõid esile Naatsareti Jeesuse isiku kui koguduse toetuspunkti ja keskmee.

Ristimises ja lauaosaduses ilmneb Kristuse konstitueeriv ning kogetav mõju. Iga üksiku koguduse olemine Jeesuses Kristuses on piisav alus selleks, et vaadelda kõiki kogudusi võrdsetena. Paulus väljendub kord ainsuses (1Kr 1:2) ja kord mitmuses (1Kr 11:16). See laseb mõista, et üksikud kohalikud kogudused²³⁸ ja „kõik või mis tahes kogudused“²³⁹ ehk nii-öelda „kogu kogudus“²⁴⁰ asuvad samal tasandil. Üleminek ainsuselt mitmusele on voolav. Kuna ka väikesed kodukogudused kannavad *ekklesiä* nime (Rm 16:5), laieneb neile koguduse kogu tähendus. Paulus pani Akvila ja Priska majas koos käiva väikese koguduse samasse ritta suurte Aasia kogudustega (1Kr 16:19). Nii on iga Kristuses Jeesuses olev kogudus Jumala kogudus (1Kr 1:1:2).²⁴¹ Uus Jumala rahvas on Jeesus-rahvas.

²³⁷ ὥστε εἴ τις ἐν Χριστῷ, καινὴ κτίσις ... (2Kr 5:17a).

²³⁸ ἡ ἐκκλησία.

²³⁹ πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι (Rm 16:4; 1Kr 7:17 jm).

²⁴⁰ ἡ ἐκκλησία ὅλη (Rm 16:23 jm).

²⁴¹ Schmidt 1957: 508.

f) Koguduse mõiste ajalooline, sotsiaalne ja kristoloogiline aspekt

Kreekas moodustasid riigi selle kodanikud ja riiki ei mõistetud üksikisikutest kõrgemal seisva ja neist sõltumatu autonoomse üksusena. Riik oli kodanike kogum. Nii-suguse riigikäsitlemise praktiline külg ilmnas näiteks siis, kui rikuti riigi ja üksikisiku vahelist lepingut ja keegi pagendati. Seda mõisteti nii, et pagendamist ei põhjustanud mitte riik kui kõrgem abstraktne üksus, vaid teised kodanikud ehk kodanike kogu. Seetõttu ei olnud ka seadus iseenesest rahvast kõrgem, sest rahvas kehtestas seaduse.²⁴²

Pauluse käsitus erines Kreeka linnriigi kogukonna struktuurist alusprintsiiibi poolest, milleks oli kogudusse saamise viis. Mingeid niiöelda vabu kodanikke ta ei maini ning kogudusse saamise tunnusteks on hoopis usk ja ristimine. Seepärast olid ka koguduse koosseis, liikmete suhted ja staatus kreeka *ekklēsia*'st erinevad. Kuid ka Pauluse *ekklēsia* usklikte koguna ei olnud kokku tulnud isikutest kõrgemalseisev abstraktne struktuur, vaid need inimesed ise. Selle mõttega sobitub hästi kujutus kogudusest kui ihust, kelle pea on Kristus.

Kui Paulus rõhutas koguduse isereguleerivat funktsiooni ja kutsus üles seda teostama (1Kr 5–6), siis olid nii Iisraeli *qahal* kui ka kreeka *ekklēsia* seda rakendanud. Iisrael toetus Pühakirja autoriteedile ning kreeklased *polis*'e rahvakoosoleku autoriteedile. Seepärast ongi hästi mõistetav kogudusele omistatav seismise suhteregulatsiooni ja kohtupidamise õigus: „... Eks te mõista kohut nende üle, kes on sees?“ (1Kr 5:12).²⁴³ Nii on kogudus vastutav ka kõlvatuste ilmnemisel kerkivate küsimuste lahendamise eest. Paulus viitab ühele oma varasemale kirjale, milles ta on andnud nõu teatavat liiki kõlvatutega mitte suhelda (1Kr 5:9). Siin võib näha Iisraeli pühade *qahal*'ile ja kreeka linnriigi *ekklēsia*'le omaste õiguste ja kohustuste liitumist ning Jumala kogudusele rakendamist.

Usuline ja sotsiaalne külg koguduses on omavahel seotud. Koguduses tegutsevad kildkonnad tõendavad, et lihalik loomus võib inimestes veel valitseda (1Kr 3:1–6). Seda tõsiasi ei peida ka nn teoloogiliselt õige õpetuse sildi all tegutsemine. Grupid võivad oma suunda ajada nii, et õigustust otsitakse mõne autoriteedi, nagu Paulus, Petrus, Apollos nimel, kuid Paulus paljastab selle taga oleva inimliku egoismi. Kokkuvõtvalt öeldes kasutas Paulus kreeka *ekklēsia* mõistet selleks, et tähistada sellega Jeesus-rahvast ja nimetada see Jumala koguduseks.²⁴⁴

²⁴² Vt Canfora 2001: 139–140. Jätan siin käsitlemata selle mõju, mida türannid ja oligarhid linnriikide seadusloomele ja eneseregulatsioonile avaldasid, kuna see jääb uuritavast teemast kaugele.

²⁴³ „... Kas siis teise seas ei ole ühtainsatki tarka, kes suudaks otsustada venna ja venna vahel?“ (1Kr 6:5).

²⁴⁴ „Denn indem die *ekklēsia* „in Christus“ ist, ist sie der Bereich, der durch den Anbruch der

g) Metafooride küllus Pauluse kõnedes ja kirjades

Meie loeme kirju, ent suulises kultuuris olid kirjad kogudustes ette loetavad kõned. Paulus kasutas tuntud metafoore ja kujundas nende tähenduse enda sõnumi edastamise jaoks sobivaks. Algselt antropoloogia valdkonnast pärinevale sõnale *σῶμα* ei olnud Vana Testamendi heebrea keeles päris sobivat vastet. Eesti keeles on *σῶμα* põhivasteks *ihu*. Näiteks Luuka jaoks sai see mõiste sobivaks antropoloogiliseks „ehituskiviks“ (Tasmuth 2009a: 91–92).

Kreeka-Rooma maailmas tekkinud eripalgelised kujutlused ihust on omaette valdkond, kus on oma koht meditsiinilistel, poliitilistel ja kirjanduslikel aspektidel. Peale sõna *σῶμα* individuaalse rakenduse oli antiigis tuttav ka kollektiivse ihu kujund. Kui me tänapäeval kõneleme „sotsiaalsest ihust või kehast“, siis peame seda fraasi enamasti metafooriks, kus sotsiaalne ihu on paljude individuaalsete ihude agregaat (Martin 1995: 15). Antiikaja inimesele oli sotsiaalne ihu aga tuttav poliitilisest filosoofiast, tähistamaks linna või isegi riiki kui suurt ihu.²⁴⁵

Ihu kui ühendav kujund. Paulus kohaldas sekulaarse sotsiaalse ihu metafoori koguduse kirjeldamise jaoks sobivaks. Ta defineeris kreeka linna ühisidentiteeti iseloomustava *σῶμα* ümber Kristuses olevaid inimesi tähistavaks mõisteks.²⁴⁶ Kujutlus kogudusest kui *Kristuse ihust* näitas kogudust Kristusega väga erilises suhtes olevate inimeste osaduskonnana (1Kr 12:12–30). Keskne salm „*Teie olete aga Kristuse ihu ning igaüks omast kohast tema liikmed*“ (1Kr 12:27) laseb omistada igale ihu liikmele oma ülesande ja mõnede neist ka rohkem silmapaistvamad funktsioonid (1Kr 12:28jj; 1Kr 14 jm). Kristus on ainus ja seetõttu on Ta oma ihu jaoks ühtaegu nii kese kui ka seda ihu konstitueeriv reaalne isik.

Juutide usulise elu keskus oli ka veel Pauluse eluajal Jeruusalemma tempel, mille hävingut juudi sõja lõpul Pauluse silmad enam ei näinud. Ei tea, kas Paulus oleks koguduse liikmeid templiga võrrelnud ka siis, kui ta oleks teise templi hukku kogunud. Paulus mainib aga ka Jumala hoone ehitamist nõnda, et koguduse liikmed on või moodustavad Jumala templi (1Kr 3:16j).

On võimalik, et Paulus võttis kogudust Jumala templiga võrdleva pildi üle juudikristlaste mõttemaailmast. Vanas Testamendis oli Jumala eluase Jumala ligiolu

endzeitlichen Neuschöpfung in Christus bestimmt ist. Durch die Gabe des Geistes hat Gott diese Menschen für sich in Besitz genommen und sie in den Dienst seines endzeitlichen Handelns gestellt“ (Roloff 1993: 99).

²⁴⁵ „The body was ‘the most common *topos* in ancient literature for unity’“ (Dunn 1998: 550, viide 102).

²⁴⁶ James D. G. Dunn nimetab seda n-ö suretava „Aadama kristoloogia“ (Rm 5:12jj) ning Kristuses elavaks tehtava kristoloogia tulemusel sündiva uue rahva olemust „... the corporate identity of the people of God“ (Dunn 1998: 534).

märgiks, milleks varajasel ajal oli kogudusetelk ja riikluse ajal tempel Siioni mäel. Korintose linn pakkus arhitektuuriliselt rikkalikku visuaalset tausta templitega ja neid külastavate inimestega. Iisraeli usu alusel on aga *qahal* Jumala töö ja omand ning seetõttu sekkub Jumal seal, kus keegi tema omandit rikub või ohustab (Ps 79:1–7 jm). Paulus vormistas oma hoiatuse Jumala kohtu reeglistiku kohaselt, mis tabab templi rüvetajaid (Lang 1986: 56).

Paulus kujutab kogudust ka taime kasvamisena, kus organism istutatakse ning ta sirgub kastmise toimet (1Kr 3:6). Koguduse võrdlemine Jumala põllumaaga seob selle maa harimisega (1Kr 3:9).

Paulus mahutab Kristuse ihu sisse ka teised rahvad, kus need on nagu oksad Iisraeli tüve küljes, nagu metsõlipuu oksad poogituna väärisõlipuu külge (Rm 11:15–24). Iisrael on juur, kes kannab kõiki. Nii kasvab ja omandab kuju Jumala kogudus, mille liikmetele ta annab nõu mitte olla komistuseks ei juutidele ega kreeklastele ega Jumala kogudusele (1Kr 10:32). Ei ole põhjust näha lahutavat vahet üksiku koguduse ja temas olevate pühade ning üldise kristlaskonna kui uue loodu vahel. Jumala ajaloolise tegevuse läbi rajatud ning Kristuse ihuna esile tulev uus sootsium elab pühade koguna nii Jeruusalemmas, Korintoses kui ka Roomas. Seega kõikjal, kus mistahes keel tunnistab, et Jeesus Kristus on Issand – Jumala Isa kirkuseks (Fl 2:11).

h) Kokkuvõte Pauluse aspektiivseist vaateist kogudusele

Pauluse juutliku hariduse juurde kuulus Vanale Testamendile omase aspektiivse mõtlemise ja väljendusviisi omaksvõtmine, mille tänapäeval on välja tõrjunud perspektiivne mõtlemine. Aspektiivne mõtlemine seisneb terviku aspektide liitmisel, terviku kirjeldamises aspekthaaval, ilma et nähtaks vaeva koherentsete definitsioonidega. „Teisiti öeldes tähendab aspektiivne lähenemine, et millestki kõneldakse ainult konkreetsetele küsimustele vastates“ (Nõmmik 2009: 20). Kahte või enamat aspekti liites saame aga tulemuseks ikkagi mingi pildi tervikust. Seda silmas pidades saame Pauluse tekstidest rikkalikud pildid Jumala, inimese, koguduse, maailma, patu, õiguse, lunastuse, inimestevaheliste suhete, elu ja muu kohta.

1) Kristlikud kogudused olid sündinud ja arenenud enne Pauluse tegevuse algust. Pauluse viljakas töö tõendab, et tema nägemus Kristuse kogudusest toimus tegelikkuses. Paulus oli (t)ärkamisaja misjonär, kelles sulandusid omapärasel kujul Iisraeli identiteet, kreekalik hariduspagas ja Jeesus-kogemus.

2) Paulus valis uue osaduskonna nimeks *ekklēsia*. Juutidele samastus see tuttava *qahal* kujundiga ja kreeklastele sihiteadlike väärivate inimeste koguga, kes teadis oma kokkutulemise mõtet ja vastutust. Kristuse läbi sai *ekklēsia* lisaks õndsusloolisele tähendusele ka eshatoloogilise mõõtme.

3) Paulusel näis olevat arusaam, et Jumala kuningriik saab nähtavalt ja väega ilm-neda kohaliku konkreetse koguduse kaudu, nagu Korintoses, Roomas, Filippis ja mujal. *Ekklēsia* usklake koguna ei olnud abstraktne struktuur, vaid need ini-mesed ise. Kreeka eeskju ja Pauluse nägemuse ühine joon oli ka *ekklēsia* suut-likkus olla oma sisemise regulatsiooni ja vajadusel ka kohtupidamise organiks.

4) Jeesuse Kristuse autoriteet oli aluseks nii ristimisele, mis avab tee koos Jee-susega maetute ja ülesäratatute hulka, kui ka selle söömaaja jätkamisele, milles Kristuse ihu jagatud saab.

4.6. Õigus, eetos, pastoraalsus ja hingeoid

Öö on lõpule jõudmas ja päev on lähedal. Pangem siis maha pimeduse teod, rõivastugem valguse relvadega! (Rm 13:12)

Inimlikel küsimustel õige eluviisi ja õige tegutsemise järele oli seljataga pikk aja-lugu nii Iisraeli pärimustes ja Pühakirjas kui ka Kreeka filosoofilistes otsingutes. Erinevatest vaadetest ei ole kunagi puudust ja on põhjust eeldada, et erinevaid mõt-teid ringles ka neis linnades, kus Paulus kohtas kohalikke inimesi ja kus hakkasid sündima kogudused. Miks liitusid inimesed kogudustega?

- Mis oli uute veendumuste ja väärtuste hulgas see ülim, mille pärast võis maha jätta palju tuttavat ja seni turvalist?
- Kust sai toitu julgus tunnistada usku ja kuidas lahendati osaduse vajadus?
- Kuidas toetas uus elu uut usku nii, et sündis uue usu ja eluviisi pärandamine?

Kas Pauluse vaadetes on taas võimalik leida mingeid juhtjooni, mis aitaksid kaasa nendele küsimustele vastamisel? Õiguse otsingud viivad mõtte kiiresti õigeksmõistu juurde. Pauluse puhul ei saa aga oodata lihtsaid ühetasandilisi lahendusi. Alustades korintlastele kirjutatud kirjade lugemisega, leiame inimese õigeks tegemise, puhtaks saamise ja pühitsuse seostamise:

Kuid teie olete puhtaks pestud, te olete pühitsetud, te olete õigeks tehtud Issanda Jee-suse Kristuse nimes ja meie Jumala Vaimus (1Kr 6:11).

Sellesse lausesse on koondatud suur osa eetikat määravaid ja kujundavaid tegu-reid. Kohe hakkab silma kõige olulisem ning kõike ühendav õndsusloo kese – Issand Jeesus Kristus ja Kristusega koos toimiv Jumala Vaim. Õiget elu suudab elada inimene, kelle elu Vaimu seadus Kristuses Jeesuses on vabastanud patu ja surma seadusest.²⁴⁷ Need kobarväited lubavad järeldada, et Paulus väljendas õigeksmõistu

²⁴⁷ Põhjendus, et nüüd ei ole enam mingit hukkamõistu neile, kes on Kristuses Jeesuses, seis-nebki Kristuses Jeesuses oleva elu Vaimu seaduse vabastavas toimes (Rm 8:1–2).

erinevaid külgi ning näitas samas ka õigeksmõistmisest tulenevaid tagajärgi. Elu Vaimus on see, mis kannab vilju, millest esimene ja suurim on armastus (Gl 5:22–23; 1Kr 13:1–13).

Kristuses kingitud eetika tõeks elamise „koht“ maailmas on aeg Jeesuse surnuist ülestõusmise ja paruusia vahel. See on misjoni aeg ja koguduse aeg ning seetõttu on Pauluse eetika suurel määral ka kogukondlik eetika (Wendland 1970: 51). Eetilisus on võimalik ja väljendub vaid kogukondlikus elus, mida toob esile sagedane „meie“ ja „teie“ kõne kasutamine inimese „mina“ asemel. Paulus iseloomustab seda uut olemist koguduse liikmete endi *Kristuses* olemisena. See olemine on Kristuse surnuist ülesäratamise ja taastulemise vaheline olemine.

a) Mis on lubatav ja mis mitte? Püha Vaimu toime otsimine elus

Kristlikku eetikat võib näha Kristusele kuuletumise eetikana, mis toimib Kristuse omandiks olemise läbi ja mida toetab Püha Vaim. Ka uueks tehtud ja Vaimus elav inimene on iseenesest ikka veel nõder. Võibolla selleks, et ta uhkeks ei läheks. Ka need, kellel on Vaimu esmaand, ägavad iseenestest ning vajavad Jumala abi. Seepärast tuleb Vaim appi usklake nõtrusele ja koguni palvetab Jumala laste eest, kes lapseõiguse Vaimu saanuna hüüavad Isa poole. Paulus näib olevat jõudnud järeldusele, et alles Vaimus ja Vaimu toime sünnib vabastatud inimese jaoks uus olukord, kus usk ja eetos on omavahel ühendatud. Seepärast ei tähenda kristlase vabadus kõige mõeldava ja soovitava lubatavust nagu oletasid korintlased, vaid vabadusel on vähemalt kolm regulaatorit:

1) Esimene tunnus on see, et kõik niinimetatud „lubatavaks“ peetavad asjad ei too kasu. Veelgi enam, ohjest valla lastuna saavad tühised ja kahjulikud teod inimese üle meelevalda. See on niisugune vägi, mis hakkab inimest oma haardes hoidma ja toob kaasa kahju (1Kr 6:12–13).

2) Teiseks on tark teha vaid seda, millega kaasneb midagi head. Olgu siis endale, aga veel parem kui ka teistele. Põhimõte on mitte teha isegi näiliselt neutraalseid, tarbetuid ja tühje asju. Eesmärk on saada vabaks takistavatest maailmasisestest sidemetest ning taotleda vaid seda, mis ehitab kogudust (1Kr 10:23). Paulus võtab usu ja eetose seose kokku nõuandega kanda üksteise koormat ja peab just seda Kristuse seaduse täitmiseks (Gl 6:2).²⁴⁸

3) Kolmas soovitus on aga omas ajas üllatuslik ega leia alati mõistmist ka tänapäeval, sest see näib kitsendavat enesekeske inimese „õigusi“ vabadusele.

²⁴⁸ Paulus teab väga hästi, et igaühel on niikunii kanda oma koorem ja seda ei saa teiste kaela lükata (Gl 6:5). Kui aga kõik püüavad kanda ka ligimese koormat, tasanduvad koormad ja osa enda koormast saab kergemaks.

Paulus peab vajalikuks ja õigeks ise oma vabadusi ligimese heaks piirata siis, kui „iseenese vabadusega“ kaasneb teisele hingeline kahju. Kui ligimese usuline enesetunne satub ohtu, on õige ka midagi iseenesest neutraalset mitte teha.²⁴⁹ Kreeka-Rooma linnades oli üheks komistuskiviks „ebajumalate ohvriliha“ söömine nendele värsketele kristlastele, kes arvasid sellise liha ebapuhta olevat. Paulus ei vaidle arvamustega arvamuste endi pärast ega ütle uhkelt, et tegelikult pole sellel lihal sisulist tähtsust ja seda võib süüa küll.²⁵⁰ Ta soovitab mitte käituda nii, et see ligimese kurvaks teeb. Otsese näite puhul kehtib maksimum:

Aga kui su vend saab toidu pärast kurvaks, siis sa ei käi enam armastuse järgi. Ära saada hukka oma toiduga seda, kelle pärast Kristus on surnud! (Rm 14:15)

b) Mida parenees ja paraklees eeldavad?

Paulus arutleb korraga teoreetiliselt ja praktiliselt, andes usu sisule ka rakendusjuhiseid.

Parenees ehk hoiatav, manitsev ja suunav nõuanne eeldab teadlikke ja kindla iseloomuga inimesi.²⁵¹ Pauluse pareneetilisi nõuandeid võib nimetada hingehoidlikeks kaalutlusteks, mida ei ole alati kerge järgida. Paulus on teadlik, et inimene kohtab nii kognitiivseid kui emotsionaalseid raskusi. Ta annab ta teada, et *sisemise inimese* poolest ja oma *aruga* ta *saab aru* Jumala Seaduse õigsusest ja headusest. Ta isegi tahab teha head ja rõõmustab Jumala Toora üle (Rm 7:7–25). Ent samas ta mõonab, et tahet küll on, aga head teha ta ikkagi ei suuda.²⁵² Seega eeldab enesedistsipliini elluviimine nii teadmisi, tugeva tahtega iseloomu ja armastuse osutamise võimet. Enesedistsipliin eeldab niisuguse eesmärgi olemasolu, mille nimel distsipliini rakendada. Kuidas sobib siia kõne ristiinimese vabadusest, milleks Kristus on meid vabastanud?

Enesedistsipliini objekt on inimesest endast väljaspool, tema kaasinimeses. Siin on koht ka Tooral. Seadus on õige ja püha ja hea, teeb inimese Jumala tahtest teadlikuks ja hoiab teda Jumala sõna valdkonnas. Seadus annab ka vabadusele sisu ja suuna, millest juhinduda. Pauluse arutlused eetosest on dialektiliselt mitmetahulised, nende sideaineks on armastus. Armastuse olulisus on Jeesuse sõnade pärimuse

²⁴⁹ Ärgem siis enam mõistkem kohut üksteise üle, vaid pigem võtkem kohustuseks mitte saada vennale komistuseks või kiusatuseks (Rm 14:13).

²⁵⁰ Paulus on ära tundnud teadmistega uhkeldamise ohud ning kirjutab: *Tunnetus teeb suurelikeks, aga armastus ehitab* (1Kr 8:1). Niinimetatud „tugevate“ meelevald ja teadmised või veendumused ei tohi saada komistuseks nõrkadele. Eetika seisneb siin nõrkadele vabatahtlikus toeks olemises ka oma mõnede kõrvalisi asju puudutavate äratudmistest vastu.

²⁵¹ Tegusõna *παραινέω* põhjal on tuletatav manitsemise ja suunamise õpetuslik vormel ehk parenees.

²⁵² Rm 7:18.

läbi Pauluseni jõudnud ja ta on seda ka isiklikult tunnetanud. Armastuse osutamine Vaimus elamise kaudu on siis ühtaegu nii vabaduse täidesaatmine kui ka Seaduse täitmine (Rm 13:10; Gl 5:22–23).

Paulus esitas agaape (ἀγάπη) armastust ka *teena*. Tee oli kujund, millega algkristluses tähistati kogu elu ehk eluviisi.²⁵³ Seda näitab ilmekalt armastuse olemuse selgitamise sissejuhatus. Paulus ütleb peale armuandide ehk karismade kirjeldamist, et nüüd ta näitab veel ülevama tee.²⁵⁴ See on armastus, mille suurus ja tähendus jäävad ka siis, kui lootus on täitunud ja usk on saanud nägemiseks. Armastava koguduseliikme töö väljendub vajaduse korral teiste julgustamises ehk *parakleesis*.²⁵⁵ Kui keegi on julgustaja ja trööstija, siis ta toimigu julgustaja ametis. Ka parakleesi saab vaadelda hingehoiu elemendina, nii nagu seda näitab Rm 12:8 eestikeelne tõlge.

Pauluse toimeka elu aeg oli Rooma riigis rahulik periood. Hoolimata Rooma rahu teostamise toorest iseloomust tajusid inimesed kehtiva korra stabiilsust hüvena. Pauluse vaated sellele riigikorrale näisid olenevat kahest kaalutlusest: esiteks on selle ajastu olusuhed viimses vaates kaduvad²⁵⁶ ning teiseks tuleb korrast kinni pidamine kasuks nii ühiselule riigis kui ka koguduse sees. Riigi pealinna saadetud pareneetiline soovitus – *kui võimalik, niipalju kui oleneb teist, pidage rahu kõikide inimestega* – hõlmab kõike eelpool öeldut ehk nii riiklikku kui ka koguduslikku elukorraldust (Rm 12:18).

Jeesus-pärimus Matteuse vormistuses kõneles rahutegijate õndsusest ja õnnistusest (Mt 5:9). Pauluse kogemus laskis tal seda vormistada nõnda: õigeks saamine tuleb usust armu läbi ja on seega Jumala armu kink. Õigeks saamine usust toob

²⁵³ Tee (ὁδός) esines Jeesuse sõnades laiaast ja kitsast teest, kus vaid kitsas tee viib ellu (Mt 7:13–14). Missugune võis olla Jeesuse sõnade pärimuse osa Pauluse kujunemisloos ja kui paljust ta teadlik oli, on omaette teema. Meie ei tea, kas Jeesuse johanneslikult vormitud ütlus endast kui teest, tõest ja elust oli Pauluse eluajal tuntud. Luukas kirjeldab, kuidas lausuja vaimuga orjatar kõneleb Paulusest kui Jumala sulasest, kes kuulutab päästmise teed (Ap 16:16–17) ning kuidas juudikristlased Akvila ja Priskilla õpetasid Apollosele veel selgemalt Issanda teed (Ap 18:24–25).

²⁵⁴ 1Kr 13:1.

²⁵⁵ Nimisõnana kasutatav sõna παράκλησις tähendab julgustamist, kutset, mainitsust, lohutust ja ka palvet. Siit tuletatav sõna *parakleet* (παράκλητος) on appi kutsutu, vahendaja, eestkostja ja lohutaja. Hilisemas Johannese evangeeliumis tähistatakse parakleedina Püha Vaimu, nagu näiteks Jh 14:16, 16:7 ja mujal. On suur tõenäosus, et siin võib näha paulusliku algkristluse mõju selget mõistelist väljakujundamist ning kasutamist selleks, et selgitada Püha Vaimu toimimist.

²⁵⁶ Korintlastega peetud kirjavahetuse osa 1Kr 7:1–40 hõlmab korraka ühiskondlikke, kogukondlikke, koguduslikke ja perekondlikke nõuandeid. Siin kirjeldatakse käitumuslikke soovitusi vallalisuse, abielu, laste ja perekonna, ostmise, müümise, vabana või orjana elamise kohta. Ka Pauluse nõuanne olla poliitiliselt lojaalne paigutub lähedalseisva paruusia ootuse raamidesse ning ta toetab seda hoiakut hea südametunnistuse pakutava hüvega (Rm 13:1–7).

kaasa rahu Jumalaga. Rahu Jumalaga on alus rahu pidamiseks maailmas. See on jõuallikas kannatlikkuseks ning vajadusel viletsustes kiitlemiseks (Rm 5:1–5). Rahu perekonnas ja ühiskonnas on seemise rahu vili ja tulemus. Pauluse tõdemust kinnitasid Jeesuse sõnad Johannese evangeeliumis: rahu on see, mille Jeesus annab ja jätab oma rahvale (Jh 14:25–27). Need sõnad said usklitele kinnituseks keiser Domitianuse ajal puhkenud tagakiusamistes.

c) Mis nõu said Pauluse kogudused abielu asjus?

Käibekultuur, millesse sünnitakse ja milles kasvatakse, vormib kogu elu puudutavaid hoiakuid ja arusaamu, sealhulgas ka abielu osas. Kultuurisegaduste aegadel avastatakse liiga hilja, et rahva, ühiskonna ja riigi kestmise tagavad püsivad ja elujõulised perekonnad, mille telg on mehe ja naise abielu. Missuguseid nõuandeid saatis Paulus kogudustele?

Kirjavahetus korintlastega vajas küsimustele vastamist segaduses, mille oli tekitanud kahesuguste õpetuste levitamine. Üheks mõttemudeliks oli vabameelne kombelõtvus ja teiseks ülepingutatud askees, mille näis olevat põhjustanud mingi gnoosisega sarnanev vool. Kas kõik on lubatav? Uhkeldava tunnetuse kaudu saab ju väita end olevat ainelisest maailmast üle või isegi vaba? Kas võib ihuga astuda erinevatesse, ka abieluvälistesse suhetesse ja väita, et see hinge ei puuduta? Või tuleb vastupidiselt teha kõik selleks, et ainelisust ja ihulisi tarbeid vältida, alla suruda ja nii ihu sõltuvusest pääseda? Kas abielust tuleks loobuda ja askeetlikult elada?

Paulus ei juhtinud koguduse liikmeid kummaski suunas. Millest ta lähtus abielunõustajana ning mida me peame tähele panema?

Esiteks, abielu ei ole üksnes sotsiaalne, ühiskondlike suhete poolt reguleeritav ja muudetav kooslus. Teiseks, abielu alus on loodupärane muster, millel on kristoloogilised, ekleesioloogilised ja sotsiaalsed seosed ja järelmid. Kolmandaks, Kristuse poolt uuendatud ja päev-päevalt uueneval inimesel on kergem elada loodupärase abielukorra kohast elu.

Kõlvatu eluviisi ja hooruse lükkas ta kiiresti tagasi, et anda ruumi keerukamate küsimustega tegelemiseks.²⁵⁷ Juutluses oli abielu üldine reegel ja lapsed ning nende

²⁵⁷ Enne põhjalikumate vastuste andmist võttis Paulus kokku rea pahesid, öeldes: *Või te ei tea, et ülekohtused ei päri Jumala riiki? Ärge eksige: ei kõlvatud ega ebajumalateenijad, ei abielurikkujad ega lõbupoisid ega meestepilastajad, ei vargad ega ahned, ei joodikud ega pilkajad ega riisujad päri Jumala riiki* (1Kr 6:9–10). Selles lõigus esile tulevate homoseksuaalsete praktikate kohta saatis ta sõnumi ka Rooma kogudusele, juhtides tähelepanu häbitute kirgede ja loomuvastaste praktikate sobimatusel ja allakäigule viivatele tagajärgedele (Rm 1:26–27). Põhjus peitub Jumala salgamises ja mitte tunnustamises (Rm 1:18–25), millest hoolimata jumalatute inimeste väidetavast eneseuhkusest tuleneb kõlbmatu mõtteviis ja sellest palju teisi hukutavaid ilminguid (Rm 1:26–32).

austus vanemate vastu suur õnnistus.²⁵⁸ Esimese sajandi keskpaigaks juurdunud arusaama monogaamiast tunti ka Rooma ühiskonnas. Paulus näeb toimivas abielu-suhtes tõkendit hooruse vastu. Kui grupp korintlasi arvas, et mehe ja naise füüsilist suhet tuleb vältida, siis vastas ta, et õige suhe toimib, kui isekus hüljatakse – abielus on mees ja naine nõnda seotud, et annavad end teineteisele (1Kr 7:2–6). Ihu on ühelt poolt Püha Vaimu tempel, ent samas on ihu ka abikaasa teenimise teenistuses.²⁵⁹ Vallalisus on käesoleva ajastu lühiduse tõttu eelistatav vaid sellepärast, et pere eest hoolitsemine võtab aega ja energiat Jumala teenimiselt.²⁶⁰

Pauluse nõuandel on ka perekonda kui kasvukeskkonda tervistav ja parandav pool. Siin hakkab silma originaalne vaade lastele avalduvast vaimulikust mõjust. Kui mees on usklik, siis on tema uskmatu naine pühitsetud uskliku mehe kaudu. Kui naine on usklik, siis on uskmatu mees pühitsetud uskliku naise kaudu. Seejärel ärgu lahutatagu niisugust abielu. Enamgi veel. Nii usklik mees kui ka usklik naine on kodu pühitsuse kanaliks, mis mõjutab lapsi. Nii usklik mees kui usklik naine on ka üksinda otsekui kodu preestrid nii teineteise kui ka laste pärast. Nii saavad ka lapsed pühitsetud (1Kr 7:12–14).²⁶¹ Kui siis nüüd niisugused lapsed on pühad, siis kuuluvad nad ka pühade kogudusse (Wendland 1970: 78) ja see on juba uus imepärase olukord ning võimalus.

Kokkuvõtvalt: Pauluse nõuanded perekonnaelu heaks aitavad kosutada perekonna vaimset, füüsilist ja sotsiaalset tervist – sellega ka rahva püsimiseks vajalikku elujõudu.

Abielu ja riik on maiste institutsioonidena osalt sarnased kooslused. Ihu väärtuslikkus aga eristab ihuvälised suhted poliitilistest ja riiklikest antustest. Kuidas? Kristlaste ihud moodustavad Kristuse ihu ja on niisugustena pühitsuslikult kollektiivse terviku osad. Kui inimese ihud on Kristuse ihu liikmed, ei saa neid teha hoora liikmeteks. Ihu on Issanda jaoks ja Issand ihu jaoks ning ihu on Püha Vaimu tempel (1Kr 6:12–20). Nii on üksiku inimese ihul ka kollektiivne koguduslik mõõde.

Niisuguse koguduse kaudu saab uus usuline sotsiaalne struktuur oma uudse tähenduse, külgetõmbavuse ja ühiskonda tervendava võime. Kui kogudus on püha, siis on ta ka vahemees üksikisiku, tema perekonna ja ühiskonna vahel. Algkristlike koguduste tervendav toime ei jäänud varjule, tekitas huvi ja aitas kaasa koguduste

²⁵⁸ *Sa pead oma isa ja ema austama, et su elupäevi pikendataks sellel maal, mille Issand, su Jumal, sulle annab!* (2Ms 20:12). Pikemalt ja kirjanduslikumalt on vanemate austamise mõte vormitud Jeesus Siiraki raamatusse (Sir 3:1–16).

²⁵⁹ 1Kr 6:19; 1Kr 3:16–17.

²⁶⁰ 1Kr 7:25–38 seab arvatava eesseisva kitsikuse pärast paremaks olla abiellumata, ent abielus olijad ärgu lahutagu.

²⁶¹ Samas näeb Paulus rasketes ja võimatutes olukordades lahutamist kui väljapääsu (1Kr 7:15–16). Uuesti abiellumist peab ta võimalikuks abikaasa surma järel (1Kr 7:39).

kasvule. Pühitus on Jumala tahtmine ning Jumal pühitseb kogudust nii, et selle liikmete vaim, hing ja ihu oleksid tervikuna laitmatud Issanda Jeesuse Kristuse tulemiseks (1Ts 4:2–6; 5:23).

Pauluse õpetustegevus. Paulus kasutas kõiki võimalusi ning ta näis sulandavat kokku hellenistliku ja juutliku õpetamistava. Kreeka keele ja kultuuri tundmine kaasaegsete rabide hulgas oli oluline ja samas ilmselt erinev. Kreeka gümnaasiumi tüüpi koolisüsteemi kasutamine aga tõenäoliselt hästi ei sobinud, sellega oleks kaasnenum ka *paideia* ideoloogiline vaade (Alexander 2001: 74). Luukas aga viitab, et Paulus õpetas ja väitles Efesoses olles alul sünagoogis. Kui vastuvõtlikkus puudus, pidas ta arutlusi Türrannose koolis (Ap 19:8–10). Ei ole selge, missugune see kool täpsemalt oli, ent suure linna kreekalikus koolis toimimine võimaldas kuidagi lõimida erinevad kultuurilised paradigmad ja see aitas kaasa kristliku usu omaksvõtmisele.

Pauluse eluaja järel muutus senisest tähtsamaks ka kogudusi juhtivate liikmete, nagu diakonite, presbüterite ja ülevaatajate eluviis. Seda kajastavad tema nimega seotud pastoraalkirjad. Järgnev arutlus analüüsib Pauluse antropoloogilisi ja sotsiaalseid vaateid sõja ja rahu vaatepunktist. Kus on rahutuse ja sõja põhjused ning missugused on rahu rajamise võimalused? Pauluse eluajal püsis rahu, ent mida saab tema vaadetest kasutada sõdade tingimustes?

4.7. Pauluse mõtisklused inimesest: *Aadam* mässu ja meelerahu vahel²⁶²

Lõppeks, vennad, olge rõõmsad! Seadke oma asjad korda, laske endid julgustada, olge üksmeelsed, pidage rahu! Küll siis armastuse ja rahu Jumal on teiega! (2Kr 13:11)

Sõda on oma eri tahkude, nüansside ja vaatenurkadega olnud inimkonna ajaloo ränk reaalsus läbi aegade ning sellisena kajastunud ka Piiblis. Miks käituvad inimesed nii, nagu nad käituvad ja kas sellest on väljapääsu?

Paulus otsib lahendust langenud inimese olukorrale, kus inimsuhted on korrast ära. Üks Vana Testamendi olulisi ande inimkonnale on muldse inimese Aadama maine kuju – algselt Jumalaga seotud olend, kelle teadlik otsus mitte Jumala sõna kuulata reedab soovi iseseisva moraalse otsustusõiguse järele. Paulus kirjeldab rahu kui Jumala ja lunastatud Aadama taastatud suhte peamist tunnust. Inimesel, keda

²⁶² Käesoleva peatüki aluseks on minu 10.–11. mail 2024 Riias Lutheri Akadeemias peetud ettekanne „Paul’s Deliberations of Man: *Adam* Between Revolt and Tranquillity“. Ettekande teksti on inglise keelest eesti keelde tõlkinud EELK UI üliõpilane Silja Kessler. Riias toimunud rahvusvahelise konverentsi teema oli „Rahu ja sõda kristliku antropoloogia vaatenurgast“.

Jumal muudab, on lootust. Kristusesse uskujad on paremini varustatud kuuletuma Jumala tahte ja saama rahutegijateks.

a) Teemale lähenedes

Rahu ja sõda – nii minevikus kui ka tänapäeval – kujundavad inimkonna reaalsust. Mõned kannatavad sõdade tõttu rohkem, teised vähem. Mõned saavad sõjast kasu, teised aga kiitlevad, et suudavad sõdadele lõpu teha. Miks inimesed sõdivad? Kas sellest hädast on väljapääsu? Kas tavaline kristlane saab midagi teha? Alustuseks küsimus – mis või kes on üldse inimene?²⁶³ Ja edasi – mida tähendab kristlik inimene Pauluse mõtteviisis?

Nii sõjal kui ka rahul on erinevad tahud, nüansid ja vaatenurgad. Piibli lugeja leiab kogu raamatust vägivalda, konflikte ja sõdu. Sõjategevus moodustab ühtse alanarratiivi alates 1. Moosese raamatust kuni Ilmutusraamatuni välja. Iisraeli paiknemine Mesopotaamia ja Egiptuse vahel oli strateegiliselt määrav seik, mistõttu tal oli vähe võimalusi sõjalisi konflikte vältida. Lähis-Idas oli sõda püha ettevõtmine, kus rahvusliku jumala au oli kaalul (Gordon, R. P. 1996: 1229).

Paulus otsis lahendust langenud inimeste olukorrale, mis põhjustab korratust nii lähisuhetes kui ka tervetes ühiskondades. Ta kirjeldab esmalt tagasivaatavalt ja üksikasjalikult esimese Aadama rikutud mõtteviisi ja tegusid (Rm 1:18–32). Minu meetodiks on põhjendada Pauluse vaatenurka ristitud inimestele, kes on kutsutud käima uues elus, mis loob eeldused rahumeelseteks suheteks. Vaatluse aluseks on seitse Pauluse originaalkirja. Teisi *Corpus Paulinum*'isse kuuluvaid kirju kaasatakse juhul, kui need aitavad tema rahukäsitust selgitada.

b) Lähis-Ida maailmast Pauluse kui Kristuse saadikuni

Paulus, kes tundis oma rahva Pühakirja hästi, eeldas seda ka oma lugejalt. Vana Testamendi raamatutes on Jahve Iisraeli rahva vägev päästja nii Egiptuse vangipõlvest kui ka hilisemates sündmustes. „Jahve sõdu“ nimetatakse mõnikord ka „pühaks sõjaks“. Kuigi niisugust terminit Piiblis otsesõnu ei kasutata, on juudid ja kristlased sageli neid sõdu nii iseloomustanud, mis teeb selle teema on äärmiselt keerukas. Kuigi tänapäeval kasutatakse „Jahve sõdu“ sageli argumendina kristliku rahuõpetuse vastu, olen pidanud seda pigem juudi rahvusliku pühakirjahermeneutika

²⁶³ Inglise keeles on hajus sõna *Man*, mis võib viidata nii mehele, inimesele kui ka kogu inimkonnale. Saksa, eesti ja mitmed teised keeled kasutavad selleks erinevaid sõnu, näiteks *der Mensch*, *der Mann* ja *die Frau*. Sama kehtib ka heebrea, kreeka ja ladina keele kohta. Oma Inglismaal peetud ettekandes Manchesteri ülikoolis kasutasin sõna *Man* suure algustähega viitamaks nii meestele kui naistele, s.t kõigile inimestele.

probleemiks kui kristliku teoloogia keskseks küsimuseks. Seda enam, et Piibel ei ülista kunagi sõda ega vägivalda iseenesest. Vastupidi, ideaalne seisund on rahu (Longman III 2000: 839).

Siiski on olemas üks radikaalne nähtus, mis hõlmab kõiki inimlikke nõrkusi, puudusi ja pahesid. See on kõigi üleastumiste, kuritegude ja pahede algpõhjus – patt.

Pauluse eluajal tagas *pax Romana* Rooma impeeriumi piirides rahu ja stabiilsuse. Kuigi Palestiinas oli tunda pingete kasvu, mis viis juutide ülestõusuni, ei näinud 64. aasta paiku märtrina hukatud Paulus Juudi sõja julmuse ega Jeruusalemma linna ja templi hävitamist. Seetõttu ei ole põhjust oodata, et ta oma kirjades sõjateemale erilist tähelepanu pööraks. Tundub, et ta oli pigem tänulik, et Rooma võimud rahu tagasid. Kristuse kuulutajana võis ta hea südametunnistusega kutsuda inimesi üles elama rahumeelselt. Ärgu hakatagu ise kätte maksma, vaid jäetagu kättemaks Jumala hooleks (Rm 12:18jj). Seetõttu ei tea me, kuidas ta oleks reageerinud sõjale ja templi hävitamisele.

Siiski, kuigi sõda ja rahu on mõisted, mis sõjanduslikus tähenduses eeldavad teineteist ja esindavad sümmeetriliselt vastandlikke nähtusi, võib rahu tähendada enamat kui vaid sõja puudumist. Kuidas suhestuvad need mõisted inimese mõtteviisi ja mentaliteediga? Omal ajal pakkus Rudolf Bultmann välja, et Pauluse teoloogiat võib mõista ka kui õpetust inimesest. Ta jagas inimese positsiooni maailmas ja Jumala ees kaheks: inimene enne usu ilmutust ja inimene usu all, esitledes Pauluse teoloogiat just sellisel viisil (Bultmann 1952: 191). See käsitlus sobib hästi käesoleva teemaga, ent võimaldab ka täiendavaid tõlgendusi ja lisateooriaid.

Tundub, et Paulus rajas oma õpetuse kahele sambale. Esiteks kirjeldas ta inimest enne usu ilmutust, nähes teda tagasivaatavalt usu vaatenurgast. Teiseks rajas ta inimkonna pika ajaloo Vana Testamendi narratiividele.

c) Aadama loo algus

Üks paljudest Vana Testamendi andidest inimkonnale on Aadam – maine kuju või pilt inimesest, kes oli algselt tihedalt Jumalaga seotud. Aadam kui inimolemuse metafoor on läbivalt kohal kogu Piiblis. Ta kehastab kogu inimolu, seda, kuidas me oma elu elame ja mida Pühakiri meie kohta ütleb. Paulus eeldab, et tema lugejad tunnevad loomislugusid ka siis, kui ta ei maini neid alati otsesõnu (Keener 2016: 25). Kuigi Paulus ei maini alati 1. Moosese raamatu narratiive, viitab Aadama ja Kristuse vastandus 1. korintlaste kirja 15. peatükis selgelt sellele, et need lood on tema arutluse aluseks. Viitega 1Ms 2:7 kirjakohtadele ütleb ta: „Nõnda on ka kirjutatud: „Esimene inimene Aadam sai elavaks hingeks“, ja lisab: „Viimne Aadam sai vaimuks, kes elustab“ (1Kr 15:45).

Paulus alustab inimkonna hukkamõistu selgitust Rooma kirja 1:18-st viitega loodud olendi ja Looja suhtele. Inimese süüdistamine jumalakartmatuses juhib lugeja tagasi 1. Moosese raamatu peatükkidesse 1–3, kus näidatakse, kuidas Jumal on end Aadamale teatavaks teinud läbi selle, mida ta Loojana on loonud. Selles kirjelduses esineb ambivalentsus Aadama kui indiviidi ja Aadama kui kogu inimkonna esindaja vahel, kuna sõnad *אָדָם* (heebrea k mees) ja *אִשָּׁה* (naine) viitavad otseselt konkreetsele kontekstile (1Ms 2:23–24). Hea ja kurja tundmise puu (1Ms 2:9), millest Adam ei tohtinud süüa, kinnitab, et ta juba tundis erinevust sõnakuulelikkuse ja sõnakuulmatuse vahel, mistõttu Aadama teadlik otsus mitte kuuletuda reedab ta soovi iseseisva moraalse otsustusõiguse järele.²⁶⁴

Inimese konflikt Jumalaga kätkeb endas kuriteo seemet, mis sai tegelikkuseks Kaini sõjas oma venna vastu. Sümbolises tähenduses esindavad Kain ja Aabel korraga nii ühe perekonna liikmeid kui ka kogu inimkonda. Seega kujutab see konflikt ühtaegu nii vennatappu kui ka rahvastevahelist sõda.

Paulus tundis ka piiblijärgset juudi traditsiooni. Üks tark ütles: *Jumal lõi meid surematuteks ja tegi meid omaenese igaviku näo järgi. Kuid kuradi kadeduse tõttu tuli surm maailma, ja need, kes temaga ühte kuuluvad, kogeavad seda.* (Trk 2:23–24). Siin pannakse süü kuradile, kuid sellest olulisem on see, et surm tuli maailma. Vana Testamendis ja hilisemas juudi kirjanduses käsitletakse pattulangemise narratiivi harva. Küll aga on sõda ja surm omavahel põhjuslikult seotud ning on ilmne, et sõda toob kaasa surma. Samas näib teada-tuntud algloos olevat esitatud tõde, et *patt luurab ukse ees* (1Ms 4:7).

Paulus ei kasuta kuigi palju sõjanduslikke termineid. Ta selgitab, et need, kes ei austa Jumalat Jumalana, muutuvad oma mõtlemises tühisteks ja nende mõistus hägustub. Inimesed, kes väidavad end olevat targad, on muutunud rumalaks (Rm 1:21–22) – just vastupidiselt sellele, mida Adam arvas iseseisva moraalse otsustusõiguse kaudu saavutavat. Mõrv kui sõja keskne tegu on jumalakartmatuse kehastus (Rm 1:29). Aga kes on süüdi mõrvas, kes vastutab sõja eest? Inimesed ise. Pauluse ütleb, et inimkonda pole võimalik välja vabandada. Ilma Jumalast lähtuva suunava valguseta eksib inimsüda pimedusse (Dunn 1998: 91).

Hägunud ja rikutud inimmeele seisund iseloomustab meid kõiki. Kaasaegne üleolev humanism ei aita meid meie tänases olukorras ega paku lahendusi meie endi tekitatud ülemaailmsetele probleemidele. Vastupidi, praktika näitab, et Jumala eitamine loob vaid tarkuse illusiooni, aga *maailm ei tundnud tarkuse abil Jumalat*

²⁶⁴ Puu vili pani Aadamat uskuma, et ta teab ise kõige paremini, olles tark iseenese silmis, mitte vajades enam Jumalat suuna ja moraalsete piiride seadjana. Kui inimene peab oma tarkust ülimaks ja tegutseb selle järgi, toob see vältimatult kaasa tagajärjed – nii tema enda kui ka tema järglaste elus. Peagi tõusis Aadama poeg Kain oma venna Aabeli vastu ja tappis ta.

ära (1Kr 1:18–25). Sageli varjutab väidetavalt tarkade inimeste püüdlus moraalse autonoomia järele vaimse nägemise selgust. Me ei peaks süüdistama Aadamat kõige toimuva pärast, sest me ise süüdistame Jumalat iga päev ja tekitame pidevalt uusi läbikukkumisi. Nii tõestamegi, et Paulusel oli õigus!

d) Sõja ja rahu kujundid

Esmapilgul näib, et Vana Testamendi Jumal on Iisraeli eest võitlev sõjamees. See on tõsi. Samas on Iisraeli Jumal ka see, kes toob rahu ja heaolu, kui on nii otsustanud. Heebrea sõna *šalom* tähendab sõna otseses mõttes terviklikkust, turvalisust ja heaolu. Kreeka εἰρήνη viitas algselt eelkõige aga poliitilisele rahule.

Paulus lähtub tõsiasjast, et Jumal on ka *rahu Jumal*, kes pühitseb oma rahvast ja viibib nende keskel (1Ts 5:23; Fl 4:9). Sõja isand on sama, kes rahu isand – kõik on Jumala kätes. Rahu Issand on rahu andja (2Ts 3:16). Siiski teeb Paulus ühe silmatorkavalt ainulaadse prohvetliku kuulutuse: *Aga rahu Jumal purustab peagi saatana teie jalge alla* (Rm 16:20). Viitega saatanale kasutab Paulus traditsioonilist apokalyptilist keelt kurjuse hävitamise kohta. Siin tulevad esile kaks olulist aspekti.

Esiteks, siin võib käsitleda rahu eshatoloogilise mõistena, mitte ainult sotsiaalpoliitilise nähtusena – vastandus, mis on Pauluse mõtlemises tavaliselt võõras (Klassen 1992: 210). Siiski ilmneb siin ka üks uus aspekt: Rooma kirjas, eriti 16:17–19 kirjeldatud moraal on vahend, mille kaudu saatan purustatakse. Paulus julgustab 16:19 oma vendi ja õdesid olema targad headuses. See tarkus on nüüd Jumala tarkus – Paulus võib loota, et kirja lõpus saavad tema lugejad sellest aru.

Teiseks, Pauluse kirjades esineb sõjanduslikke kujundeid ka positiivses tähenduses. Ta kutsub tessalooniklasi üles rõivastuma armastuse *kaitserüüsse* ning kandma päästelootuse *kiivrit* (1Ts 5:8). Teises kirjas korintlastele rõhutab ta, et *meie võitluse relvad ei ole ju lihalikud, vaid need on Jumalas vägevad kindluste mahalõhkumiseks. Me kummutame targutused ja purustame iga kõrkuse, mis tõstab end jumalatunnuse vastu* (2Kr 10:4–5). Selline vaimne võitlus on vastandiks Aadama autonoomia pürgimusele, mis viis nii vaimse kui ka ainelise läbikukkumiseni. Need näited ilmestavad Pauluse αγών-motiivi²⁶⁵ kasutamist – see on tema uuendatud mõtteviisi väljendus võitluses Kristuse nimel, milles ta tegutseb Kristuse sõdurina.

²⁶⁵ Sellest sõnast pärineb ka agoonia kui hirm ja surmahirm.

e) Jumal, Vaim ja muudetud Aadam

Kui vahel väidetakse, et klassikalises kreeka keeles kandis εἰρήνη mõneti passiivse või ajutise seisundi varjundit, siis sai sellest Uues Testamendis Septuaginta vahendusel Vana Testamendi יְשׁוּעָה täielik vaste (Foulkes 1996: 891). Kui see vastab tõele, on tegemist huvitava suundumusega, mida võib isegi arenguks nimetada. Selle rõhuasetuse muutuse tulemusel on εἰρήνη peaaegu alati seotud vaimse tähendusega, millel on ka moraalne kaal ja mille tähenduse ulatus ilmneb seosest selliste võtmesõnadega nagu arm, elu ja õigus (Rm 1:7; 8:6; 14:17).

Paulus ja tema koolkonna liikmed räägivad ka Jumala rahust ja Kristuse rahust (Fl 4:7; Kl 3:15). Siin avanevad kolm aspekti, mis liiguvad välisest maailmast inimese sisesse olemusse:

- (1) Jumala rahu ületab kogu inimliku arusaamise;
- (2) Jumal hoiab inimeste südameid ja mõtteid Jeesuses Kristuses;
- (3) Paulus soovib, et Kristuse rahu valitseks usklike südames.

Paulus kirjeldab rahu kui lunastatud Aadama ja Jumala suhte põhiolemust: *Et me nüüd oleme saanud õigeks usust, siis on meil rahu Jumalaga meie Issanda Jeesuse Kristuse läbi* (Rm 5:1).

Usk eeldab religioosset kuulekust, mitte inimese püüdu moraalse autonoomia poole. Võõrandumine on hiilinud inimkonna suhtesse Loojaga – see puudutab kõiki ega ole inimlike vahenditega ületatav. Ainult Jumala halastustegu teeb rahu temaga võimalikuks. Kui see rahu on saavutatud, avaneb uus suhe ja uus elu. Need, kes elavad Vaimust juhitud, näevad maailma vaimse pilguga – see ongi elu ja rahu (Rm 8:6).

Olles oma mõtteviisi sellele alusele rajanud, juhatab see avastus ka Pauluse kristlastest lugejad uuele arusaamisele: rahu on Vaimu vilja kolmas omadus (Gl 5:22) ning Rooma kirja järgi (Rm 14:17) koosneb Jumala riik *õigusest ja rahust ja rõõmust Pühas Vaimus*. Vaimu and on usklikke eristav tunnus.²⁶⁶

Arvestades konteksti, mis räägib meelest, võib Paulus pidada rahu üheks osaks ka sisemist rahu ja meelerahu (Keener 2016: 140). Niiöelda „vaimuga seotud meeleseisund“ viitab õigemeelsele eluhoiakule, kus Jumala kohalolu Vaimu kaudu on määrava tähtsusega. See meeleseisund hõlmab elu ja rahu, mis võib osaliselt tähendada ka meelerahu (Keener 2016:141).

²⁶⁶ Paulus on veendunud, et Jesaja 26:3 järgi on usaldav süda rahus ning ta tsiteerib sageli Jesajat, et kirjeldada uuendatud, Kristusele sarnanevat meelt (1Kr 2:16; Fl 2:5–11).

f) Mida tähendab rahu igapäevaelus? Missugused on rahu rajamise võimalused?

Eelnevast tulenev käsk *pidada rahu kõigi inimestega* esineb Pauluse kirjades kolm korda: Rooma kirjas kutsub ta lugejaid üles elama rahu kõigi inimestega (12:18) ning 1. Tessaloonika ja 2. Korintose kirjas rõhutab usklikke ühtsust (1Ts 5:12; 2Kr 13:11). Need käsud, millele ei leidu paralleele kreeka ja rooma kirjanduses, on sama kaaluga kui manitsus taotleda seda, mis rahu soodustab (Rm 14:19). Näib, et varakristlikes kogukondades oli rahul väga kõrge väärtus. „Kas see harmoonilise elu rõhutamise kogukonnas ja väljaspool seda võis olla saadud Jeesuse pärimusest?“ (Klassen 1992: 210).

Pauluse kui apostli mõju avaldub Efesose kirjas. Selle autor, kes iganes ta ka poleks, kinnitab, et Kristus ise on meie rahu (Ef 2:14). Selle uskumuse poliitiline ja ideoloogiline tähendus on seda olulisem, et Ef 2:17 kohaselt kuulutas Kristus ise rahu evangeeliumi (εὐηγγελίσατο ειρήνην). Veelgi enam, Ef 6:15 järgi kutsutakse Jumala täieliku sõjavarustusega varustatud kuulutajaid üles levitama rahu evangeeliumi. Näib, et sõja ja rahu järjestus on nüüd vastupidine: rahu Jumalaga varustab nii juudikristlasi kui ka paganakristlasi õige vaimuliku relvastusega.

Laiemas plaanis võib teha kaks järeldust: esiteks näitab Efesose kirja kirjanduslik kontekst, et juute ja kreeklasi ei lahuta enam kultuurilised ega religioossed erinevused; teiseks käsitleb autor kriitiliselt tollast keisrikultust, mis ülistas keisri panust rahu saavutamisse. Ainus rahu tooja ja rahu ise on Jeesus, mitte keiser. Seal, kus on kaalul evangeelium ja rahu, kutsub Paulus usukogukondi loobuma pimedast kuulekusest keisrile ning suunama oma teadliku pühendumise Kristusele.

Paulus on juba varem hoiatanud inimeste eest, kes lubavad „rahu ja kindlat olekut“ (1Ts 5:3). Nüüd läheb Efesose kirja autor veelgi kaugemale ja kutsub kristlikku kogukonda saada ise rahu kandjateks: *Teie jalgades olgu valmidus minna kuulutama rõõmusõnumit rahust* (Ef 6:15). Sõduri trampiv saabas on muundunud hea sõnumi kandjaks, mis kuulutab rahu saabumist (Klassen 1992: 211). Efesose kirjas esitatud mõtted pakuvad lugejale praktilise viisi, kuidas mõista ja rakendada Pauluse rahu-ideoloogiat, mille järgi neil, kes on usust õigeks saanud, on rahu Jumalaga (Rm 5:1). See on aluseks kõigele järgnevale. Õigeks mõistmine ja rahu Jumalaga on võimalikud meie Issanda Jeesuse Kristuse kaudu. Just tema läbi oleme saanud ligipääsu armule, milles me seisame ja mida kiidame lootuses saada osa Jumala kirkusest.

Mis on siis oluline? Mõtteviis on oluline ja see maksab. See on hoiaku küsimus. Hoiak on see, mis loeb.²⁶⁷

Selleks, et nii elada, julgustatakse usklikke mitte muganduma selle maailmaga,

²⁶⁷ *Attitude matters.*

vaid muutuma meele uuendamise teel, et nad suudaksid ära tunda, mis on Jumala tahtmine (Rm 12:2). Jumala poolt uuendatud meel on paremini suuteline mõistma Jumala tahet – võime, mille esimene Aadam kaotas. Paulus selgitab seda rõõmusõnumit metafooriga: *kui keegi on Kristuses, siis ta on uus loodu* (2Kr 5:17).

g) Kokkuvõtvalt

Vana ja Uue Testamendi rahukäsitused ning sõjaga seotud arusaamad on läbi sajandite muutunud ja arenenud erinevalt. Jeesus ja Paulus ei kogenud oma eluajal otsest sõjaõudusi. Jeesus ennustas sõdu, Paulus neist ei kirjutanud. Varakristlik kogukond elas üle juudi sõja, kuid isegi Luukas ei kajasta seda oma kirjutistes. Siiski on mõlema Testamendi keskne teema rahu ja lepitussuhe Jumalaga. Enne Kristust sõltus see suhe ohvrisüsteemist, kuni Jeesus Kristus tõi rahu oma lunastava surma kaudu (Porter 2000: 683). Pärast seda on usus elav inimene – kristlane – paremini varustatud kuuletuma Jumala tahtele ja saama rahutegijaks.

Ilmutus andis inimkonnale *esimese Aadama* kaudu teadmise Jumalast (Rm 1:18–32), aga inimesed lükkasid selle tagasi, saades seeläbi mässajateks Jumala vastu. Ei ole ime, et nende meeled tumenesid ja nad ei suutnud oma elu rahu elada. Muudetud, usus elavatel inimestel on lootust eristada head ja kurja. Selle kingituse kaudu avaneb neil taas võimalus oma elu õiglasemaks ja stabiilsemaks korraldamiseks.

Pastoraalkirjad jagavad Pauluse koolkonna nõuandeid selle kohta, kuidas elada maailmas, kus kristlased ei suuda küll kõiki olusid muuta, kuid kus nad on ometi suutelised ja peavad tegema head. Autor tuletab meelde, et palvetataks kõigi, ka *kuningate ja kõigi ülemuste eest, et me võiksime elada vaikset ja rahulikku elu kõiges jumalakartuses ja vääriskuses* (1Tm 2:2). Sellest uuendatud Aadama rahust saab kristlaste ja kogu planeedi Maa elanike lootus.

4.8. Pastoraalkirjade koht algkristluses: vaade kasvava kogukonna kujunemisprotsessile. Harjutusvahend grupitööks

Selle korralduse eesmärk on armastus puhtast südamest ja heast südametunnistusest ja siirast usust. (1Tm 1:5)

Pauluse tegevus Jeesuses ilmutatud evangeeliumi kuulutajana vältas neljaküm-nendatest aastatest kuni märtsrisurmani. Tema seitse kindlalt autentset kirja valmisid aastate 50 ja 58 vahel samaaegselt misjonireisidega ja õpetustegevusega. Paljud hilisemad Uue Testamendi kirjad tunnistavad Pauluse mõjust, nende seas Kolossa, Efesose ja 2. Tessaloonika kiri.

Erilistena paistavad silma kolm karjasekirja ehk pastoraalkirja. Neis muutusid harvemaks õpetuslikud arutlused uue usu mõistete osas, ent kasvas pastoraalne ja

hingehoidlik hoolitsus koguduste töötajate ja liikmete eest. Käesolevat alapeatükki saab kasutada kogudustes piiblikoolituse skeemina ja misjonimõtte harjutamise materjalina probleemõppe vormis. Alpkristliku ajastu piirjoonte ettekujutamiseks on veelkord esitatud tähtsamad sündmused, mida markeerivad aastarvud on ligikaudsed.

a) Alpkristluse ajalisi piirjooni

0 – Jeesuse sündimise kokkuleppeline ajapunkt. Reaalne sündimine toimus umbes 6 „eKr“.

27–30 – Jeesus-sündmus Naatsareti Jeesuse avaliku tegevuse tähenduses. Jeesus kutsub „need kaksteist“ ja tema ümber koguneb suurem hulk õpilasi, poolehoidjaid, huvilisi, tervenenuid ja abi saanud.

30 – Jeesuse ristsurm, matmine ja ülesäratamine surnuist. Jeesuse ilmuniskogemused jüngritele ning arvukamale järgijate hulgale.

Nelipühäsündmus, Jeesus Naatsaretlaste järgijad kogunevad Jeruusalemmas, Jeesus-rahva põhjal kujuneb sellest laiendatud uus kogukond.

33 – Saulus kogeb Jeesuse ilmutust, mis toob kaasa pöörded tema elus. Järgnevad vaiksed aastad, mille kohta lähemad andmed puuduvad.

42 – Jaakobuse, Sebedeuse poja hukkamine Herodes Agrippa I poolt (Ap 12:2).

46 – Apostlite nõupidamine Jeruusalemmas ehk esimene sinod või „kontsiil“.²⁶⁸ Teistest rahvastest pärinevate inimeste liitumise tõttu alpkristlike kogukondadega kerkivad lahendamist vajavad käitumise ja kooselu küsimused, mis on osa identiteedi temaatikast. Kogudused vajavad selgitust usuelu ja usupraktika kohta Vahe-mere-ruumis laiemalt. Sauluse/Pauluse kuultustöö algus.

50– 60 – Pauluse tegevus jätkub, tema 7 kirja kujundavad tunnistuse Jeesusest ehk esimese kirjaliku keerügma. Nendes kirjades on palju õpetuslikku Vana Testamendi tõlgenduste alusel ning uudete vaadete kujundamist. Kirjad esitavad *evangeeliumi Jeesusest*, mis on ülem kõikidest keisrite kohta kirjutatud headest sõnumitest. Kogudustes toimib prohvetlik vaim. Rooma kiri viis „Pauluse evangeeliumi“ impeeriumi pealinna.

62–65 – Jaakobuse, Jeesuse venna hukkamine. Pauluse ja Peetruse märtrisurm Roomas keiser Nero valitsusajal. Alpkristluse kolme suure isiku eluaeg ja selle lõpp markeeris ka esimese alpkristlaste põlvkonna ajastut.

²⁶⁸ Eksegeetide oletused Jeruusalemma nõupidamise toimumise aja kohta jäävad äärmiste hinnangute kohaselt vahemikku 43–48/49 peale Kristust.

66–70(73) – Juudi sõda. Jeruusalemma vallutamine roomlaste poolt Tituse juhtimisel 70 pKr ja teise templi häving. Qumrani rüüstamine, peidetud kirjarullid säilitavad palju teise templi aegset kirjandust. Roomlased vallutavad Masada kindluse 73 pKr.

70–100 – Jeruusalemm on roomlaste poolt vallutatud, tempel purustatud, ohvriteenistus lõppenud. Saduseride mõju kaob, variseride mõju säilib ning juutlus hakkab end uutele oludele kohaldama. Sellel ajal elab ja tegutseb algkristlaste teine põlvkond. Pannakse kirja evangeeliumid, üles kerkivad uued küsimused, koostatakse karjasekirjad 1Tm ja 2Tm ja Tt. Kogudustes hakkavad kujunema ülevaataja, presbüteri ja diakoni ametid. Valmivad ülejäänud Uue Testamendi kirjutised. Taju-tav on traditsioonile ja kujunenud õpetusele viitamine, mille kaudu kõnetatakse algkristlaste teist põlvkonda.

100–120 – Algeid apostleid ei ole, sünnib kristlaste kolmas põlvkond. Lõpliku kuu on saanud johanneslik kirjandus. Lisanduvad apostlike isade kirjutised, nagu „Didahhee“, Antiookia Ignatiose kirjad jt. Kogudustes hakkab nähtavaks saama ametite hierarhia.

b) Pastoraalkirjad kui kirjanduslikud dokumendid. Kirjade sisu ja suunised

1. Timoteose kiri. Kirja autor meenutab autobiograafilisel viisil ennast viitega oma jumalavastasele tegevusele (1:12–16). Autor õhutab Timoteost, kes on kirja saatja *tõeline poeg usus* (1:2) ja kelle ametisse asumine on seotud *heade ennustustega* (1:18j).

* Ülesanne ja arutlusteema: *Kes ja kuidas segavad tööd koguduses?*

Eksiõpetajad muuseas rõhutavad ka müütilisi genealoogiaid (1Tm 1:4), mis on ilmselt seotud kalduvusega tühjade kõnede pidamisele (1:6). Eksiõpetajad on ohustatud kurjade vaimude õpetuste poolt, nad on pingutatult asketistlike kalduvustega (4:1–5) ja samas maiad vaidlema (6:3–6). * Ülesanne ja arutlusteema: *Mis aitab koguduse terviklikkust ja tervist hoida?*

Muuhulgas on abiks koguduse enda elus valitsev kord! Kuidas seda rakendatakse? Palved on vahend õigel teel püsimiseks, neid on kirjeldatud anumistena, eestpalvetena, tänapalvetena. Eesmärk on tõe taipamine ja pääsemine (1Tm 2:1–4). * *Kellel on siin vastutus ja kuidas seda teostatakse? Missugune on pastoripeegel – karjasepilt?*

Koguduses on algkristluses varem mitte mainitud ameteid. Esmalt *episkopē* (ülevaataja amet), kelle puhul on olulised tema omadused ja perekond (3:1–5), tema ametisse saamine vajab aega (3:6) ja kogukonna/ühiskonna sotsiaalne reputatsioon (3:7). Aga ka *diakonois*, kellele samuti kuulub lugupidamine koguduses (3:8–13). Nimetatud on leskede amet ja nõuded neile (5:3–16) ning presbüterite töö (5:17–19).

Tiituse kiri sarnaneb 1Tm kirjale. Ka Tiitus on noorema vaimuliku kaastöölisena Timoteosega sarnanevas poja asendis (Tt 1:4). Eksiõpetajate enamik näib olevat juudid (Tt 1:10), kes väidavad, et nad tunnevad Jumalat, kuid kelle südametunnistust on iseloomustatud rüvedana. Oht on see, et nad pööravad ära terveid peresid (1:10–16). Hereetikust soovitatakse hoopis ise ära pöörduda (3:10), seega viidatakse juba tuvastatava hereesia olemasolule. Hereesia kohta kasutatav termin Pauluse kindlalt autentsetes kirjades puudub. **Missuguseid juhtnööre me endale leiame?*

Piiskoppi on siin iseloomustatud kui Jumala majapidajat (1:7–9). Aga tähtis ei ole mitte tema üksi. Terve koguduse vastutus ja ühine loodetav edu avalduvad koguduse liikmete karakteris. Koguduse elu juhtnöörid tulenevad otseselt tervest/tervislikust õpetusest. **Analüüsi Tt 2:1–10 struktuuri. Pööra tähelepanu 2:7j tihedale terminoloogiale ja sõnumile. Missuguses funktsioonis on siin head teod? Missugune võiks olla siin esile toodav õpetus?*

2. Timoteose kiri. Kirja kirjutaja viitab esmalt iseendale kui kellelegi, kes Jumalat oma esivanemate viisil puhta südametunnistusega teenib (2Tm 1:1–3). Kirja saaja Timoteos on armas poeg, kellel on siiras usk, mis elas tema emas Eunikes ja ka tema vanaemas Loises (1:3–5). Ilmselt on siinkohal eeldatud samasugust usku, nagu on kirja kirjutajal endal.

Kirja saaja on kohustatud meenutama ja taas süütama seda *kharismat*, mille ta sai ametisse saades käte pealepanemise kaudu (1:6) ja mille tõttu sai teda panna vastutajaks Jumala kalli vara – koguduse üle (1:12–14). **Missugune ülesanne ja võimekus seisavad 2Tm kohaselt koguduse juhataja töö keskmes?*

Selgelt märgatav rõhk on õpetuse järgimisel ja õpetamisel. Õpetuse hindamise kriteeriumid on selle terviklikkus, Pauluselt kuulnud sõnad ja kõik armastusega edastatu (2Tm 1:13–14). Seda ülesannet saab täita üksnes Püha Vaimu abil. Tunnistajate abil kontrollitud õpetus tuleb anda edasi ja taas edasi ning seda mitmete inimeste kaudu. 2Tm 2:1–2 on esimene koguduse kui kooli mudel. Suur kaal on õpetaja eeskujulikul iseloomul ja karakteril, mis eeldavad sarnasust sõduriga (2:3jj). **Missugust karakterikujundust me vajame?*

Eksiõpetajate kordasaadetavad teod on taas päevakorras. Kogudusesisesed tülid võivad viia valeõpetuste tekkimisele: argu peetagu sõnasõda ega räägitagu tühje jutte (2Tm 2:14jj). Nähtavasti ilmnes ülestõusmisusu spiritualiseerimist. Võrreldes 2Tm 2:17j ning Pauluse vaateid 1Kr 15 põhjal. Valeõpetajate eest hoiatav pikk pahede kataloog (2Tm 3 ja 4) viitab ühtaegu nii vaimse segaduse ulatusele olevikus kui ka ajas ettepoole, mil pahed valdavaks ohuks võivad saada (3:1).

c) Kirjade adressaadid ja aegruum

Kahe kirja adressaadiks nimetatakse Ap 16 alusel tuntud Timoteost, kelle isa olnud pagan, ema aga juudikristlane. Pauluse ehtsate kirjade algustervituses on Timoteost sageli kaasautorina nimetatud, ta on saatnud Paulust misjonireisidel, sealhulgas korjanduse toomisel vaesunud Jeruusalemma algkogudusele. Tiituse töö Paulus Gl 2:1 andmetel koos Barnabaga Jeruusalemma. Paulus ei lõiganud Tiitust ümber. Tt kirja viitele, et Tiitus jäetud Kreetale koguduste elu korraldama, ei leidu mujalt Uuest Testamendist võrdlusmaterjali, mistõttu seda tööka ei ole võimalik täpsemalt kommenteerida.

Apostlite tegude raamatu ja Pauluse autentsete kirjade taustal on pastoraalkirjades esitatud sündmustikku raske paigutada Pauluse tegevuse aastatesse. Seda on muidugi püütud teha ja arutlusi ka jätkatakse. Pauluse tegevusest Kreetal ei ole meil otseseid andmeid. Kirjade adressaadid on igal juhul olnud Paulusele lähedased isikud, seda pidi olema ka kirjade meile teadmata autor.

Pauluse kuulutusest tugevasti mõjutatud ringkonna keskuseks kujunes Väike-Aasia, eriti Efesos. Ka 2Tm 4:9jj ning Tt 1:5 pakutud geograafiaga sobib kokku võimalus, et karjasekirjade sünnikoht on Väike-Aasia. Luukast ja Markust nimetatakse 2Tm 4:11, samas näib Apostlite tegude raamatu mõttehorisont pastoraalkirjade kirjutajatele veel tundmatu või pisut võõras olevat. Seetõttu ei saa kirjade teket Pauluse eluajast väga kaugele nihutada. Kirjade sünniajaks on oletatud seitsmekümnendaid või kaheksakümnendaid aastaid.

d) Teoloogilisi kaalutlusi

Keeleliste tähelepanekute osas on märgitud, et keel väljendab seda, mida mõeldakse ja kuidas mõeldakse. Keelelise väljenduse põhivahendid on leksika, süntaks ja stiil. Nimetame mõningaid Paulusele olulisi sõnu või kombineeritud mõisteid, mis pastoraalkirjades puuduvad: δικαιοσύνη θεοῦ = Jumala õigus; ἔργα νόμου = Seaduse teod; σῶμα = ihu; ἐλευθερόω = vabaks tegema.

Mõningaid uusi sõnu pastoraalkirjades, mida Paulusel ei esinenud või mis esinesid ülivähe: σῶφρων = mõistlik, arukas; σωφροσύνη = mõõdukus, enesekontroll, arukas; παρὰθήκη = (kellelegi) usaldatu, usaldatud vara või väärtus (1Tm 6:20; 2Tm 1:12,14); διδασκαλία = õpetus, see sõna esineb pastoraalkirjades 15 korda, kindlalt autentsetes Pauluse kirjades 2 korda (Rm 12:7 seoses armuandidega, mis kellelegi on antud, ja Rm 15:4).²⁶⁹

²⁶⁹ Pauluse ehtsates kirjades jääb keskmine sõnapikkus alla 5 tähe, karjasekirjades on see 5,26 ja 5,66 vahel. Sõnade kasutusest nähtub otseselt probleemide erinevus võrreldes Pauluse kirjadega (leia need!). Probleemid aga annavad ette sõnade valiku. Enim käsitletavat probleemi peavad olema seotud ajahetkel oluliste teemadega ja seega ka muudatustega ajas.

e) Õpetuslikud momendid ja küsimused: *Mida kaalukat silma hakkab?*

Kirjades kujutatud vastased ei esinda Seaduse täitmisest õigeks saamise või ümberlõikamise probleemi. Mida nad esindavad, see selgub 1Tm 1:7, 4:3, 6:20; Tt 1:14; 2Tm 4:3 jm. Usk on nüüd midagi endast vanemate inimeste kaudu pärimuse läbi saadut ning seda tuleb hoida puhtana. Usk on üks voorustest (1Tm 4:12), mida peaks seadma eeskujuks. Oluline on püsimine õpetuses, sest usk eeldab juba õiget ja tervet õpetust (*hygiainousa didaskalia*) – 2Tm 3:10–17; 2Tm 4:3. Jumalakartust on võimalik ka harjutada. Distsipliini tähendus karakterikujunemisel (1Tm 4:7j). Samas on kujunenud olukord, kus jumalakartlikult elavaid inimesi kiusatakse taga (2Tm 3:1; 3:12).

Päevakohane on paiksete koguduste korraldamine nõnda, et vaimulikeks juhtideks valitud inimesed oleksid lugupeetud ka mittekristlaste hulgas (vt 1Tm 3:7). Armuand (*kharisma*) ja amet on teineteisega seotud ordinatsiooni kaudu. Väärituid inimesi on ohtlik ordineerida, seega on see lubamatu (1Tm 5:22). Algkristlikud usutunnistused (1Tm 2:5) ja hümnid (1Tm 3:16) või nende tsitaadid esitatakse ilma sissejuhatuse ja selgitusteta. Seetõttu võib arvata, et neid peetakse juba tuntuteks.

Ülesanded ja arutlusteemad: *Missugused on tähtsamad probleemid meie koguduses? Kas need on reaalsed probleemid või näilised? Kas neil on side kogu ühiskonnaga? Kas probleemid on kohalikud või kunstlikult imporditud ning üles puhutud? Kas probleemid hoopis kajastavad kellegi kolmanda huve? Mis on põhjused, kas need kasvavad välja kogudusest või tulenevad väljast? Mis jääb seejuures kahe silma vahele? Missugused on selles olukorras meie valikud? Mis on meie jaoks eesmärkide seade keskmes? Missugusel kohal on meie tegevustes misjon? Mis võimalused meil on, missugused vahendid meil on, missugused on meie karakteri omadused, missugused on rakenduslikud sammud?*

5 Kohandumine juudi sõja järgse ajaga.

Apostlite tegude raamat

*Ja kui siis keegi ütleb teile: „Ennäe, Kristus on siin! Ennäe, seal!“,
ärge uskuge ... (Mk 13:21)*

Juutkonnale tähendas rahvusliku pealinna rüüstamine ja templi kaotamine Paabeli eksiiliaega meenutavat olukorda. See nõudis ajaloo, usu sisu ja selle praktiseerimise uut ümbermõtestamist. Kristlaste olukord oli teine. Neil ei olnud templiga võrreldavat keskust, millest sõltuks suur osa usu praktikast. Misjoni tulemusena oli sündinud noori kogudusi Vahemere idaosas ja põhjakaldal. Siiski olid aastail 54–68 valitsenud keiser Nero aegsed tagakiusamised saanud teatavaks ning vajasisid mõtestamist.

5.1. Juudid ja Jeesus-rahvas uues olukorras

Juutide misjoni monoteism oli jõudnud haritumate paganate seas mõnetist huvi äratada ning selles hoovuses oli algkristlik misjon esialgu mõistetav. Kuni kristlust nähti juutluse haruna ja paganatele ei kohaldatud spetsiifilisi juutlikke nõudeid, võisid kogudustega liitunud paganad tunda end tunnustatuna ja armastatuna. Jeesuse *vahemehe* kuju tõi antiigi usundeis kaugusesse taandunud jumaluse inimesele taas lähemale. Kui kogudused paistsid silma kõrgema eetikaga, soodustas see poolehoidu sündi ja osalemise lävi muutus muulastele madalamaks.

Kuni riigivõim ei tajunud, et kristlaste grupid ei kuulu juutkonda ega moodusta uut juutlusesisest gruppi, olid kristlased ka juutkonnale omistatud sallivuse kaitse all. Kui kristlasi enam juutluse haruks ei peetud, ei kehtinud neile ka enam juutide eriluba mitte osaleda keiserlike sümbolite religioosses kummardamises. Aja jooksul muutus olukord tõrjuvamaks ja kristlust hakati süüdistama inimvaenulikkuses, riigivaenulikkuses, jumalatuses, ebaususes, rituaalmõrvadega seostatavas kultuslikus ebamoraalsuses ning majanduslikus kahjurluses (Fischer 1996: 181–182). Kui

keiser Nero aegsete tagakiusamiste käigus hukati aastal 64 pKr nii Paulus kui Peetrus, kaotas noor kristlus viimased kaks tuntud autoriteetset juhti.²⁷⁰

a) Juutkonna ja kristlaskonna eri teedele suundumine

Juutidest Jeesusesse uskujad ehk algne Jeesus-rahvas ehk juudikristlased sattusid pärast juudi sõda ebamugavasse olukorda. Variserliku juutluse jaoks said neist usutaganejad, kasvavale paganakristlusele usuga mitte päriselt kaasa tulijad. Seda perioodi nimetatakse vahel kristlaste lahkulöömiseks juutlusest. Olukord oli mitte üksnes keerulisem, vaid ka nukram. Kui sajandi lõpu lähenedes sai ristiust peamiselt *teiste rahvaste kristlus*, siis jäid kaks juudi rahva gruppi sellest arengust kõrvale – esmalt *juutkond*²⁷¹ ja sammhaaval ka juudikristlus ehk *messialased*.

Esimesel sajandil sõnastati Pauluse mõjul ning Rm 9–11 kujundite alusel meie-vormis püüdlus selgitada juutide ja paganate „partnerlust“ just ühes koguduses. Jeesus-rahva tulevikule võinuks anda teistsuguse tõuke ning muuta ajaloo kulgu Ef 2:11–22 mõtte järgimine: Kristus on meie rahu, kes on oma ihu kaudu lõhknud vaenu juutide ja rahvaste vahel, tema on loonud need kaks „rahvast“ üheks-ainsaks uueks inimeseks, tehes rahu ning lepitades mõlemad Jumalaga. Nüüd saavad ka teised rahvad olla Jumala kodakondsed,²⁷² *ehitatud hooneks apostlite ja prohvetite alusele, mille nurgakiviks on Kristus Jeesus ise. Tema, kelles kogu hoone kokkuliidetuna kasvab pühaks templiks Issandas ja kelles teidki üheskoos ehitatakse Jumala eluasemeks Vaimus* (Ef 2:20–22).

Kahjuks nii ei läinud, ajalugu ei kulgenud selle eklesioloogia kohaselt, mis võinuks ennetada sajanditepikkust juudivaenu Euroopa ajaloos, nii et poleks vaja olnud 20. sajandi teise poole lepituskonverentse kiriku ja juutide vahel. See ette sõnastatud mõtteviis ei kandunud edasi teise sajandisse ja järnevasse aega.

²⁷⁰ Jaakobus, Sebedeuse poeg oli surmatud aastal 42 pKr ja Jaakobus Õiglane, Jeesuse vend umbes aastail 62–65 pKr.

²⁷¹ *Juutkond* tähistab siinkohal juudi rahvast oma usuga, kommetega ja sotsiaalse elukorraldusega. Seoses Jamnia sinodiga algas oma usku, Pühakirja koosseisu ja tõlgendust ning identiteeti taas täpsustav ajajärk. See oli variserliku mõtteviisi järgi järsult muutunud maailmaga kohaneda püüdev teoloogiline ettevõtmine. Alates teisest sajandist kirjeldatakse seda juutlust kui rabiinlikku juutlust. Sobivam on nimetada seda aega judaismi sünniks.

²⁷² Jumala kodakondsuse õiguse algse tähenduse juures on ilmselt viidatud Ef 2:11–12 sõnastuses Iisraelile. Iisraeli rahvast ja algkristlasi ühendavale vaimsele jõule viitab prohvetite ja apostlite aluse esiletoomine. Mõlema ühine nurgakivi on Naatsareti Jeesus, kes on juutide Messias ja kreeklaste Kristus. See on pilt loodetava Jeesus-rahva tulevikust ajaloos.

Ajaloo kulgu võib kirjeldada lahkne misena,²⁷³ kus oli kaks peamist osapoolt. Ei toimunud ühtegi selgelt sõnastatud ja jälgitavat juutlusest lahkulöömise otsust. Pigem tuleks rääkida väiksemate eralduseni viivate sündmuste tulemusena toimunud lahku liikumisest (Bird 2008: 154–158). Lahkne mine toimus rööpselt ühelt poolt kristlaskonna kaugenemisena juutkonnast, teiselt poolt juutkonna kaugene misena kristlaskonnast. Paratamatu tulemus oli juudikristlaste ehk messialaste jää mine nende kahe osaduskonna vahele.

Juutkonna elu. Teise templi hävimise järel algas Gamaliel II juhtimisel uus enese leidmise protsess. Selle algust seostatakse sageli nn Jamnia nõupidamise või sinodiga esimese sajandi lõpul. Küsimus, mis on õige ja puhta usu jaoks oluline, pidi kaasa tooma eraldumise nendest juutidest, kes nägid Jeesust Messiana ning olid valmis kaasama koguduse osadusse Toora kõiki nõudeid mitte järgivaid muulasi. Seetõttu peegeldavad Johannese evangeeliumi viited Jeesusesse uskujate sünagoogist väljaheitmisele evangeeliumi kirjutamise kaasaega, mis on jutustuse maailmas tagasi viidud Jeesuse aega. Siis niisugust väljaheitmist veel olla ei saanud.²⁷⁴

Heebreakeelse Pühakirja autoriteet tõsteti alates teisest sajandist veel kõrgemale ning asuti selle piiride fikseerimisele ehk kanoniseerimisele. Kristlaste kasutatav Septuaginta jäeti kõrvale ajal, mil kristlikud autorid koostasid viimased kirjutised, mis neljandal sajandil Uue Testamendi kaanonina kinnitati. Juutkond tõmbus enesekaitssesse. Lõppes teise templi aegne misjonimeelsus, mis lootis, et *rahvad tulevad su valguse juurde ning kuningad paistuse juurde, mis sinust kumab* (Js 60:3). Usu puhtuse valvamise kergendamiseks koostati ketserite needmisena tuntuks saanud vormel *birkat ha minim*.²⁷⁵

Messialaste elu. Algkristluse esimesed aastakümned kujutasid endast sünnipärase sel ja vaimsel päritolul põhinevat juudikristlust, mille liikmed tajusid end Jeesust tunnistavate messialastena nii Galileas kui Jeruusalemmas. Nad käisid koos

²⁷³ Missugused olid lahkne mis välised põhjused? Jeruusalemma sinodi järel sai Seaduse-vabast paganamisjonist juutlusele võistleja ning sünagoog võis mõelda, et see uus rühmitus löikab juut Pauluse juhtimisel sealt, kus nad ei ole külvanud. Seega on Toora-vaba misjoni tõkestamine enese alalhoiuks vajalik, mis aga äratas kristlastes mõistetavalt vastureaktsiooni. Peale juudi sõda muutus väline olukord mõneks ajaks kristlastele soodsamaks, kuna juutide asend Rooma riigis nõrgenes. Märke niinimetatud juudivastasusest on Matteuse (Mt 8:12; 21:43; 27:23–25) ja Johannese evangeeliumis (Jh 8:44). kus leidub ka mõiste „juudid“ kasutamist Jumala-vaenuliku/Kristuse-vaenuliku maailma sünonüümina. See kristlastele soodsam asend kestis Domitianuse algatatud kristlaste tagakiusamise alguseni.

²⁷⁴ Sünagoogi osadusest väljapoole sattumine (ἄποσυνάγωγος) oli Jeesuse ajal juutidele raske taluda, kuna see oli sotsiaalne eraldatus ühiskonnas, kus kogukonna tunnustus ja abi olid eluliselt vajalikud. Juudi sõja järgses olustikus ei olnud sellel enam nii tõsist kaalu.

²⁷⁵ Algselt võis vormelil *birkat ha minim* olla kolmesugune toime: juudi usust loobujate põlustamine, hellenistlikule vaimukultuurile järeleandlike hereetikute äraneedmine ja Rooma okupatsioonivõimu äraneedmine (Fischer 1995: 140–142).

majakogudustena ja jätkasid osalemist templiteenistustel. Sellel perioodil koguti Jeesuse sõnu ehk logione. Peale Jeruusalemma langemist ja templi hävitamist süvenes lõhe sünagoogiga ja sajandi lõpul ei olnud messialastel enam päris kodu ei juutluses ega paganakristluses. Jeruusalemma emakoguduse liikmete põgenemisega Ida-Jordanimaale Pella linna kaovad juudikristliku koguduse jäljed. Paganakristlikud kogudused hakkasid esindama Jeesus-rahvast impeeriumi teiste rahvaste seas ning paganakristluse elust sai jälgitav ajalugu.

Viiteid juudikristlusele leidub hilisemate sajandite teoloogide töödes, ent nende ajalugu ei ole alates teise sajandi algusest enam selgesti jälgitav. Kirikuisade teoste viidete ja tsitaatide põhjal on tõenäoline, et juudikristluse rüpes sündis teisel sajandil uut kirjandust. Siinkohal märgime Ebioniidide, Natsareenlaste ja Heebrealaste evangeeliume. Nende täpsemat koostamise aega on raske määratleda, ent viimane neist võis olla kirjutatud juba teise sajandi esimesel poolel.²⁷⁶

Kristlaskonna elu. Apostel Paulus oli päritolult esimese sajandi juutluse esindaja, kelle tekstides leidub märke Kristuse kuulutuse ja tärkava filosoofilise teoloogia kohtumisest. Filosoofia võib Kristuse risti hülgamise korral uhkeldava tarkusearmastusena rumaluseks saada. Pauluse sõnastatud ristiteoloogia mõjul²⁷⁷ hakati filosoofiat nägema sarnaselt müütidega. Pastoraalkirjades ning Peetruse teises kirjas nimetatakse neid sageli juutlikeks ja paganlikeks spekulatsioonideks (Vogel 2015: 36). Müüdid on vastuolus Jumala majapidamisega, terve õpetusega, tõega ja apostliku tunnistusega Kristusest (1Tm 1:3–11; 2Tm 4:3–4; 2Pt 1:16). Pastoraalkirjad näitavad, et Paulusele järgneval ajal kujunes välja gnostilist mõtteviisi tõrjuv suund, mis jätkus Juuda kirjas ja Teises Peetruse kirjas. Viimases leidub peatüki pikkune vanasõnaga lõppev värvikas hoiatus eksiõpetajate järgi elamise eest (2Pt 2).

Juur kannab oksa.²⁷⁸ Uuest Testamendist nähtub, et algkristlased väljaspool Iisraeli säilitasid palju hajala juutkonna väärtuslikku mõttevara.²⁷⁹ Usulise vaimukultuuri jätkuvust toetas ka geograafia: sünagoogid olid sageli hajali olevate paganakristlike kodukoguduste naabrid. Milles see jätkuvus ilmneb?

(1) Kujutus Jumala tarkusest ehk Jumala *logos*’est sillutas teed Jeesuse Kristuse kui koguduse Issanda tunnistamise sidumisele monoteismiga. See seos vastab küsi-

²⁷⁶ Wilhelm Schneemelcheri toimetatud kogumikus esitatavad Vielhauer ja Strecker põhjaliku ülevaate juudikristlike evangeeliumide žanrist, sisust, keelest ja võimalikust sünniloost (*New Testament Apocrypha I*, 1991: 134–178). Kuna Hegesippos (u 110 – u 180 pKr) nimetab neid juudikristlikke evangeeliume, pidid need olema teada enne teise sajandi lõppu.

²⁷⁷ Hea ülevaate Pauluse selgitusest evangeeliumi, risti, Jumala tarkuse ja tõelise väe kohta (1Kr 1:17–25 (31)) leiab Traugott Vogeli esitusest (Vogel 2015: 39–45).

²⁷⁸ Rm 11:18.

²⁷⁹ Enim puudutavad üle võetud väärtused õpetust Jumalast ning Iisraeli ajaloos juurdunud eetilisi veendumusi.

musele, kuidas juhtus, et algkristlik kristoloogia leidis kiiresti põhjendatud aluse. Jeesus-rahvas järeldas, et tal on igal juhul jätkuvus Vana Testamendi usulisusega. (2) Apokalüptiline vaade jäi ootusena püsima, kuna tajuti, et elatakse „juba nüüd“ ja „veel mitte“ vahepealses olekus. (3) Oodatav Issand on risti löödud ja üles äratatud Jeesus Kristus. (4) Üleminekul I sajandist II sajandisse hakkas kuju võtma ka kultuslik ja vagaduslik elu, kus juutide pühad ja palvetamiskombed said uue kuju. Veendumus Iisraelist kui Jumala preesterkonnast rahvaste seas kujunes Jeesus-rahva veendumuseks endast kui pühast preesterkonnast, kellel on ajalooline missioon kogu maailma jaoks. Pauluse tunnistuse mõju, et iga keel peab tunnistama, et Jeesus Kristus on Issand (Fl 2:11), kasvas peale Jeruusalemma langemist.

b) Sündmused ja isikud ajaloolises raamistuses

Aastail 62–64 pKr kaotas Jeesus-rahvas kolm juhti: Jaakobuse, Jeesuse venna ning Pauluse ja Peetruse. Koos järgnenud juudi sõja koledustega kogesid Jeesuse järgijad kümnekonna aasta jooksul suurimat löökide jada pärast Jeesuse ristsurma. Kuidas Jeesus-rahvas need kaotused üle elas? Kust leida uued juhid ja kelle seast? Võib näha kolme tegurit.

(1) Pärimused Jeesuse sõnadest ja tegudest elasid edasi vestlustes ja kõnedes. Osa neist sai kirjaliku kuju ja pandi evangeeliumidena kirja sõjale järgnevail aastakümneil. Evangeeliumid olid antiigi *Bios* ehk *Vita* jutustuste vormi²⁸⁰ kohaselt koostatud Jeesuse teoloogilised elulood ja selles mõttes Vana Testamendi õndsusloo jätkajad.²⁸¹ (2) Pauluse kuulutus oli laiadel aladel elavalt meeles. Uued kogudused olid rajatud, kirjad kirjutatud, algas ringlevatest tekstidest koopiategemine ning kogumine, mille mõju nähtub Uue Testamendi hilisemates kirjades; (3) Luukas oli pannud kirja Jeesus-rahva ajaloo ajavahemikus 30–60 pKr koos lootusrikka lõpuga evangeeliumi kuulutamisest Roomas.²⁸² Sõjajärgsest ajast ta ei kirjutanud, võibolla mõttega, et algusaegadel kogetud vägi sütitab järgmist põlvkonda alanud tööd jätkama.

Kolme juhi pärand. Peetruse, Jaakobuse ja Pauluse töö vili elas üle nende märtrisurmad ja sõjakoledused ning mõjutas templi hävitamise järgse aja kristlust.

²⁸⁰ Inglise *Genre*, saksa *Gattung*, soome *laji*.

²⁸¹ Teisel sajandil nimetati evangeeliume *Apostlite meenutusteks*, mis meenutas lugejatele kreeka-romaa kirjanusest tuntud žanre *Bios* ja *Vita*. Evangeeliumid esitasid peateglase ehk protagonisti eluloo peasündmusi, millega oli kombineeritud uus eesmärk – sõnastada lugejatele peateglase Jeesuse isiku ja töö tähendus ning äratada usku Jeesusesse (Bird 2008: 104–105).

²⁸² Pärast Apostlite tegude raamatut ei sündinud jätkuvat Jeesus-rahva ajaloo kirjeldust enne, kui Kaisarea Eusebius koostas kristluse ajaloo mahuka ülevaate. Eusebius (u 260–339 pKr) alustas oma kolme sajandit katvat kiriku ajalugu Jeesuse Kristuse ja apostlite tegevuse esitamisega ja jätkas seda kuni Nikaia I kirikukoguni (325 pKr), millel ta ise osales.

- Peetrus toimis Jeruusalemma sinodi ajal ilmselt mõõduka vahendajana. Ühel pool oli Pauluse ja Barnabase ning nende kaastöötajate seadusevabam misjon ning teisel pool Jeruusalemma messialaste alahoidlikumad seisukohad.²⁸³ Peetruse autoriteedi jätkumist peale aastaid 70 pKr markerivad Matteuse evangeeliumi metafoor Peetrusest *kaljuna* (Mt 16:18) ning Johannese evangeeliumi *karjase* kujund (Jh 21:15–17).
- Jaakobust, Jeesuse venda ja Jeruusalemma koguduse juhti, esitab Luukas kui otsustusõigusega meest. Tema sõna maksis misjoni käigus paganatele kohaldatavate kohustuste sõnastamisel Jeruusalemma sinodil (Ap 15:13–21). Saavutatud kokkuleppe mõttega harmoneerub lootus paganate integreerimisele Iisraeli ning Iisraeli taastamisele Taaveti koja alusel.²⁸⁴ Paulus nimetas Jaakobust, Peetrust ja Johannest koguduse sammasteks (Gl 2:9–10). Jaakobus on olnud Jeruusalemma koguduse varajase pärimuse kandja ning messialaste juht.²⁸⁵
Jaakobuse juutliku meelsusega haakub Aabrahami näite esiletoomine ning selgitus, kuidas usk ja teod käisid koos ning usk sai täiuslikuks tegude kaudu (Jk 2:17–24). Selles osas on Jaakobuse vaimne pärand kokkusobiv samal ajal kuju saanud Matteuse evangeeliumiga, milles rõhutatakse armastuses tehtavate tegude tähtsust.²⁸⁶ Samas aga kinnitab Paulus, et omavahel lepiti kokku misjonitöö rõhuasetuste jagamisel. Tema teeb seda rahvaste suunal ning Peetrus, Jaakobus ja Johannes juutide suunal. Vaeste eest hoolitsemine on aga ühine kohus ega olene misjoni suundadest.
- Paulus oli juut, iisraellane, kuid nüüd niisugune, kes on *Kristuses*.²⁸⁷ Nüüd siis uue loodu osa ning Kristuse rahvaga ihulises osaduses (2Kr 5:17;

²⁸³ James Dunn põhjendab vaadet, et Peetrus oli märksa suurema tähtsusega töötaja kui allikad näitavad. Dunn kirjeldab Peetrust võrreldes Paulusega kui „hääletut apostlit“ (*The Voiceless Peter*). Ka Paulus viitas Peetruse tuntusele Jeesuse ilmumise tunnistajana (1Kr 15:3–7). Peetruse füüsiline tegevus ei ulatunud juudi sõja järgsesse aega, kuid tema autoriteedi jätkuvusest tunnistavad tema nimel koostatud kirjad (Dunn 2009: 1058–1076).

²⁸⁴ Jaakobuse kõne sees on viidatud ühele prohvetlikule ootusele Aamose näitel: *Sel päeval taastan ma jälle Taaveti lagunenuks koja, müüri kinni ta praod, koristan ta varemed ja ehitan ta üles, nagu ta oli muistseil päevil, et nad saaksid pärida Edomi jäägi ja kõik rahvad, kelle üle on nimetatud minu nimi, ütleb Issand, kes seda teeb* (Am 9:11–12).

²⁸⁵ James Dunn esitab tema tegevust ja mõju üksikasjalikult ning kutsub teda nimetusega *James the Traditionalist* (Dunn 2009: 1085–1090). Jaakobuse, Jumala ja Issanda Jeesuse Kristuse sulase mõju tuleb esile tema-nimelises kirjas, mille adressaadid on kaksteist hajali asuvat suguharu (Jk 1:1).

²⁸⁶ Jeesuse tähendamissõnad kahest pojast (Mt 21:28–32), talentide kasutamisest (Mt 25:14–30) ning kõiki rahvaid hõlmavast kohtust (Mt 25:31–46).

²⁸⁷ ἐν Χριστῷ.

Rm 12:5). Pauluse kirjalikult jälgitav mõju avaldub hilisemates tema nime kandvates kirjades. Jeesust Kristust ülistavates hümnides saab uue rõhu Kristuse enneolemine²⁸⁸ ning tema kosmilist ruumi läbiv ja aegu ületav tähendus (Kl 1:15–20; Ef 1:3–14).

Nõuanded pidada üksmeelt armastuses²⁸⁹ nagu valguse lapsed²⁹⁰ ning elada uue inimese väärilist elu on kooskõlas vaimse elu ülesehitamise ja koguduse liikmete ühise kasvamise eesmärgiga. Üksnes Jumala Vaimu läbi on võimalik saada tugevaks seesmise inimese poolest. Aeg läheb nobedasti ja seda tuleb kasutada õigesti, eriti praegusel kurjal ajal (Kl 4:5; Ef 5:15–16). Mehed armastagu naisi nagu Kristus on armastanud kogudust. Koguduse liikmed hoolitsegu selle eest, et kogudus saaks puhtaks ja kirkaks Kristuse ees (Ef 5:25–27).

c) Algkristlik kuulutus vajab alustekste

Teise templi aegse juutluse rüpes sündinud noor kristlus ammutas kuulutuseks vajalikku materjali Jumala päästelugu esitavast Vanast Testamendist. Iisraeli rahvas nägi seda kogumikku mõneti ka ühtsena, mistõttu saab Vana Testamenti nimetada ka baastekstiks ehk tüvitekstiks. Samal ajal algas sellest narratiivist osaline eristumine, mida võib nimetada ka tõlgenduslikuks distantiks. Miks?

Sündis ja kiiresti ka süvenes veendumus, et Jumal toimis päästeloos just Naatsareti Jeesuse kaudu, keda nähti Pühakirjas esitatud tootuste täitumusest. Jeesus oli Inimese Poeg, Messias, Jumala Poeg ja Issand. Ent Vana Testamendi jutustustest tuntud autoriteedid, nagu Aabraham, Mooses ja Taavet jäid jätkuvalt usu ja usuelu inimlikeks näideteks. Kristlased kasutasid Vana Testamenti oma usu, identiteedi ja praktika üldise temaatilise alusena.²⁹¹

Vana Testament tunnistab Jumala valgusest, mis esmalt saab osaks Iisraelile (Js 8:23–9:2) ja hiljem kõikidele rahvastele (Js 60:1–3). Nende tootuste täitumist näeb evangelist Matteus juba selles, kui Jeesus oma tegevust alustas (Mt 4:12–16). Valgus on olek, kus Jumal tegutseb ja valgus teeb Jumala teod nähtavaks. Apostlik kuulutus püüdis Vana Testamendi lugu jutustada avatud kujul, asetades selle keskesse Jeesus Naatsaretlase. Kogemus kohtumisest Jeesusega tõi kaasa muudatuse

²⁸⁸ Pre-eksistents.

²⁸⁹ Üks ihu ja üks vaim, nagu te ka olete kutsutud üheks lootuseks oma kutsumise poolest; üks Issand, üks usk, üks ristimine, üks Jumal kõikide Isa, kes on kõikide üle ja kõikide läbi ja kõikide sees (Ef 4:4–5).

²⁹⁰ Ef 5:6–14.

²⁹¹ Pikemalt saab lugeda Iisraeli pühakirja kasutamisest algkristliku identiteedi, elu ja kuulutuse ülesehitamisel teoloogiadoktor Toomas Pauli 70. sünnipäevaks koostatud pühendusteose artiklist „Vanast Testamendist kristliku kuulutuse alusena“ (Tasmuth 2009c).

pärimuse tõlgendamises. Nii sündis jätkuv lugu, mille kandjaid iseloomustab muudetuks saamine meele uuendamise läbi (Rm 12:1–2). See kogemus kergitab katte vanalt lepingult (2Kr 3:14–16).

5.2. Uue uskumisviisi mitmekihilise koondvaate esitamine

Apostlite tegude raamat, mille Luukas koostas järjena oma evangeeliumile, on Uue Testamendi väljaannetes paigutatud viiendaks kirjutiseks. Raamat kujutab algkristluse elu rohkem kui 30 aasta vältel ning hõlmab kogu Pauluse avaliku tegevuse.²⁹² Raamat on kirjutatud esimese kristliku sajandi teisel poolel ainsa algkristluse ajalugu esitava kirjutisena Uues Testamendis. Alates teise sajandi lõpust on raamat kuulunud tunnustatud tekstide hulka, mida võib nimetada kaanonisse vastu võtmise alguseks (Bruce 1990: 19–21). Luuka tuntust ja eeldatavat mõju kinnitab Jeruusalemma langemise järgne kiri koloslastele (Kl 4:14).

a) Ainulaadne tekst esimese sajandi kristluses ja kristlusest

Markuse loov tunnistus Jeesusest andis algkristlusele esimese žanrilise evangeeliumi ning Luukas rajas algkristluse enesemõistmise heaks samuti uue žanri. Sellega andis ta Jeesus-rahvale esimese ajaloolise enesevaate.

Kirjanduslikus plaanis vaadates on märgatud, et Luukas esitas sündmusi samalaadse sünkroonse metoodikaga, nagu tegi seda umbes 400 aastat varem Thukydides (u 460–396 eKr). Viimane põimis oma historiograafiates esitatavad sündmused teiste riigis aset leidvate sündmustega. Luukas sidus Johannese sünniloo Heroodes Suure ajaga (Lk 1:5) ja Jeesuse sünniloo keiser Augustusega ning Süüria maavalitseja Küreeniusega (Lk 2:1–2).

Luukas kasutas kirjutamisel erinevaid allikaid. Ta suutis põimida algkristlikud pärimused ning ise kogutud teabe ajalooliseks jutustuseks (Bruce 1990: 27–33).²⁹³ Luuka teadmiste ja kogemuste horisont oli sedavõrd avar, et ta suutis anda lugejatele peale ajajoone ka algkristliku elu geograafilise perspektiivi. Jutustuselõngaks kokku põimitud aeg ja ruum „jooksid“ koos ühes suunas. Loo alguspunkt oli Jeruusalemmas, kust lähtudes läbiti Süüria, Väike-Aasia, Makedoonia ja Kreeka ning jõuti välja Rooma (Lk 1–Ap 28).²⁹⁴

²⁹² Sõltumata sellest, kui tõenäoline oli esimestel sajanditel teada olnud pärimus Luuka tutvusest ja kaasa liikumisest Paulusega tema reisidel, on Luukal olnud piisavalt teavet Pauluse tegevusest, mõttelaadist ja teda ümbritsenud sündmustest.

²⁹³ Sageli on arutletud kirjutamise stiilimuutuse üle kohtades, kus jutustaja kõneleb meievormis, nagu Ap 16:10:17, 20:5–21:18 jm, ent stiiliühtsus on siiski sedavõrd suur, et allikate eristamine on osutunud vähe põhjendatuks või kunstlikuks (Bruce 1990: 40–45).

²⁹⁴ Luuka kaksikteose teoloogilise käsitluse leiab UT kontekstualiseerivat teoloogiat esitavast raamatust (Tasmuth 2020: 176–178).

Raamatu nimi Προάξεις Αποστόλων tähendab otseselt apostlite tegusid. Apostel tähendab saadikut, läkitatut või ülesande täitjat. Nimisõna *apostolos* oli algselt adjektiiv, kujunes verbi *apostellō* ('läkitama') alusel ning esines vähesel määral kreeka kirjanduses (Herodotos, Platon). Sõna leidis rohket kasutamist Uues Testamendis ja on seejärel mõjutanud kultuuri erinevaid valdkondi. Origenese antud määratlus on üsna klassikaline: „Igaüks, kes on kellegi poolt saadetud, on selle apostel, kes tema on saatnud“.²⁹⁵ Seega jätkub Luuka vaade järgnevate sajandite mõtteloos.

Paulust nimetatakse Apostlite tegude raamatus apostliks vaid kahel korral (Ap 14:4,14). Mujal järgib Luukas oma põhimõtet ega nimeta Paulust, kes ei olnud Jeesuse jünger, apostliks. Seevastu nimetab Paulus end oma kirjades ise apostliks. Luukas annab ülevaate Pauluse tööst koguduste rajajana ja usklite julgustajana, ent ei kõnele temast kui kirjamehest. Ka seda tegi Paulus ise. Kristuse kuulutajana ja koguduste elu korraldajana oli Paulus kohanemisvõimeline isik. Ta elas vastavalt olukordadele ning kohaldas kõned kuulajate eeldustele.²⁹⁶

Apostleid Jaakobust ja Peetrust esitatakse Jeruusalemma algkoguduse juhtidena, kes apostlite sinodi käigus jõudsid Paulusega kompromissile, et paganate hulgast

²⁹⁵ **Apostlid kui Jeesuse jüngrid** osutavad apostli mõiste esmasele tähendusele. Algsete apostlite hulka kuulumise eelduseks oli see, et nad olid Jeesuse kutsutud ning koos Jeesusega tema missioonis osalenud. Evangeeliumide kaudu sai arv kaksteist apostleid tähistavaks mõõduks, mis põhines nende kutsumisel Jeesuse poolt. Neljas evangeeliumis esitatavate apostlite nimesid kokku lugedes saadav suurem arv kui 12 on osalt seletatav kahe nimekujuga mõnel neist isikuist. Markuse 3:13–19 alusel ning Luuka 6:12–16 korratuna nähakse apostli nime andmist 12 jüngrile Jeesuse sõna põhjal.

Luukas lisas apostli mõiste juurde ka tunnuse, et vastav isik on olnud Jeesuse tegevuse ja ülestõusmise tunnistaja. Niisuguste tunnistajate hulgast valiti Juudas Iskarioti asemele kaheistkümnendaks apostliks Mattias (Ap 1:21–26). Arv 12 vastab ka Iisraeli suguharude arvule (Mt 19:28) ning muudab vähemtähtsaks seiga, et apostlite nimed vahelduvad. Nimistute alusel on võimalik kujundada ülevaade apostlitest: Siimon Peetrus ja tema vend Andreas, Sebedeuse pojad Jaakobus ja Johannes, Filippus, Bartolomeus (=Naatanael?), Toomas, Matteus (=Leevi), Jaakobus, Alfeuse poeg, Taddeus (=Lebbeus?), Siimos Kaanast, Juudas Iskariot.

Apostlid kui misjonärid olid sõna varase kasutuse kohaselt neid välja läkitavate koguduste saadikud ja esindajad (2Kr 8:22j; Fl 2:25). Peatselt said neist evangeeliumi kuulutajad ning uute koguduste asutajad ja ülesehitajad (1Kr 12:28). Apostlite hilisem ring ei olnud piiratud ning nende seas nimetatakse ka Andronikost ja Juniati (Rm 16:7).

²⁹⁶ Pauluse enda kirjadest ja Apostlite tegude raamatust saadavate andmete alusel saab kujundada pildi Pauluse iseloomust ning tegevusest. Seejuures on neist saadava teabe osas erinevuste kõrval palju samalaadsusi ja kattuvusi, eriti Pauluse misjonistrateegia osas, kes alustas kuulutust esmalt juutide juures ja siirdus siis teiste rahvaste juurde (vt täpsemalt Bruce 1990: 54–59). Luukas on kujutanud Paulust ajas tagasivaatavalt kui tema töö austaja ning imetleja. Luukas lõpetas Pauluse elutöö esituse teadlikult enne kristlaste tagakiusamiste algust Nero poolt ning enne juudi sõja puhkemist.

ristiusku pöördunud mehi ei tule ümber löigata.²⁹⁷ Küll aga peavad paganatest kristlusesse pöördujad hoiduma paganliku ohvriliha, lämbunud looma liha ja vere söömisest ning pilastusest.

Kristluse hilisemas ajaloos vaimuliku ameti järjepidevust tagav apostlik järjepidevus toetub apostlite praktikale asetada koguduste töötajaid ametisse käte pealepanemise teel.²⁹⁸ Algseid apostleid käsitletakse ühekordsete ja kordumatutena, kuid käte pealepanemise kaudu edasi antav ametiõnnistus on katkematu ning seob vaimulikuameti apostlitega kui Naatsareti Jeesuse poolt sellesse ametisse asetatutega.

Struktuurilt saab raamatut jagada mitmeti. Kui näha seda kaheosalisena, siis on jaotus järgmine: (1) algkoguduse formeerumine Jeruusalemmas ja kristluse levimine Samaarias, Antiookiasse ning ümberkaudsetele aladele (Ap 1:1–12:25); (2) Kristuse kuulutamise jõudmine Pauluse ja tema kaastööliste tegevuse toel Väike-Aasiasse, Makedooniasse, Kreekasse ja Rooma (13:1–28:31).

Raamatu esimeses pooles eristuvad koguduse moodustumisele järgnenud tagakiusamised, koguduse kreekakeelse osa aktiveerumine Jeruusalemmas ning kuulutustöö Samaarias. Seejärel Peetruse tegevus Lüddas ning Joppes ja koguduse vaenamine kuningas Herodes Agrippa I poolt.

Raamatu teine pool esitab Pauluse tegevust koguduste rajamisel ning tööd suuremates keskustes, nagu Korintoses ja Efesoses. Raamatu lõpuosas viib Paulus Makedoonias ja Kreekas kogutud korjanduse armastuse annina Jeruusalemma kogudusele. Paulus vangistatakse ning keisri kohtu nõudmise alusel saadetakse vangitapiga Rooma. Raamat lõpeb Pauluse poolvaba kuulutustööga Roomas. Kuidas iseloomustada selle raamatu juhtjoont mõne lausega?

Apostlite tegude raamatu jutustuselõngas on tervikuks põimitud värvikad pühendunud isiksused, usulised ja poliitilised grupid, erinevad rahvad, Iisraeli usulised pühad, evangeeliumi kuulutamine, koguduste rajamine ja Püha Vaimu toimimine koos Jumala juhtimise dünaamikaga. Apostlite tegude raamat annab ülevaate nii Luuka enda vaadetest kui ka nendest joontest, mis iseloomustasid algkristlust esimese sajandi teisel kolmandikul.

b) Apostlite tegude raamatu usulise mõtestatuse ehk teoloogia üldjooned

Raamatu autor töötas eesmärgiga kujutada algkristluse ajalugu õndsusloo uue aja-järguna, mis nüüdsest alates kulgeb tõusujoones. Seetõttu moodustavad raamatu kompositsioonilise materjali apostlite ja Pauluse kõned ning nende tegevusest joh-

²⁹⁷ Ap 15 jutustatud apostlite sinodi toimumise ajaks pakutud kõige laiem diapason jääb aastate 42 ja 49 pKr vahele.

²⁹⁸ Ladina *successio* tähendab asemele astumist või järgnemist.

tuvate sündmuste kirjeldused. Peetruse Jeruusalemma jutlused toetuvad Israeli ajaloo meenutamisele ning juhatavad siis Jeesuse isiku kui töötatud Messia juurde. Üks niisugune kõne (Ap 2:14–36) järgneb nelipühasündmusele ning põhjustab 3000 inimese pöördumise ja ristimise. Pauluse jutlused on peetud hellenistlikel aladel ja toetuvad rohkem kreeka kirjanike või filosoofide väljenditele, nagu näiteks kõne Ateena Areopaagil (Ap 17:22–31).

Luukas oli varajase kristluse hea apologeet mitmes mõttes. Ta kaitses usku Jeesusesse paganlike ideede sissetungimise eest, nagu näitab episood Lüstras (Ap 14:15–18), aga ka juutidelt lähtuvate rünnakute vastu, nagu näitavad Pauluse kaitsekõned (Ap 21:39–28:28). Paulus on Jeesuse pühendunud järgija, ent ta ei lakka olemast ka lojaalne juut (Ap 23:6; 24:15; 26:7jj).

Nähtavasti olid Luukal raamatut kirjutades silmade ees laiem eesmärk ja mitmed sihtgrupid, kellele põhjendada veendumust, et kristluses on juudiusk jõudnud ajaloolisele täitumusele ja sisulisele täiusele ning seda ei peaks riigis taga kiusatama. Pigem peaksid talle laienema samasugused vabadele rahvakogudele lubatud õigused nagu juutlusel. Seega hõlmas Luuka teoloogia ka riigiõiguslikku ja poliitilist mõõdet. Ühelt poolt põhjendas ta kristluse vastuvõetavust Rooma riigile ja teiselt poolt ka Rooma riigi kui vähemalt väliselt korra (ld *ordo*) poole pürgiva ühiskonna vastuvõetavust noorele kristlusele.²⁹⁹

Ajalooteoloogiline vaade. Nii võib tinglikult väljenduda, kuna raamat avab algkristluse kasvamist nii geograafiliselt laias mõõtmes kui ka seostatuna Rooma ajalooga. Paulus oli Korintoses siis, kui Gallio oli Ahhaia maavalitseja (Ap 18:12). Evangeeliumi kuulutamist takistavad Pauluse rahvuskaaslased, seevastu Rooma võime kujutatakse pigem neutraalsetena, kes püüavad kohut mõista objektiivse uurimise alusel (Ap 18:14–15; 24:22–23). Alates teise sajandi lõpust esineb raamat kristliku kirjanduse nimistutes ja seda on nähtud kristliku kirjanduse olulise osana.

Apostlite tegude raamat esitab suurel määral autori vaadet algkristluse ajaloole, ent on sellest avaram. Raamat peidab nagu pähklikoores paljut sellest, mida esimese sajandi kristlus uskus, kuidas tegutses ja oma elu elas.³⁰⁰

²⁹⁹ Pilaatus ei leidnud Jeesuse juures seesugust süüd, milles teda süüdistati (Lk 23:14), ning seda, et Jeesus oli õige, tunnistas ka väeülem (Ap 23: 47). Kuningas Herodes Agrippa II ei leia ka Pauluse juures süüd, mis vääraks surma või ahelaid. Ometi ei saa ta Paulust vabaks lasta, vaid peab ta keisri ette saatma, kuna Paulus on nõudnud keisri kohut (Ap 26:30–32). Episoodi mõte viitab lootusele, et keisri ees saab Paulus tõendada oma õigust, kuna usuti, et keisri kohus on tagada Rooma õigust.

³⁰⁰ Redaktsiooni ja pärimuse eristamine ei ole siin alati selgelt teostatav ning on sageli ka tarbetu, kuna kogupildis, mida tekst esitab, avaldub niikuinii suurel määral esimese sajandi teise poole algkristluse mitmekihiline kuvand.

- Vaade Jumalale keskendus usu ümber, et Jumal on kõige olemasoleva looja,³⁰¹ oma loodu ülalpidaja, aja ja ruumi korraldaja³⁰² ning meelearandusele kutsuja ja kohtunik.³⁰³
- Jeesus Kristus on kaua oodatud ja nüüd Jumala saadetud Messias (Ap 2:26; 3:20; 5:42). Ta on ka Taaveti poeg ja Jumala Poeg (Ap 2:30; 9:20) ning Issand.³⁰⁴ Samas on Jeesus ka Issanda sulane (Ap 3:13) ja ühel korral nime-tatakse teda ka evangeeliumeis sagedasti kasutatava tiitliga Inimese Poeg (Ap 7:56).
- Püha Vaim on nüüd täiuses tulnud ja tema tulemine on Jumala prohvetite poolt ette kuulutatud (Ap 2:16–21). Seetõttu hüütakse Vaimu tulemist ka Isa tööuseks, kelle Jeesus lubas läkitada ja kes tuli kingitusena nendele, kes meelt parandasid ja end ristida lasksid (Lk 24:49 ja järgnevus Ap 1:4 → Ap 2:1–13 → Ap 2:38–41). Püha Vaimu saavad peale juutide ka uskuma hakanud paganad, kes seepeale ristitakse.³⁰⁵
- Püha Vaim toimib maailmas koguduse kui päästeloovahendaja kaudu. Vaim puhastab, elavdab ja väestab Jeesuse jüngerid neile ette nähtud töö jaoks. Suund sellele esitati lugejale juba Ap 1:8: *Teie saate väe Pühalt Vaimult, kes tuleb teie üle, ja te peate olema minu tunnistajad Jeruusalemmas ja kogu Juuda- ja Samaariamaa ning ilmamaa äärteni.*

Jeruusalemma emakogudusest kasvasid välja rahvaste kogudused Vahemere-äärsetes maades. Misjon juutide juurest teiste rahvaste juurde algas pärast Stefanose hukkamist Filippuse kuulutusega Samaarias. Järgenesid Süüria, Väike-Aasia, Kreeka ja Rooma. Suund rahvaste misjonile oli varjatud viisil nähtav juba Jeesuse kõnes Naatsareti sünagoogis, mis markeerib mitte ainult Jeesuse tegevuse algust, vaid ka suunda (Bruce 1990: 62–63). Selles kõnes viitas Jeesus Sarepta lesknaisele Siidonimaal, kelle juurde läkitati Eelija, ning samuti pidalitõvest tervendatud Naamanile Süürias (Lk 4:16–27). Õndsus ulatub Iisraelist välja ning jõuab teiste rahvaste juurde.

Luuka evangeeliumi ja Apostlite tegude raamatu alusel kujuneb terviklik jutustuselõng, mis kasvab kõike hõlmavaks päästelooks. See on sõnum

³⁰¹ Ap 4:24; 14:15.

³⁰² Ap 14:16–17. Ometi Jumal ei ela ega asu oma loodus (Ap 7:48–50). See tõdemus toetub Vana Testamendi usule.

³⁰³ Ap 17:30–31.

³⁰⁴ Ap 2:36.

³⁰⁵ Peetruse jutlus Korneeliuse kojas tõi meelearandusele sealsed mittejuudid, kes said annina Püha Vaimu ja siis ristiti. Püha Vaim toimis kaasa Peetruse jutlusega või läbi jutluse. Südametundja Jumal puhastab rahvaste südamed ja annab neile Püha Vaimu (Ap 15:8–9).

päästest, pattude andeksandmisest ja uue kvaliteediga elust (Lk 1:77 → Ap 2:38–40; 10:43; 13:38; 26:18).

- Eshatoloogiline väljavaade on allutatud Jeesuse isikule, s.t tema lahkumise, temast tunnistamise ja tema tagasitulemise mustrile. Jeruusalemm jääb määratud aegadeks paganarahvaste tallata, ent vaid seni, kuni paganate ajad täis saavad (Lk 21:24). Paruusia saab toimuma taevassevõtmisega sarnaneval nähtaval kujul (Ap 1:9–11). Kas seda kujutati ette toimuvana samuti Õlimäel, nagu oli Jeesuse ülesvõtmine, ei ole päris selgelt öeldud, kuid see on üks põhjendatud oletus. Igatahes on Luukas näinud evangeeliumi aega jätkuvana ka Apostlite tegude raamatu kirjutamise ajal.

c) Iisrael on jätkuvalt Jumala rahvas

Kuidas seda mõista? Jumala rahva ajaloo kuvand saadab Luuka esitust läbi evangeeliumi ja Apostlite tegude raamatu. See vajab pikemat käsitlust.

Luuka vaate kohaselt on olemas vaid üks rahvas, keda saab päriselt rahvaks (λαός) nimetada, ja see on Iisrael, kelle ajalugu ei lõpe kunagi, vaid läheb üle koguduse ehk kiriku ajalooks. Jeesus on selle ühe Jumala rahva Messias, see tähendab χριστός (Jervell 1998: 92–94). Sarnase vaate esitab ka Ef 2:11–22, mille kohaselt on teistel rahvastel ja Iisraelil nüüd Kristuse Jeesuse läbi ühe rahvana ka ühtne kodakondsus. Kuna see ühtne kogudus on ehitatud apostlite ja prohvetite alusele, on tema aluseks siiski Iisraeli kodakondsus ja õigus. Apostlite tegude raamat ja Efesose kiri esitavad siin sarnast eklesioloogiat, kuna mõlemad tuginevad Pauluse poolt juba Rooma kirjas esitatud vaadetele Iisraeli kandvast kohast päästeloos (Rm 9–11).

Apostlite tegude raamatu algusosa juhatab sisse kristoloogia, mis kõneleb ülen datud Jeesuse ühendavast tähendusest. Jeesus on Taaveti poeg, kes taastab kuningriigi ja kes on nüüd ülen datuna asetatud Jumala paremale käele. Tema on see, kelle Jumal on teinud Issandaks³⁰⁶ ja Messiaks (Ap 2:29–36). Paganail suunatud tõlgenduses seob autor *Issanda* tiitli ja *Naatsareti Jeesuse*, kelle Jumal salvis Püha Vaimuga. Nõnda selgitab autor seda, kuidas Püha Vaimu toime jumalarahva ajaloos teostub nüüd paganarahvaste poole suunduva misjonina.³⁰⁷ Peetruse kõne näitab prohvetikuulutuste täitumist: Jumala Vaimu kinkimine Iisraelile on jätk Jumala rahva ajaloole Jeesuse kogudusena (Ap 2:14–21).

³⁰⁶ Selle juudikristliku nimetuse on Luukas Jeruusalemma algkoguduselt saanud ja üle võtnud ning kombineerib Pauluse kombel Kristuse ja Issanda, seostades need sisulises mõttes Jeesusega kui kuningliku Messiaga (Jervell 1998: 96).

³⁰⁷ Luuka esitusviisi avaneb kergemini, kui lugeda salmi Ap 10:38 pikema lõigu Ap 10:34–38 raames.

Seadust tuleb tõsiselt võtta, sest Seaduse järgimisega näitab kogudus, et ta on tõeline Jumala rahvas ning taastatud Iisrael. Samal ajal ei saa meelt mitteparandavad juudid, kes Toora järgi ei ela, väita, et nad on töotuste osalised (Jervell 1998: 101). Toora kaudu andis Jumal oma rahvale elavad sõnad (λόγια ζῶντα) ja nende mitte pidamine juutide poolt on ebatruudus oma Jumala vastu. Seda ilmestavad salmid Ap 7:35,39,53; 23:3 oma kontekstides.

Kogudus on otsekui ajaloo viimase ajastu Iisrael. Ainsana Uues Testamendis esitab Apostlite tegude raamat valikulised väljavõtted Iisraeli ajaloost esmalt Stefanose ja seejärel Pauluse suu kaudu. Iisraeli ajalugu läheb Jeesuse läbi otse üle Jeesuse koguduse ajalooks.³⁰⁸ Seetõttu on ka kõik Pühakirjas olev kogudusele kohustav, kuna kogudus on jätkuv Jumala rahvas. Luukas põhjendab seda Pauluse kõnega maavalitseja Feeliksi ees. Jeesusesse uskuja eluviisi kujutatakse Seaduse ja prohvetite raamatute kohase *teel* kõndimisena. Paulus tunnistab selle enda kohta tõeks, ent Jeesusesse mitte uskuvad juudid kutsuvad seda hereesiaks (Ap 24:14).³⁰⁹ See ajutine eksitus ei tähenda aga tuleviku vaates midagi, sest Jumala ühe ja ühtse rahva ajaloo juurde kuulub õndsus, Jumala pääste.³¹⁰ Sellega Luukas lõpetab ajaloo suuna kujutamise (Ap 28:28).

d) Näide Paulusest kõnemehena Ateena Areopaagil

Selle episoodilise lühivaatega iseloomustab Luukas ühte külge Pauluse tööviisidest. Paulus on siin apostel, misjonär ja evangelist.³¹¹ Esimese sajandi viiekümnnendate aastate keskel viis eelnevalt kavandatud teine misjonireis Pauluse kultuurilisse suurlinna Ateenasse. See reis toimus peale Jeruusalemma sinodit, kus oli saavutatud teiste rahvaste misjoneerimist kergendav kompromiss.

Paulus on olnud teeks Jeesuse juurde jõudmisel ja samas arusaamade kujundaja. Luukas on ise saanud osa Pauluse mõjust. Ta on kujundanud taktikalise kirjelduse ideoloogilis-usulisest vastasseisust ülesaamiseks. Paulus arutleb epikuurlastega ning stoa filosoofia pooldajatega, kes olla viinud ta Areopaagile, et temalt uue õpetuse kohta aru pärida.

³⁰⁸ Luukas ei esita teiste rahvaste paralleelseid ajalugusid, kuna nendega ei ole Iisraeli Pühakirja põhjal lepinguid sõlmitud. Küll moodustavad teiste rahvaste liikmed usule tulles Iisraeli jätkuna elava ühtse Jumala rahva. Stefanose vastavat ajaloolist kokkuvõtet vt Ap 7 ja Pauluse kõnet Ap 13:16–25.

³⁰⁹ Eestikeelses Piiblis on väljend κατὰ τὴν ὁδὸν selguse mõttes tõlgitud usu teed mööda Jumala teenimiseks. Täpsemalt saab väljendit κατὰ τὴν ὁδὸν tõlgendada mööda teed kõndimisena.

³¹⁰ Juutidele ja teiste rahvaste jumalakartlikele on suunatud Ap 13:26 üleskutse: *Mehe-vennad, Aabrahami soo lapsed, ja need teie seas, kes Jumalat kardavad: meile on läkitatud see pääste.*

³¹¹ Paulusest apostlina, misjonärina ja evangelistina annab ülevaate Ingmar Kurg käsitluses Pauluse misjoniteoloogiast, misjonistrateegiast, taktikast ja elluviimisest. Vt Tasmuth ja Kurg 2022: 164–169.

Luukas kujundas Pauluse töömeetodi esitlemiseks Areopaagi kõnena tuntuks saanud jutluse (Ap 17:22–31). Jutlus kajastas Pauluse algupärast materjali. Missu-guses vahekorras on seal Pauluselt pärinev materjal ja Luuka teoloogiline komposit-sioon, ei ole kõige tähtsam. Kõnes on kokkupuutepunkte Pauluse kuulutuse sisuga ja töömetsoodikaga ning meil on pigem kasulik mõelda, kuidas tänapäeval ristiusu põhitõdesid usukaugetele inimestele jutlustada. Areopaagijutluse peajooned olid:

- 1) Paulus tegi esmalt kummarduse kuulajatele ning tunnustas nende religioos-sust;
- 2) Ta lähtus nähtavasti sellest, et tuleb saavutada mõistev kommunikatsioon ning leida miski, mis loob ühenduse kuulutaja ja kuulaja vahel;
- 3) Siis näis Paulus lähtuvat meetodist liikuda tuntult tundmatu poole ja seda selgitada;
- 4) Paulus õpetab siin meile seda, et tuleb kasutada mõistetavat keelt ja selleks tuleb tunda kõnetatavate mõtteviisi;
- 5) Kuna Ateena keskkond oli üks tolleaegse maailma hariduse tippkohti, pidi Pauluse valitud metoodika arvestama kõrgesti haritud inimeste mõttemaailmaga;
- (6) Kõne ja selle lõpp kuulutasid sisuliselt Jeesus Kristust, ent Jeesuse nime otse-selt ei nimetata.

Keskne asjaolu, et Pauluse kuulutuse fooksuses on evangeelium Jeesusest, oli luge-jale juba eelnevalt teatavaks saanud.³¹² Kõne on näide kohanemisest antiigi kultuu-rilise keskkonnaga esimese sajandi teisel poolel ning moraali ja filosoofia kasutami-sest kristliku usu selgitamisel.

Episood on toodud õpiku näitena, et proovida selle kultuurilisi, metoodilisi ja homileetilisi nüansse hermeneutiliselt tänases olustikus kasutada.

³¹² Ap 17:18.

Ekskurss 2.

Algkristluse misjonielu – kas „püha internet“? Arutlus ka meie ajale

Ekskurss on esitatud, et seda saaks kasutada koguse töös uute võimaluste leidmiseks. Kasuks tuleb proov samastuda antiikajaga ning seejärel leida kokkupuutekohti oma koguduse olukorraga ja välise keskkonnaga. Kasulik on eelnevalt tutvuda peatükk 7 materjaliga.

Ühe koguduse noored innustusid 1990ndail aastail *mõttest* korraldada isekeskis õhtu, mis oleks otsekui õhtu algkristlaste keskel. Neil oli soov süveneda ja leida jõudu hea sõnumi kuulutamiseks oma eakaaslastele. Sealjuures kerkis rida küsimusi. Mida peaksime sellel õhtul tegema, missugused peaksid olema meie hoiakud, kas me peaksime palju muutuma võrreldes sellega, kes me praegu oleme, keda me enda keskele kutsume, kas meist peaksid ka teised kuulda saama? Mis meist oleneb?

Noortel oli soov kogeda midagi põnevat. Põnev on ihaldatav. Põnev on eriti hea siis, kui see kõigele lisaks suudab meid kasvatada ja kui sealt võib õppida. Põnev on küsimus algkristlaste elujõust, sest mis muu võiks anda meile kindluse tunda oma kutsumust ja seda ka kuulutada. Kuid noorte soov pörkus tõdemusega, et selle põneva teema kohta napib teadmisi.

Täna tuleb tänuga mõelda eelisele, et meie saame kasutada ka oma eestimaise usu minevikupärandit kui abimaterjali, algkristlusel niisugune võimalus puudus. Nad ei küsinudki seda, kellega peaks sarnanema või kelle tegevusmudeleid kasutama, et töös edu saavutada.

Uue enneolematu identiteedi sündimisele ja juudi rahvuspiiridest väljumisvalude ületamisele aitasid kaasa: 1. Iisraeli päästeloo tundmine ja selle jätkuvalt omaks pidamine;³¹³ 2. Omaenda usukogukonna uue pärimuse sündimine, selle kirjakeks dokumentideks vormimine ja pärimusega sidumine.

Püüame vaadelda algkristluse elu osaduskondade kontaktide tasandil.

Kommunikatsiooni vahendid. Peamine infokandja oli mõistagi inimene, kes liikus mööda korrastatud teedevõrku, kus turvalisuse tagas Rooma rahu (*pax romana*). Riikliku korra säilitamiseks oli vajalik teabe liikumise kindlustamine. Teede ääres olid peatuspunktid siis, kui vahemaa ületas ühe päevateekonna, ja need olid kasutatavad nii ametnikele kui erareisijatele. Erasikute jaoks puudus ametlik postikorraldus ning on kaheldav, kas *cursus publicus* kui riiklik transpordisüsteem ka kristlaste

³¹³ Jumala päästelugu tundis rahvas nii suulise pärimuse ja kirjatundjate tõlgenduste kui ka tõlgenduste aluseks olevate Vana Testamendi tekstide kaudu.

kirju edasi toimetas. Selleks pidid kogudused leidma omad vahendid, kusjuures vastastikuse suhtluse tagaja oli juba olemasolev kogudus, kes kandis hoolt sündivate uute koguduste eest. Mereteede kasutamine olenes aastaajast, tuule suunast ja kaubalaevadega kokkuleppele saamisest. Suur rännumees Paulus pidas vajalikuks vaid enesekaitselistel eesmärkidel viidata teda nii maal kui merel tabanud õnnetustele (2Kr 11:25j). Järelikult toimus ühenduse loomine koguduste ja isikute vahel nii riikliku võrgustiku võimalusi kasutades kui ka omal jõul.

Teabekogud ehk informatsiooni arhiivid. Algkristlaste võrgu „serverid“ olid kogudused, kus käsikirju koguti, säilitati, tõlgendati, kujundati, kopeeriti ja jagati. Esialgu olid nendeks punktideks kodud. Niisugused „serverid“ erinesid oma suuruselt, võimsuselt, sisult ja ka avatuselt. Ei saa unustada enesekaitsest tuleneva konspiratsiooni vajadust. Kogudused hakkasid toimima ka raamatukogudena ja kopeermiskeskustena. Kolossa kirja soovitatakse lugeda nii Kolossas kui ka Laodikeias ning ühtlasi soovitatakse lugeda ka Laodikeiast tulevat kirja (Kl 4:16).

Jeruusalemma koguduse tähtsust algaegade pärimuskeskusena ja „peaserverina“ ei saa üle hinnata. Ap 2:9–11 kirjutab kreeka ühiskeelt kõnelevate juutide palverännust Jeruusalemma Jeesuse ülestõusmispaasale järgneval nelipühäl. Kui nad kodukohta tagasi läksid, ei olnud vaja seal nende poolt kaasa toodud sõnumit enam ümber tõlkida. Nad kõnelesid kreeka keeles. Juudikristlased jätkasid paasapäihadel Jeruusalemma külastamist, mille varjus võime näha „praostkonna laulupäeva“ kujunemist. Algkristlus ei saanud õppida osaduse eeskuju mujalt kui juutlusest ning Jeruusalemmas veedetavate paasapäihade kadumisega jäi sündinud osadusvõrgustik ikkagi püsima ja uutel alustel arenema.

Sageli on unustatud Galilea „maakoguduste“ tähtsus Jeesus-pärimuste säilitajadena ja allikatena. Peagi lisandusid küll uued keskused, nagu Antiookia, Filippi, Efesos, Rooma ja teised, ent Galileas elas aastakümneid inimesi, kes olid Jeesusliikumise kaasaegsed või nende lapsed. Igas keskkuses kujunes oma tarkvara, ent Jeruusalemma ja Galilea kui algallikate laastamine juudi sõja ajal (66–70 pKr) ei jätnud kristlust päris tühjade riiulite ette. Seetõttu on väärtus ka igal tänasel koguduse raamatukogul ning kodusel vaimuliku kirjanduse säilikul. Algkristluse vaimne ja füüsiline elujõud said toetuda tarkvara koondamise ja hajutatuse targale tasakaalule.

Ligipääs võrgule. Ilma väravata ei pääse kuhugi. Usk ja selle avalik tunnistamine ristimises olid maksuvabaks, kuid mitte odavaks sissepääsutingimuseks kogudusse. Kristuse ihusse kuulumine võimaldas osaleda Kristusesse uskujate võrgus. Uus liige pidi ka ise osalema külalislahkuse jagamisel (Rm 12:13; 1Pt 4:9; Tt 1:7–9), sest ilma selleta ei kohtunud kogudused ega usklikud omavahel ega kulgenud head sõnumid. Kodude kasutamine peatuskohana vältis noorte kristlaste kiusatusi ja hädaohte, mida „hotellid“ paratamatult kaasa tõid. Kodud andsid võimaluse vastastikuseks

kinnituseks. Kui kodud olid korraga nii kirik kui ka pastoraat, näitas elu peatselt, kelle armastus suutis olla sideaineks ja mitte isolaatoriks suhtlejate vahel. Kodud aitasid elada tõeks ligitõmbavat omadust, mille järgi kristlasi pidi Jeesuse sõnade kohaselt ära tuntama (Jh 13:35).

Motivatsioon ning võrgu kasutamise kasud ja ohud. Rooma riigi teedevõrk ja meri kihasid liiklejatest, need olid sõdurid, kaupmehed, käsitöölised, kunstnikud, rändfilosoofid ja õppurid. Sedamööda kuidas hea sõnum vastuvõtjaid leidis, kasvas ka suuliste ja kirjalike sõnumite edasitoimetajate arv. Kontaktide loomise eriliseks motiiviks oli tõsiasi, et noored kogudused olid eksistentsiaalses ohus. Pauluse viited repressioonidele on tõendused ohtudest, mida UT kohati peegeldab. Keegi on kirjutanud, et kristlust lahutas siis väljasuremisest vaid üks põlvkond. Ristil hukatu ülestõusmise kuulutamine oli pooltele kuulajatele komistuskivi ja ülejäänutele rumalus. Mis on tänapäeval teisiti?

Side koguduste vahel ja väiksemate koguduste toetamine oli eluline hool selleks, et uus põlvkond võiks sündida ja püsima jääda. Aeg näitas, et mõni väike ja abi saanud kogudus kasvas hiljem suureks. Kristuse ihuks olemine ei tähendanud mitte ainult vastastikust arusaamade vahetamist, vaid ka osadust külluses ja puuduses. Paulus viis Euroopa kogudustes kokku pandud annetuse Jeruusalemma emakogudusele (Ap 11:27–30). Naaberkoguduse toetamine andis kindlustunde, et hädapäeval võib andja ise abi saada. Ime seisnes selles, et and muutus viljaks ja kasvatas andja arvet! (Fl 4:17). Nii on see ikka olnud. Kristuse nime ja meelt kandev kristlus on nagu muinasjutukangelane, kellest kõnelevat vestet võib lõpetada nõnda: kui ta surnud ei ole, elab ta praegugi.

Algkristlaste üheks hooleks oli karakterikujundus ehk iseloomu kasvatamine. Selle soodustamiseks rändasid Paulus ja tema saadikud ringi ja julgustasid koguduste liikmeid, et Kristus saaks neid vormida (1Ts 3:6,10; Gl 4:19). Ühtede koguduste edu ja tublidust sai näidata teistele, et hea jagamisest kasvaks ühine kasu. Näiteks Rm 1:8 kaudu avaldub Pauluse rõõm, et ta saab kirja teel kinnitada koguduse head mainet „kogu maailmas“. Tessaloonika kogudus oli eeskujuks kõigile usklikele Makedoonias ja Ahhais (1Ts 1:7jj). Üksik kogudus on Kristuse kiri maailmale, kõigile mõistetav ja loetav (2Kr 3:2j) ja samal ajal osa suuremast olemustervikust (1Kr 1:2).

Sedasama kogudustevahelist võrku kasutasid ka Pauluse õpetuslikud vastased, püüdes võita kohe alanud meediasõda (Gl 1:6–9 jm). Algkristlus ei tõmbunud ideoloogilises sõjas isolatsiooni, vaid suuliselt ja kirjalikult³¹⁴ selgitusi jagades püüti parandada oma seisukohtade arusaadavust ja võimaluse korral ennetada väärunaamu (Kl 2:4).

³¹⁴ Näiteks kiri Antiookiasse Ap 15:23–29.

Materiaalsed kandjad ja isikustatud kontaktid. Marcus Tullius Cicero kohta on kirjutatud, et ta usaldas kirjakandja märkusi, mida see talle silma all ütles, rohkem kui osade tekstide sisu. Kl 4:7jj kohaselt peab Tühnikos rääkima, kuidas kirja autori käsi käib.

Kirjade edasitoimetaja kandis tavaliselt kaasas ka suulist sõnumit. Sõnum jõudis kohale kahel kandjal korraga – papüürusel ja elavas kõnes. Ühe sõnumi autori-teet toetas teist. On üsna loomulik, et algkristlased kasutasid usaldusväärseid kullereid, kelle isik oli soovituseks ja kõne kinnituseks. Tekst ei asendanud inimest, vaid toimis koos inimesega. Niisugune praktika tagas sõnumite kõrge vastustusläve. Sõnumi edasitoimetaja oli sõnumi saatja interpreediks ja elavakstegijaks. Kui kristlust nimetatakse koos juutluse ja islamiga raamatu-usundiks, siis ei tohi unustada et kristlus, rohkem kui keegi muu maailmas, on just kuulutususk.

Mida saame järeldada, õppida ja kasutada?

- 1) Ekskursi pealkirjas oli sõna „misjonielu“, kuid otseselt pole sellest siiani justkui juttu olnud. Põhjus on selles, et misjonielu ei ole omaette elu, vaid kristliku koguduse elu normaalsus. Armastusel rajanevad suhted koos usu kuulutamisega ja sellest sündivate kontaktidega ning osaduseluga moodustasid algkristluse argipäeva. Nii saab see olla ka täna. Kristluse elu on iseenesest misjonielu siis, kui ta on eluna õige.
- 2) Kristlased kasutasid oma tegevuseks ja kuulutuseks ära impeeriumi poolt loodud positiivseid tingimusi. Kreeka ühiskeel ja riiklik transpordivõrgustik toimised informatsiooni kandjatena, võimaldades uute kontaktide sünni ja tegevusvõimalused.
- 3) Algkristluses teati, et kulleritena on parem kasutada koguduse liikmeid. Paralleelselt toimis otsekui kahe võrgu süsteem, kus kogudused ühendasid üldvõrgu oma spetsiifilise ja usaldatava kandjaga.
- 4) Tekstidena loodud olemuslikult vajalik teave paljundati kiiresti, koondati ja säilitati paljudes omavahel ühenduses olevates, kuid iseseisvates kohtades – kogudustes.
- 5) Täielik ligipääs võrgule eeldas liitunud usu tunnistamist ja vastuvõtjailt tema omaksvõtmist, külalislahkust ning tähelepanu uue inimese suhtes.
- 6) Algkristlastele ei muutunud tekstid ega nende edastamise mehhanismid iseenesest vaimustumise objektiks ega mänguasjaks. Võrk oli vaid töövahend, mida pidi vastutustundega kasutama. Tähelepanu keskmes oli Sõna ning inimene oli edastatava sõnumi tõlk ja usaldusmees, vahel ka kuulutaja ja koguduse töötegija.

6 Algkristlikud pärimusliinid ja johanneslik kogukond

Armsad, ärge usaldage igat vaimu, vaid katsuge vaimud läbi, kas nad on Jumalast, sest palju valeprohveteid on läinud välja maailma. (1Jh 4:1)

Algkristlikud pärimusliinid kujunesid aja jooksul mitmekihiliseks ja mitmesuunaliseks, mille üks näide on esimese sajandi lõpul eristuv johanneslik kogukond. Johanneslik kirjandus ja kogukond markeerivad algkristluse komplitseeritud akordi nii ajalooliselt hilisena, teoloogiliselt ja kirjanduslikult mitmekesisena kui sotsioloogiliselt keerukana.

Jeesus-rahva selle haru usust, elust ja usuelust saab ettekujutuse evangeeliumi, kolme kirja ja Ilmutusraamatu alusel. Nende kirjutiste ja varajaste suuliste pärimuste põhjal on püütud taastada selle grupi ajalugu, mida on nimetatud nii johanneslikuks kogukonnaks, koguduste grupiks või johanneslikuks kooliks.³¹⁵ Seejuures kujutatakse johanneslikku kirjandust selle grupi aastakümnetepikkuse vaimse töö viljana, mis sai lõpliku kuju esimese ja teise sajandi vahetuse paiku.

³¹⁵ Jürgen Becker vaatleb johanneslikku kogukonda kombineeritud nimetuste *Schule* ja *Gemeindeverband* abil (Becker 1991: 47–50). Sarnasust antiiksete koolide praktikaga meenutavad evangeeliumis olevad Jeesuse dialoogid üksikisikutega, näiteks Nikodeemosega, ja gruppidega, näiteks niinimetatud *juutidega*. Raymond E. Brown seostas johannesliku kogukonna eriti lähedalt anonüümse jüngriga, keda Jeesus armastas, ja nimetas seda *armastatud jüngrikogukonnaks*. Paljud eksegeedid on püüdnud rekonstrueerida johannesliku kogukonna hüpoteetilist ajalugu. Selle kogukonna arenguloo käigus anti Jeesuse pärimustele uus vorm. Esimese sajandi lõpul sai johanneslik pärimus redaktsioonide tulemusel evangeeliumi lõpliku kuju ning kirjutati ka kogukonna tarbeks vajalikud õpetuslikud kirjad. Johannesliku kogukonna kujunemislöö selgitamiseks kasutatakse ka skeeme (nt Becker 1991: 60 ja Brown 1979: 165–169). Brown pühendas johannesliku koolkonna teemale omaette raamatu (*The Community of the Beloved Disciple*. 1979). Ettepanekuid selle koolkonna ajaloo selgitamiseks lisandub pidevalt.

6.1. Kogukonna ja kirjanduse põimunud suhe.³¹⁶

Johannesliku kogukonna geograafilist asuala on paigutatud nii Süürias kui ka Väike-Aasiasse. Süüria poolt võiks rääkida suurem lähedus Palestiinale, mille olustikku evangeelium teadlikult kajastab. Väike-Aasia johanneslike koguduste kodupaigana on tõenäolisem vähemalt kolmel põhjusel. Esiteks oli Väike-Aasias kujunenud linnakoguduste võrgustik, Efesos oli aga üks Pauluse tegevuse keskusi. Pauluse kristoloogia mõju jätkub Kolossa ja Efesose kirja hümnides ning Johannese evangeeliumi *Logos*-hümni kujunemist on kõige loomulikum põhjendada Pauluse koolkonna kirjutiste tundmise ja kasutamise alusel.³¹⁷ Teiseks olid Efesoses jälgitavad Ristija Johannese algatatud usulise liikumise jäljed (Ap 19:1–8) ning Efesosega on seotud ka vanakiriklik pärimustik. Kolmandaks olid Ilmutusraamatu esmased adressaadid seitse Väike-Aasia kogudust.³¹⁸ See oli kontekst, mis oli autorile tuttav ja kus tema sõnum oli mõistetav. Kogudused olid tagakiustamiste surve all ning Ilmutusraamat kutsus usku tunnistama ja pakub julgustust.

Kristlaste vaenamine Väike-Aasias toimus 30 aastat peale keiser Nero hirmutegusid Roomas. Kui Nero aegne tagakiusamine aastal 64 pKr oli rohkem afektiivne, siis keiser Domitianuse valitsusaja lõpu aktsioon oli keisrikultusega seotud. Kuna sellel oli ideoloogiline põhjus, siis omandas see ka usulise tähenduse.³¹⁹ Enim avaldub keisrikultusega seotud kristlastevastase terrori toime Johannese Ilmutusraamatus. Ilmutusraamatus kasutatud kujundid toetuvad Vanale Testamendile ja eeldavad selle tundmist.³²⁰ Raamatu üks läbiv rõhuasetus on oma usu tunnistamises püsima jäämine ning Jumala loova ajaloo lõpule viimine (Tasmuth 2020: 178–188).

a) Evangeeliumi ja kirjade eripära ning seos kogudustega

Esimese sajandi lõpul kuju saanud johanneslik kirjandus on Jeesusest tunnistavate pärimuslike trajektooride teoloogiliselt selgelt eristuv kristalliseerunud akord. Kirjanduse keskmes on kõrgkristoloogilise rõhuga evangeelium, millega kaasnevad

³¹⁶ Johannesliku kogukonna, selle pärimusloo, johannesliku kirjanduse sünni ja autorluse alaste hüpoteeside põhjalikku esitust vaata Tasmuth 2004.

³¹⁷ Jeesuse allatulemist kirkusest (*katabasis*), kannatamist, ülesminemist ning ausse naasmist (*anabasis*) ning sellega liituvaid elemente, nagu loomisel osalemist, saab jälgida, kui lugeda järjekorras: 1Kr 8:6 ja Fl 2:5–11, seejärel Kl 1:15–20, siis Ef 1:3–14 ja lõpuks Jh 1:1–14.

³¹⁸ Ilmutusraamatu algus sarnaneb kirjade kogumikule, mis on saadetud Efesose, Smürna, Pergamoni, Tüatiira, Sardese, Filadelfia ja Laodikeia kogudustele (Ilm 2:1–3:22).

³¹⁹ Domitianus Flavius (51–96 pKr), Vespasianuse noorim poeg ja Tituse vend, valitses keisrina 81–96 pKr ning kristlaste tagakiusamised olid perioodil 93–96 pKr. Domitianus hukati opositsiooniliste vandenõulaste poolt ning temaga lõppes Flaviuste esimene dünastia.

³²⁰ Ilmutusraamatu mõistmise jaoks vajalikud allikad on Pentateuh, aga ka apokalüpsise elementidega Taanieli raamat ning 2. sajandist eKr pärinevad Makkabeide raamatud (Tasmuth 2020: 178–188).

kirjad on nagu selle kommentaarid ajal, mil koguduste sisemises olukorras on toimunud muutusi. Evangeelium on saanud lõpliku kuju aastail 90–95 pKr, mil koguduse eraldumine sünagoogist on jõudnud lõpule. Kirjade koostamise ja saatmise saab paigutada aastasise 100–105 pKr (Kysar 1992: 908–909).³²¹

Enamik evangeeliumis olevaid Jeesuse dialooge on suunatud kogudusest välja-poolle. Ka nn *juutide* kui Jumala hüljanud heebrealaste grupp on selles mõttes väljaspool kogudust. Jeesuse jüngerite ringides peetud kõned „omadele“ peatükkides 13–17 on suunatud siseringile. See on peen kirjanduslik võte, sest teadlikult lugemiseks mõeldud tekstina on need kohe kavandatud ka laiemale avalikkusele.

Kolme Johannese kirja ülesanded on ilmselt olnud: (1) kristoloogiliste väärarusaamade vastu võitlemine; (2) pareneetiliste selgituste lisamine evangeeliumi kasutamisel kerkinud küsimustele; (3) johanneslikes kogudustes tekkinud vastakate inimsuhete lahendamine. Seega sarnanevad kirjad pauluslike karjasekirjadega, kus on suurem tähelepanu koguduste sisestel kõrvalekalletel ja vaimulikel nõuannetel.

Evangeelium algab prohvet Johannese tunnistusega Jeesusest. Inimeste tunnistused Jeesusest, Jeesuse enda esitatavad tunnistused Isast ja Isa antavad tunnistused Jeesusest rajavad aluse Jeesuse kui Poja staatusele, tähendusele ja ülesandele. Sünoptilised evangeeliumid avavad Jeesuse tähendust ja olemust sammhaaval, Johannese evangeeliumis avatakse Jeesuse isik temale omistatavate tiitlite kaudu kohe alguses (Jh 1:29–51).³²² Jeesus ise avab oma tähendust hiljem enamasti mitmete „mina olen“-laadi vormelite kaudu.

b) Prohveti teema ja tunnistus Jeesusest

Iisraeli rahvas paistab silma selle poolest, et ta jaksab oodata, loota ja selle nimel olevikku välja kannatada. Üheks usku kinnitavaks ootuseks oli Deuteronomiumis olev lubadus läkitada tulevasil päevil veel üks suur prohvet:

Ma äratan neile ühe prohveti nende vendade keskelt, niisuguse nagu sina, ja ma panen oma sõnad ta suhu ja ta räägib neile kõik, mis mina teda käsin. Ja kes ei kuula mu sõnu, mida ta räägib minu nimel, sellelt nõuan mina ise aru (5Ms 18:18j).

³²¹ Johannese evangeeliumi ja kolme kirja lõpliku kuju eest võivad olla vastutavad kuni neli erinevat isikut, kes kirjutasid vastavalt: evangeeliumi peatükid 1–20; evangeeliumi peatükk 21; 1Jh kiri; 2–3Jh kiri (Barrett 1987: 258). Ilmutusraamatu kirjutaja on sel juhul ilmselt olnud Johannese nimega seostuva kogukonna rüpes tegutsenud viies autor.

³²² Jeesuse päritolu ja tähendust esitavad nimetused selles evangeeliumi esimese peatüki „avangus“ on Jumala Tall, rabi, Messias, Jeesus, Joosepi poeg Naatsaretist, Jumala Poeg, Iisraeli kuningas, Inimese Poeg.

Suurel määral vastab ootustele Jeremija, kelle kutsumissündmuse sõnastuses³²³ on Jumala lubadus anda oma sõnad prohveti suhu (Jr 1:4–12). Jeremija neelas Jumala sõnu (Jr 15:16) ja tema kirjutaja kirjutas kaks korda üles Jumala käest saadud sõnad (Jr 36).³²⁴ See mõttepärand säilis juutidest algkristlastel. Johanneslikes ringkondades sündis veendumus, et Jeesus ei olnud lihtsalt üks prohvet (*a prophet*), vaid see prohvet (*the prophet*), kellest Pühakiri kõneleb. Prohvetluse täitumus nähtub selles, et Mooses ei andnud leiba, aga Jeesuse Isa annab rahvale tõelise leiva taevast.³²⁵ Mõned rahva seast ütlesidki, et Jeesus on tõesti *see prohvet*³²⁶ ning Samaaria traditsioon kirjeldabki naist ütlemas Jeesusele, et ta on prohvet.³²⁷

Jeesust mõisteti mitmel tasandil, sealhulgas Jumalast läkitatud ning tegelikuseks saanud sõnana. Esmalt avab proloog sõna tähendust osalemisena loomishetkeks, siis eluna, valgusena, lihaks saanuna, armu ja tõe toojana ning Isa ilmutajana. Teiseks on Jeesuse sõna sama, mis Jumala sõna, mida ei saa kõrvale jätta ilma, et selle kohta aru päritaks. Nii esitas seda juba Toora (5Ms 18:18).³²⁸ Kolmandaks tõendab Jeesus oma sõnaga, et pühad kirjad tunnistavad temast ja tema sõnad juba ongi vaim ja elu (Jh 5:39, 6:63). Need väljendused kujundavad pildi Jeesusest kui mitte üksnes esimest Moosest ületavast teisest Moosesest, vaid ka kui eshatoloogiliste ootuste täitjast (Boismard 1993: 127–133).

c) Au ja meelevald

Mis peitub nendes sõnades ja kuidas need meid mõjutavad? Muistsetes Vahemere maades usuti, et väärtused ja hüved – nii ainelised kui mitteained – on maailmas olemas lõplike hulkadena. Sellest hulgast millegi või mingi osa omandamine saab

³²³ Jeremija kutsumissündmuses on Moosesel iseloomustust meenutavaid seiku. Jumal lubab Moosesele ja Aaronile õpetada, mida nad peavad rääkima ja töötab Moosesele olla selleks, kes Aaronile sõnad suhu paneb (2Ms 4:10–16). Metafoori kasutades öeldakse, et Jumal lubab Moosesel olla vaaraole lausa Jumalaks ja Moosesel vend Aaron saab talle prohvetiks (2Ms 7:1–2).

³²⁴ Mooses kirjutas teist korda üles Jumala sõnad Iisraelile (2Ms 20 ja 34) ning Baaruk pidi kirjutama kaks korda üles Jeremija suust saadud kirja sõnad (Jr 36).

³²⁵ Jh 6:30–33.

³²⁶ Jh 7:40–42 sõnastuses lisab artikkel sõnale prohvet rõhku juurde, mis laseb seda väljendit mõista kui viidet sellele oodatavale prohvetile (ὁ προφήτης).

³²⁷ Jh 4:19.

³²⁸ Deuteronomiumi mõttega selgepiiriliselt sarnane on Jeesuse kõnes sisalduv täitumuse mõte: „Kes lükkab minu kõrvale ega võta vastu mu kõnet, sellel on juba kohtumõistja. Sõna, mis ma olen rääkinud, see mõistab tema üle kohut viimsel päeval, sest mina ei ole rääkinud iseenesest, vaid Isa, kes on minu saatnud, on andnud mulle käsu, mida ma pean ütleva ja mida ma pean rääkima. Ja ma tean, et tema käsk on igavene elu. Mida mina räägin, seda ma räägin nõnda, nagu Isa mulle on öelnud“ (Jh 12:48–50).

toimuda vaid kellegi teise osa vähendamisenä. Hüvede ja väärtus(t)e hulk on loomise järel püsiv.³²⁹ Nii mõeldi ja tunti ka algkristlikes kogukondades.

Kaasaegse majanduskasvu idee koos lisaväärtusteooriaga sündis alles 18. sajandil Adam Smithi sulest. Kuna Vahemere maade vaates sai kellegi hüve kasvada vaid kellegi teise inimese hüve kahanemise arvel, töötasid auväärsed inimesed oma hüvede säilitamise ja mitte akumuleerimise nimel (Esler 1994: 35).

Väärtuste hulgas oli ja on au mõistel kaalukas koht. Au on isiku taju endast, arusaam oma sotsiaalsest väärtusest. Keskne on küsimus, kuidas hinnatakse isikut esmajoones selle grupi poolt, kus ta elab ja töötab. See on grupp, kus möödub suurem osa elust ja kus toimivad inimestevahelised suhted. Auga käib kaasas tunnustuse nõudlus (Esler 1994: 25). Tunnustus kinnitab, et inimene on grupi liikmete poolt austatud. Tunnustust saab avaldada mitmeti ning väärikas päritolu on au üks kaalukas osa. Juutidel väljendab Aabrahamist pärinemine au liini või teisisõnu au lugu eriti tugevasti.³³⁰

Matteuse evangeelium alustab Jeesuse au esitamist pärinemisliiniga Aabrahamist. Luukas seob alguse Aadamaga ja Johannes asetab Jeesuse kirkuse *Logos*-hümni raamistuses *enneolemise* ehk pre-eksistentsesse seisusesse. Selles mõttes ületas johannesliku kogukonna vaade Jeesusele juudi tarkuskirjanduse selle aspekti, mille kohaselt Jumal lõi tarkuse enne muud loodut.³³¹ Ent juba Pauluse koolkonna kirjade hümnid hakkasid esitama Jeesuse au ka maisele elule järkevas olemises ehk *järelolemises*.³³²

³²⁹ Jaakob esitas end oma isale lisakile petlikult Eesavina, et pärida isa õnnistus. Jaakobi pettus tuli avalikuks ja Eesav küsis isalt, kas sel pole hoitud tema jaoks veel eraldi õnnistust ja kas see Jaakobile antu on ta ainus õnnistus? Jutustuse süžest selgub, et nii see oligi (1Ms 27:1–40). Õnnistuse olemasolev määr oli Jaakobile edastatud.

³³⁰ Johanneslikus algkristluses võib märgata Aabrahami tähenduse vähenemist õndsusloos. Juudid toonitasid oma pärinemist Aabrahamist, ent esmalt Jeesus vaidlustas selle väite ütlusega, et praegused juudid ei tee Aabrahami tegusid. Juudid küsivad Jeesuselt, kas ta on suurem kui Aabraham. Jeesus vastas, et enne kui oli Aabraham, *olen mina* (ἐγὼ εἰμὶ), viidates oma enneolemisele Aabrahami suhtes. Evangelisti poolt valitud oleviku ajavorm suunab mõtted koguni Jeesuse püsivale ehk ajatule olemisele. Kolmas aspekt avaneb Jeesuse lauses, et Aabraham tundis suurt rõõmu sellest, et ta saab näha Jeesuse päeva – ja ta nägi seda ning rõõmustas (Jh 8:56). Nende vaadate alus võib olla umbes 70–120 pKr kirjutatud *Aabrahami apokaliipsi* 29:14–31 esitatud vaade, mille kohaselt Aabraham sai nägemuse lõpuaegade kohta, mil Jumal saadab oma valitu oma rahvast kokku koguma. Sotsiaalses mõttes saab järeldada, et nüüd on käes aeg, mil usk Jeesusesse on suurem ja tähtsam kui Aabrahamist pärinemine (Esler 1994: 88–89).

³³¹ Õpetussõnad 8:22–31 esitab tarkust kui Jumala lemmiklast, kes oli enne loomist olemas ja mängis nagu Jumala lemmiklaps. Võrdlevalt küsib Jumal Iiobi raamatus inimeselt Iiobilt, kus olid sina siis, kui mina rajasin maa (Ii 38:4).

³³² Jeesuse niisugust post-eksistentsi esitavad juba Fl 2; Kl 1; Ef 1.

Johannese evangeelium esitab Jumala varjatud au kohalolu Jeesuses ka tema maise elu ajal, koguni lihas olemise ajal. Seda said erilisel viisil näha ehk tunnetada vaid vähesed meie-vormis esitatud inimesed: *Ja Sõna sai lihaks ja elas meie keskel, ja me nägime tema kirkust nagu Isast Ainusündinu kirkust, täis armu ja tõde* (Jh 1:14). Kohe lisatakse, et Jumalat on näinud vaid Ainusündinud Poeg. Eraldi pävib tähelepanu mõte, et ka kannatuse kaudu oli Jeesuse taevase au taipamine võimalik – ent üksnes neile, kes taipasid evangeeliumis peituvat ilmutust.³³³ Selles mõttes ilmneb johanneslikus kirjanduses kogukonna diskussioon gnoosisega ja selle peen tõrjumine. Gnostilise mõtteviisi sõnavara kasutatakse hoopis nii, et selle petlik „kõrgem“ mõistmine suunatakse Jeesusele ning pööratakse seetõttu gnoosise enda vastu.

Kõikides evangeeliumides avatakse sündmusi, kus Jeesus kõneles ja tegutses meelevaldaga, mis erines kirjatundjate ja variseride omast. Vanim kirjalik märge sidus Jeesuse meelevald koguni tema uue õpetusega (Mk 1:27). Johannese kogukonna kohaselt saab Jeesuse vägi (ἐξουσία) maailmale ilmsiks tema imetegudes ehk tunnustegudes ehk märkides (σημείον; ld *signum*). Esimene märk on Kaana pulmas tehtud imetegu (Jh 2:11), teine kuninga ametimehe terveks tegemine (Jh 4:54). Edasi Jeesuse tehtud tunnustähti otseselt numbriliselt ei loendata. Erilisel kohal on viimane imetegu, Laatsaruse ülesäratamine surnuist. Selle sündmuse tõttu hakkasid paljud juudid Jeesusesse uskuma ning Suurkohus ja ülempreestrid said just sellest tõuke Jeesuse hukkamiseks (Jh 11:45–53). Ent siis, evangeeliumi lõpus, viidatakse korraga kõikidele imetegudele öeldes, et Jeesus tegi jüngrite ees veel palju tunnustähti, mis ei ole sellesse raamatusse kirja pandud.

Evangeeliumi lõpus avatakse selle kirjutamise eesmärk: need tunnustähed on kirja pandud selleks, *et te usuksite, et Jeesus on Kristus, Jumala Poeg, ja et teil uskudes oleks elu tema nimes* (Jh 20:30–31). Siin saab lõngad kokku sõlmida. Johannese evangeeliumi lõpu sõnumiga sai lõpule viidud Pauluse poolt aastakümneid varem kujundatud *evangeeliumi mõiste* määratlus: evangeelium on Jumala vägi, mis teeb selgeks Jumala õiguse, mis on päästeks igale uskujale, ning usust õige saab usust elama (Rm 1:16–17).

Lõpetuseks: suurimal määral avaldub Jeesuse vägi talle Isa poolt antud meelevald kohut pidada, omaenda elu anda ja võtta ning anda elu igähele, keda Isa on talle andnud. Jeesuse meelevald hõlmab ka tema kui Poja vaba asendit Isa ees. See vabadus avaldub otsuses võtta vastu Isa poolt Pilaatusele antud meelevald teda vabaks lasta või risti lüüa.³³⁴

³³³ Johannese evangeeliumi esituses sai ka ristist Jeesuse ülendamise koht. Siin on viide Jeesuse üles tõstmisele kõrgele ristpuule sarnaselt vaskmaole, kelle Mooses puu peal kõrgele üles tõstis (Jh 3:14). Evangeeliumis viitab üles kõrgele tõstmine samas ülendamisele.

³³⁴ Vastavalt Jh 5:27; 10:18; 17:2 ja 19:10–11.

6.2. Johanneslik kristlus oma keskkonnas

Johannesliku kirjanduse autorid on eriti selgelt väljendanud nii oma usulist identiteeti, seda ilmestavaid termineid kui ka endi seost ümbritseva maailmaga. Johannese evangeeliumi ja kirjade valmimise 60–70-aastane ajaline distants Jeesuse ja esmaste jüngrite ajast ning tõenäoline Efesose keskkond võimaldavad kujundada johannesliku kristluse kujunemisloost oletusliku pildi:

Palestiina juutluse rüpes vormunud pärimusele anti aastakümneid hiljem evangeeliumi žanriline kuju. Ajaks peale juudi sõda oli selgunud, et suurem osa Palestiina juutlusest oli Jeesuse hüljanud. See kurb järeldus võis olla põhjus nn juutide kui Jeesuse oponentide kategooria sissetoomisele teksti. Omaette küsimus on Johannese nimi. Millist Johannest mõeldi, kui evangeeliumist ja kirjadest said Johannese evangeelium ja Johannese kirjad? Varajases pärimusloos oli ilmselt silmapaisev tähendus Johannesel, Sebedeuse pojalt, keda aga Johannese evangeelium nimeliselt kordagi ei maini.³³⁵ Hilisemad pärimused teavad Efesoses elanud presbüter Johannest, kes ei olnud samane apostel Johannesega. Teise ja kolmanda Johannese kirja autor nime tabki end presbüter Johanneseks. Johannese evangeeliumiga, kirjadega ja Efesoses paiknenud kogukonnaga seostubki teooria johanneslikust kogukonnast või koolist, kus pärimust Jeesusest edastati ja täiendati ning kus evangeelium ja kirjad aasta 100 paiku oma kuju said.

Evangeeliumi ja kirjade redaktsiooniline lõppvaatus ilmselt Efesoses seadis johannesliku kogukonna ette ülesande anda evangeeliumile diasporaa olukorras oma eesmärgi täitev vorm. Sajandi vahetuse ajaks oli kogukonnas juute ja „kreeklasi“,³³⁶ igapäevases suhtlemises oli juutidest liikmetel osadus sünagoogiga katkenud, millest kõneleb sünagoogist väljaheitmise (ἄποσυνάγωγος) kartuse teema tagasisivaatav sisse kirjutamine Jeesuse aja sündmustesse.³³⁷ Seetõttu kõnetati evangeeliumi kaudu

³³⁵ Ainus Johannese-nimeline isik on neljandas evangeeliumis tähtsal kohal olev Ristija Johannes, keda nimetatakse juba proloogis (Jh 1:6). Implitsiitne viide jünger Johannesele on avastatav teadlikule lugejale alles epiloogis, kus öeldakse, et Sebedeuse pojad olid seitsme jüngriseas, kellele surnuist üles äratatud Jeesus Galileas ilmus. Need olid Siimon Peetrus, Toomas (Kaksik), Naatanael, Sebedeuse pojad ning veel kaks nimetamata jäetud jüngrit (Jh 21:1–2). Lugeja peab seal Johannese ära arvamiseks teadma pärimusest või sünoptilistest evangeeliumidest seda, et Sebedeuse pojad olid Johannes ja Jaakobus. Samas ilmestab Johannese evangeeliumi teoloogiat ja seega ka kogukonda teksti mitmekihiline otse ütlemliste (eksplitsiitsus) ja kaude vihjamiste (implitsiitsus) kombinatsioon.

³³⁶ Kreeklaste kaudu viidatakse ka teistele rahvastele, keda suhtlemisel ühendas kreeka keel. Evangeeliumis on „Jeesuse aja“ maailmas tähelepanuväärne misjonimõtte jaoks oluline viide kreeklastele, kes tahtsid Jeesust näha (Jh 12:20–23).

³³⁷ Pimedana sündinud mehe vanemad kardavad sünagoogist väljaheitmist (Jh 9:22). Isegi paljud ülemad, kes hakkasid Jeesusesse uskuma, ei julgenud seda tunnista, et neid sünagoogist välja ei heidetaks (Jh 12:42). Niisugust sotsiaalset praktikat Jeesuse tegevuse ajal tõenäoliselt veel ei olnud. Seda ei maini ka teised evangeeliumid.

ka ümbruskonna hellenistlikku maailma. Pika pärimusloo ning ka kirjaliku evangeeliumi tõesuse kinnitajaks sai aga salapärase anonüümseks jäetud jünger, keda Jeesus armastas.³³⁸

Johannese evangeelium esitab palju põhjalikumalt kui teised evangeeliumid jünger Toomast. Egiptusest Nag Hammadist leitud koptikeelne Jeesuse 114 lausest koosnev evangeelium kannab Tooma nime. Tõenäoliselt on see teisel sajandil kirjutatud teos olnud algselt kreekaakeelne. Johannesliku grupi ja Tooma kirjanduse alusel ettekujutatava nn Tooma-kristlaste grupi vahel on mitmeid seoseid. Ühel pool on Johannese evangeeliumi sõnumi esitusviis ja jünger Tooma märkimisväärne tähtsus selles ning teisel pool Tooma evangeeliumi sõnum.³³⁹ Nii nagu Johannese evangeeliumiga, on ka Tooma evangeeliumiga seotud kirjanduslik grupp.

Tooma evangeeliumi ja teiste Tooma nimega seotud teoste sünniaeg teisel sajandil ei välista seda, et Johannese rühmitusel ja Tooma rühmitusel olid esimesel sajandil kokkupuuted. Ei olegi mõeldav, et Tooma kirjandus sündinuks eraldi ja hiljem justkui iseendast. Johannesega seotud algkristlus ja Toomaga seotud liikumine ilmestavad vaid Jeesus-pärimuste suulise ja kirjaliku ajaloo keerukust. See on üks näide sellest, kuidas samalaadsused, sarnasused ja erinevused voolasid Jeesus-rahva laias voolusängis. Ülevaadet Tooma evangeeliumist ja vastavast kirjandusest saab lugeda Jaan Lahe artiklist „Uku Masingust Tooma evangeeliumi uurijana“ (Lahe 2009: 92–108). Ülevaadet Johannese evangeeliumist ja kirjadest ning jünger Tooma ja Johannese evangeeliumi seostest saab lugeda autori dissertatsioonist (Tasmuth 2004).

a) Teoloogilisi vastuseid otsimas

Johannese nime kandvat evangeeliumi lugedes võib alul jääda märkamata, missugune mitmekesisus ja tähenduste kompleksus on peidus näiliselt lihtsa ja kergelt loetava teksti taga. Siin saab nähtavaks autori ja viimase redaktori ajaloo-, filosoofia-

³³⁸ See jünger oli Jeesuse lähedal õhtusel söömaajal (Jh 13:23–26) ning evangeeliumi lõpus (Jh 21:20–24). Peatüki 21 jutustuselõnga analüüsid näib, et evangelist tahtis „peita“ selle jüngri, keda Jeesus armastas, kahe anonüümseks jäetud jüngri hulka (Jh 21:2). Nii kujunes sellest jüngrist korraga Jeesuse tegevuse aja sündmuste ning evangeeliumi teksti tõesuse tõendaja 60 aasta tagant. Teda kujutatakse korraga Jeesuse ja evangeeliumi teksti lõpetamise kaasaegsena.

³³⁹ Jünger Tooma iseloomustusega Johannese evangeeliumis saab tutvuda Randar Tasmuthi väitekirja põhjal (Tasmuth 2004: 201–206). Toomast avavale peatükile järgneb „jüngri, keda Jeesus armastas“ ja jünger Tooma iseloomustuste võrdlus peatükis „Comparison of the characterizations of the Beloved Disciple and Thomas“ (Tasmuth 2004: 206–209).

ja sotsioloogiaalane pädevus koos selge teoloogilise sihipäraga aidata inimesi usule Jeesusesse Kristusesse, et neil uskudes oleks elu tema nime sees.³⁴⁰

Evangelistil on olnud eriline oskus kõneleda „kosmosele“ ehk „maailmale“ ja asetada see nii Jumala õndusloo laia vaatesse kui ka koguduse argipäeva ehk kristlase igapäevaelu kontekstidesse.³⁴¹ Esimene tõsiasi on see, et maailm on Sõna läbi loodud, Sõna läbi on olemas ka elu ja valgus, kuid pahupool on see, et maailm ei tundnud valgust ära ega võtnud teda vastu. Ka omadeks peetud juudid mitte (Jh 1:1–11). Kuid need, kes Jumala läkitatu vastu võtsid ja Jumala lasteks said, andsid sellega tunnistuse, et see on võimalik (Jh 1:12), seega on ka kristlaste elu selles maailmas, kes teda ära ei tundnud, võimalik. Niisuguse kinnituse sai enda kohta johanneslik kogukond. Johannes ei pea vajalikuks maailma kui niisuguse pikemat kirjeldamist, vaid selgitab, kuidas Jumal ka talle selja pööranud maailma armastab ja kuidas kogudus selles maailmas püsida saab (Jh 3:16).

b) Armastus, õigus, tõde, vale ja vaimude eristamine – milles need seisnevad ja kuidas need suhestuvad?

Jumal armastab loodud maailma omaenda, üksnes temale omase armastusega. Kui aga inimesed selle maailma poolt pakutavat himustama hakkavad ja selle mõju alla satuvad, on see neile oht ning selle eest hoiatavad autorid nii evangeeliumis kui kirjades: *Ja maailm kaob ja tema himu, aga kes teeb Jumala tahtmist, püsib igavesti* (1Jh 2:17).³⁴² Suhe maailmaga olgu aga jüngeritel sama, nagu on Jumalal Isal ja Pojal Jeesusel. See suhe on niisugune, mis avaldub armastuses: *Sellest tunnevad kõik, et te olete minu jüngrid, kui te üksteist armastate.*³⁴³ Ja seda ka siis kui maailm jüngerid

³⁴⁰ Sellele salmides Jh 20:30–31 antud eesmärgile on allutatud nii evangeeliumi kompositsioon, teemade valik, terminite kasutus kui ka hingehoidlik toetamine ja tulevikulootuse kinnitamine (Jh 21:24–25).

³⁴¹ Nimisõna κόσμος rikka tähendusvälja hulka, mis oli esimeseks sajandiks kujunenud klassikaliste kirjanike, ajaloolaste ja filosoofide käe läbi, kuuluvad nii neutraalsetena kui mingi hinnangulise suunisega järgnevad sõnakujundid: *kord, korrasatus, käitumine, hea kord, hea käitumine, kaunistus, ornament, maailm ehk universum ja ka inimkond* (*An Intermediate Greek-English Lexicon*. 1991. Liddell and Scott: 446).

³⁴² Evangeeliumi ja kirjade autorkond ei vaata ümbritsevat maailma mitte niivõrd ühiskonnateadlase, vaid teoloogi vaatekohast. Maailmal on Jumala looduna ka positiivne tähendus, mida Jumal päästa soovib nende kaudu, kes oma vaba tahtega Jumala lasteks saada soovivad. Ent Jumalale selja pööramine on allakäigu põhjus kõikide sellest tulenevate tagajärgedega (Barrett 1987: 257). Johanneslik teoloogia jätkab maailma vaatlust Pauluse õpetuse joonel (Rm 1:18–32). Ning nagu näitab võrdlus, kordab 1Jh kirja autor ka Pauluse väljendust praeguse maailma pale möödumisest teravamas vormis (1Kr 7:31 ja 1Jh 2:17).

³⁴³ Armastus saab tegelikkuseks tegudes, nii on see Jaakobuse kirja kohaselt ja ka johannesliku kogukonna tunde järgi: *Kui nüüd kellelgi on selle maailma vara ja ta näeb oma venna olevat puuduses, ent lukustab oma südame tema eest – kuidas saab Jumala armastus jääda temasse?* (1Jh 3:17).

vihkab (Jh 13:34–35 → 1Jh 3:13). Maailmas olevate inimeste armastamine ei ole maailma suundumuste omaksvõtmine, selle toimingute ja meelsuse armastamine ega selle mõju alla sattumine.

Raskem on olukord siis, kui uhkus, elukõrkus ja Jeesusest kõrvale kallutavad õpetused koguduses maad võtavad. Nende õpetuste järgijad ei tunnista näiteks seda, et Jeesus on Kristus, Jumala Poeg ja lihasse tulnud (1Jh 1:22–23; 4:2–3; 2Jh 7–9). Nõnda õpetavad inimesed on eksitajad, valetajad, valed vaimud ja Messia-vastased ehk antikristused, kellel endil ei ole lõpuks ei Isa ega Poega. Niisugune eksitav rühm võib küll olla vormiliselt lähtunud „meie seast“ ehk kogudusest, ei ole aga kunagi päris sisuliselt olnud „meie hulgast“ (1Jh 1:19). Niisuguste õpetuste toojat ärge võtke oma majjagi, et mitte saada võõra ideoloogia osaliseks (2Jh 10–11).

Koguduste ja neist eraldunud gruppide vahel ei ole seega täielik ühtsus võimalik. Kõik eraldujad ei arvanud, et nad nüüd lakkasid olemast kristlased (Barrett 1987: 277). Õiges usus püsivad kogudused ehk „meie“ kogesid, et eraldunute ja end tähtsaks pidajate poolt ei võeta enam „meid“ vastu ja see on kibe kogemus (3Jh 5–11). Ometi tehakse vahet maailma ja kogudusest eraldunute vahel. Jeesus Kristus on lepitusohver kogu maailma pattude eest; seda maailma ei pea maailmana armastama; maailma on võimalik võita uskudes, et Jeesus on Jumala Poeg (1Jh 2:1–2, 15–17; 5:5). Kusagil aga ei öelda, et kogudusest lahkunud grupi liikmeid ei peaks enam armastama, nii kehtib armastus ka 3Jh 9 viidatud Diotrefese kohta. Neid ei või eeskujuks võtta, vaid neile tuleb tõde selgitada.³⁴⁴ Johannesliku grupi teoloogia on selgesõnaline, ent annab tunnistust paindlikkusest, mis on vajalik maailmale tunnistuse andmiseks ja eksinud inimeste Kristusele tagasi võitmiseks.

Kuidas suuta uskuda ja toimida õigesti pärast seda, kui Jeesus on ammu läinud Isa juurde? Maailm on täis erinevaid vaime, nii jõhkraid kui meelitavaid. Ärge usaldage igat vaimu, vaid katsuge vaimud läbi. Õige vaim tunnistab Jeesust Kristust lihasse tulnuna, inimeseks saanuna, meie keskel kindlal ajal ja kindlas kohas elanuna. Õige vaim on Jumala Püha Vaim, kes toimib inimesele arvatult, viib läbi Vaimust sündimise, on peale Jeesuse lahkumist saadetav teine Lohutaja ehk parakleet. Tema on see, kes õpetab kogudusele kõike vajalikku ja tuletab meelde Jeesuse sõnu. Ta toob selguse patu kohta, õiguse ja kohtu kohta, ta tunnistab Jeesusest ning kirkustab Jeesust (Jh 3:3–8; 14:16, 26; 15:26; 16:7–15).

³⁴⁴ 3Jh 9–11 näitab lühidalt pastoraalkirjadega sarnanevat manitsevat hoiakut ja kannatlikkust, mille abil on võimalik kõrvalekaldujaid, uute gruppide moodustajaid ja ka kogudusele vastu töötajaid tagasi võita.

Eksskurss 3.

Hermeneutilisi näiteid Johannese evangeeliumi sümbolimaailmast ja selle tõlkimisest

Piibliõppe ülesanne on öelda Jumala suuri sõnu oma keeles. See tähendab tõlkimist kõige laiemas, tõlgendavas tähenduses, probleemilahenduste jadana.

Johannese evangeeliumi lugeja näeb esmalt ees-sõna ehk proloogi (*pro-logos*) Jh 1:1–14(18). Küsime, missugune on eessõna ülesanne, juhtjoon või püsiv toime³⁴⁵ kogu evangeeliumi suhtes. Vastuse otsimisel kasutatakse jälle võõrsõnu nagu eksplitsiitsed ja implitsiitsed väljaütlemised. Leiame neile eestikeelsed vasted.

eksplitsiitne (<i>explicit</i>)	otse, selgelt välja öeldav	ehk välja öeldu
implitsiitne (<i>implicit</i>)	kaude, viitamisi kaasa arvatav	ehk kaasa mõeldu

Juba evangeeliumi eessõnas on mitmeid tähendusrikkaid sõnu otse *välja öeldud*, mis järgneva teksti lugeja jaoks on autori poolt *ette mõelduna* kaasa antud ja mida lugeja võib suuta *kaasa mõelda*.

Mõni näide. Eessõnas on välja öeldud, et *mis on tekkinud tema kaudu, on elu, ja elu oli inimeste valgus* (Jh 1:3–4). Evangelist toob hiljem esile Jeesuse sõnad: „*Mina olen maailma valgus. Kes järgneb mulle, ei käi pimeduses, vaid tal on elu valgus.*“ (Jh 8:12). Ka see on tekstis otsene *välja öeldu*, kuid alles nüüd suudab lugeja märkata, et Jeesuse sõnade sügavam arusaamine tuleb siis, kui eessõnas valguse kohta öeldust saab *kaasa mõeldu*. Teine näide on Jeesuse hinnang Naatanaeli kohta – Iisraeli mees, kelles ei ole kavalust. Mida see veel endas kätkeb, avaneb alaviitest.³⁴⁶ Evangeeliumi alguses välja öeldut on evangelisti kava kohaselt vaja meeles pidada, sest seal esitatud sõnad, mõisted ning isikud paigutuvad jutustuse kulgedes omadele kohtadele. Seal nad vajavad uut seostamist ning rikastavad siis Jeesuse isikust ja tööst arusaamist.

On öeldud, et Markuse evangeelium Jeesuse isiku esimese esitusena saavutaks lühiduse ja konkreetsuse auhinna, Johannese evangeelium aga mõõtmatuse ja mõtte jätkumise auhinna. Oma osa selles on märkide ja sümbolite mitmekesisel kasu-

³⁴⁵ Eestikeelne sõna *toime* on sobiv ning eelistatav vaste võõrsõnale *funktsioon*.

³⁴⁶ Jeesuse *välja öeldud* sõna kohaselt Naatanael on tõeline Iisraeli mees, kelles ei ole valet või kavalust (Jh 1:47). Kuidas võiks olla lugu *kaasa mõeldud* tähendusega, mille taipamine eeldab lisateavet? Jaakobist on teada, et nii tema nimi kui tema tegu on seotud pettusega (1Ms 25:26; 27:36). Jaakob oli aga Iisrael (1Ms 32:29)! Kaasa mõeldud tähenduslikkuse kohaselt on Naatanael nagu Jaakobi vastand või Jaakobi maine taastaja ning uue Iisraeli esindaja – mees, kelles ei ole enam pettust.

tamisel. Evangeeliumi paremaks mõistmiseks on teoloogid jaotanud selle kaheks osaks vastavalt Jeesuse isikule ja tema tegudele: *märkide ehk imetegude raamatuks* (Jh 1:19–12:50) ning *au ehk kirkuse raamatuks* (Jh 13–20).

Esimene raamat kujutab Jeesuse avalikku ilmutust maailmale, suurele hulgale inimestele. Jeesus teeb esmalt tunnustähti ehk märgilisi tegusid, mis hakkavad rohkem või vähem usku esile kutsuma. Teine raamat esitab Jeesuse süvendatud ilmutust omadele, täpsemalt määratlemata jüngrite hulgale. Johannese evangeeliumi teises osas kõneleb Jeesus oma kirkusest, annab jüngritele juhiseid, kannatab ning läheb viimaks ausse.

Evangeeliumid ja kirjad sisaldavad otse või kaudselt märke ning sümboleid või sümbolite aluselemente. Märkidel ning sümbolitel on sarnasused ja osalised kattuvused, aga ka erinevused.

Märk on üldmõiste, tunnustäht. Küsitakse, mis märgi sa annad, mida sa teed, mis on märgiks, et me midagi ära tunneme või usuksime? Märk peab olema selge, kiiresti ära tuntav, nagu orientiir. Näiteks liiklusmärgid, infopunkti tähis võõras raudteejaamas jms. Sellisel juhul on märgid omavahelises selgelt arusaadavas süsteemis. Märgil on otsene seos osutatavaga.

Sümbol on avatum ja vahel mitmetähenduslik ning mitmeti seostatav. Sümbol on otsekui võrdkuju mingi mõtte või mõiste tähendusvälja tähistamiseks. Sümboli ümber on sümbolimaailm (ingl *symbolic universe*), mistõttu sümboli mõistmiseks on vaja rohkem eelteadmisi. Mõnikord on sümbolil ühisosa märgiga, aga mitte alati.

Elu ja **valgust** ei saa märgina näidata, aga sümbolid on nad küll. Neist saab moodustada ka usulise sümbolikombinatsiooni – eluvalguse. **Rist** on korraka märk ning sümbol. Sümbolina eeldab rist taustateadmisi, aga selle mõistmist mõjutab näiteks ka koht. Kui küsida juhusliku valimi alusel inimestelt, mida rist tähendab, sõltubki vastus kohast:

kui rist on torni otsas:	siis ilmselt vastatakse, et see on kirik
kui rist on maja seinal:	siis on vist tegemist palvemaja või kabeliga
kui rist on parkmetsas:	ilmselt on see kalmu tähis ja sümboliseerib ristiinimese hauda

- Märgiga osutatakse sellele, mida on vaja märgata ning arvesse võtta. Liiklusmärgid, taeva märgid jne! Märki muutes võib tekkida reaalne oht mitte üksnes liikluses, vaid ka teoloogias.
- Sümboliga osutatakse sellele, mida on raske osutada, kus on mingi metafoorne (ülekandeline) või muu seos. Sümbolit muutes on võimalik, et tekib tunnetuslik usuline avardumine.

Sümbolid on aluseks sümboolikale ja usu tunnistamisele. Sümboliteks nimetati kristluse ajaloos ristiusu õpetust väljendavaid lühikokkuvõtteid, mis just mõisteid omavahel kokku heitsid ehk sidusid, sest συμ-βάλλω tähendab kokku heitmist. Usutunnistus on usuline mõisteseoste kogum.³⁴⁷

Johannese evangeeliumis kasutab Jeesus ise ning kasutatakse Jeesuse kohta sümboolseid väljendusi, mistõttu tõlkimine kui tõlgendamine eeldab nii eksegeetikat kui hermeneutikat.

Jumala Tall esineb ainult selles evangeeliumis Jeesust tähistava sümbolina (Jh 1:29, 36). Meie tõlkes on Tall suure algustähega, mis on osa sümboli selgitamisest sellele sisegrupile, kellelt eeldatakse sümboolika tundmist. Hiljem said talle kujutised varakristlikus kunstis korraga nii märgiks kui ka sümboliks. Järgnev mõttematerjal evangeeliumi algusosast jääb osaliselt avatuna ja osaliselt avatavana lugejale edasiseks arutluseks. Näited lõppevad mitmekihilise otse *välja öeldud* ja kaude *kaasa mõeldud* teabe analüüsi võimalusega:

Jh 1:41	evangelist ise tõlgib lugejale: Messias – μεθρομηνευσόμενον – Kristus
Jh 1:42	Siimon, sind hüütakse Keefaks – ὁ ἐρομηνεύεται – Peetrus
Jh 1:47	tõeline iisraellane, kelles ei ole pettust. Iisrael on Jaakob (1Ms 32:29). Jaakob meenutab kõlaliselt nii sõna <i>aqeb</i> ('kand') kui ka <i>aqab</i> ('ta pettis')
Jh 3:2	Nikodeemos ütles Jeesusele sissejuhatuseks: sina teed märke – τὰ σημεῖα
Jh 3:3–4	sündima ἄνωθεν – ülevalt ehk uuesti. Kuidas tõlkida seda sõna perikoobi eri salmides?
Jh 3:5	sündima/sünnitatud saama veest ja vaimust
Jh 4:10	ὕδωρ ζῶν → vrd Jh 7:37–39
Jh 4:12	Jaakob (1) Samaaria naise sõnul <i>meie isa</i> (2) <i>väljaosa</i> Seekemi lähedal (1Ms 33:18–20 → vrd Jh 4:4–6); (3) Jaakobi <i>allikas</i> ja muistne <i>kaevumotiiv</i> lauluna 4Ms 21:17–18 ja nüüd siin siis taas <i>kaev</i> !

³⁴⁷ Üks esimesi algkristlikke usutunnistusi oli Pauluse lühike selgitus korintlastele 1Kr 8:6, kus vajavad avamist tihedad mõistelised sõnad ja väljendid, nagu *üks Jumal, Isa, kõik asjad, Jeesus, Kristus (=Messias)*. Igaüks neist üksikult ja kõik koos.

6.3. Jeesus-rahva üks grupp sajandivahetuse pöördes: Jumalast, inimesest ja maailmast johanneslikus kirjanduses

Esimese sajandi lõpu kristlusest annavad tunnistust kolm kirjanduslikku suurgruppi: Pauluse koolkonnast pastoraalkirjad, Luuka kaksikteosest Apostlite tegude raamat ning johanneslik kirjandus.³⁴⁸ Kõik need on andnud alusmaterjali usutunnistuste vormistamisele varajases kirikus, johannesliku kirjanduse mõju sai eriliselt nähtavaks Nikaia-Konstantinoopoli usutunnistuses.

Evangeeliumi ja kirjade näiline dualism peidab endas teadlikult tugevat kristoloogilist sõnumit ajaloolise Jeesuse reaalsusest, mistõttu kogudus saab olla kindel, et tõde püsib meis ja jääb meiega igavesti (2Jh 2). Koguduste usku iseloomustab teade, et nn teoloogilist innovatsiooni ei ole vaja, sest ollakse algusest peale näinud ja kogenud seda, mis on põhiline, ning näiteks uus käsk ongi tegelikult juba vana ja teadaolev armastuse käsk, mis on olnud *algusest* (Culpepper 2000: 24–26).³⁴⁹

Sajandi lõpu koguduste autoriteet on presbüter, *vanem*, kes läkitab sõnumi valitud emandale (2Jh 1) või koguduse vastutavale vennale Gaiusele (3Jh 1). Ei ole viidet, et see *vanem* oleks apostel. Ei ole ka teada, kas ta on ka ealt vanem isik või mõeldakse siin usus kogenud venda, kellel on meelevald õpetada ja anda korraldusi. Samuti ei ole teada, kas *valitud emand* tähendab niisuguse hüüdnimega reaalselt naist koguduses, kogudust tervikuna või hoopis kujundlikku adressaati (Edwards 2000: 124–128). Kõik variandid on võimalikud. Kui valitud emand oleks kujundlik adressaat, siis meenutaks see evangeeliumi ajastu kujundlikku autorit – jüngerit, keda Jeesus armastas. See kinnitaks autoriteetsuse kujundite jätkuvuse tähtsust johanneslike koguduste ajaloos. Sellisel juhul näitaks johanneslik kirjandus, et oli jõutud autoriteedi kuvandi ja jätkuvuse põhimõtte omavahelise sidumiseni, mis annab tunnistust tõest. Tõest, mis püsib meis ja jääb meiega (2Jh 1–2).

a) Miks maailma mõiste?

Maailma mõiste seob johannesliku koguduste grupi jaoks olulisi usulisi arusaamu. Kuidas esitab johanneslik kirjandus reaalmaailma? Missugused on autorite kosmoloogiliste vaadete tunnused? Missugused elemendid iseloomustavad kirjade autorite

³⁴⁸ Vähemal määral iseloomustab selle aja kristlust Matteuse evangeeliumi teoloogia.

³⁴⁹ See salmides 1Jh 1:1–4 märgitav *algus* ei tähenda algust loomise mõttes. See algus viitab kõige keskmale, Jeesus Messiale, seega Jeesus-sündmusele ehk Jeesuse maailma ajaloos osalemise ajale. Temast andis *Logos*'e kujul teada juba evangeeliumi algus. Kuid nüüd oleme ka „meie“ ehk johanneslik kogukond olnud selle sündmuse juures. Meil on olnud jünger, kes sellest kõigest tunnistab ja meie teame, et see tunnistus on tõene (Jh 21:24). Meil on kogemus, mis tagab õndsusloolise jätkuvuse ning nüüdsest alates on koguduste elus jätkuvusel täita asendamatu ülesanne.

vaadet Jumala, inimeste ja maailma suhetele? Mille poolest erinevad nende arusaamad teistest Uue Testamendi autorite omadest?³⁵⁰

Lähtun seisukohast, et Johannese kirjad ei esita eriliselt omapärasest käsitlusest Jumalast, kes on kõige Looja ning Jeesuse Kristuse Isa. Jeesust vaadeldakse rõhutatult lihasse tulnuna ning tõe tunnetuse toojana. *Kosmos* on aga uudne termin ja vajab selgitust.

b) Sõna *kosmos* kasutamisest 1Jh kirjas

Evangeeliumit lugenu võib mäletada, et sõna *kosmos* ei kasutata ühesainsas tähenduses. Kuid kirjade kosmoloogia ei ole piiratud üksnes sõna *kosmos* kasutamisega, vaid osutub keskseks lähtepunktiks maailma puudutava pildi kujundamisel, mille juures saab eristada nelja erinevat aspekti:

- 1) füüsi(ka)line loodud tegelik reaalmaailm, milles kõik inimesed elavad,
- 2) kõik inimlikud olendid ehk inimesed üldiselt,
- 3) need inimesed, kes ei usu Jumalasse,
- 4) jumalatu tegelikkus laiemalt, mis on opositsioonis Jumalaga.

1) *Füüsiline maailm* on see neutraalne tegelikkus, milles inimesed elavad, ning autor selgitab, kuidas usklik peab seda maailma kasutama. Selle maailma vara hulka kuuluvad ka hädavajalikud elatusvahendid, mis jagunevad ebaühtlaselt. Nii öeldaksegi 1Jh 3:17, et elatusvahendeid on vaja jagada kaasinimestega. Maailma õige kasutamine armastuses kätkeb endas ka selle maailma vara jagamist puudustkannatajatega.

2) *Inimeste maailm* üldisena näib samuti moraalselt neutraalsena. Ent alati see nii ka pole, kuna selles valdkonnas toimivad ka valevaimud, kes ei ole Jumalast. Tõusnud on palju valeprohveteid, kes inimesi eksitavad ja annavad märku sellest, et antikristus on selles maailmas ehk inimeste keskel (1Jh 4:1–4; 2Jh 7). Valevaimud ei tunnista Jeesust Kristust lihasse tulnuna ehk sellesse maailma sündinuna. Lihaks saanud Sõna on Jeesuses küll tulnud maailma ja inimeste keskele, ent ka antikristus on tulnud oma Kristuse-vastast mõju avaldama.

3) *Jumalasse mitte uskuvad inimesed*. Jumal on läkitanud oma Poja maailma, et inimesed Poja läbi elaksid (1Jh 4:9). Ent ilmsiks saab ka niisuguste inimeste hulk, kes ei usu Jumalat ja Jumala poolt maailma läkitatud Jeesust (1Jh 3:1).

³⁵⁰ Mida võiks mõista kosmoloogia all selle sõna nüüdsest kasutamisest lähtudes ja kas niisugune lähenemine on õigustatud? Eeldan, et neid kirju ei kirjutatud sooviga arendada mingit erilist nn kosmoloogiat. Seetõttu võib eeldada, et kosmoloogia on meie aja selgitustermin Jumala, inimese ja *kosmoseks* nimetatava reaalse suhete jaoks.

Need inimesed ei tunne ära Jumala inimesi ehk Jumalat uskuvaid inimesi. Need inimesed vaenavad Jumalasse uskujaid.³⁵¹ Siiski on Jumalat uskuvad inimesed tugevamad ja saavad elada võiduelu (1Jh 4:4). Võidu annab neile Jumal, kes on suurem sellest, kes on maailmas.³⁵²

4) *Jumalatu tegelikkus laiemalt* on opositsioonis Jumalaga ning hõlmab koos jumalatute inimestega ka nendega sarnaseid vaimseid vägesid. Kui 1Jh 5:4 viitab Jumalast sündinud inimestele kui nendele, kes võivad ära maailma, siis missuguse maailma? Selle maailma, kelle all on mõeldud inimesi, kes ei usu Jumalasse. Jumalatust tegelikkusest kõneledes moodustab 1Jh 2:15–17 tiheda grupi väljendeid, mis näitavad Jumala tahtmise vastast dünaamikat:

- kes kosmost armastab, selles ei ole Isa armastust,
- kosmoses/kosmosel on oma aktiivsus, dünaamiline toime, mis väljendub kosmosest välja kasvavas silmahimus, lihahimus ja elukõrkuses,
- niisugusest dünaamikast haaratud maailm/kosmos kaob koos selle pinnalt tõusnud himudega,
- selle kosmose opositsioon Jumala suhtes on opositsioon Jumala tahte suhtes.

Selle kirja lõpus on pastoraalne manitsus 1Jh 5:18–19: Jumalast sündinu ehk Jumalast sünnitatu ei tee pattu³⁵³ ja kuri ei puuduta teda. Kirja autor on kasutanud seda viidet maailma valitsevale kurjale selleks, et lõpetada kiri kinnitavate sõnadega, osutades Jumala Pojale, kes on tulnud ka selleks, et anda inimestele mõistmine tunda ära Jumala Poega Jeesust Kristust kui Tõelist. Jumala Poja vastu võtnud inimesed on Jumalast sündinud inimesed, kes ei ole mitte *kosmoses*, vaid tõelises, Tema Pojas Jeesuses Kristuses. Tema on tõeline Jumal ja igavene elu.

c) Lühipilk sajandivahetusele trajektooride markeerimisena

Johannese evangeeliumi ja kirjade vaatega sellele maailmale seostub ka Ilmutusraamatu apokalüptiline vaade, mis on siiski sisuliselt ilmselgelt teistsuguste rõhuasetustega.³⁵⁴ Uues Testamendis leitavad apokalüptilised nüansid pärinesid Jeesuse

³⁵¹ Kirjade vaade lähtub evangeeliumi proloogis esitatud tõdemusest (Jh 1:1–14) ning kinnitab õpetusliku liini jätkuvust. Kes teda vastu võtsid, neile anti meelevald saada Jumala lasteks. Ent julgustuse sõna ütleb: *Ärge imestage, vennad, kui maailm teid vihkab* (1Jh 3:13).

³⁵² On vähemalt üks mitmeti tõlgendatav salm, see on 1Jh 4:17: ... *sest nii nagu on tema, oleme meigi selles maailmas*. Salm asetseb lõigu järel, mis kõneleb maailmana nendest inimestest, kes ei usu Jumalasse. Samas näib salmi perspektiiv hõlmavat maailma elupaiga tähenduses ehk realiteedina, milles toimivad edasi nii Jumal kõige loojana kui ka meie, loodud inimesed.

³⁵³ Ilmselt on siin viide tahtlikult tehtavale patule.

³⁵⁴ Apokalüptilise meelemaastiku tunnuste ja Ilmutusraamatu sümbolimaailma pikemat esitust saab lugeda raamatust Tasmuth 2020: 178–188.

kuulutusest, kus viidati taevast väega saabuvale Inimese Pojale (Mk 8:38). Hiljem leiame apokalüptilisi viiteid Pauluse kirjades, kus need toetavad usku Jeesuse surnuist ülesäratamisse, ent leiduvad ka soovitustes elada aja lühidust arvesse võtvat elu.³⁵⁵

Apostlite tegude raamatus ja Johannese evangeeliumis ning kirjades lõpuaja teemad sellisel kujul esile ei tule. Seetõttu on keeruline jälgida apokalüptiliste skeemide ulatust algkristliku liikumise erinevates harudes. Juudi sõja järgsel ajal sündinud Uue Testamendi kirjutistes on seetõttu korraga nii apokalüptilisi viiteid³⁵⁶ kui ka pareneetilisi soovitusi, mis annavad nõu eluks stabiilses keskkonnas. Neid leidub pastoraalkirjades, kus viidatakse korraga Jeesuse ilmumise ootusele ja valeõpetuste hülgamisele, aga tugevalt ka Jumala tahte kõikide inimeste tõe tunnetamisele ja pääsemisele tulemisest (1Tm 2:3–4). Üleskutsed kehtiva korra rahumeelse püsimise eest palvetamisele on kooskõlas tähelepanu juhtimisega Jumala armule, mis on päästvana ilmunud kõikidele inimestele (Tt 2:11–13).

³⁵⁵ Jeesuse kõnematerjalis leiduvad Jeruusalemma ja laiemalt maailma puudutavad apokalüptilised viited Mk 13 ja Mt 24. Inimese kasutuses oleva aja lõppemisega ja vaimuliku valvamisega seonduvaid tähendamissõnu sisaldavad Mt 22 ja Mt 25 ning Lk 21. Apostel Pauluselt pärineb umbes aastast 50 pKr esimene apokalüptiline viide 1Ts 4. Hiljem kirjutas ta korintlastele nõuandeid, kuidas elada olukorras, kui selle maailma nüüdne tegumood või skeem hakkab mööduma (1Kr 7).

³⁵⁶ Lisaks nimetatagu antiikaegse natuurfilosoofia tule elementide mainimist 2Pt 3. Apokalüptilise värvinguga viiteid on ka Juuda kirjas, kiirelt saabuva paruosia ootuse edasi lükkamise põhjendused esinevad aga 2Ts 2.

Järellugu

Lugude algused ja lõpud mattuvad hämarusse, sest ei ole teada, kust need tulid ja kuhu need peale meid suunduvad. Järgnevad read ei ole raamatu kokkuvõtte ega vaade algkristlusele järgnenud sajandeisse, vaid koondavad Jeesus-rahva sünniga seotud teemasid sissejuhatuse uurimisküsimuste valgel. Need olid:

*Kuidas see juhtus ehk kuidas kristluse kujunemise protsess toimus, ning miks see juhtus? *Mis oli uute veendumuste ja väärtuste hulgas see ülim, mille pärast võis maha jätta palju tuttavat ja turvalist? *Mis kutsus kogudustega liituma? *Kust sai toitu julgus tunnistada usku ja kuidas lahendati osaduse vajadus? *Kuidas toetas uus elu uut usku nii, et sündis uue usu ja eluviisi pärandamine ning pärandumine?

a) Muistses Iisraelis said inimesed kokku kaevude juures ja linnade väravates. Seal kuuldi uudiseid ja ideid, küsiti ja anti nõu, kuidas eluga paremini toime tulla. Nii ka väikeses Naatsaretis. Kreeka linnades oli kohtumiste paigaks *agora* ja Rooma linnades *forum*. Need olid kogunemisteks ja kauplemisteks kohaldatud avalikud ruumid, kus müüdi ja osteti ning vahetati peale kaupade ka ideesid, mida kuulutasid rändfilosoofid ja kõnemehed. Rooma riigis kulges osa elust kirevas turujuttude voos. Mis on uudist? Nii ka Ateenas ja Roomas. Kuidas leida kireva elu keskel meele- rahu ja eluks vajalikku juhtjoont?

Jeesus Naatsaretlane oli tulnud taastama ja uuendama Iisraeli, et tõeline Iisrael oleks vahendiks, mille kaudu tuua pääste kogu maailmale. Jeesuses olid kehastunud need väärtused, mis hiljem kristlikus pärimuses kuju võtsid ja tekstideks vormiti. Jeesuse aja juutluses elas veel Vana Testamendi prohvetlusest sündinud veendumus, et Iisrael saab misjoni keskuseks teistele rahvastele. Ilmselt sündis Jeesus-rahva hulgas usk, et meis on nüüd sündinud potentsiaal saada otsivate inimeste jaoks ihaldatavaks kogukonnaks.

b) Ajaarvamine on tinglik ja kalendreid on olnud erinevaid. Jeesuse sünni aega ei teatud kuigi täpselt, ent elu muutvaks ajajagajaks sai Jeesuse surnuist ülesärata-

mine. Usk Jeesuse surnuist ülesäratamisse sobib kõige paremini selgitamaks sellele järgnenud sündmuste käiku. Selle usu valgusel saavad kõige paremini mõistetavaks nii Uue Testamendi tekstide sünd kui ka algkristluse ajaloo põhijooned. Eriti kui püüda neid tagasivaatavalt põhjuslikult selgitada kaasates ka sotsioloogilisi arutlusi (Bird 2008: 49). Me kas võtame vastu Pauluse ja evangelistide tunnistused ja seome need kristluse sünni selgitustega või me ei võta neid vastu ja peame leidma mingi muu veenva kristluse sünni selgituse.³⁵⁷ Seda aga ei ole olemas.

Ajajagaja toime avaldub selles, et algkristlastel oli pärast Jeesuse surnuist ülesäratamise kogemist ja sellesse uskumist Jeesuse kohta rohkem kõnelda, kui Jeesus ise oli endast rääkinud. Kristoloogia sündi võib näha esmalt selles, et usulise märgisüsteemi keskmesse nihkus Jeesus. Seejärel transformeerus monoteistlik vaade Iisraeli Jumalale nõnda, et Jeesus asetust Jumala kõrvale. Järelikult peab Jeesus ka ise Jumal olema (Theißen 2003: 71)! See oli Jeesuse ülendamisprotsessi algus. Juutlik monoteism alususkumuseks jäi püsima, ent Jeesus-rahvas liitis sellega Jeesuse kui Messia ja Issanda tunnistamise Jumala kõrval olevaks. Loetud aastatega sündis kristoloogia, mille keskne väide on *Jesus on Issand*.

c) Jeruusalemm sai kristluse emakoguduse paigaks ning ajapikku kujunes kogudusel oma identiteedist selgem arusaamine. Juutlus oli vaadetelt mitmepalgeline ja Jeesus-rahva usk oli üks võimalus selle sees. Uus identiteet moodustus Aabrahamile ja Moosesele toetuva rahvusliku õndsusloo ning Naatsareti Jeesuse messialikkuse tõdemise, nende ühtsena nägemise ja tervikuks liitmise protsessis. Muidugi leidis koguduses pingeid, ent kuidagi kasvas liikumine ilma väliselt soodsate olude toeta. Jeruusalemmas leidis aset oma grupi enesetähistuste kujundamine ja rajajoonete selgitamine endi ja juutluse ning ka endi ja imperiaalse maailma vahel. Koguduste tekkimine teiste rahvaste seas tõi kaasa omavahelise geograafilise eraldatuse, mis soodustas erinevate nüansside tekkimist usulistes vaadetes. Missugused olid uued osadusgrupid ja kuidas need sündisid?

Nendeks osutusid *ekklēsia*d, millele vastasid roomlaste *collegium*id. Need olid legaalsed vabaühingud, ilmalikud klubid ning gildid, aga ka usulised ühingud oma riitustega. Inglise keeles *assemblies*, millega tähistatakse ühise eesmärgi nimel kogunenud inimesi. Jeesusesse uskujate *ekklēsia* tundus esialgu olevat üks nende seas.

Algset galilealaste rühma Jeruusalemmas juhtisid õppimata mehed, ent sealt lähenev liikumine kasvas ja hõlmas hellenistlikud linnad.³⁵⁸ Mis oli see tõmbejõud, mis sünnitas uute kogudustega liitumise soovi? Kas vaadete, elu ja kommete osas nõuete puudumine ning moraalselt „madal lävi“? Tõepoolest ei nõutud enam ümberlõikamist ning keeruliste rituaalide asemel olid ristimine ja armastussöömajale järgnev

³⁵⁷ Vaata Tasmuth ja Kurg 2022: 135–137.

³⁵⁸ Ap 4:13.

mälestussöömaaeg. Ent moraalsed nõuded olid olemas, Pauluse kirjades tuuakse neid korduvalt esile.

d) Paulust ei viinud tema esmane „Damaskuse tee kogemus“ veel ühest religioonist teise, vaid juutluse ühest vormist teise (Rowland 2002: 190). Pauluse jaoks ei olnud Seadus inimlik soovitus, vaid Jumala poolt ette antud norm, mis seadis selged vaated ja moraalsed nõuded. Koos uudse nõudenivoo esitamisega andis Paulus hingehoidlikke soovitusi, mis ei tühistanud Seadust ega asunud ka pehmendva puhvrina Seaduse ja inimese vahele. Kuidas toimida eluliste vastuolude puhul? Pauluse arutlused tunnistavad, et ta valdas dialektilist meetodit. Ühe näite usuliste pärimuste ja sotsiaalse osaduse vaheliste sõlmküsimuste lahendamiseks pakkusid ühised söömaajad.³⁵⁹

Algkristlus kasvas suure hulga inimeste tegevuse läbi. Paljude nimed leiduvad Uue Testamendi tekstides, ent veel rohkemad on jäänud mainimata. Paulus eristus enamikust ka aktiivse kirjutamise tõttu. Ei pea järeldama, et Pauluse tegevus ja rollimudelid olid eeskujuks kõigile algkristlastele. Ent tema kirglikkus, mis kindlasti äratas ka vastuseisu, näis väga paljusid endaga kaasa vedavat.

e) Kuidas pidid elama noored kogudused? Kui kogudus on Kristuse ihu, siis on ka koguduse liikmete väärikas elu Kristuse kuulutamise elav kandja ja tagatis. Kirjataht võib küll suretada,³⁶⁰ ent ümberkaudne rahvas loeb koguduse liikmete elu otsekui kirja. Lühidalt öeldes, templist sai kogudus ehk Kristuse ihu³⁶¹ ja Toorast sai Kristuse kiri (Tasmuth 2024b: 347).³⁶² Ideaalis pidi olema kogudusega liitumine võimalik siis, kui inimese elu ehk Kristuse kiri oli selgesti loetav tegudes ja sõnades.

³⁵⁹ Antiigis seostus liha söömine ühiskondliku kihistumisega. Liha ei olnud alati saadaval ja jõukatel oli võimalus seda rohkem süüa. Ka kutsed söömaajale olid osa kõrgema klassi omavaheliste suhete rutiinist. Linnade vabaühingutel olid patroon-jumalused, kellele ka kogunemistel ohvreid toodi ja siis seda liha jagati ning tarbiti. Ent piirangud osaleda selle liha söömisel tõid kaasa piirangud sotsiaalsetes suhetes (Räisänen 2010: 286). Kas mina olen uue *ekklësia* sisegrupis või välisgrupis? Rikaste ja vaeste kokkutulekul koguduses tekkisid nii sotsiaalsed rajajooned kui ka usust tulenevad südametunnistuse tõkked. Paulus soovitas sellisel puhul liha mitte süüa, et nõrgematele ja vaesematele liikmetele toetust osutada. See nõudis nõudis otsustavust, ent seesugune samm ühendas koguduse liikmeid kui ihu korraga sotsiaalselt, emotsionaalselt ja usuliselt.

³⁶⁰ 2Kr 3:6.

³⁶¹ 1Kr 3:16, 6:15.

³⁶² See ei ole enam niisugune kiri, mille lugemisel on kate lugejate südame peal (2Kr 3:14–17, 4:3). See kiri on kõigile loetav: *Ei, teie ise olete meie kiri, kirjutatud meie südamesse, igale inimesele mõistetav ja loetav. On ilmne, et teie olete Kristuse kiri, meie teenimistöö läbi valminud kiri, mis ei ole kirjutatud tindiga, vaid elava Jumala Vaimuga, ka mitte kivilaudadele, vaid lihastele südamelaudadele* (2Kr 3:2–3). Pauluse kristoloogia, antropoloogia ja eklesioloogia koondvaadet vt artiklist „An Aspect of Pauline Anthropology: Temple and Torah Turned into the Body and Letter of Christ“ (Tasmuth 2024b).

Muidugi leidis kogudustes vastuolusid ja riiuküsimusi, ent küllap olid kogudustega liitunute kõned oma tuttavatele üksjagu veenvad, nii et uusi liitujaid leidis. Armastus on sotsiaalsete sidemete tugevdamise võti.

Paulus nägi, kuidas Jeruusalemma templi ohvriteenistus jätkus, pakkudes juutidele religiooset rahulolu. Samal ajal koguneti Rooma kolleegiumides erinevatele lunastusriitustele. Vastsete Kristuse koguduste liikmed aga kuulsid Pauluse kõnesid ja lugesid tema kirjadest, et õigeksmõistmine toimub armust, lunastuse ehk vabaks ostmise kaudu Jeesuses Kristuses. Jeesus on lepitushver Jumala õiguse uuesti ülesnäitamiseks ja inimese õigusliku seisundi taastamiseks usu läbi (Rm 3:19–31). Jumala õigus on kirjeldatav restitutiivse õigusena.

Paulusele võis tunduda, et Rooma riik veel ei lagune ja ausal kristlikul elul ei ole alati selles maailmaajastus kohta. Siis sõnastas ta ümber Kristuses tegelikkuseks saava tugevuse ja nõrkuse nii üldises kui isiklikus plaanis.³⁶³ Aususe ja tõe väärtused saavad omal ajal ilmsiks põhjuste ja tagajärgede seaduse kaudu.³⁶⁴ Selles veendumuses tuleb julgelt kuulutada Jeesust, kelle nimes nõtkub kord iga põlv ja iga keel saab tunnistama, et ta on Issand (Fl 2:10–11). Iisraelist on alanud Jumala päästeloo uus ajastu, mil muud rahvad ja kord ka kogu Iisrael tõe tunnetamisele tulevad ja pääste saavutavad. Võti Iisraeli kui lepingurahva rolli mõistmiseks peitub Jeesuses kui Jumala varjulolevas päästeplaanis (Rowland 2008: 221–225).³⁶⁵

f) Juudi sõja järel hakkas paganakristlaste seas hajuma teadlikkus Jeruusalemmast kui emakoguduse asupaigast. Maailm oli muutunud nii juutide kui ka Jeesusrahva jaoks. Sündisid uued teosed, nagu Pauluse kogukonna kirjad, evangeeliumid, eripärane koondteos Apostlite tegude raamat ja teised Uue Testamendi kirjutised. Armastatud Saalem³⁶⁶ oli varemetes, aga Jeesusrahva seas süttis lootus ka selle linna

³⁶³ Tõdemus ja kogemus, et Jumala nõtrus on inimestest tugevam ning et kui ma olen nõder, siis ma olen vägev, avalduvad 1Kr 1:25 ja 2Kr 12:10.

³⁶⁴ A. Puškini luuletuses „Liciniusele“ on read: „Oh Rooma, alatus su müüs. Sa priina sündisid, kuid surid orjarüüs.“ Liciniuste suguvõsast pärinenud Valerius Licinianus oli Rooma keiser aastail 308–324.

³⁶⁵ Kogu rahvaste ja Iisraeli õndsusloolise tuleviku teema on Pauluse vaates avatud pikas arutluses Rm 9–11.

³⁶⁶ Toora väga varajasest lademest pärineb ülimalt lühike jutustus Saalemi kuningast Melkisedekist, kes õnnistas esiisa Aabrami (1Ms 14:18–20). See jutustus leidis nagu möödaminnes mainimist Ps 110:4 ning hermeneutilist kasutust Heebrea kirjas. Selle muistse episoodi põhjal esitas Heebrea kirja autor heebrea keelel põhineva keeleteadusliku tõlgenduse (Hb 7:1–4). Saalem on seotud Jeruusalemma iidseima ajalooga ning olnud selle paiga üks nimetus. Meie lauluraamatus on selleteemaline misjonimeelne laul. Nimelt kirjutas Piibli sümbolimaailma mõistetega hästi tuttav olnud Johann Rist (1607–1667) laulu, mille algus peegeldab nii Pauluse südamevalu kangekaelse juudi rahva pärast (Rm 9–11) kui ka kõigi maailma rahvaste õndsuseks vajalikku misjonit. Vt KLPR laulu 58, mis algab järgmiselt: „Paganale saagu valgus, Saalemile selgus ka! Vaata, uue päeva algus paneb taevad helkima.“

jaoks. Ajas kaugemale näinud evangelist kirjutas prohvetlikult: *Jeruusalemm jääb paganarahvaste tallata, kuni paganate ajad täis saavad* (Lk 21:24).

Kui koostati evangeeliumid, sai kristlus endale mitmuses avalduva alusjutustuse, mida võib nimetada tüvitekstiks. Kuna neis keisrikultus tagasi lükati ja juba Markuse jutustust evangeeliumina tähistati, võib evangeeliume keisrikultuse suhtes „antievangeeliumiteks“ nimetada.³⁶⁷

Juudi sõja järgsel ajal elasid edasi vaid kaks juutlusesisest liikumist – Jeesus-rahvas ja variserid. Variserluse hõlmas süvenes keskendumine oma usu alustesse, mis alates teisest sajandist viis rabiinliku judaismi kujunemiseni. Jeesuse liikumine ja juutus ei lahkunud teineteisest mingi otsuse põhjal ega üksiku sündmuse järel. Teede lahknemiseni viisid sisemised protsessid ja välised ajaloolised sündmused ning see toimus järk-järgult. Kristlaskonna lahknemine juutlusest toimus Paulusega seotud kogudustes, johanneslikus liikumises ja teistes rühmitustes mõneti erinevatel viisidel.

Juba esimese ja teise sajandi vahetusel sai Jeesus-rahvas Rooma riigi laiadel aladel hõlmamiskõrge. Välispidise geograafilise vaate kohaselt saab öelda, et noor kristlus hõlmas uusi linna ja nende vahelisi maa-alasid. Seestpoolt vaadates aga avaneb arusaam dünaamikast, kus inimesed erinevatest ühiskonnakihtidest ja rahvastest liitusid uue usuga muljete põhjal, mis neile usklikest tekkisid, ja jõujoonte toimetel, mida nad nende ümber tajusid.

g) Kristlikud kogudused vajasisid toimimiseks Pauluse dünaamilisest misjoniteoloogiast konkreetsemaid nõuandeid. Pastoraalkirjade nõuded ametikandjatele ning näited hoolivusest koguduste liikmete vastu püüdsid ühendada Seadust ja evangeeliumi ühtsemaks eluterveks õpetuseks. See õpetuslik laiendus oli vajalik korra, vaimse tervise ja emotsionaalse tasakaalu säilitamiseks. Pauluse kirjade korpuse tervikvaatest nähtub, et hingehoiu esmarakendus on pareneetiline ennetus. See on juba kristliku kasvatus algus selleks, et inimeste eluviis ise ennetaks probleemide teket. Kui aga siiski ilmneb mingi hädaolukord, siis lisandub inimese parakleetiline restauratsioon, inimese tervikliku hea olukorra taastamine pühitsuses (1Ts 5:23).³⁶⁸

³⁶⁷ Markuse alusjutt (Grunderzählung) algab evangeeliumi sõnaga (1:1) ning tunnistab lõpus Rooma sõduri suu läbi, et Jeesus oli Jumala Poeg (15:39). Seetõttu on antievangeeliumi termin tabav (Theißen 2003: 87).

³⁶⁸ Aga rahu Jumal ise pühitsegu teid läbinisti ning teie vaim ja hing ja ihu olgu tervikuna hoitud laitmatuna meie Issanda Jeesuse Kristuse tulemiseks. Kaasajal kasutusele võetud kreeka keelest tuletatud termin *holistiline* ei ole midagi uut. See tähendab inimest terviklikult ehk kõikehõlmavalt vaatlevat hoolitsust, mille näited pärinevad Piiblist.

Kristlik eluviis hõlmab kõiki maailmasiseseid suhteid. Armastus ja vajadusel oma staatusest loobumise valmidus³⁶⁹ olid väärtused, mille põhjal sündis uus suhtumine võimukasutusse ja varakäsitlusse. Raha kasutamisest ühiskondliku käibevahendina ei saa end kõrvale hoida. Nii ka loeme, et mitte raha iseenesest ei ole kurjast, vaid raha ahnus on kurja juur (1Tm 6:9–11). Ent rahulolu olemasolevaga annab elule nii väärtuslikku meelerahu. Vaeste toitmine on õnnistuseks ning külalislahkusest tuntakse kristlast. Abielu olgu au sees ja abieluvoodi rüvetamata (Hb 13:1–6).

h) Uued kogudused sündisid ideoloogiliselt kireva antiikmaailma eri piirkondades. Juutlus ei olnud kristlastele enam päris kodu, Saalem ei ulatunud Ateenasse ega Rooma. Imperiaalne antiik tõi esile selle, mida sai kokkuvõtvalt nimetada *kosmoseks* ehk *maailmaks*. Sündisid uute ideede ja neid sümboliseerivate mõistete paketid, mida arendasid koguduste grupid ja koolkonnad. Sündis johannesliku ringkonna vaadete süsteem, kus peale evangeeliumi autori oli mõjukas vähemalt üks end vane-man ja usus kogenumana tutvustanud kirjade autor. Teise ja kolmanda Johannese kirja saatja kasutas evangeeliumist tuttavaid mõtteliine koguduste liikmete õpetamiseks ja üleskerkinud probleemide lahendamiseks.

Johannesliku kristluse mõtteviisi kohaselt on *kosmos* ühelt poolt Jumala loodud füüsikaline tegelikkus. Maailm ei puuduta ega hõlma Jumalat. Selles mõttes on maailm neutraalne, selles on palju inimeste eluks vajalikku hüüt, mida peab kaas-inimestega jagama. Reaalmaailma ühe osana võib näha ka inimkonda tervikuna. Ilmselt on sõna *kosmos* siingi veel neutraalses tähenduses, ent inimesed on juba ohustatud olukorras. Kuidas? Maailma kui inimhulga keskele on tulnud ka Kristuse vastane ehk antikristus oma rikkumistööd tegema.

Maailm on jaotunud. See osa inimesi, kes ei usu Jumalasse ja ei tunnista Jumalat ega Poega, on maailma loonud Jumalast lahkulöönnute hulk, kellel nüüd puudub osadus Jumalaga. Selles jagunemisprotsessis saavad ilmsiks need inimesed, kes on Jumala lapsed, ent keda maailmana tähistatavad inimesed vaenavad.

Jumalaga vastuolus olev käesolev maine tegelikkus on Jumalasse mitte uskumise praktikasse laienenud tulemus. See on niisugune igapäevane elukorraldus, kus puudub Jumala tundmine. Jumala armastamise hülgamisel tekib armastus Jumalast eraldunud maailmakorra vastu. Seda maailmakorda ei või armastada.

Johannese evangeelium annab tunnistust juutluse suhtes juba seesmise autonoomia kujundanud kristlastest. Johannese kirjade mõttearendused toetuvad Johannese evangeeliumile ja eeldavad lugejailt selle tundmist, kuna Jeesuselt pärinevad

³⁶⁹ Saksakeelne sõna *Statusverzicht* sisaldas ka valmidust alanduseks (Theißen 2003: 112–146). Eksiilijärgse aja juutluses sündinud pärimused õigetest ja vagadest isikutest ning tarkuskirjan-duse näited said nende iseloomuomaduse kujunemisele tuge pakkuda. Muistsete usus usta-vate isikute esiletoomise seisukohalt on eriti ilmekas Heebrea kirja 11 peatükk.

tõe taipamise võtmed. Kiri lõpeb julgustusega, et Jumala Poeg on andnud meile mõistmise, et me tunneksime ära Tõelise ja oleksime Tõelises, Tema Pojas Jeesuses Kristuses.³⁷⁰

Esimese sajandi viimasel kümnendil sai ühe Johannese nimega seostuva rühma eneseväljenduseks Johannese Ilmutusraamat. Väike-Aasias puhkenud tagakiusu oludes, kus keisrikultusest sai usule vastuvõetamatu ideoloogia, leidis see rühm kinnitust apokalüptilistest vaadetest. Samast ajast ja paikkonnast pärineb ka esimese Peetruse kirja lohutus, et valvamine ning kannatuste aus väljakannatamine viib tulevasse ausse (1Pt 4:16–17, 5: 6–8). Peamine sõnum surmaohus elavatele lugejatele on aga Ilmutusraamatu lõpus olev kinnitus Issanda peatsest tulemisest ja Issanda Jeesuse armu soovimine kõikidele inimestele (Ilm 22:20–21).

³⁷⁰ 1Jh 5:20.

7 Pühakirja jätkuv tõlgendamine uskuvates kogukondades – hermeneutika

Kui apostlid kuulutasid evangeeliumi Lüstras ja Derbes ning Paulus oli tervendanud haige mehe jalad, hüüdis rahvas: „*Jumalad on inimeste sarnastena tulnud alla meie juurde.*“ *Nad hüüdsid Barnabast Zeusiks ja Paulust Hermeseks, sest tema pidas kõnet.* (Ap 14:11–12)

Miks ja mida see tähendas? Hermes oli kreeka usundis jumaluste käskjalg, ühtlasi teekäijate, kaupmeeste ja kõnekunsti jumalus. Ta oli kõne, kirja ja lüüra leiutaja ning päritolult Zeusi poeg. Rooma usundis vastas Hermesele Mercurius. Kõigepealt tunnistas Pauluse imetegu ümbritsevale rahvale tema jumalikust väest ning teiseks pidas rahvas tema kuulutuskõne põhjal kõige tõepärasemaks, et tema ongi Hermes, jumalus, kes vahendab jumalate sõnu inimestele.³⁷¹

Nii eksegeesi kui hermeneutika mõisted pärinevad vanast Kreekast ja esinevad ka Uues Testamendis (Lk 24:35; Jh 1:18; Jh 1:38; Jh 9:7; Hb 7:2). Mõlema sõna puhul kasutatakse vahel eesti vastena sama sõna – „tõlgendamine“. See peab osaliselt paika, ent sellega piirdumine ei lase avada sõnatähenduste erinevusi.

Järgnevalt vaatleme hermeneutika päritolu, ülesannet, meetodeid ja võimalusi kiriku jaoks, alustades distsipliini ajaloolisest kujunemisest.

³⁷¹ Hellenismi ajal tekkis kogum kreeka ja idamaise päritoluga usulisi, müstilisi, maagilisi ja natuurfilosoofilisi õpetusi. Neid vahendas nn hermeetiline kirjandus, kogumik, mis kannab nime *Corpus Hermeticum*. Teaduskirjanduses nimetatakse kogu ilmingut hermetismiks, mille mõju jätkus hilisantiigis ja ka keskajal.

7.1. Ajalooline vaade hermeneutikale

Üldise hermeneutika juured on antiigis, kus seda mõisteti osana kunstide laiaast valdkonnast ning nimetatigi hermeneutika kunstiks ehk tõlgenduskunstiks. Platon kasutas kreeka väljendit *hē hermeneutikē technē* tõlgenduskunsti tähenduses ja sageli tähendas hermeneutika lihtsalt tõlkimist (Maier 1994: 15–16). Aristoteles tegeles oma kirjutises „Peri hermeneias“ („Tõlgendusest“) loogikaga, mis on arutlustes, väidetes ja järeldustes hädavajalikud (Lategan 1992: III 149). Hermeneutika tihedal seosel nii kunstiga kui ka loogikaga oli pikk järeloomu läbi Euroopa kultuuri, eeskätt viljeleti hermeneutikat ülikoolides, kus see põimus teiste teadustega.

Iisraeli usu ja kultuurilise identiteedi aluseks olid pühad kirjutised *Seadus*, *Prohvetid* ja *Kirjad*. Tähtsaim neist oli Seadus ehk Toora, mis sisaldas jumalikult kehtetatud elukorda nii kogu loodu kui inimese osas. Alates Aabrami kutsumisest omandas Iisrael pääseteloo kujutamises eriasendi. Kuna Toora sisaldab inimese elu kohta ja hea elamise jaoks täit tõde, seisneb tõlgendaja ehk õpetaja (rabi) ülesanne teksti mõtte jätkuvas tõlkimises Jumala rahva uutes olukordades, mis ajaloos ette tulid. Seega leidis hermeneutiline õpetusviis juutluses aset juba enne Jeesust ning jätkus nii Jeesuse eluajal kui ka hiljem judaismi edasises ajaloos.

Pühakirja seletamine tähendas uute vastuste otsimist, kui olukord seda eeldas. Näiteks sundis eksiil otsima vastuseid küsimustele Iisraeli nii rängalt tabanud saatuselöögi tähenduse kohta. Makkabeide vabadussõja ajal juute tabanud kannatuste selgitus oli see, et nuhtlused ei ole hukatuseks, vaid on rahvale kasvatuses (2Makk 6:12).

Uue Testamendis ilmneb hermeneutiline tööviis üsna mitmetes kohtades, sest algkristlus kohaldas oma kuulutuse Kristusest nii, et see toetus Iisraeli Pühakirjale nii heebreakeelsena kui Septuaginta kujul ja põhjendas selle mõttejoone täitumist Kristuses. Laiemas tähenduses saab Uut Testamenti vaadelda Vana Testamendi tõlgendusena ja nii on õigustatud ka Uue Testamendi teoloogia mõistmine tervikliku piibelliku teoloogiana.

Jeesuse õpetused kujutavad endast mitmel puhul tema erinevaid selgitusi Iisraeli Pühakirja kohta, olles selle tõlgendused ja kohandused. Järgneva kahe näite puhul on näha, et tõlgendused on asetatud pärimuste keti raamistusse ja toovad esile kriitilise suhestuse varasemate tõlgendustega.

- 1) Ühe moodusena selgitas Jeesus Pühakirjas öeldut teiste näidetega Pühakirjast. Kui jüngrid katkusid sabil viljapäid ja sõid teri, ütlesid variserid, et Jeesuse jüngrid teevad seda, mida hingamispäeval ei tohi teha. Tõepoolest sätestab Pühakiri, et hingamispäeval ei tohi teha tööd (2Ms 20:8–10). Jeesus aga selgitas viljapeade kitkumise lubatavust tühja kõhu puhul näitega Taavetist ja tema meestest,

kes sõid pühakojas ohvrileibu, mida preester neile selles olukorras andis. Seega saab Mt 12:1–4 episoodi taustal näha, kuidas Jeesus kasutas 1Sm 21:4–7 ajaloolist näidet hingamispäeval viljapeade katkumise lubatavuse põhjendamiseks.

2) Teise arutlusviisi näide on Jeesuse vastus variseridele abielulahutuse asjus (Mk 10:1–9). Moosese poolt lubatud lahutuskirja põhjal tehtavale lahutusele (5Ms 24:1) seadis Jeesus vastu mitte üksnes ajaliselt varasema, vaid koguni Jumala poolt loomisel seatud mehe ja naise püsiva suhte (1Ms 1:27). Tooras olevat Moosese antud luba aga selgitas Jeesus inimeste südamekangusest tingitud mööndusena ja seda ilmselt ajutisena.

Apostel Paulus tõendas usust õigeksmõistmise esmasust kogu Seaduse täiemahuliste nõuete täitmise ees viidetega ajaloolole:

1) Rooma kirjas ta kirjutas: „Sest mida ütleb Pühakiri? Aabraham uskus Jumalat, ja see arvati talle õiguseks“ (Rm 4:3). Mille alusel ta seda tegi? Paulus vaatas ajas tagasi, Aabraham elas ju sajandeid enne Moosest. Paulus rajas oma järelduse *enne* Toora Siinail andmist Aabrahami kohta käivatele Toora enda sõnadele: „Ja ta uskus Issandat ning see arvati temale õiguseks“ (1Ms 15:6).

2) Pühakirja allegoorilise tõlgendamise näide on Aabrahami, Saara ja Haagari ning nende laste seoste selgitamine (Gl 4:21–31). Paulus oli loominguiline Pühakirja tõlgendaja ning seda võimaldas tema sügav usk Iisraeli Jumalasse ja temalt ilmutuse läbi saadud ülesandesse olla evangeeliumi käskjalg paganatele.

Patristiline hermeneutika rikastas kristluse varajastel sajanditel Pühakirja mõistmist selle tekstidest mitmekordset tähendust avastades. Muidugi ei tulnud need tõlgendusmudelid tühjalt kohalt, patristilised eksegeedid olid väga hästi teadlikud juba Vana Testamendi piires nähtavaks saavatest tõlgenduskihtidest, rääkimata inspiratsioonist, mille nad said Jeesuse õpetusest ja Pauluse tüpoloogilistest Vana Testamendi selgitustest.

Pühakirja seletuste mitmekihilisuse kirjeldamisel võib liikuda mööda Aleksandria Clemensiga alanud ning Origenesega ja Johannes Cassianusega jätkunud joont, kelle kasutatud terminoloogia ei pruukinud kõiges samastuda. Patristilises hermeneutikas esitatud tõlgenduste tasandid saab kokku võtta nõnda:

Esimene on ajalooline ehk faktiline sündmuse kirjeldav sõnasõnaline tasand ja selle kasutamine on tekstide lugemise puhul loomulik etapp. Teiseks vaadeldakse sündmust kui mingi muu sündmuse analoogi ning see on tüpoloogia kasutamise tõttu määratletav ka analoogia.³⁷² Kolmandaks on moraalne ehk tropoloogiline

³⁷² Selle tasandi tõlgendusliku eeskuju võib leida juba Jeesuse vastusest kirjatundjatele ja variseridele, kui ta ütleb, et sellele sugupõlvele antakse prohvet Joona tunnustäht. Nõnda nagu

tähendus.³⁷³ Neljandaks aspektiks oli tulevikku suunduv ning saabuvasse täiuse aega suunatud eshatoloogiline ehk nn anagoogiline tähendus (Paul 2020: 240–241).

Allegooriline tõlgendus oli omane ka Augustinusele, tema aga pööras suurt tähelepanu märkidele ning märkide kommunikatiivsele toimele, seepärast võib Augustinust pidada semiootika ehk märkide teooria üheks rajajaks.

On mõistetav, et iga meetodi puhul kohtame ka probleeme ja piiranguid. Allegooria kasutamise juures on vaja olla ettevaatlik, et vältida meelevaldsete seoste tekkimist. Samuti on ka toodud näidete puhul ilmne, et tõlgenduse eri tasandite kohta sobib ühtede tekstide puhul üks, teise puhul teine ja kolmanda puhul kolmas tasand. Harva aga on loomulik rakendada ühe teksti selgitamisel kõiki neid tasandeid korraga.

Pärimuste kett ja selle vältimatus. Hermeneutilises protsessis osalemine on pärimuste ja varasemate teadmiste ketis osalemine ja sellele toetumine. Pärimuste kett on väärtus, mis aitab meid nii maailma üldise mõistmise, moraali, kommete ja inimlikkuse üldjoonte omandamisel. Pärimuse keti kujund aitab mõista, kuidas selle lülidel on omavaheline kokkupuude ja katkematus. Pärimuste keti mõju alla paigutan nii teaduse- ja kultuuriajaloo üldise tundmise kui ka oma esivanemate loo ja oma päritolu omandamise ja enda omaks muutmise. Pärimuste ketti saab vaadelda mõjuloona (*influence history*, *Wirkungsgeschichte*). Pärimuste keti kaudu kujuneb hermeneutiline kongeniaalsus ehk tõlgenduslik samameelsus.

Reformatsioon Euroopas oli ise hermeneutikat mõjutanud sündmus, mis tõi kaasa muudatusi Pühakirja tõlgendamisse. Toimus ristiusu allikate juurde tagasi minemise uusavastus (ld *ad fontes*). Martin Lutheri kohaselt on Pühakirja autoriks Püha Vaim ning seetõttu kõneleb Jumal läbi Piibli teksti selgelt ja inimese päästmise jaoks piisaval viisil.

Uuemal ajal rõhutas filosoofilise hermeneutika suur esindaja Hans-Georg Gadamer, et hermeneutika leiab aset igal pool, kus inimolendid üldse midagi mõista püüavad. Tekstide mõistmiseks on aga vajalik kahe horisondi ehk silmapiiri, teksti horisondi ja lugeja horisondi sulandumine (Jeanrond 1991: 66–67). Ta sedastab, et keel on maailma kõikehaarav ettetõlgitus ja seetõttu mitte millegagi asendatav. „Enne igasugust filosoofiliselt suunitletud kriitilist mõtlemist on maailm meie jaoks

Joona oli kolm päeva ja kolm ööd merekoletise kõhus (Jn 2:1), nii saab Inimese Poeg olema maapõues kolm päeva ja kolm ööd (Mt 12:40).

³⁷³ Ka kolmanda ehk moraalse tõlgenduse konstrueerimiseks andis näite juba Paulus. Ta põhjendas kogu peatükis 1Kr 9 seda, et evangeeliumi kuulutaja peaks saama seda teha ilma end muu tööga elatamata. See on elatist väärt töö ja evangeeliumi kuulutajad võiksid elada evangeeliu- mist (1Kr 9:14). Moraal on selles, et toeks saab tuua tööd tegeva looma loomuliku toitmise: „Ära seo kinni härja suud, kui ta pahmast tallab!“ (5Ms 25:4). Lähemaks tutvumiseks vt Paul 2020: 241.

ühes keeles ikka juba tõlgitsetud“ (Gadamer 2002: 97). Selleks keeleks on emakeel, milles olemine on juba ette andnud tõlgendamisel kaasa toimiva omakeelse silmapiiri. Gadamerile tuginedes võib öelda, et keel vormib last ja sellega ka rahvust. See on eluliselt tähtis, kuidas me eesti keelt kasutame ja hoiame.

Rudolf Bultmann püüdis demütologiseerimise meetodi abil avastada tekstide sügavamat tähendust, mis peitub neid esitavate mütoloogiliste kontseptsioonide taga. Müüdid funktsioneerisid antiikses maailmamudelis, ent nad ei ole kuulutuse lahutamatu osa. Demütologiseerimine tähendab eitamist, et Pühakirja sõnum on loomu poolest seotud antiikse maailmapildi külge. Seetõttu oli Bultmann vaba rakendama kõiki ajaloolis-kriitilise eksegeesi võtteid, ilma et see kuidagi kahjustaks kuulutuse ehk keerügma loomust (Lategan 1992: III 151). Samal ajal on tähtis, et Piibli tõlgendajal endal on eksistentsiaalne side Piibli tekstiga. Sellega kinnitas Bultmann siiski uskuva subjekti keskset tähendust tõlgendusprotsessi agendina ehk läbiviijana.

7.2. Üldine vaade hermeneutikale seoses teiste distsipliinidega

Hermeneutika teooriates on mitmeid erinevusi määratluste, lähtekohtade ja meetodite osas. Ühiselt eristatakse üldist filosoofilist ettevõtmist ja konkreetseid tõlgendamise vorme, nagu õiguslik, ajalooline, kirjanduslik, teoloogiline hermeneutika. Viimane tähendab keskendumist spetsiifilistele tekstikorpustele, usuteaduse puhul Piiblile. Loomulikult on teoloogilisel hermeneutikal üldise hermeneutikaga palju ühist, nagu näiteks see, et hermeneutikat mõistetakse dialoogina oleviku ja mineviku vahel ning tõlgendaja ja teksti vahel. Mõistes, et tõlgendusprotsessi „vahendaja“ on keel, saab tõlgendust suures plaanis mõista keelise protsessina. Üks võimalus hermeneutika ja eksegeetika seoste kujutamiseks on järgnev:

- Eksegeetika abil püütakse leida piibliteksti algseim tähendus ja mõju tekstide ajas ja ümbruses esmasele ja seega autori(te) poolt silmaspeetavale sihtrühmale. Eksegeesimise keskne töövahend on tõlkimine.
- Hermeneutika abil püütakse leida eksegeesitud piibliteksti tähendus ja mõju tõlgendaja enda ajas ja ümbruses, suunatuna nüüdsele ehk tänasele ja tõlgendaja poolt silmaspeetavale sihtrühmale. Hermeneutika kasutab eksegeesimisel saadud tõlget ja seob sellega tõlgendamise.

Samas on eksegeetika ja hermeneutika seesiselt teineteisega seotud, mis nähtub ka ainsas eestikeelses eksegeetika õpikus. Enim vaadeldakse seal eksegeetika klassikalist, tekstikriitikaga algavat meetodikaanonit, ent lõpus on lühidad viited narratiivsele,

retoorilisele ning sotsiaalteaduslikule lähenemisele, mida kasutatakse Piibli paremaks mõistmiseks (Nómmik ja Tasmuth 2006: 84–93).

Grant Osborne määratles hermeneutikat kui vahenduskunsti. Osborne'i kohaselt on hermeneutika suur ülesanne olla võimalikult kattev protsess, milles eksegees ühelt poolt ja kontekstualiseerimine teiselt poolt kujutavad endast kultuure läbiva kommunikatsiooni kahte aspekti. Selle vaateviisi kohaselt hõlmab hermeneutika osalt eksegeetikat ning püüab avada nii seda, mida tekst tähendas, kui ka seda, mida see nüüd tähendab (*what it meant and what it means*; Osborne 1991: 5).

Hermeneutika on seotud paljude humanitaarteaduses kasutatavate mõistete ja võtetega kui tööriistadega. Näiteks palju kasutatud hermeneutiline ring ehk mõistmise ring kui tõestamisel või määratlemisel tekkiv ring, mida käsitletakse hermeneutilisest aspektist vaadates positiivsena.

- **Hermeneutilise ringi** ideed seostatakse esmalt Friedrich Daniel Ernst Schleiermacheriga, selle edasiarendajatenä on aga eelkõige tuntud Martin Heidegger, kes püüdis anda hermeneutilise ringi mõistele ontoloogilist tähendust, ja Hans-Georg Gadamer, kelle filosoofia kaudu on hermeneutilise ringi mõiste saanud humanitaarteadustes üldaktsepteerituks.
- Tekstide tõlgendamisel on hermeneutilise ringi tunnistamine eelduseks nende vaatlemisel terviklikuna, kus arvestatakse nende ajaloolist, tekstiloolist, mõisteloolist jne horisonti ehk laiemat konteksti. Siiski pole võimalik määratleda teksti seoseid nende horisontidega lõplikult, vaid alati jäävad tõlgendusse sisse *eeldustena* vaadeldavad enesestmõistetavused, millele on omane, et need on ajas kujunenud ringmääratluste kaudu.
- **Loogika tähendus.** Erinevalt traditsioonilise loogika vaatenurgast, mille järgi ringmääratlused on soovimatud või isegi halvad (ld *circulus vitiosus* ehk vigane ring), leitakse hermeneutilise ringi kasutamisel, et ring ei pruugi alati olla halb. Mõte on selles, et ringi sisenedes ja seda läbi käies ring kontsentreerub ning sel viisil saab tõlgendamise tulemuseks olla teksti mõistmine selle horisondist lähtuvalt.

Eelmõistmine. Hermeneutilise ringiga tähistatakse üksiku ja üldise suhet. Me ei saa mõista ühtegi üksikut asja ilma selle taustsüsteemi tundmata. Samal ajal koosneb taustsüsteem ise vaid üksikutest asjadest. Hermeneutilise ringi vältimatust tõlgendamisel põhjendatakse sellega, et meil on tõlgendatavast alati olemas mingi **eelteadmine ehk eelmõistmine** (*prior understanding*, *Vorverständnis*), mille halvemat kuju on sobiv nimetada eelarvamuseks (*Vorurteil*). Eelteadmine on pind, millelt me midagi tõlgendama asume. Tõlgendamise pädevusele aitab kaasa meie intellektuaalne pagas.

Oluline on olla teadlik oma eelmõistmise olemasolust, kuna siis on võimalik teha vahet eelmõistmise ja automaatse eelarvamuse vahel. Eelmõistmist pole võimalik kõrvale jätta ega mõne määratlusega või pelga väitega tühistada. Pigem on tõlgendamise protsess selline, mille käigus uued teadmised põimitakse juba olemasolevate sisse ning kus toimub eelteadmiste kontrollimine ja vajadusel revideerimine.

Tunnetuse kujunemine. Tunnetuse edenedes selle varasemas tsüklis olemasolevad eelmõistmised kas tühistatakse või kinnitatakse tõlgendamise mitmendal ringil hermeneutilise struktuuri selginemise tõttu. Seetõttu on tekstide tõlgendamisel hermeneutiline ring vältimatu. Ehkki hermeneutilise ringi kujund on laialt kasutusel, on veel parem kasutada hermeneutilise spiraali kujundit, mis laseb tõlgendusprotsessi igakordses lõpus selle alg-arusaamal mitmekülgsemana ja selgemana paista.

Hermeneutilisel spiraalil liikumine on nagu keerdtrepil ronimine, kus jõutakse ühest küljest samadesse punktidesse tagasi, ent nüüd juba kõrgemast vaatepunktist nähtuna. Hermeneutilisel spiraalil liigutakse läbi induktsiooni ja deduktsiooni ning tulemuste paikapidavus sõltub kummagi etapi tõsiasjadele vastavusest ja ammen-davusest. Hermeneutilise spiraali kujund saab mõistetavamaks, kui vaadata tagasi enda isiklikule eluloole. Samade teemade üle järele mõeldes meenuvad varasemad nendega seotud mõtted, millest palju sisaldub ka praeguses arusaamas, ent täiendatuna ja avaramana.

Deduktsioon on arutlemine üldiselt üksikule, see on üldise põhimõtte taandamine konkreetsele.

Induktsioon on arutlemine üksikult üldisele, see on üldistav liikumine konkreetse juurest abstraktsele.

Mõlema arutlusviisi kasutamisel on vead kerged tulema. Näiteks arutlus variseride tegeliku loomuse üle, kui see toimub harjumusliku piibil lugemise põhjal. Induktsiooni ja deduktsiooni puudulikkus võib avalduda näiteks nõnda:

- 1) Kõige varasem variseride mainimine evangeeliumides on Mk 3:6. Loeme, et variserid langetasid otsuse Jeesus hukata. See seik kujundab lugeja etteahäälestatuse järgnevate lugude hindamisel.
- 2) Pikk episood Mk 7:1–23 esitab Jeesuse dialoogi variseriga ning Jeesus annab siis Jesaja raamatu 29:13 tõlgenduse abil oma aja variseride kohta kriitilise hinnangu. Lugejal on negatiivne eelhinnang ja võib märkamatuks jääda, et episoodi lõpul ei ole öeldud, et variserid läinuks ära kurjade kavatsustega. Induktiivselt võib aga kujuneda järeldus, et variserid septsesid alati Jeesuse vastu kurja ja järelikult Jeesus ei tahtnud nendega tegemist teha. Ühe loo põhjal kujuneb eelmõistmine järgnevate lugude lugemise jaoks.
- 3) Lugeses aga episoodi Lk 7:36–50, kus Jeesus võttis vastu variseri kutse eines-

tada tema kojas, võib induktsiooniga kujunenud üldistav eelmõistmine tekitada kahtluse, kas see üksik lugu on ikka tõene. Deduktsiooni kohaselt võib juhtuda, et Jeesuse suhte hinnangul variseridega lähtutakse ka sellel üksikjuhtumil negatiivsest eelmõistmisest, sest vastuolude tõttu Jeesus ju ei teinud variseridega lähemat tegemist. Ent lugu tuleb vaadelda värske pilguga ja arvestada, et kutse vastuvõtmine kõneleb kutsuja tunnustamisest Jeesuse poolt. Üksiknäide kõneleb kategoorilise üldistuse vastu.

Milles on siinkohal küsimus? Induktsiooni käigus tehtud järeldus toetus vähesele materjalile. Kui veel juurde lugeda, siis samalaadne dialektiline mitmekesisus Jeesuse suhtumisest variseridesse ilmneb Mt 23:1–39. Seal on pikk hädakuulutuste rida variseride ja kirjatundjate vastu, ent loo alguses tunnustas Jeesus kirjatundjate ja variseride istumist Moosese õpetajatoolil ja soovitas kuulajatel nende õpetusi pidada.

Järeldus: Jeesuse ja variseride vahelist suhet tõlgendades on vaja arvestada kõikide võimalike näidetega. Siis võib jõuda induktsiooni ja deduktsiooni ringi pidi liikudes järeldusele, et Jeesus oli kriitiline variseride mõnede suhtumisviiside ja praktikate suhtes, lävis aga siiski nendega ja tunnustas nende Seaduse tundmisest tulenevat õpetuslikku kasu rahvale.

Muidugi kehtivad hermeneutilises töös üldised loogikareeglid ning nende tähelepanuta jätmine kahjustab tõlgendusprotsessi tööpärasust. Võimalikest ohtudest olgu siin nimetatud kaks:

Tautoloogia. See on mõiste määratlemine iseenda kaudu. Vahel on see tõesena näiv, kuid on loomult sisutühi, ehk uut teadmist ja selgitust mitte andev tühiväide. Elu eesmärk on elu ise.

Demagoogia. See on võtete kogum inimese teadlikuks eksitamiseks. Neid võtteid on mitmeid. Üks neist on küsimuste esitamine eelnevalt esitatavate väidete põhjal. Puhas ja korrektne küsimus ei tohi sisaldada väidet, sest esiteks ei ole seda võimalik kontrollida ja teiseks ei ole küsitletav kohustatud küsija väitega nõustuma. Nii teevad eelnevad väited ja seisukohtade esitamine küsimusest demagoogilise operatsiooni, ideoloogilise surve ja poliitilise võimu saamise vahendi.³⁷⁴ Kui esmalt

³⁷⁴ Näiteks tuleb ajakirjanik ja küsib kodanikult nõnda: „On teada, et viimastel aastatel A on põhjustanud B halvenemist, Teie olete vastutaval ametikohal ega ole midagi ette võtnud. Mis hinnangu te nüüd kogu asjale annate?“ Inimene võib olla kohe kohmetus seisundis, kus ta hakkab vastust välja mõtlema. Esmalt ei ole aga tõendatud, et A on põhjustanud B halvenemist ja teiseks ei ole teada, kas küsitletav on või ei ole midagi ette võtnud. Ei ole õige hakata kohe vastama päris küsimusele, et mis hinnangu te annate, ja välja vingerdama. Esmalt tuleb kontrollida esimest ja vajadusel teist väidet. Kui nüüd inimene hakkabki esmalt peatuma A ja B vahelise suhte selgitamisel ja muudel seikadel, avaldab ajakirjanik demagoogilist survet ja ütleb kärsitult: „Vastake küsimusele!“

esitatakse väited, on tegemist juba diskussiooniga, mis aga ei ole enam küsimusele vastamine.

Vahekokkuvõte: teoloogias kasutatuna on hermeneutika kirjanduslike, loogiliste, filosoofiliste ning teiste teaduslike meetodite rakendamise kogum Pühakirjast uute, kandvate ja kogukonda ülesehitavate tõlgenduste saamiseks. Siin peitub hermeneutika ülesanne.

Hermeneutikat kui millegi kogetava tähenduse leidmist kasutab inimene kõikjal, kui kohtutakse tekstidega, märkidega, sümbolitega, piltidega, kujunditega. See tõttu on hermeneutika kasutus laialdane ja paljudel juhtudel märkamatu, sest see protsess leiab aset kõikjal, kus on vaja midagi selgemalt mõista.

On arusaadav, et kõikehaarav tunnetust suunav hermeneutiline protsess algab lapsepõlvest, kuna juba rääkima hakkavad lapsed tahavad teada, mida see või teine asi tähendab. Hermeneutika on pidevas kasutuses filosoofia ja kirjanduse uurimisel, õpetamisel ja populariseerimisel nii üksikute episoodide mõtte avamise mahus kui ka terviklike kirjandusteoste tasandil.

7.3. Kirikliku hermeneutilise vaate üldjooned

Kiriklik hermeneutika jagab samu üldiseid ülalnimetatud eeldusi, mille kohaselt hermeneutikal on ühtaegu kolm aspekti, milleks on *teadus*, *kunst* ja *kommunikatsioon*. Seejuures on igal aspektil oma reeglid, mis eeldavad tõlgendajalt akadeemilisi oskusi. Neist teaduse, kunsti ja vahendamise aspektidest lähtuvalt toimub hermeneutika samuti kolmel tasandil:

- Esmalt lähenetakse tekstile kolmanda isikuna, küsides, mida see tähendab (eksegees).
- Teiseks tullakse esimese isiku tasandile, küsides, mida see tähendab minule.
- Kolmas on kuulutuse tasand, ja seal me küsime, *kuidas* jagada seda, mida tekst tähendab minule, „sinuga“ ja „nendega“, kellele mina kõnelen.

Teksti, selle tõlgenduse ja autoriteedi omavahelisi suhteid hermeneutilise ringi ehk spiraali läbimise etappidel kujutab üks võimalikest skeemidest nõnda (Osborne 1991: 8):

Esimene tasand	↓ tekst	↑ kaasa mõeldud (<i>implicit</i>) autoriteet
Teine tasand	↓ tõlgendus	↑ tuletatud (<i>derived</i>) autoriteet
Kolmas tasand	↓ kontekstualiseerimine	↑ rakendatud (<i>applied</i>) autoriteet

Igal teadusel on oma objekt ehk see, keda või mida uuritakse, ning subjekt, kes seda läbi viib, samuti eesmärk, miks seda tehakse. Kirikliku hermeneutika objekt on Pühakiri, subjekt nii üksikisik tõlgendajana kui ka kollektiiv õppeasutuse õppe-toolina, kogudusena ja laiemalt kirikuna. Keskmise tähendus on eesmärgil, mille jaoks ning kellele tõlgendust läbi viiakse. Tõlgenduse eesmärk ja subjekt kui tõlgendaja on tihedalt seotud ning mõlemast oleneb tõlgenduse tulemus. Kuna tõlgenduse objekt on Pühakiri ja eesmärk selle mõistmise kaudu saavutatav suurem selgus Jumala ilmutuses, siis oleme seotud ka küsimusega autoriteedist.

Pühakirja autoriteet ja selle kujunemine

Autoriteet ja autoriteetsus on raskesti avatavad mõisted üldse ning Piibel ei ole siin erand. Kes omistab autoriteedi, kellele ja kuidas? Autoriteedile otse viitavat väljendit on Piiblist raske leida.

Ladina sõna *auctoritas* viitab väärikusele, mõjuvõimule, lugupeetavusele, kindlustusele, tagatisele, usaldatavusele, kaalukusele, eeskujulikkusele. Kuna ladina põhisõna on *auctor* kui edendaja, meister, rajaja, algataja, teostaja, leiutaja, ajendaja, nõuandja, kinnitaja, siis loomulikult nõuab Piibli autoriteedist rääkimine kõige sellega arvestamist. Autoriteedi mõiste on tihedas seoses vaadeldava objekti tegijaga, põhjustajaga ehk autoriga. Samal ajal kõnelevad autoriteedist ja omistavad autoriteedi millelegi ja kellelegi inimesed. Piibli autoriteedi küsimust seostatuna inspiratsiooni ja kanoniseerimise teemadega on pikemalt käsitletud raamatus „Jeesus. Kuningriik. Läkitamine. Kristliku misjonimõtte ja praktika sünd“ (Tasmuth ja Kurg 2022: 33–46).

Piibli autoriteedist kõneledes on vaja esmalt silmas pidada Vana ja Uue Testamendi omavahelist seost. Teiseks püüda näha Jumala ilmutust, inspiratsiooni ja Jumala rahva ajaloolist kogemust tervikliku mõjuloona. Kolmandaks arvestada kanoniseerimisega ning kristluse edasise ajalooga. Eelduslikult vaatleb kristlik usk seda kõike seoses Naatsareti Jeesuse isikuga kui Pühakirja keskmega ning ajajadasse mitte paigutatava Püha Vaimu tööga. Pühakirja autoriteeti selgitavad mõned põhimõtted:

(1) Kirjaliku kuju saanud Jumala sõna on usaldusväärne oma jumalikult kavandatud eesmärgi tõttu; (2) Jumala sõna on kognitiivselt mõistetav kui neid eeldusi tunnustatakse ja töö nendele rajatakse; (3) Inimlik tõlgendaja peab laskma ilmutusel öelda, mida see öelda tahab ega tohi seda allutada oma korrale ja uskumustele (Maier 1994: 146–147); (4) Piibel on piisavalt mõistetav ja selge selles, mis on inimese päästeks ja õigeks eluks vajalik; (5) Piibli autoriteet on päästeloo käigus sündinud usalduse tulemusena. Autoriteet on Jumala rahva kogemuse tulemusena

omistatud hinnang, mis tunnistab, et Pühakirja sündimine on imelisel viisil Jumala töö tulemus läbi inimeste.

Kui aga traditsioon ja formaalsed kiriklikud autoriteedid ei kontrolli meie ajal tõlgenduse protsessi enam niisugusel mõjuval määral nagu keskajal, siis kasvab märgatavalt eksegeesi vastutus tõlgenduse järgnevate etappide, nagu hermeneutika ja rakenduse ees.

- Eksegees on loomult teoreetilisem ning sõnumi sünniaja oludele suunatum. Eksegeesi puhul paikneb kontekstuaalsuse rõhk uuritava teksti sünni ja esimeste kasutajate kaasajas. Kasulik on alustada uuritava tekstiga tutvumist nii, nagu oldaks seenelisena või sõdurina tundmatul maastikul, meetoodiliseks abiks kaart ja kompass.
- Hermeneutika on konkreetsem ja pragmaatilisem ning tõlgendaja oma ajaloolisele ning sotsiaalsele kontekstile suunatum. Ideaalis peaks eksegees püüdlema ideoloogiaist sõltumatu uurimise poole, et tuvastada Piibli teksti tähendus oma aja lugejale niisugusena, nagu seda siis võidi mõista. Uue Testamendi puhul tähendab see eelkõige arvestamist esimese kristliku sajandi meelemaastikuga.³⁷⁵

Tegelikkuses ei olnud varem ega ole ka täna ideoloogiaist päris lahus eksegeesi. Näiteks asetavad tänase ajastu vaimust kerkinud vabastusteoloogia, feministlik teoloogia, ökoteoloogia jne juba enne eksegeesi tegemist sellele oma eelmõistmise pitseri ning sageli järgivad oma juba valmis agendat. Seda suuremaks saab oht vigase ringi tekkimiseks ja just sellise tulemuse saamiseks, mida mõttes sooviti. Eriti siis, kui hermeneutiline rakendus saab vildakalt lõpule viidud või jääb hoopis poolikuks, mida osutas näide Jeesuse ja variseride suhtest. Seepärast on oluline silmas pidada, et ei ole põhjendatud rääkida omaette vabastusteoloogiatest ja muudest „teoloogiatest“ selle sõna täielikus tähenduses, vaid üksnes kui tervikliku teoloogilise uurimistöö üksikutest fookusvaldkondadest.

Paratamatult vaadeldakse eksegeetikat ja hermeneutikat omavahel seotuna ka uuemate uurimismeetodite ilmudes.³⁷⁶ Samal ajal ei ole klassikaliste ja uute meeto-

³⁷⁵ Kuidas Uue Testamendi teoloogia ja hermeneutika omavahel põimunud on, näitab ka autori varasemas raamatus esile tulev püüd kujutada Uue Testamendi teoloogiat kontekstualiseerivana. Selle mõtte täpsemat esitust saab vaadata kristliku usulise mõtte ja praktika sünni käsitlevast õpikust (Tasmuth 2020: 17–18).

³⁷⁶ Klassikalist tekstikriitika, vormikriitika, ajastuloo vaatluse, kirjanduskriitika, traditsioonikriitika ja redaktsioonikriitika rakendamist nimetatakse **diakrooniliseks ehk läbi aja kulgevaks eksegeesiks**. Viimase 50 aasta jooksul lisandunud nn tekstisisese eksegeesi püüdeid rakendada narratiivset, diskursiivset, retoorilist või temaatiliselt struktuurilist analüüsi nimetatakse ka **sünkroonilisteks ehk kaas-ajalisteks** ehk olevikulisteks meetoditeks.

dite koos kasutamine lihtne. Vormilugu ja traditsioonikriitika ei taha kuidagi haakuda narratiivikriitikaga ning nende korraga kasutamine ühes töös saab olla edukas vaid suure meisterlikkuse omandanud uurija käes. Ent ka uuematest meetoditest mitmete kombineeritud koos kasutamine ei ole lihtne. Hermeneutika puhul paikneb kontekstuaalsuse rõhk Piibli sõnumi tõlgendamisel iga ajastu konkreetsete inimeste jaoks nende igapäevases olukorras.

- Hermeneutikat saab kujutada teksti juurest konteksti juurde viiva spiraalina, teekonnana algse tähenduse juurest tänase tähenduse ja tähenduslikkuse ehk tähtsuse juurde.
- Hermeneutika on loomu poolest tähenduslik kommunikatsioonisündmus.

Piiblitõlgendus kui kommunikatsioonisündmus arvestab üldise kommunikatsiooniteooria reeglitega, kus teave liigub **saatja** (*sender*), **sõnumi** (*message*) ja **vastuvõtja** (*receiver*) vahel näiteks kas visuaalselt, auditiivselt, audiovisuaalselt või muul viisil. Piibliteadustes on kommunikatsioon aga piiratud ühe kanaliga, milleks on kirjutatud sõna ehk tekst. Kommunikatsiooni ajalooline aspekt paikneb saatja ja sõnumi suhtes, strukturealne komponent paikneb sõnumis endas ning pragmaatiline mõõde saab teoks sõnumi ja vastuvõtja vahel (Lategan 1992: 152). Tõlgendus leiab aset teksti ja lugeja vahel lugeja konkreetsetes olukorras.

saatja	→	sõnum	→	vastuvõtja
autor oma		tekst		lugeja oma
ajaloolises kontekstis				konkreetsetes kontekstis
<i>minevik</i> , mis ei ole		<i>ajalik või ajatu?</i>		<i>olevik</i> , aga kellelt oleks
enam küsitletav				lugejal küsida?

a) Tekst on ajalooline nähtus kahes mõttes, esmalt teksti enda kujunemisloona ja selle lõpptulemusena ning teiseks ajaloost ehk mineviku asjust jutustajana.

b) Tekst on ka lugejaga „kohtuja“ lugeja enda ajas, autori asemel, ning seega on tekst ka tõlgendamisloo algus.

Seetõttu ei kaota Piibli algkeeled ja nende tundmise vajadus kunagi oma alustpanevat tähendust, sest iga tõlge emakeelde on samas ka esimene tõlgendus.

Hermeneutika rakendamise ülesanne kristlaste seas on mõista Pühakirja õigesti ja tõlgendada seda evangeeliumi kohaselt. Seetõttu on kristlaste juures keskne niisugune ühine ning jagatud eelmõistmine, mis näeb Pühakirjas iseendast tunnistust andvat Sõna.

Peale selle on erinevate kirikute piiblitõlgendustes oma täpsustamist vajavad osad, kuna ajaloos on kujunenud varasemad eelmõistmiste kombinatsioonid. Esimesed

neist on vanakiriklikud usutunnistused. Ent lisaks on ka tänased EKOE liikmeskirikud märkinud oma tõlgendustel kasutatava eelmõistmise juhisteks reformat-siooniajal koostatud usutunnistused (Üheskoos kirik I osa 2022: 189). EELK puhul aitavad tõlgendusel kaasa vanakiriklikud usutunnistused ja Augsburgi usutunnistus. Seda eeldusel, et üks evangeelium leiab väljendusi erinevates usutunnistustes. Siiski ei ole usutunnistuste rakendamine päris lihtne vähemalt kahel põhjusel:

- kuna usutunnistused ei ole Pühakiri, vajavad usutunnistused aja möödudes *ise* oma uuenevat tõlgendamist Pühakirja alusel, mida eeldab ja nõuab hermeneutilise ringi ehk spiraali põhimõte;
- kuidagi ei ole standardne ega kusagil kokku lepitud see, *kuidas* usutunnistuste sõnastused konkreetsete teemade, nagu loodu, sünd, elu, seksuaalsus, abielu, vananemine, vanadus, haigus, eutanaasia, tehisaru, sõda, poliitika, raha jne puhul eelmõistmisena toimivad või neid tõlgendustes teadlikult esile tõstetakse.

Nendest kahest asjaolust järeldub, et iga üksik teadlane, uurimisrühm, kogudus ja konfessioon kui tõlgenduse subjekt teeb neis asjus omad otsustused ja leiab teed, kuidas usutunnistused Pühakirja ja usu mõistmise aluseid koondavate sünteesidena meid tõlgendamisel abistavad.³⁷⁷

Pühakirja korduva eksegeetilise uurimise alusel tehtava kontrolli vajadus kehtib ka traditsiooni hindamisel. Hilisemat traditsiooni ennast tuleb kontrollida Pühakirjas leiduvate korduvate samasuunaliste tunnistuste alusel ja kogudus/kirik kui tõlgendusosadus leiab selleks sobiva ja tasakaalustatud tee.

7.4. Kristliku hermeneutika alused ja eeldused

Esimene alus ja eeldus on ilmutus ning selle tunnistamine. Inimene võib Jumalast üldse midagi teada saada vaid Jumala enda ilmutuse kaudu. Seda on kujutatud joonel Iisrael → Kristus ning tunnistusena on selle ilmutuse algkristlik tõlgendus kirja pandud juba Heebrea kirja alguses:

Jumal, kes muiste palju kordi ja mitmel viisil rääkis esivanematele prohvetite kaudu, on nüüd päevade lõpul meile rääkinud Poja kaudu, kelle ta on seadnud kõigi asjade pärijaks, kelle läbi ta on ka maailmad teinud... (Hb 1:1–2).

³⁷⁷ „EKOE-s ühendatud kirikutes kantakse õpetuse eest vastutust personaalselt, kollegiaalselt ja sinodaalselt. See leiab aset Pühakirja tõlgendamisel selleks kirikult ülesande saanud meeste ja naiste poolt ning Pühakirjast juhenduvates, teoloogilisi ja eetilisi teemasid käsitlevates sinodaalsetes otsustes.“ (Üheskoos kirik I osa 2022: 204).

Jeesuse nime kirja alguses ega ka järgnevates lausetes ei nimetata enne, kui Hb 2:14 toob esile Poja lihakssaamise. Ilmselt eeldab autor lugejatelt niisugust eelmõistmist, et nad teavad, kes olid prohvetid, missugune oli nende sõnum ja kes kannab Poja nime.

See Heebrea kirja näide Vana ja Uue Testamendi kui tekstikogu ning Jumala rahva õndsusloolise kogemuse alusel lubab tõdeda, et Jumal on dialoogiline Jumal ning looja Jumal, kelle Sõna on loov ja kelle Sõna läbi elab inimene. Sama saab järeltada järgnevate näidete abil:

1) *Sest see ei ole tühine sõna, mis teile korda ei lähe, vaid see on teie elu, ja selle sõna läbi te pikendate oma päevi sellel maal, kuhu te lähete, et seda pärida* (5Ms 32:47).

2) *Alguses oli Sõna ja Sõna oli Jumala juures ja Sõna oli Jumal. Seesama oli alguses Jumala juures. Kõik on tekkinud tema läbi ja ilma temata ei ole tekkinud midagi. Mis on tekkinud tema kaudu, oli elu, ja elu oli inimeste valgus* (Jh 1:1–4).

Niisugusena nähtud seos on Iisraeli ja paganaid hõlmavale Jumala rahvale Pühakirja tõlgenduse ja kuulutuse tagatis. Pühakirja tõlgenduse mõningaid eeldusi ja põhimõtteid tänasel päeval kasutamiseks võib kokkuvõtvalt esitada nõnda:

- 1) Piibli tunnistuse ajaloolisusega arvestamine,
- 2) Piibli ajastu mõistetega ja sümbolimaailmaga tutvumine,
- 3) püüdlus esmalt algkeeltele põhineva eksegeesi abil mõista Piibli kirjutiste algset eesmärki,
- 4) Piibli siseste tõlgendustega ja mõjulooga arvestamine,
- 5) samasuunaliste väidete, tunnistuste, suuniste esinemine mitmes kohas, erinevast ajast ja oludest pärinevatena,
- 6) tõlgendaja ehk tõlgenduse subjekti avatus Piibli töotustele ja nõuetele,
- 7) omaenda kogemusest teadlik olemine ja sellega arvestamine – mitte viies oma kogemust Piiblisse, aga olles avatud kuulama, mõtisklema, õppima,
- 8) avatud olek meetodiliste viiside mitmekesisusele ja oma aja teaduse saavutuste kasutamisele, näiteks psühholoogia, loodusteaduste üldse ja ühiskonnateaduste vallas.³⁷⁸

³⁷⁸ Esitatud mõtteid on kogutud EKOE dokumendist Üheskoos kirik I osa 2022: 195–199, neid on täpsustatud ja selle raamatu autori poolt täiendatud.

Juhtjoonena nähtub, et evangeelsetes kirikutes mõistetakse Pühakirja selle keskme kaudu, milleks on Jumala ajalooline ning õndsuslooline toimimine Jeesuses Kristuses.

Martin Luther ei innustunud keskajal palju kasutatud Pühakirja neljakordsest tõlgendusest. Esimest, sõnasõnalise tähenduse leidmise ülesannet kujundas ta funktsionaalse tähenduse leidmise suunas viitega Pühakirja isikulisele ja tõlgenduslikule keskmele ehk Jeesusele – Pühakirjaga kooskõlas on see, mis kutsub esile usu ja juhib inimesi Kristuse poole (*was Christyüm treibet*), mistõttu Pühakirja õige lugemine on see, kui Vana Testamenti loetakse Uue Testamendi valguses (Üheskoos kirik I osa 2022: 215).

Lutheri mõjul suurema tähtsuse omandanud põhimõtted on jätkuvalt jõus: (1) Pühakirja autoriteedi tagatis on Pühakiri ise; (2) Pühakiri on iseenastav tekst, mistõttu kirjakohti saab mõista teiste kirjakohtade põhjal ning Jeesuse Kristuse kui Piibli põhiteema valgusel; (3) Pühakirja selgus avaldub selle päästesõnumi ühemõttelisuses hoolimata sellest, et on kirjakohti, mida on raske mõista (Üheskoos kirik I osa 2022: 211).³⁷⁹

Selle põhjal on mõistetav, et tõlgendus algab esimesest sammust ehk Piibli algteksti tõlkimisest. Lutheri küsimus, kuidas panna heebrea prohvet saksa keelt rääkima nii, et ta jääks ikka heebrea prohvetiks, on igavese küsimusena tuttav igale tõlkijale. Tõlkimine ja sellele järgnevad tõlgenduslikud sammud on kiriku ja kiriku liikmete jätkuv töö. Kuna sellel rajaneb misjon, on see protsess kiriku funktsioon.

Lutheri arutus viis senise magisteeriumi ehk õpetusameti tüüpi kirikliku õpetusautoriteedi piiramise ning üksnes Pühakirjal põhineva õpetuse rõhutamise suunas. Viimast tuntakse „üksnes Pühakirja põhjal“ ehk *sola scriptura* põhimõttena. Kiriku õpetustraditsiooni Luther aga hindas ning toetas traditsiooni niisugust osa, mis haakus tema enda pühakirjatõlgendusega ja mis sai muutuda. Luther näis olevat lähedal nn hermeneutilise ringi mõttele – uus sündiv õpetustraditsioon usutunnistuskirjade näol kirjeldab oma suhet Pühakirjaga ja tõlgendab Pühakirja. Samal ajal tuleb usutunnistuskirju Pühakirja põhjal analüüsida ja üle vaadata (Üheskoos kirik I osa 2022: 215).

³⁷⁹ „Piibli mõistmist raskendab selles kõlavate häälte mitmekesisus, mille üks põhjus on selle kujunemise ülimalt pikk aeg ja loendamatu autorite ning redaktorite panus. Samas viitab päästesõnumi vormide märgatav ühtsus sellele, et Jumala Püha Vaimu toime on üksteist mitte tundvaid inimesi läbi sajandite nende töös juhtinud. Martin Luther sedastas, et Piibli põhisisu – õigeksmõistmine ainult usu läbi ja Jeesus Kristuse kaudu – on selge ja ühemõtteline ning väljendab selle rõõmusõnumi tõsikindlust: Püha Vaim ei ole skeptik“ (Lutheri teoste Weimari väljaanne (WA) 18: 605,12; tsiteeritud väljaandest Üheskoos kirik I osa 2022: 217).

Sola scriptura põhimõtte ja pärimusega arvestamise vaheline tasakaal tõlgenduslike lahendite otsimisel on ka kaasaja oludes jätkuvalt jõus. Tänapäeval lisandunud oluline komponent on loodusteaduse ja ühiskonnateaduste tulemite suurenev kaasamine tõlgendusprotsessi.

7.5. Tõlgenduslikud võtted, mõisted ja nendevahelised seosed

Tänane evangeeliumi kuulutamine leiab aset mitmekultuurilises ja erinevatest ideoloogiatest täidetud ruumis. Hermeneutikast saab selles abi olla, kui oskame näha tõlgendust ümbritsevaid ja mõjutavaid ideoloogiaid ning praktikaid.

Kristlik piiblitõlgendus toimub korraga nii ilmalikus kultuurikeskkonnas kui ka iseenda ehk uskuva osaduskonna piirides. Ristiinimeste usu kohaselt on lõpuks tähtsaim leida vastus küsimusele, kuidas saavad piiblitõlgendused kirikut evangeeliumi kuulutamisel toetada.

Eelnevalt vaadeldud üldises hermeneutikas sisalduvad eelmõistmisega seonduvad ning kasutatavad mõisted ja terminid, nagu diskursus, paradigma ja ideoloogia. Seejuures on nende terminite kasutajate taustateadmised sageli ähmased. Hermeneutiline protsess ise on ka nagu üks diskursus, mis kujundab vaimse toimimise viise. See on tunnetuse tee, kus eelmõistmised mõjuvad kaasa nii teadvuse kui ka alateadvuse tasandil ja mõlema kaudu.

Diskursus on esmalt olnud arutlus mingile tekstihulgale toetuval teemal. Teadlikuma kasutuse puhul on diskursus arutlustes kasutatav tähenduste süsteem, mis sisaldab tavasid, norme, reegleid, hinnanguid.³⁸⁰ Diskursus on ka sümboolse autoriiteedi poolt ühiskonnas teadlikult kehtestatud norm rääkida konkreetsetest asjadest teataval kindlal viisil (Raud 2013: 423), mis muutub märkamatuks kultuuriliseks praktikaks. Tähelepanu vajab tööik, et diskursust organiseerivatest normidest ja tavadest ei ole selle passiivsetel kasutajatel tavaliselt täpsemat ülevaadet. Tavainimese teadmatust ära kasutades saab diskursuste kaudu kodanike identiteediloomet alateadlikult mõjutada ning soovitud suunas nügida.

Identiteet³⁸¹ ehk *enesesamasus* on osa kultuurilisest pädevusest, mille inimene

³⁸⁰ Valgustusajastu kulgedes nihutas inimene oma mõtleva iseenda maailma keskpunkti, seda iseloomustab René Descartes'i kuulus teos „Discourse de la méthode“ (1637) ehk „Arutlus meetodist“. Tegemist on ratsionaalsust rõhutava diskursusega.

³⁸¹ **Identiteet** ehk *enesesamasus* antakse inimesele suurel määral ühiskonna poolt kaasa. Inimene õpib pidama seda loomulikuks ning see aitab tal end elus kindlamalt tunda, andes inimesele mingi annuse seesmist rahu. **Dekulturatsioon** on loobumine oma päritud kultuurilistest koodidest ja identiteedist. **Separatsioon** on vähemuse sulgumine oma kultuurikeskkonda oma identiteeti säilitades ümbritseva kultuuriga kontaktide minimeerimise teel. **Segregatsioon** on aga võimu poolt peale surutud separatsioon. **Assimilatsioon** on teise kultuuri omaks võt

kasvades omandab ning mis väljendab seda, millega inimene end samastab. Jeesus-rahval kerkisid peatselt üles küsimused seoses omaenda identiteedi ehk isesuse ehk enesesamasuse määratlemisega ja ümbritseva ühiskonnaga suhtlemisega. Algkristliku identiteediloomel kulgu saab jälgida Pauluse kirjade, evangeeliumide ja Uue Testamendi hilisemate kirjade põhjal. Aja jooksul kujunes suurel määral ühiselt mõistetav usuliste mõistete süsteem, mille keskmes oli kristoloogia. Seda protsessi võib nimetada diskursuse kujunemiseks.

Meie kaasajal on sõna *identiteet* kasutus muutunud kohati lódvaks ja sellega tähistatakse vahel isegi igasugust kommunikatsioonimudelit. Kommunikatsioonimudel on aga ka mõjutusvahend, mis saab olla suunatud ka üksikisiku ja rahva identiteedi muutmisele. Siinkohal on identiteedi(loome) ja diskursuse vaheline kokkupuutepunkt. Diskursus on peale normide süsteemi ka protsess, mis mõjutab esmalt hermeneutilist spiraali selle eelmõistmise elemendi kaudu ja siis ka protsessis osalevaid inimesi.

Paradigma (kreeka k παράδειγμα) tähendas esmalt mustrit, näidet, eeskuju, millest juhinduda. Retoorikas mõistetakse paradigma all õpetlikku lugu. Sõna on hakatud kasutama ka mõtteraamistiku ja kontseptsiooni tähenduses, mis viib sõnakasutuse lähedale ideoloogiale ja poliitikale. Nii saab paradigmat diskursuse kõrval teine võte, mida kasutatakse nii sõnaliselt välja öelduna kui kaasa mõelduna sotsiaalset olustikku kujundava mustrina. Pelk ütlus, et paradigma on muutunud, on petlikult lihtne ja võib peita nende tahet, kes sotsiaalset korda nügimise teel muuta tahavad.

Kristlikus teoloogias ning ristiinimese jaoks on paradigma mõistel suurem tähendus kui tundub. Nii Vana kui Uue Testamendi puhul saab paradigmat vaadelda juhisenä, mida järgida. Iisraeli jaoks oli see kreekakeelne sõna vasteks Jumala poolt antud mudelile ja võrdkujule niisuguses tähenduses, mida peab järgima.

Kui Moosese kaudu oli Iisraelile antud kümme käsku ehk dekaloo, anti korraldus ka pühamu ja selle riistade valmistamise jaoks. Tehke täpselt *eeskuju järgi* (κατὰ ... τὸ παράδειγμα), mida ma sulle näitan (2Ms 25:9). Nõnda väljendasid juudid ise kreeka keeles Moosese saadud korraldust. Kreekakeelne Vana Testament (Septuaginta) sai esimeseks sajandiks laialt kasutatuks ning Uue Testamendi autorid kasutasid sageli sealt leitavaid väljendeid. Paralleelselt paradigmat kui eekujuga, mudeliga või võrdkujuga kasutati ka sünonüüme. Näiteks on on 4Ms 8:4 sama sündmuse puhul samas tähenduses kasutatud sõna εἶδος (kujund).³⁸² Uues Testa-

päritud kultuuri kuuluvuse asemel. **Integratsioon** on ühiskultuuris osalemiseks vajalike pädevuste omandamine ilma oma kultuurilist identiteeti minetamata (Raud 2013: 68–70).

³⁸² Nimisõna εἶδος tähendab vormi, kuju, kujundit, seda, mida nähakse, võrdkujuga, joonist, mustrit.

mendis kasutas Heebrea kirja autor analoogses kohas, Hb 8:5, sõna τύπος (kuju).³⁸³ Need on tähtsad seosed, mis rõhutavad inimese kohust toimida Jumala antud mustrite ja eeskujude kohaselt ka siis, kui nende väljendamiseks kasutatakse teisi keeli ja sünonüüme.

Paradigmadest ja paradigmade muutusest kaasaja teaduslikus uurimistöös saab lugeda head ülevaadet religioonifilosoof Traugott Vogeli sulest (Vogel 2015: 144–155). Teemade esitus hõlmab sekulariseerumist, võitlust usulise pärandi säilimise pärast ning transformatsiooni, pluralismi ja tsiviilreligiooni hõlmavaid arutlusi.

Nii diskursus kui paradigma on toime poolest seotud selle dünaamilise nähtusega, mida hermeneutikas nimetame eelmõistmiseks. Ühelt poolt kujuneb eelmõistmine tunnetusprotsessis märkamatuks, teisalt on diskursuse abil võimalik eelmõistmist kujundada. Nii diskursus kui paradigma on seotud ideoloogiaga, sest ideoloogia on samuti üks tunnetusprotsessi tegur, mis mõjutab eelmõistmise kujunemist. Diskursused, paradigmad ja ideoloogiad mõjutavad tõlgendusprotsesse ka siis, kui asutakse kitsamalt piiritletud ülesannete lahendamisele.

Ideoloogia ümbritseb inimest nii palju, et seda ei märka. Ideoloogiat on käsitletud tuhandetes raamatutes ja ikka on jäänud see mõiste ebamääraseks, mida tunnistavad ka ideoloogiale keskendunud autorid ise. Ideoloogia mõiste on läbi põimunud paljude teiste mõistetega ja kontseptsioonidega. Seda seoste võrgustikku esitab Teun A. van Dijk 461 lehekülge hõlmavas raamatus, kus ta jagab materjali kolme mahukasse peatükki, mis vastavalt tegelevad teemadega tunnetus, ühiskond ja diskursus. Esimeses peatükis käsitleb ta ideoloogia sisekorraldust ja mentaalseid funktsioone. Teises sotsiaalseid, poliitilisi, kultuurilisi ja ajaloolisi funktsioone. Kolmandas näitab autor, kuidas ideoloogiat luuakse, muudetakse ja taastoodetakse valdavalt sotsiaalselt tingitud diskursustes ja kommunikatsioonis (van Dijk 2005: 7).

Kuidas ideoloogiat ka käsitletud poleks, ikka on seda seostatud sotsiaalselt jagatud ideedega, mis seob selle sõna argitähenduste paljususega.³⁸⁴ Teun A. van

³⁸³ Nimisõna τύπος tähendab kuju, kujundit, eelkuju, vormingut, vormi, tüüpi, jälge, jäljendit, reljeefi.

³⁸⁴ Autor kasutab palju sõna „uskumus“ ja mõtleb selle all igasugust mõtlemise tulemit. Uskumus erineb teadmisesest, hinnangust ja arvamuselt, kuigi neil on ka ühisosad (van Dijk 2005: 32–34). Uskumusele definitsiooni andmise tõttu on kergem eristada sõnu „uskumus“ ja „usk“. Nii on usku võimalik eristada uskumustest eeldades, et usk on inimese kui subjekti konkreetne väärtuste, pühendumuse ja hoiakute kogum, milles inimene on veendunud. Teine sageli esinev sõna „idee“ on paljude teiste mõistete alusmõiste ja raskelt määratletav. Ka paljud ideest kirjutavad teadlased ei saa sellest ühtemoodi aru. Teun A. van Dijk tahabki ideid täpsemalt uurida ja alustab seda idee mõiste argitähenduste analüüsiga, tuues esile järgmisi aspekte:

- idee on psüühika(s) asuv) objekt või protsess;
- idee on mõtlemise tulemit;

Dijk lähendab originaalsel viisil ideoloogia ja uskumused, pidades ideoloogiat uskumuste³⁸⁵ kogumiks (van Dijk 2005: 40). Ideoloogia eri aspekte ei saa ühe lausega määratleda, seda saab teha vaid lausete kogumina. Nii on ideoloogia mingi isikute grupi uskumuste alus, mis saavutab mõjuvõimu eriti siis, kui keegi seda ei märka ja kui ideoloogia „ise“ püüab rahva jaoks määratleda „terve mõistuse“ tähenduse (van Dijk 2005: 66–70).

Ideoloogia toimib nii mõistuse ja emotsioonide komplitseeritud tasandil kui ka lihtsa praktika kaudu.³⁸⁶ Ühelt poolt eeldatakse, et sihtrühm saab mõistetest samamoodi aru nagu ideoloogia kujundajad. Teiselt poolt on ideoloogide üks töövõtteid just mõistete kujundamine või ka sihilik hämardamine ja ümber kujundamine soovitud suunas. See on ohtlik, sest sihtrühmalt eeldatakse mõistete algupära ja tähenduse mittetundmist, mis teeb ideoloogilise nügimise kergemaks. Grupi ideoloogia „valvab“ kaudselt sotsiaalseid praktikaid ning eeskätt diskursust sotsiaalsete uskumuste (teadmiste ja hoiakute) ja personaalsete uskumuste (mudelite) kaudu. Seetõttu on diskursusel eriline funktsioon ideoloogia väljendamisel, teostamisel ning taastootmisel (van Dijk 2005: 371).

Evangeeliumi vaadeldakse sageli ideoloogia ühe vormina ja seetõttu on nende omavahelise suhte mõistmine oluline ühiskondlikes diskursustes navigeerimiseks.³⁸⁷ Kuigi ideoloogia poliitilise mõistena kujunes 18. sajandil, pärinevad idee ja evangee-

-
- idee on osa teadmusest;
 - idee võib olla personaalne või sotsiaalne.

Kitsamas tähenduses on idee uus, algupärane ning huvitav mõte olulisel teemal (van Dijk 2005: 28).

³⁸⁵ Eestikeelne sõna uskumus (inglise *tener*) pakub võimaluse eristada seda mõistet usust (inglise *belief, faith*). Ent ka usul on nii usutunnistuse (inglise *creed*) tähendus kui ka kognitiivne psühholoogiline aspekt uskumise (inglise *to believe, to have faith*) näol. Näiteks, kas oletus euribori langemisest on teadmine, usk või uskumus? Pigem siis uskumus. Siiski on sõnade usk ja uskumine kasutus argikeeles väga lai ja kirju. Palju usutakse asju, mida ei või teada. Usutakse seda, et sõda tuleb ja usutakse, et sõda ei tule. Usutakse, et homme on jälle päev ja et kodanik A käitub selliselt ja selliselt. Siiski annab uskumuse ja usu eristamine võimaluse kasutada uskumuse mõistet palju laiemalt. Kiriklikus kasutuses aitab selgust tuua see, kui mõista usu all isiklikku usaldust end ilmutanud Jumala vastu, mis toetub veendumusele ja ka teadmisele.

³⁸⁶ Slavoj Žižek väljendab mõtet, et me elame küünilise ideoloogia ajastul, kus inimesed küll teavad, et nende väärtussüsteemid on illusoorseid, kuid järgivad neid sellest hoolimata (Raud 2013: 111).

³⁸⁷ Rooma riigis oli evangeeliumi kujund alates Augustusest tihedalt seotud keisrikultusega ja seetõttu ideoloogiana vaadeldav. Eriti teravalt hakkab see silma Pauluse kuulutuses Jeesusest Kristusest kui Issandast ning Ilmutusraamatu sõnumis Väike-Aasia kannatavatele kristlastele. Ilmutusraamatus võib metsalise kuhu esitamise puhul järeldada, et seal on peidus varjatud viide keisri kujudele avalikus ruumis. Selle teema kohta vaata lähemalt autori artiklist „Mõistete „evangeelium“ ja „ideoloogia“ suhtest“ (Tasmuth 2009).

liumi keelised kujundid antiikajast ning neil on kattuvusalad, sealhulgas huvide osas. Kehtib üldistus, et nii ideoloogial kui evangeeliumil puudub mõte, kui neid ei teadvustata, ei kuulutata ega rakendata (Tasmuth 2009: 118). Tõlgendamisel on väga tähtis, et oleks selge, missuguses mõistete võrgustikus me töötame.

Mõistete maailm(ad). Mõisted on igas teaduses ning seega ka eksegeetikas ja hermeneutikas nagu ehituskivid, mille sisust ja tähendusest oleneb ehituse edasine kujundamine. Mistahes objekti mõistmine oleneb selle kirjeldamisel kasutatavatele mõistetele antud sisust ehk tähendusest. Mõistete abil saab tegelikkust avada, ent ka kujundada. Demagoog võib öelda, et mina ütlen, mida see tähendab. Teadlaselt eeldatakse mõistete osas nende tausta tundmist ja väljendamise selgust.

Tegelikkuses juhtub vahel, et ühed teadlased kujundavad teistest teadlastest erinevaid „mõistete ja sümbolite maailmu“. Seetõttu on mõistete määratlemine teadustöö esimeste töövõtete hulgas, kuna mõisteid kasutatakse tõlgenduste suulisel ja kirjalikul vormistamisel. *Märgid* (σημείον = märk, tunnustäht, ime, imetegu) ja *mõisted* on tunnetusteoorias ja teaduslikes arutlustes omavahel seotud. Semiootikast kui märkide süsteemist ja teooriast ning selle osast kultuuris ja uskumuste süsteemis vaata Rein Raua raamatust „Mis on kultuur? Sissejuhatust kultuuriteooriatesse“ (2023: 211–222).

- Võimalikult üheselt kasutatavatele mõistetele toetuv hermeneutika toimib tõlgendavas kogukonnas paremini, sest eelneva hariduse poolt kujundatud mõistete kogum on sarnasem. Nii kujunevad eeldused arutlusteemadest selgemaks arusaamiseks ja nende edastamiseks nii kogudusele kui ka ühiskonnale.
- Sõnad ja mõisted on need mõtte ja lause osised, mille abil moodustatakse arutluse hermeneutiline struktuur. Tõlgendusprotsessis on oma koht ka piltlikel kujunditel, kuid nende kasutamine eeldab erilist tähelepanelikkust.
- Kristliku hermeneudi töö on avada võõrkeelsete terminite taust ja tähendus ning anda neile emakeelne vaste. See nõuab mugavusest väljumist, teemaga süvuti tegelemist ja asjast arusaamist. Allpool on toodud hermeneutiline kommentaar AI kui oskussõna tõlkimise kohta.³⁸⁸

³⁸⁸ Ingliskeelne nimetus keelemudelite, vestluste ning kiirete tehete „tegija“ jaoks on AI ehk *Artificial Intelligence*. Kuidas leida parim eestikeelne vaste, et seda siis järjekindlalt kasutada? Mis üldse on „intelligence“ ja mida see ütleb? Mugavusest väljumine soodustab asjast arusaamist. Ladinakeelne tegusõna *intellego* tähendab arusaamist, mõistmist, aistimist, tajumist, käsitamist, mõtlemist, asjatundjaks olemist. On oluline, kas mina inimesena *saan aru* masina tegevusest ja olen *arukas* „selle masina kui töö tegija“ kasutaja? Kas püüan säilitada sõltumatus ja peremeheks olemist ega lase AI kui „tehete tegija“ arusaamal enda arust üle kasvada? Niisiis on kõige arukam kasutada eestikeelse vastena omasõna „tehisaru“. Eesti keelest sageli pikema väljendusviisiga soome keeles kasutatakse lühikest omasõna *tekoäly*.

7.6. Kirikliku hermeneutilise töö eesmärk, eeldused ja etapid

Millest tuleb alustada ja kuhu peaks edasi liikuma? Kui hermeneutika kiriklik eesmärk on kuulutamine³⁸⁹ ja kristlik teenimine, siis on tõlgenduskunsti raskuspunkt praktikas, mille kõige lühem esitus hõlmab kolme etappi:

mõistmine →	tõlgendamine →	edastamine
arusaam vaadeldavast →	tähenduse leidmine →	esitusviisi leidmine

Mõistetavalt on tõlgendusliku tegevuse etappidel nii eeldused kui alaetapid. Eeldustest ei ole pääsu, sest kuidas on ilma eeldusteta üldse võimalik mõista midagi või kedagi, kes ei ole „mina ISE“?

a) Esiteks Piibli erakordsuse ja eripära tunnistamine

Igasugune uurimistöö reguleerib end osaliselt ise vastavalt nendele tõsiasjadele, millele ta end pühendab. See tähendab, et meetodi määrab objekt ehk Vanas ja Uues Testamendis ilmsiks tulev Jumala ilmutus. Sellest johtuvalt jäävad tekstide kirjutajad ise tagaplaanile. Ilmutus ja inspiratsioon on Jumala tegu ning Jumala poolt määratud teed Pühakirja sünni juurde, mis said teoks läbi inimeste.

Pühakiri on seega täiesti nii Jumala tegu kui inimese tegu (Maier 1994: 130–131). See, kes kõneleb ehk Jumal ja see, kes kuuleb ehk inimene, ei ole samal tasapinnal. Usuline Piibli tõlgendamine eeldab, et Piibel otsekui rullib inimese jaoks lahti Jumala plaani ja selle suuna. Seetõttu saab öelda, et maailma luues Jumal lõi „ajaloo areeni“ ehk ajaloo liikumise jaoks aja (Maier 1994: 23). Piibel kutsub lugemise läbi ellu suhte Jumala kui ilmutuse andja ning inimese kui ilmutuse saaja ja tõlgendaja vahel. Samaaegselt vahendab Piibel ka eri aegadel ja kohtades elanud inimeste ja üha uute lugejate kohtumist.

Piibli niisuguse eripära tunnistamine lugeja poolt muutub üllataval kombel kõigepealt teksti mõistmise üheks eelduseks, millele toetub selle sõnumi edastamine pastorilt kogudusele, õppejõult üliõpilasele, kristlaselt oma naabrile ehk ligimesele jne. Sellisel juhul teadmised ja mõttemudelid täienevad Pühakirja värske lugemise käigus tükikhaaval nagu korje tulemlõu põllul. Usuteadus on sündinud usu läbi, saab teavet usu läbi ja usuteadlane ise elab usus. Samas ei ole usuteadus erand selles mõttes, et ka teistel teadustel on omad eeldused ja lähtekohad, mis ei kuulu vaidlustamisele.

³⁸⁹ Hästi esitab seda eesmärki Osborne väljendiga „expository preaching“ ehk seletav ning tõlgendav jutlustamine (Osborne 1991: 12).

b) Teiseks usk ja uskumine

Kristlik usk on tunnistav usk. Kristliku tõlgendusprotsessi toimimise tingimus ehk sisemine tegur on sõnumi tõlgendaja võime usulisele tundlikkusele ja empaatialle. Seda nimetatakse ka usuliseks kongeniaalsuseks. Kommunikatsioonis eeldatakse usku nii sõnumi tõlgendajalt ka selle sõnumi vastuvõtjalt. Ühtviisi on usu alusel on toiminud üksteist isiklikult pea üldsegi mitte tundnud Vana ja Uue Testamendi tekstide kirjutajad, redaktorid ning kanoniseerijad paljude sugupõlvade jooskul.

Usk on üldise hermeneutilise eel mõistmisega sarnane, kuid seotud isiku veendumustega, erineb eel mõistmisest ja on sellest üks samm edasi. Usku võib nimetada kirikliku hermeneutika siseteguriks ning usku kui tõlgendaja identiteedi aspekti ei saa kõrvale jätta ega „maha panna“.³⁹⁰ Usuteadus eeldab uurijalt usu omaksvõttu, mida tunnistab ka Rein Raud ja eeldab, et mõlemad, nii usklik kui ateistlik uurija peaksid uurimistöö ajaks oma veendumused peatama (Raud 2013: 272–273). Idee on kena, kuid tegelikkuses ei ole kumbki päriselt võimalik. Usk loob tõlgendaja niisuguse hoiaku, mis on vajalik ilmutuse ja tõlgendamise pingeväljas toime tulemiseks ja tähenduslikele tulemustele jõudmiseks.

Inimese uskumus oma intellektuaalsest täiskasvanulikkusest ja autonoomsuse viljakusest on osutunud petlikuks. See oli ka pattu languse peibutus ja pettus, sellest tulenev jätkuv hübris, mis tühistati Kristuses (1Ms 3:1–19; Rm 1:18–32; 1Kr 1:17–31). Pühakirja kristliku tõlgendaja jaoks on vastus autoriteedi vahetuses iseenda juurest tagasi Sõnas ilmneva ilmutuse juurde. Esiteks saavad teoreetilised kategooriad nagu valgus, tõde, teadmine, tarkus ja vabadus uuesti omale kohale seal, kus Jumal on Issand. Teiseks saavad kuulekus, jüngeriks olemine, uuenemine, usaldus ja armastus Pühas Vaimus selgeks kui ilmutuse mõistmise olulised aspektid. Püha Vaim juhhib tõlgendajat usklite osadusse ja selle osaduse kaudu, mistõttu tõlgenduse parim toimumiskoht on kirik (Maier 1994: 58–61).

c) Kolmandaks Püha Vaimu töö ning tõlgendaja enda muutumise tunnistamine

Usk tähendab usaldust Püha Vaimu ligiolu kohta nii igapäevaelus üldiselt kui ka Piibli lugemisel ja tõlgendamisel eriliselt. Pühakirja seesmine tundmine saab võimalikuks Püha Vaimu toimetel ning nõnda, et tõlgendaja on nagu Jeesuse jünger (Maier 1994: 50–51). Jeesuse jünger kasvab Jeesuse toimetel Püha Vaimu läbi.

³⁹⁰ Usu või selle vastandi ateismi maha panemine uurimistöö ajaks on Rein Raua mõtte kohaselt eelduseks neutraalse tõlgenduse läbiviimiseks. Praktika näitab aga seda, et uurija ei saa oma isiku olemuslike aspekte peatada. Nii usulised kui muud veendumused osalevad mõtlemises, emotsioonides ja hinnangutes ning ausam on nende olemasolust võimalikult täpselt teadlik olla ja seda tunnistada.

Paulus tundis väga selgelt enda ja teiste inimeste nõrkust ja arusaamise puudulikkust vaimseis asjus ning palve vajadust. Just palvele tähelepanu pöörates sõnastas ta meile lohutuse: *Samuti tuleb ka Vaim appi meie nõtrusele: me ju ei tea, kuidas palvetada, nõnda nagu peab, kuid Vaim ise palub meie eest sõnatute ägamistega* (Rm 8:26–27). Ärgem unustagem olla avatud Vaimu kohalolule ka siis, kui oleme Piibli tõlgendamisel raskustes. Samuti laskem end juhtida Pauluse koolkonna teiste sõnumite poolt, mis manitsevad mitte kustutama Vaimu toimet enda juures ja oma kiriku töös ning mitte kurvastama Jumala Püha Vaimu (1Ts 5:19; Ef 4:30).

Johannese evangeeliumis esitatakse Püha Vaimu Jeesusesse uskuva inimese kinnitajana, toetajana ja trööstijana ehk parakleedina. Piibli tõlgendamisel vajame Püha Vaimu kui Tõe Vaimu, keda Piibel ise nõnda esitab:

Ja ma palun Isa ja ta annab teile teise Lohutaja, et tema oleks teiega igavesti: Tõe Vaimu, keda maailm ei saa võtta vastu, sest ta ei näe teda ega tunne teda ära. Teie tunnete tema ära, sest ta jääb teie juurde ja on teie sees (Jh 14:16–17).

Püha Vaimu kaasabil leiab aset ka Jeesuse sõnade uus tundmasaamine ehk *logose* anamnees. Sellest loeme pisut edasi: *Aga Lohutaja, Püha Vaim, kelle Isa saadab minu nimel, tema õpetab teile kõik ja tuletab teile meelde kõik, mida mina teile olen öelnud* (Jh 14:26). Nii on meil piiblitõlgenduste juures olles vaja seda sõna ja meeldetuletust ise meelde tuletada.

d) Neljandaks sellega arvestamine, et Pühakirja tõlgendamine on koguduse/kiriku loomulik tegevus

Püha Vaimu toimel saab Pühakirja tõlgendus elavaks just usukogukonnas kui õppimise ja tõlgendamise osaduses. Nii on kirikut tabavalt nimetatud Piibli kõlakojaks, kus *sola scriptura* põhimõte paneb meid mistahes muudele kirjutistele vähem kaalu andma.

Kiriku kuulutust ja selle misjonaarset mõju silmas pidades on oluline jooksvalt leida vastuseid vähemalt kahele LML dokumendis esitatud küsimusele.³⁹¹ Need on:

- (1) Kuidas toimida nii, et lisaks Pühakirja ustavale tõlgendamisele oleksid kogudused ja kirikud neid ümbritsevate inimeste jaoks ka evangeeliumi elavaks tõlgenduseks?

³⁹¹ LML dokument „Alguses oli Sõna“ (Jh 1:1): Piibli koht luterliku osaduse elus: Luterliku hermeneutika uurimisdokument“ EELK UI väljaandes *Üheskoos kirik I osa: Kirik – Pühakiri, armulaud – amet* (2022: 207–225), esitab rea olulisi küsimusi ja avab arutlustemasid, millest paljusid on käesolevas raamatus eri kontekstides vaadeldud. Need kaks küsimust eristuvad aga seetõttu, et olid ja on kiriku jaoks eriti mõjukad, harva käsitletud ja olid algkristluse elus väljapaistvad tegurid.

(2) Missugune on Piibli tõlgendamise protsessis teksti, tõlgendaja ja konteksti kõrval Püha Vaimu roll?

Püüame vastata ülal esitatud hermeneutilise töö analüüsis omandatu abil.

Paulus leidis nendes küsimustes oma tee. Jumalalt anniks saadud avatud vaatega nägi ta oma kogemuse põhjal, kuidas inimesed erineval viisil kompavad vabaduse piire. Paulus kõneles Jumala poolt antud vabaduse piiride uss läbi tunnetatud tõlgendusest kahes omavahel seotud, ent erineva rõhuasetusega plaanis.

Esimesel puhul toimub arutlus rohkem individuaalsel alusel, ehkki ka sellel on ühiskondlikud tagajärjed. Korintlaste enesekindlale ja uhkele väitele, et kõik on lubatud, vastab ta, et kõigest ei ole kasu. Seejärel aga lisab tähelepandavalt hoiatavalt: „*Siiski, miski ärgu saagu meelevalda minu üle*“ (1Kr 6:12). Meelevald³⁹² on tegelikkuseks saav vägi, mis suunab ja sunnib millekski. Just kellegi meelevalla alla sattumises on hädadoht ka ristiinimesele, sest siis hakkab kellegi teise meelevald meie mõtlemist, usku, otsustusi ja käitumist juhtima.

Teisel puhul on aga Pauluse eetiline arutlus selgelt kogukonda, ligimesi ja kogudust puudutav. Öeldakse: „*Kõik on lubatud!*“ – *Siiski kõigest ei ole kasu. „Kõik on lubatud!“ – Siiski kõik ei ehita kogudust* (1Kr 10:22).

Mõlemad kogudusesisese diskussiooni näited, millesse Paulus sekkus, ei ole ühegi otsese kirjakoha tõlgendused. Need on hoopis Pühakirja, eluliste kogemuste vaatlemise ja Püha Vaimu mõjul tehtud laia spektriga hermeneutilised järeldused, millel on eetiline kaal ja praktiline kasvatuslik mõju.

Inimestena küsime sageli, kus on Jumal, mida Jumal meile teeb või mida toob? Ka *variserid* küsisid kord Jeesuselt, millal tuleb Jumala riik? Nad said vastuseks, et Jumala riik on juba teie seas (Lk 17:20–21). Selgituseks sobib kommentaar, et variserid ei olnud nende seas liikuvus Jeesuses Jumala kuningriigi kohalolu märganud. Ent kui *jüngrid* küsisid Jeesuselt, millal ta Iisraeli kuningriigi taastab, andis Jeesus neile teistsuguse vastuse. Teie kui jüngrid peate hoopis ise olema minu tunnistajad Jeruusalemmas ja kogu Juuda- ja Samaariamaa ning ilmamaa äärteni (Ap 1:7–8).

³⁹² Kreeka *eksousia* (vägi) ja ladina *auctoritas* on nähtused, mida inglise keeles sageli edastatakse sõnaga *authority* ja mis on meile nii tuttav autoriteedi nime all.

7.7. Tõlgendamist toetavad reeglipärasused, põhimõtted ja võtted

Sõnumi mitmekordne tõendatus Piiblis. Teksti tõlgendamise käigus avastatud mustrit kinnitab see, kui sõnum leiab mitmekordset tõendamist pühakirjaliste tunnistuste ketina. See tähendab juhtumeid, kus uued nüansid ja täiendused lisanduvad üksteisele. Nad võivad ilmned juba mitmel pool Vanas Testamendis, korduvad Jeesuse kuulutuses ning tulevad esile Paulusega seotud kirjanduses ja ka mujal. Heebrea kirja autor esitas selle tõlgendusliku põhimõtte nõnda, et sidus heebrea pühakirja ja Jeesuse isiku nii üldisel tasandil ja diakrooniliselt ehk aegu läbivalt, et selle näite alla saab asetada kõik teised üksikud Piiblist leitavad tunnistuste ketid:

Jumal, kes muiste palju kordi ja mitmel viisil rääkis esivanematele prohvetite kaudu, on nüüd päevade lõpul meile rääkinud Poja kaudu, kelle ta on seadnud kõigi asjade pärijaks, kelle läbi ta on ka maailmad teinud (Hb 1:1–2).

Samal kombel annab otsitavale tõlgendusele kinnitust ka see, kui tekst viitab eri põlvkondade usukogemustele. Näiteks meenutab Timoteosele saadetud esimese kirja autor adressaadi siirast usku, mis esmalt elas tema vanaemas Loises ja tema emas Eunikes ja nüüd elab Jumalale tänuliku autori veendumust mööda ka Timoteoses (2Tm 1:3–5). Teine näide on julgustus õpetada ja misjonitööd teha sõnadega: *Ja mida sa minult oled kuulnud paljude tunnistajate kuuldes, see anna ustavate inimeste hoolde, kes edaspidi sobivad õpetama ka teisi* (2Tm 2:2). Kolmas näide toonitab seda, kuidas lapse usuline kasvatamine kannab hiljem head vilja, andes lapsele tarkust päästeks usu kaudu, mis on Kristuses Jeesuses (2Tm 3:14–17).

Tüpoloogia ja selle kasutamine. Piiblis on mõned näited tüpoloogilise tõlgenduse kasutamisest. Tüpoloogia on tõlgendusvõtte niisugustest sündmustest Jumala ajaloos, mille kogu tähendus inimesele esialgu varjatuks jääb. See tähendab vaadet niisugustele mineviku sündmustele, mis on saanud meile *typos*’teks ehk näideteks ning mis seetõttu saavad tähenduslikuks tänase päeva jaoks. Kehtib reegel, et tüpoloogiline tõlgendus on õigustatud alles seal, kus Piibel selgesõnaliselt niisugust terminoloogiat kasutab.

Tüpoloogilise tõlgenduse esmane tingimus on konkreetse ja eristatava ajaloolise sündmuse olemasolu. Teiseks asjaolu, et tüpoloogiline arusaam ei loo uut ilmutuslikku teavet, vaid joonib alla ja rikastab arusaamist juba toimunud ajaloolisest näitest. Kolmandaks on tüpoloogiline tõlgendus õigustatud uue lepingu raames ja nii, et see toetub Jeesus-sündmusele kui alusele (Maier 1994: 85–88). Nõnda toob Paulus Iisraeli kõrberännu sündmused hoiatavateks *näideteks* (τύποι 1Kr 10:6 ja τυπικῶς 1Kr 10:11), et Korintose kristlased ei himustaks kurja, ei saaks ebajumalateenriteks, ei nuriseks ega langeks kõlvatusse, nagu see juhtus esiisadega.

Allegooriline tõlgendus kui erandlik võte. Teksti allegooriline mõistmine lähtub

sõnade pealispindsest tähendusest selleks, et avada selle taga olevat sõnumit. Uue Testamendi ainus näide, kus seda sõna kasutatakse, pärineb Pauluselt, ja selle ülesanne on avada kahe lepingu ehk testamendi ehk liidu erinevust (Gl 4:21–31). Selleks on Seaduse all olemine kui orjapõlv ühelt poolt, võrreldes Kristuse poolt toodud vabadusega teiselt poolt. Niisiis on siin Pauluse toodud võrdpildid (ἀλληγορούμενα – 4:24) kahe erineva lepingu avamise jaoks. Üllatav on, et ühte neist iseloomustavad sõnad Siinai, orjapõlv ja Haagar. Teine on aga ülal asuv vaba naine Jeruusalemm, kes on meie ema. See ainus otsene Uue Testamendi sõnasõnaline näide seab allegoorilisele tõlgendusele piirid, teeb selle tüpoloogilise menetlusega ositi sarnaseks ja kutsub kasutajat erilisele ettevaatusele.

Prohvetlik tõlgendus. Selle tõlgenduse puhul kohtume Piiblit läbiva nähtusega, mida võib sõnastada ilmutuse edasi kulgemisena ajas. Prohvetlikkus on väga mahu- kas teema ning üks Pühakirja keskseid tunnuseid, ent nõuab erilist ettevaatust. Siin- kohal ei ole küll ruumi näidete toomiseks, kuid mõned metoodilised juhised on vajalikud.

Esimene reegel seab tõlgendaja ette ülesande eristada oleviku vorm ja tuleviku vorm. Teine reegel on see, et olevikulise prohvetliku tõlgenduse juures on vaja erilist reserveeritust. Kolmandaks asjaolu, et teksti prohvetlik mõistmine ei too kaasa uut ilmutust, mis ületaks juba olemasoleva Pühakirja sõnumi selguse. Neljas reegel kut- sub üles pidama au sees korda, millele juhib juba tähelepanu 1Kr 14 (Maier 1994: 90–94). Paulus manitseb, et kõik sündigu viisakalt ja korra järgi, *sest Jumal ei ole korratuse, vaid rahu Jumal* (1Kr 14:33).

Kogudusliku osaduse toe põhimõte. Kirikule on kaasa antud vägi, armastus ja arukus (2Tm 1:7), mis aitab suunata ja hoida ka tõlgendaja motiive ja hoi- kuid. Oluline on tõlgendaja enda vaimulik kasvamine ja selleks aitab kaasa rohke tähelepanu pööramine iseenda kohta käivatele tekstidele: *Kristuse sõna elagu rik- kalikult tee seas, kõiges tarkuses õpetage ja manitsege üksteist psalmide, hümnide ja vaimulike lauludega, laulge kogu südamest tänulikult Jumalale! Ja kõik, mida te iial teete sõnaga või teoga, seda tehke Issanda Jeesuse nimel, tema läbi Jumalat Isa tänades* (Kl 3:16–17).

Kollektiivsuse põhimõtte kohaselt ei ole õige alahinnata ka lihtsate kristlaste usulist tunnetust ja sellest tulenevat kasu. Nimelt saab Jumala tarkus sageli teata- vaks koguduse erinevate liikmete kaudu, ning koguduse liige on lõpuks ju ka pastor ise. (Ef 3:10)

Koguduses tehtava töö olulised juhtjooned on koguduse hoidmine ja kasvata- mine kõige avaramas mõttes ning koguduse liikmete õpetamine. Selleks, et neid kaasata ka kuulutusse ning julgustada ja väestada pastoraalsete nõuannete kohaselt:

- *Seda head, mis sinu hoolde on usaldatud, hoia Püha Vaimu abil, kes meis elab* (2Tm 1:14).
- *Ja mida sa minult oled kuulnud paljude tunnistajate kuuldes, see anna ustavate inimeste hoolde, kes edaspidi sobivad õpetama ka teisi* (2Tm 2:2).

Nii kiriku ajaloo üldine tundmine kui ka vahel üksiku isiku eluloo seikade esiletõstmine aitavad teravdada vaadet eksistentsiaalsetele tõsiasjadele ja leida vastuseid ka meie ees seisvatele küsimustele (2Tm 3:10–12).

Hermeneutika ja jutlustamine. Asjakohase jutlustamise alus on eelnev eksegeetiline töö Piibli tekstiga. Jutlustamisel on vaja vältida nii eksegeetilise töö tegemata jätmist ja kohe tunde alusel kõnelema asumist kui ka Piibli ajastulooliste seikade ja eksegeesi üksikasjade liiga pikka esitamist. Muidu võib juhtuda, et tänase päeva sõnumini ei jõutagi.

Järgneb käesoleva aja olustiku ja sihtrühma vajaduste teadvustamine. Tähelepanu keskmes võivad olla kord tervis ja eetika, kord sotsiaalne õigus, poliitika, keskkond, konkreetse kogukonna põletavad probleemid või kogu rahva ohuolukord. Hermeneutika prohvetliku aspekti teadvustamisel on abi Vana Testamendi prohvetikirjanduse ning Pauluse kirjade tundmisest. Selle mõtiskluse alusel sünnib sõnumi kujundamine ning edastamise vormimine.

Jutlustamisel on kasulik meeles pidada, et ka kommunikatsiooni etapil peetaks kinni Platoni ja Aristotelese sõnastatud kunsti ja loogika tunnustest. Jutlustamine on kunst, arukalt seostatud diskursus. Sama oluline on teadvustada *logose* ehk sõna, *ethose* ehk kombe ja harjumusliku haabituse ning *pathose* ehk kogetu, läbielatu ja tundmuses tõeks saanu ühtsust.

Jutlustaja isik on jutluses kohal ka oma igapäevase praktilise elu kaudu. Näiteks sai Dietrich Bonhoefferi tõlgenduse horisondis keskseks see olukord, milles nii tema, Saksamaa kui kogu Euroopa teise maailmasõja päevil asusid. Bonhoeffer ei vaikinud ja oli valmis oma töökspidamise nimel kannatama. Sõnumi vormimine ja edastamine nõuavad isiklikku küpsust ning julgust.

Jutlus on tõlgendamine, mis on alati kommunikatsioon ning seetõttu ka keele ja tõlkimise sündmus. Jutlus on tõlgenduse viimane etapp ning ka seal on tähtis läbi mõeldud keelekasutus ning ilus ja selge emakeel. Ning viimaks hoiakuline eeldus: olgu kuulutuse kujundamisel silmade ees nii Jumala au kui ligimese kasu.

Allikad, teatmeteosed, abivahendid

An Intermediate Greek-English Lexicon. 1991. Liddell and Scott. Oxford: Clarendon Press.

Eusebius. *The History of the Church from Christ to Constantine (Hist. eccl.)*. 1989. Translated by G. A. Williamson. Revised and edited with a new introduction by Andrew Louth. London, England: Penguin Books.

Griechisch-deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der frühchristlichen Literatur. 1988. Walter Bauer. Berlin – New York: Walter de Gruyter.

Handkonkordanz zum griechischen Neuen Testament. 1951. D. Dr. Alfred Schmoller. Stuttgart: Privilegierte Württembergische Bibelanstalt.

Kreeka-eesti Uue Testamendi õppesõnastik. 2011. Marju Lepajõe. Tallinn: Maarjamaa.

Ladina-eesti sõnaraamat. 1986. R. Kleis, Ü. Torpats, L. Gross, H. Freymann. Tallinn: Valgus.

Lexikon der Antike. 1977. Hgg von Johannes Irmscher in Zusammenarbeit mit Renate Johne. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.

Lexikon zur Bibel. 1988 [1960]. Hgg von Fritz Rienecker. Wuppertal: R. Brockhaus Verlag.

New Testament Apocrypha I. Gospels and Related Writings. 1991. Toim. Wilhelm Schneemelcher. Westminster / John Knox Press: James Clarke Co.

Novum Testamentum Graece.²⁸ 2014. Nestle–Aland. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.

Kasutatud kirjandus

- Aejmelaeus, Lars. 1993. *Jeesuksen ylösnousemus. Osa I. Tausta ja Paavalin todistus*. Helsinki: Suomen Eksegeettisen Seuran Julkaisuja 57.
- Aejmelaeus, Lars. 1994. *Jeesuksen ylösnousemus. Osa II. Synoptiset evankeliumit ja Apostolien teot*. Helsinki: Suomen Eksegeettisen Seuran Julkaisuja 59.
- Aejmelaeus, Lars. 1996. *Jeesuksen ylösnousemus. Osa III. Johanneksen evankeliumi ja süstemaattinen tarkastelu*. Helsinki: Suomen Eksegeettisen Seuran Julkaisuja 66.
- Alexander, Philip S. 2001. Hellenism and Hellenization as Problematic Historiographical Categories. – *Paul Beyond the Judaism/Hellenism Divide*. Toim. Troels Enberg-Pedersen. Louisville, London, Leiden: Westminster John Knox Press, 63–80.
- Barnett, Paul. 2005. *The Birth of Christianity: The First Twenty Years*. Grand Rapids, Michigan/Cambridge, U.K.: William Eerdmans Publishing Company.
- Barrett, Kingsley C. 1987. *Johanneisches Christentum. – Die Anfänge des Christentums: Alte Welt und neue Hoffnung*. Jürgen Becker jt. Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz: Verlag W. Kohlhammer, 255–278.
- Beasley-Murray, George R. 1994. The Kingdom of God and Christology in the Gospels. – *Jesus of Nazareth: Lord and Christ. Essays on the Historical Jesus and New Testament Christology*. Toim Joel B. Green ja Max Turner. Grand Rapids, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company/Carlisle, UK: The Paternoster Press, 22–36.
- Becker, Jürgen. 1991. *Das Evangelium nach Johannes. Kapitel 1–10*. Ökumenischer Taschenbuchkommentar zum Neuen Testament 4/1. Gütersloh und Würzburg: Gütesloher Verlagshaus Gerd Mohn und Echter Verlag.
- Bird, Michael F. and James G. Crossley. 2008. *How did Christianity Begin? A believer and non-believer examine the evidence*. London/Massachusetts: SPCK/Hendrickson Publishers.
- Boismard, Marie-Emile. 1993. *Moses or Jesus: An Essay in Johannine Christology*. Minneapolis: Fortress Press / Leuven: Peeters Press.
- Brown, Raymond E. 1979. *The Community of the Beloved Disciple: The Life, Loves, and Hates of an Individual Church in New Testament Times*. New York, Ramsey, Toronto: Paulist Press.
- Bruce, F. F. 2010. *Paulus*. EELK UI õppekirjandus 5. Tallinn: Kirjastus Logos ja EELK Usuteaduse Instituut.

- Bruce, F. F. 1990. *The Acts of the Apostles: The Greek Text with Introduction and Commentary*. Leicester, England / Grand Rapids, Michigan: Apollos / William B. Eerdmans Publishing Company.
- Bultmann, Rudolf. 1952. *Theology of the New Testament. Volume One*. London: SCM Press.
- Burchard, Christoph. 1987. Jesus von Nazareth. – *Die Anfänge des Christentums. Alte Welt und neue Hoffnung*. Jürgen Becker jt.. Stuttgart: Kohlhammer, 12–58.
- Canfora, Luciano. 2001. Kodanik. – *Vana-Kreeka inimene*. Koostanud Jean-Pierre Vernant. Avita, 123–155.
- Colpe, Carsten. 1987. Die älteste judenchristliche Gemeinde. – *Die Anfänge des Christentums. Alte Welt und neue Hoffnung*. Jürgen Becker jt. Stuttgart: Kohlhammer, 59–79.
- Crossan, John Dominic. 2007. *God and Empire: Jesus Against Rome, Then and Now*. HarperSanFrancisco: A Division of HarperCollins Publishers.
- Crossan, Joh Dominic ja Jonathan L. Reed. 2001. *Excavating Jesus: Beneath the Stones, Behind the Texts*. London: SPCK.
- Culpepper, Alan R. 2000. An Introduction to the Johannine Writings. – *The Johannine Literature With an Introduction by R. Alan Culpepper*. Barnabas Lindars, Ruth B. Edeards & John M. Court. Sheffield: Academic Press, 9–27.
- Dunn, James D. G. 1998. *The Theology of Paul the Apostle*. Grand Rapids, Michigan / Cambridge, U.K.: William B. Eerdmans Publishing Company.
- Dunn, James D. G. 2009. *Beginning From Jerusalem: Christianity in the Making, vol 2*. Grand Rapids, Michigan / Cambridge, U.K.: William B. Eerdmans Publishing Company.
- Dunn, James D. G. 2019. *Jesus According to the New Testament*. Grand Rapids, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company.
- Edwards, Ruth B. 2000. The Johannine Epistles. – *The Johannine Literature With an Introduction by R. Alan Culpepper*. Barnabas Lindars, Ruth B. Edeards & John M. Court. Sheffield: Academic Press, 110–203.
- Eskola, Timo ja Eero Junkkaala. 1994. *Tyhjän haudan arvoitus – mitä uskoa ylösnousemuksesta*. Helsinki: Uusi Tie.
- Esler, Philip. 1994. *The First Christians in their Social Worlds. Social-scientific approaches to New Testament interpretation*. London and New York: Routledge.

- Fischer, Karl Martin. 1995. *Algkristlus*. Tlk. Elmar Salumaa. EELK UI õppekirjandus 4. Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut.
- Foster, John. 1997. *Church History 1: The First Advance AD 29–500*. London: SPCK.
- Foulkes, F. 1996. Peace. – *New Bible Dictionary*, 3rd Edition. Nottingham, England: Inter-varsity Press, 891.
- Gadamer, Hans-Georg. 2002. *Hermeneutika universaalsus. Valik esseid ja intervjuusid*. Tlk. Andrus Tool. Tartu: Ilmamaa.
- Goodman, Martin. 2025. *Judaismi ajalugu*. Tlk. Lauri Liiders. Postimehe Kirjastus OÜ.
- Gordon, R. P. 1996. War. – *New Bible Dictionary*, 3rd Edition. Nottingham, England: Inter-varsity Press, 1229–1230.
- Hasenfratz, Hans-Peter. 2004. *Die antike Welt und das Christentum. Menschen, Mächte, Gottheiten im Römischen Weltreich*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Heckel, Theo, K. 1993. *Der Innere Mensch. Die paulinische Verarbeitung eines platonischen Motivs*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck).
- Hengel, Martin. 1973. *Judentum und Hellenismus. Studien zu ihrer begegnung unter besonderer Berücksichtigung Palästinas bis zur Mitte des 2.Jh.s v.Chr.* WUNT 10. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
- Hill, Craig C. 2007. The Jerusalem Church. – *Jewish Christianity Reconsidered: Rethinking Ancient Groups and Texts*. Toim. Matt Jackson-McCabe. Minneapolis: Fortress Press, 39–56.
- Hiob, Arne. 2025. *Aegumatu Piibel. Ülevaade õpetusest ja ajaloost*. Tallinn: EMK Teoloogiline Seminar.
- Houlden, Leslie. 1992. *Jesus: A Question of Identity*. London: SPCK.
- Hunter, Archibald M. 1966. *The Gospel According to St Paul. A Revised Edition of Interpreting Paul's Gospel*. Philadelphia: The Westminster Press.
- Huuhtanen, Pauli ja Nils Martola. 1997. Jeesuksen ajan Palestiina. – *Nasaretilaisen historia*. Toim. Risto Uro ja Outi Lehtipuu. Helsinki: Kirjapaja, 52–105.
- Jackson-McCabe, Matt. 2020. *Jewish Christianity: The Making of the Christianity-Judaism Divide*. The Anchor Yale Bible Reference Library. Yale, New Haven, and London: Yale University Press.

- Jeanron, Werner G. 1991. *Theological Hermeneutics: Development and Significance*. London: Macmillan.
- Jervell, Jacob. 1998. *Die Apostelgeschichte. Übersetzt und erklärt von Jacob Jervell*. KEK, Dritter band – 17. Auflage. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Jewett, Robert. 1971. *Paul's Anthropological Terms: A Study of their Use in Conflict Settings*. Arbeiten zur Geschichte des antiken Judentums und des Urchristentums. Band X. Leiden: E. J. Brill.
- Judge, E. A. 2008. *Social Distinctives of the Christians in the First Century: Pivotal Essays by E. A. Judge*. Edited by David M. Scholer. Peabody, Massachusetts: Hendrickson Publishers.
- Keener, Craig S. 2016. *The Mind of the Spirit. Paul's Approach to Transformed Thinking*. Grand Rapids, Michigan: Baker Academic.
- Kelber, Werner H. 1983. *The Oral and the Written Gospel. The Hermeneutics of Speaking and Writing in the Synoptic Tradition, Mark, Paul, and Q*. Philadelphia: Fortress Press.
- Kiilunen, Jarmo. 1997. Jeesuksen historian lähteet. – *Nasaretilaisen historia*. Toim. Risto Uro ja Outi Lehtipuu. Helsinki: Kirjapaja, 28–51.
- Klassen, William. 1992. Peace. – *The Anchor Bible Dictionary*. Vol. 5. Editor in Chief David Noel Freedman. New York, London, Toronto, Sydney, Auckland: Doubleday, 206–212.
- Koester, Helmut. 1982. *History and Literature of Early Christianity. Introduction to the New Testament. Volume Two*. Hermeneia, Foundations and Facets. Philadelphia: Fortress Press / Berlin and New York: Walter de Gruyter.
- Köhler, Ludwig. 1995. *Vana Testamendi teoloogia*. Tartu: Greif.
- Kysar, Robert. 1992. John, Epistles of. – *The Anchor Bible Dictionary*, Vol. 3. Editor in Chief David Noel Freedman. New York, London, Toronto, Sydney, Auckland: Doubleday, 900–912.
- Lahe, Jaan. 2009. Uku Masingust Tooma evangeeliumi uurijana. – *Minu Issand ja minu Jumal. Pühendusteos Dr. theol. Toomas Pauli 70. sünnipäevaks*. Koostanud Jaan Lahe ja Tiit Pädam. EELK UI toimetised XX. Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut, 92–108.

- Lahe, Jaan ja Ergo Naab. 2014. Keisrikultus Rooma riigis Juliuste-Claudiuste ja 1. Flaviuste dünastia valitsusajal ning selle võimalikud kajastused algkristlikus kirjanduses. – *Ajalookultuuri ajakiri Tuna*, 1, 6–25.
- Lahe, Jaan. 2020. *Sõnum teisest maailmast. Mis on kristluse põhisõnum?* Tallinn: Hildegarde Raamat.
- Lane, Tony. 2002. *Õhtumaa mõtte loojad*. Leksika. Tallinn: Logos.
- Lang, Friedrich. 1986. *Die Briefe an die Korinther*. Das Neue Testament Deutsch 7. Vandenhoeck & Ruprecht.
- Lategan, Bernhard C. 1992. Hermeneutics. – *The Anchor Bible Dictionary*, Vol. 3. Toim. David Noel Freedman. New York, London, Toronto, Sydney, Auckland: Doubleday, 149–154.
- Levinson, Pnina Navè. 1992. *Mitä on juutalainen usko?* Helsinki: Yliopistopaino.
- Lohse, Eduard. 1988. *Theologische Ethik des Neuen Testaments*. Theologische Wissenschaft. Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz: Verlag W. Kohlhammer.
- Longman III, Tremper. 2000. Warfare. – *New Dictionary of Biblical Theology*. Toim. T. Desmond Alexander ja Brian S. Rosner. Leicester, England: Inter-Varsity Press, 835–839.
- Luomanen, Petri. 2007. Ebionites and Nazarenes. – *Jewish Christianity Reconsidered: Rethinking Ancient Groups and Texts*. Edited by Matt Jackson-McCabe. Minneapolis: Fortress Press, 81–118.
- Maier, Gerhard. 1994. *Biblical Hermeneutics*. Wheaton, Illinois: Crossway Books.
- Malina, Bruce J. 2001. *The Social Gospel of Jesus: The Kingdom of God in Mediterranean Perspective*. Minneapolis: Fortress Press.
- Marjanen, Antti. 1997. Jeesuksen naisoppilaat. – *Nasaretilaisen historia*. Toim. Risto Uro ja Outi Lehtipuu. Helsinki: Kirjapaja, 178–207.
- Martin, Dale B. 1995. *The Corinthian Body*. Chelsea, Michigan: Yale University.
- Meeks, Wayne A. 2001. Judaism, Hellenism, and the Birth of Christianity. – *Paul Beyond the Judaism/Hellenism Divide*. Toim. Troels Enberg-Pedersen. Louisville, London, Leiden: Westminster John Knox Press, 17–27.
- Moltmann, Jürgen. 1990. *The Way of Jesus Christ: Christology in Messianic Dimensions*. San Francisco: Harper.

- Naab, Ergo. 2017. *Ülendamisмотиiv ja eshatoloogia presentne aspekt Corpus Paulinum'is: religioonilooline ja kultuuriteoreetiline käsitus*. Tallinn: Tallinna Ülikool, humanitaarteaduste dissertatsioonid, 40.
- Norman, Solomon. 2015. *Historical Dictionary of Judaism*. Lanham – Boulder – New York – London: Rowman & Littlefield.
- Nõmmik, Urmas. 2009. Vana Testamendi mõistmise eeldusi. – *Minu Issand ja minu Jumal. Pühendusteos Dr. theol. Toomas Pauli 70. sünnipäevaks*. Koostanud Jaan Lahe ja Tiit Pädam. EELK UI toimetised XX. Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut, 13–24.
- Olesk, Peeter. 2025. *Inimestest ja raamatutest*. Koostanud Janika Kronberg ning Sirje Olesk. Eesti mõttelugu 183. Tartu: Ilmamaa.
- Osborne, Grant R. 1991. *The Hermeneutical Spiral: A Comprehensive Introduction to Biblical Interpretation*. Downers Grove, Illinois: InterVarsity Press.
- Paul, Toomas. 2020. Pühakirja neljakordsest mõttest. – *VERBUM DOMINI MANET IN AETERNUM. Pühendusteos professor dr Randar Tasmuthile 65. sünnipäevaks õpilastelt ja kolleegidelt*. Koostanud Jaan Lahe ja Ergo Naab. EELK UI toimetised XXX. Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut, 239–246.
- Pojman, Louis P. 2005. *Eetika. Õiget ja väärast avastamas*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Porter, Stanley E. 2000. Peace. – *New Dictionary of Biblical Theology*. Toim. T. Desmond Alexander ja Brian S. Rosner. Leicester, England: Inter-Varsity Press, 682–683.
- Raud, Rein. 2013. *Mis on kultuur? Sissejuhatus kultuuriteooriasse*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Renan, Ernest. 1996. *Jeesuse elu*. Humanitaarselts „Europeia“. Tallinn: Perioodika.
- Robbe, Martin. 1977. Ekklesia. – *Lexikon der Antike*. Hgg von Johannes Irmscher in Zusammenarbeit mit Renate Johne. Berlin - Leipzig: Bibliographisches Institut, 145.
- Robinson, James M ja Helmut Koester. 1971. *Trajectories through Early Christianity*. Philadelphia: Fortress Press.
- Roloff, Jürgen. 1988. *Die Apostelgeschichte*. Das Neue Testament Deutsch 5, Göttingen: Vandenhoeck Ruprecht.

- Rowland, Christopher. 2002. *Christian Origins: An Account of the Setting and Character of the most Important Messianic Sect of Judaism*. Second edition. London: SPCK.
- Russell, David Syme. 1986. *From Early Judaism to Early Church*. Philadelphia: Fortress Press.
- Räsänen, Heikki. 2010. *The Rise of Christian Beliefs: The Thought World of Early Christians*. Minneapolis: Fortress Press.
- Salumaa, Elmar. 2003. *Evangeelse eetika alused*. EELK UI toimetised XI. Toimetanud Jaanus Noormägi. Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut.
- Sanders, Jack. T. 1975, 1986. *Ethics in the New Testament: Change and Development*. London: SCM Press Ltd.
- Schmeller, Thomas. 2010. *Der zweite Brief an die Korinther*. EKK, Band VIII/1. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Theologie, Patmos Verlag.
- Schmidt, Karl Ludwig. 1957. ἐκκλησία. – *ThWNT* 3, 502–539, 505.
- Schnabel, Eckhard, J. 1994. Jesus and the Beginning of the Mission to the Gentiles. – *Jesus of Nazareth: Lord and Christ: Essays on the Historical Jesus and New Testament Christology*. Toim. Joel B. Green ja Max Turner. Grand Rapids, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company / Carlisle, UK: The Paternoster Press, 37–58.
- Stacey, David W. 1956. *The Pauline View of Man In Relation to its Judaic and Hellenistic Background*. London: MACMILLAN & CO LTD.
- Stuhlmacher, Peter. 1989. *Der Brief and die Römer*. NTD, Band 6. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Sumney, Jerry L. 2007. Paul and Christ-believing Jews Whom He Opposes. – *Jewish Christianity Reconsidered: Rethinking Ancient Groups and Texts*. Edited by Matt Jackson-McCabe. Minneapolis: Fortress Press, 57–80.
- Tasmuth, Randar. 2004. *The Disciple with Many Faces: Martin Hengel's and James H. Charlesworth's theories concerning the Beloved Disciple*. Academic Dissertation. Helsinki: Tyylipaino.
- Tasmuth, Randar. 2009a. Luuka eripärast varakristlikus inimesekäsitluses. – *Usuteaduslik Ajakiri* 1(58), 79–110.
- Tasmuth, Randar. 2009b. Mõistete „evangeelium“ ja „ideoloogia“ suhtest. – *Töid algkristliku mõtlemise kujunemise alalt. Studies in the Formation of the Early Chris-*

- tian Way of Thinking*. Koostanud Randar Tasmuth, toimetanud Urmas Nõmmik. EELK UI toimetised XIX. Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut, 108–119.
- Tasmuth, Randar. 2009c. Vanast Testamendist kristliku kuulutuse alusena. – *Minu Issand ja minu Jumal. Pühendusteos Dr. theol. Toomas Pauli 70. sünnipäevaks*. Koostanud Jaan Lahe ja Tiit Pädam. EELK UI toimetised XX. Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut, 25–38.
- Tasmuth, Randar. 2011. Pauluse nägemus Kristuse kogudusest. – *Kultuurisillad Lääneme-äärses kultuuriruumis. Töid eesti kirikuloo, süstemaatilise teoloogia ja piibliteaduste alalt / Cultural Bridges Across the Baltic Sea: Studies in Estonian Church History, Systematic Theology and Bible*. Toim. Riho Saard. EELK UI toimetised XXI. Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut, 300–321.
- Tasmuth, Randar. 2017. Olustik, milles elas Jeesus ja sündis kristlus. – *EELK Usuteaduse Instituut 70. Öpime. Kuulutame. Palvetame*. EELK UI toimetised XXIV. Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut, 118–145.
- Tasmuth, Randar. 2020. *Uue Testamendi kontekstualiseeriv teoloogia. Kristliku usulise mõtte ja praktika sünd*. EELK UI toimetised XXIX. Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut.
- Tasmuth, Randar ja Ingmar Kurg. 2022. *Jeesus. Kuningriik. Läkitamine. Kristliku misjonimõtte ja praktika sünd*. EELK UI toimetised XXXI. Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut.
- Tasmuth, Randar. 2024a. Paul's Deliberations of Man: *Adam* Between Revolt and Tranquillity. – Ettekanne Lutheri Akadeemia korraldatud rahvusvahelisel konverentsil „Ecology of the Spirit II. Peace and War in the Perspective of Christian Anthropology“ Riias 11.05.2024.
- Tasmuth, Randar. 2024b. An Aspect of Pauline Anthropology: Temple and Torah Turned into the Body and Letter of Christ. – *Images of the Human Being: Eighth International East-West Symposium of New Testament Scholars, Caramain Monastery, May 26 to 31, 2019*. Edited by Cosmin Pricop, Karl-Wilhelm Niebuhr, and Tobias Niklas. Tübingen: Mohr Siebeck, 347–359.
- Teun A. van Dijk. 2005. *Ideoloogia. Multidistsiplinaarne käsitus*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- Theißen, Gerd. 2003. *Die Religion der ersten Christen. Eine Theorie des Urchristentums*. Gütersloh: Chr. Kaiser Gütersloher Verlagshaus.
- Thrall, Margaret. 1994. *The Second Epistle to the Corinthians*. Vol 1. Edinburgh: T&T Clark.

- Toom, Tarmo. 2022. *Varakristlik teoloogia*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Uro, Risto. 1995. *Jeesus-liikkeestä kristinuskoksi*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Uro, Risto. 1997. Johannes Kastaja ja Jeesus-liike. – *Nasaretilaisen historia*. Toim. Risto Uro ja Outi Lehtipuu. Helsinki: Kirjapaja, 106–145.
- VanderKam, James C. 2022. *An Introduction to Early Judaism*. Grand Rapids, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company.
- Vermes, Geza. 2003. *Jesus in His Jewish Context*. Minneapolis: Fortress Press.
- Vielhauer, Philipp and Georg Strecker. 1991. Jewish-Christian Gospels. – *New Testament Apogrypha*, Vol 1. Toim Wilhelm Schneemelcher. Westminster/John Knox Press: James Clarke ja Co, 134–178.
- Vogel, Traugott. 2015. *Religioonifilosoofia. Filosoofia ja kristlik teoloogia dialoogis*. EELK UI toimetised XXII. Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut.
- Wedderburn, Alexander J. 2005. *A History of the First Christians*. London, New York: T & T Clark International.
- Wendland, Heinz-Dietrich. 1970. *Ethik des Neuen Testaments*. Grundrisse zum Neuen Testament. Hgg von Gerhard Friedrich. NTD Ergänzungsreihe 4. Göttingen: Vandenhoeck Ruprecht.
- Wolter, Michael. 2010. Die Entwicklung des paulinischen Christentums von einer Bekehrungsreligion zu einer Traditionsreligion. – *Early Christianity*. Vol 1. Tübingen: Mohr Siebeck, 15–40.
- Üheskoos kirik I osa: Kirik – pühakiri – armulaud – amet. 2022. Koostanud Thomas-Andreas Pöder, Kadri Lääs, Kadri Eliisabet Pöder. EELK UI toimetised XXXII. Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut.

Aineregister

Aadam 9, 69, 82, 98, 120, 128, 138, 146–151, 153, 182
 abielu 43 viide 58, 55 viide 81, 58, 59, 80 viide 142, 134 viide 234, 144, 145, 200, 204, 214
 apokalüptiline 56, 163, 193, 194
 arm 7, 67, 110, 117–121, 122, 123, 143, 152, 181, 183
 autoriteet 16, 30, 55, 58, 59, 72, 85, 100, 136, 140, 160, 161, 191, 210, 211
 demagoogia 107 viide 183, 209
 dialektiline 209
 diskursus 217–220, 228
 ebioniidid 8, 101–103, 162
 eelmõistmine 207, 209, 213
 eetika 54–56, 58, 112, 117, 140–142, 159, 228
 eetos 8, 9, 54, 140–142
 ekklesia 78, 88, 131, 132, 135–137, 139, 140, 196
 eksegeetika 190, 206, 207, 212, 221
 eksplitsiitne 188
 elujõud 94, 145, 175
 enesemääratlus 8, 86, 87, 133
 enesetunnetus 51, 82
 enesevaade 8, 105, 106
 eshatoloogia, eshatoloogiline 50, 56, 73, 82, 88, 112, 114, 121 viide 203, 127, 134, 171, 205
 heebrealased 87
 hellenistid 87
 hermeneutika 9, 12, 147, 190, 202–228

hingehoid, hingehoidlik 9, 45, 58, 59, 95, 116, 140, 142, 154, 197
 ideoloogia 19 viide 18, 33, 35–39, 42, 61, 90, 115, 116, 152, 187, 201, 212, 217–221
 implitsiitne 184 viide 335, 188
 juudikristlus 89, 91 viide 157, 95–97, 99, 160–162
 juutkond 88, 91 viide 157, 159–161
 juutlus, judaism 23–25, 89–93, 96, 100, 101, 105, 144, 155, 159–162, 165, 169, 175, 177, 184, 195–200, 203
 karakter 54 viide 88, 156–158, 176
 keisrikultus 115, 116, 152, 179, 199–201
 kosmos 186, 192, 193, 200
 loogika 12, 203, 207, 209, 228
 meelesparandus 17 viide 14, 26, 31, 40, 43, 44, 56, 71, 118, 170
 meelerahu 146, 151
 meelevald 41, 60, 83, 100, 114, 118, 181, 183, 191, 225
 meelsus 6, 36, 59, 80, 81, 114, 161, 164, 187, 205
 messialased 101, 160
 metafoor 17, 46, 104, 125, 127, 138, 148, 153, 164, 181 viide 323
 mäss 9, 30, 146, 153
 natsareenlased 101, 102
 paradigma 146, 217–219
 paraklees 142, 143
 parenees, pareneetiline 45, 142, 199
 pastoraalne 45, 153, 193
 patt 51, 71, 118, 123, 148, 149, 171, 187, 193, 223

poliitika 18, 32, 33, 36, 42, 107, 115,
214, 218, 228
polis 36, 88, 132, 137
pääste, päästelugu 6, 68 117, 119–
124, 165, 170-174, 183, 195, 198,
211, 216, 226
pühadus 14, 94, 98
pühendumine 51
pühitsus 112, 120, 140, 145, 146,
199
Qumran 78, 104 viide 180, 155
ristimine 58 viide 98, 69, 77, 121
viide 204, 137, 165 viide 289, 197
Süneedrion 28, 70 viide 123, 83 viide
147, 84, 85

seesmine inimene 125–128
sümbol, sümbolimaailm 52, 78, 115,
159, 188–190, 198 viide 366,
200, 210, 215, 221
sõna ristist 73, 112, 119
sõnasulased 22, 25, 26
tautoloogia 209
tüpoloogia 204, 226
uus inimene 129, 130
vagadus 50, 51, 99, 163
vana inimene 129, 130
vägi 49 viide 68, 69, 73, 98, 114,
119, 120, 141, 163, 183, 225, 227
väline inimene 125-127